СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БОНДАРЕНКО ОЛЬГА СЕРГІЇВНА

УДК 343.352 (477)

ДИСЕРТАЦІЯ

КОНЦЕПЦІЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

12.00.08 – кримінальне право та кримінологія;
кримінально-виконавче право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ О.С. Бондаренко

Науковий консультант —
Рєзнік Олег Миколайович,
доктор юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України

Суми – 2021

АНОТАЦІЯ

Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право. – Сумський державний університет; Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – Дніпро, 2021.

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми, яке полягало у розробленні на основі аналізу існуючих наукових підходів, чинного вітчизняного та зарубіжного законодавства і практики їх реалізації комплексної науково та практично обґрунтованої концепції кримінально-правової протидії корупції в Україні, що спиралася б на галузевий підхід.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі протидії корупції в Україні. Предметом дослідження є концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Висвітлено генезис наукового та легального розвитку поняття «корупція» з античних часів до сьогодення. Проаналізовано окремі ключові наукові праці присвячені корупції, як негативному соціально-економічному явищу, та проблемі протидії корупції на всіх рівнях і напрямах, розслідуванню корупційних діянь. Установлено, що важливим елементом успіху наукового дослідження є вибір правильної методології, що повністю забезпечить комплексність і системність дослідження та дозволить б розробити такі висновки й рекомендації, які дійсно матимуть вагоме значення для наукової та практичної діяльності. Наголошено, що явище корупції є надзвичайно складним, так само як і поняття, що позначає це явище. Виділено основні аспекти формування поняття «корупція»: історичний, міжнародний, зарубіжний, легальний та доктринальний. Обґрунтовано, що поняття «корупція» є міждисциплінарним та широковживаним, оскільки досліджується не лише фахівцями в галузі права, а й соціології, політології, економіки,

державного управління та психології. Запропоновано класифікувати корупцію за наступними підставами: темпом розвитку, за сферами здійснення, за періодичністю, за сталістю, за рівнем організації та розповсюдження корупційних відносин, за галузевою спрямованістю, за формою вираження. Охарактеризовано сутність поняття «протидія корупції», що є симбіотичним поєднанням запобігання і боротьби. Акцентовано на невиправданості позиції щодо ототожнення протидії корупції та антикорупційної політики. Сформовано та розкрито сутність принципів протидії корупції. Запропоновано поділяти принципи протидії корупції на загальні, тобто характерні для всіх галузей права, та спеціальні, які властиві лише діяльності з протидії корупції і зумовлені її специфікою.

Досліджено передумови появи поняття «кримінальне правопорушення» та наголошено на доцільності доповнення антикорупційного законодавства поняттям «корупційне кримінальне правопорушення». Ґрунтовно проаналізовано ознаки корупційного кримінального правопорушення. Виділено кілька підстав для класифікації корупційних кримінальних правопорушень: за видом родового об'єкта за організацією групування у тексті примітки до ст. 45 КК України, за повнотою ознак корупційності, за предмет, за суб'єктом, за метою, за підслідністю. Доведено необхідність криміналізації трьох адміністративних правопорушень, що пов'язані з корупцією. По-перше, порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. По-друге, порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. По-третє, невжиття заходів щодо протидії корупції.

З'ясовано, що з огляду на значущість завдання з протидії корупції держава розробила розгалужену та відносно замкнену систему спеціалізованих антикорупційних органів. Водночас певні стратегічні повноваження у сфері протидії корупції зберегли й органи загальної компетенції (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України). Більше того, певні антикорупційні компетентності набули мало не всі органи державної влади та місцевого самоврядування.

Охарактеризовано правову природу ЗМІ та названо основні напрями їх антикорупційної діяльності. Розкрито ключову роль громадськості для протидії корупції, яка обумовлена тим, що жоден із антикорупційним заходів не буде носити успішний характер, якщо під час його реалізації буде відсутня підтримка з боку суспільства. Здатність вітчизняних журналістів бути активними учасниками антикорупційних реформ підтверджується чималою кількістю журналістських корупційних розслідувань і гучних викриттів, що в подальшому призвели до відкриття кримінальних проваджень. Визначено основні напрямами діяльності громадян у сфері протидії корупції. Наголошено, що антикорупційна діяльність викривачів корупції реалізується шляхом повідомлення компетентним суб'єктам про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції». Акцентовано на тому, що громадські організації є важливим суб'єктом протидії корупції, який реалізовує антикорупційну діяльність за п'ятьма напрямами. З'ясовано напрями протидії корупції юридичними особами.

Надано визначення, названо ознаки та види політичної корупції, а також охарактеризовано сутність економічної корупції. Наголошено, що значення забезпечення належного рівня протидії політичній та економічній корупції є першочерговим завданням держави, оскільки сприятиме економічному зростанню, посиленню ролі державних інституцій та органів місцевого самоврядування, забезпечить відновлення довіри до них, а також зумовить покращення іміджу держави на міжнародному рівні. Доведено, що корупція в судовій системі є буденним явищем, що нівелює принципи законності, верховенства права, рівності перед судом та незалежності і неупередженості відправлення правосуддя. На основі аналізу основних причин корупції у судовій системі, запропоновано заходи протидії їй. Визначено основні причини та запропоновано контрзаходи до корупції у діяльності правоохоронних органів. Акцентовано на особливостях протидії корупції у освітній, медичній та

спортивній галузях. Зокрема, охарактеризовано сутність, визначено детермінанти та розроблено галузеві заходи протидії.

Проаналізовано заходи запобігання корупції у залежності від моделі її розвитку: європейської (Фінляндія, Норвегія), азійської (Японія, Сінгапур), англо-американської (США, Канада). З числа проаналізованих заходів обрано окремі, які можуть бути запозичені у вітчизняне правозастосування. Запропоновано виділити чотири підходи до обрання покарань за корупційні кримінальні правопорушення: м'який (Швеція, Данія), помірний (Великобританія, ФРН), суворий (Італія) та особливо суворий (США, КНР). Обґрунтовано, що корупція є глобальною проблемою людства. Тому, контроль над рівнем корупції є завданням всієї світової спільноти. Основна акумуляція зусиль у антикорупційній сфері відбувається в рамках міжнародних організацій. З'ясовано, що міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції реалізується Україною шляхом укладання конвенцій та угод, а також реалізації положень які містять рекомендації щодо ефективної протидії корупції. Водночас міжнародне співробітництво повинно бути лише орієнтиром антикорупційної діяльності, а конкретні правові заходи та інструменти їх реалізації повинні бути адаптовані до особливостей політико-економічного та соціокультурного розвитку кожної окремої країни. Запропоновано внести низку змін та доповнень до Кримінального кодексу України, Закону України «Про запобігання корупції», Кодексу України про адміністративні правопорушення, Закону України «Про Регламент Верховної Ради України», Закону України «Про комітети Верховної Ради України». Щодо змін до Кримінального кодексу України, то зокрема пропонується оновити зміст поняття «корупційне кримінальне правопорушення» та їх перелік; доповнити текст XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» нормами такого змісту: вчинення особою дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів (ст. 364-3), невжиття заходів щодо протидії

корупції (ст. 367-1), умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (368-1).

Ключові слова: *корупція, протидія корупції, корупційне кримінальне правопорушення, концепція кримінально-правової протидії; види корупції, суб'єкти, уповноважені протидіяти корупції; принципи протидії корупції, міжнародне антикорупційне співробітництво.*

SUMMARY

Bondarenko O. S. The concept of criminal-legal counteraction of corruption in Ukraine. – Qualification scientific work printed as manuscript.

The dissertation for obtaining the scientific degree the Doctor of Law on a specialty 12.00.08. – Criminal Law and Criminology; Criminal Executive Law. – Sumy State University; Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs. – Dnipro, 2021.

The thesis provides a theoretical generalization and offers a new solution to the scientific problem. This problem is to develop based on existing scientific approaches analysis, current domestic and foreign legislation, and practice of implementing a comprehensive, scientifically, and practically defensible concept of the criminal legal fight against corruption in Ukraine based on a branching approach.

The object of the thesis is public relations that arise in the process of combating corruption in Ukraine. The subject of the thes is concept of criminal-legal counteraction of corruption in Ukraine.

The genesis of the scientific and legal development of the notion of "corruption" from ancient times to the present is highlighted. Some vital scientific works were analyzed on corruption as a negative socio-economic phenomenon, the problem of combating corruption at all levels and areas, and the investigation of corruption. It was established that an essential element of the success of scientific research is the choice of the correct methodology, which would fully ensure the complexity and systematization of study and would develop such conclusions and recommendations that will be important for scientific and practical activities. It was

emphasized that the phenomenon of corruption is highly complex and the notion that denotes this phenomenon. The main aspects of forming the notion of "corruption" were highlighted: historical, international, foreign, legal, and doctrinal. It is substantiated that the concept of "corruption" is interdisciplinary and widely used, as it is studied not only by specialists in the field of law, but also by sociology, political science, economics, public administration and psychology. It was proposed to classify corruption on the following grounds: the pace of development, areas of implementation, frequency, sustainability, level of organization and spread of corruption, sectoral orientation, the form of expression. The essence of the concept of "anti-corruption, " a symbiotic combination of prevention and control, is described. Emphasis is placed on the justification of the position on the identification of combating corruption and anti-corruption policy. The nature of anti-corruption principles has been formed and revealed. It is proposed to divide the principles of anti-corruption into general, i.e. specific to all branches of law, and special, which are specific only to anti-corruption activities and due to its specifics.

The preconditions for the emergence of the notion of "criminal offense" were studied. The practicality of supplementing the anti-corruption legislation with the notion of "corruption criminal offense" was emphasized. The signs of a criminal corruption offense are thoroughly analyzed. There are several grounds for the classification of corruption offenses: by type of generic object by the organization of grouping in the note's text to Art. 45 of the Criminal Code of Ukraine, for the completeness of the signs of corruption, for the subject, for the investigation. The need to criminalize three administrative offenses related to corruption has been proven. First, violation of statutory restrictions on the receipt of gifts. Second, violation of the requirements for the prevention and settlement of conflicts of interest. Third, failure to take measures to combat corruption.

It was found that, given the importance of the task of combating corruption, the state has developed an extensive and relatively closed system of specialized anti-corruption bodies. At the same time, certain strategic powers in the field of anti-corruption were retained by bodies of general competence (the Verkhovna Rada of

Ukraine, the President of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine). Moreover, almost all state and local government bodies have acquired specific anti-corruption competencies.

The legal nature of mass media was described, and the main directions of their anti-corruption activity are named. The critical role of the public in combating corruption is revealed, which is because none of the anti-corruption measures will be successful if there is no public support during its implementation. The ability of domestic journalists to be active participants in anti-corruption reforms is confirmed by a large number of journalistic corruption investigations and high-profile revelations, which later led to the opening of criminal proceedings. The main activities of citizens in the field of anti-corruption are identified. It is emphasized that the anti-corruption activities of whistleblowers are implemented by notifying the competent entities of possible facts of corruption or corruption-related offenses, other violations of the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption". It is emphasized that public organizations are a crucial anti-corruption entity, which implements anti-corruption activities in five areas. Finally, the directions of counteraction to corruption by legal entities are clarified.

It was given the definition, peculiarities, and types of political corruption and the essence of economic corruption. It was stressed that ensuring the proper level of combating political and economic corruption is a priority for the state, as it will promote economic growth, strengthen the role of state institutions and local governments, restore confidence in them and improve the country's image at the international level. It has been proven that corruption in the judiciary is a commonplace phenomenon that undermines the principles of the rule of law, the rule of law, equality before the courts, and the independence and impartiality of the administration of justice. Based on the analysis of the leading causes of corruption in the judiciary, measures to combat it are proposed. The main reasons are identified, and countermeasures to corruption in the activities of law enforcement agencies are proposed. Emphasis is placed on the peculiarities of combating corruption in the

educational, medical, and sports fields. In particular, the essence is characterized, determinants are defined, and branch measures of counteraction are developed.

Measures to prevent corruption depending on the model of its development were analyzed: European (Finland, Norway), Asian (Japan, Singapore), Anglo-American (USA, Canada). From the number of analyzed measures, some were selected that can be borrowed from domestic law enforcement. It is proposed to distinguish four approaches to the choice of punishment for corruption offenses: mild (Sweden, Denmark), moderate (UK, Germany), severe (Italy), and particularly authoritarian (USA, PRC). It is substantiated that corruption is a global problem of humankind. Therefore, controlling the level of corruption is the task of the entire world community. The central accumulation of efforts in the anti-corruption sphere takes place within the framework of international organizations. It was found out that international cooperation in the field of anti-corruption is implemented in Ukraine through the conclusion of conventions and agreements and the implementation of provisions that contain recommendations for effective anti-corruption.

It is proposed to make a few changes and additions to the Criminal Code of Ukraine, the Law of Ukraine "On Prevention of Corruption", the Code of Ukraine on Administrative Offenses, the Law of Ukraine "On Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine", the Law of Ukraine "On Verkhovna Rada Committees". Regarding the amendments to the Criminal Code of Ukraine, in particular, it is proposed to update the content of the concept of "corruption criminal offense" and their list. Also, it is proposed to supplement the text of XVII "Criminal offenses in the field of official activity and professional activity related to the provision of public services" with the following rules: committing actions or decisions in a real conflict of interest (Article 364-3), failure to take measures to combat corruption (art. 367-1), intentional violation by a person of the restrictions established by law on receiving gifts (368-1).

Key words: corruption, anti-corruption, corruption criminal offense, concept of of criminal-legal counteraction ; types of corruption, entities authorized to combat corruption; principles of anti-corruption, international anti-corruption cooperation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : СумДУ, 2021. 472 с.

Статті в наукових фахових виданнях України:

2. Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 213–217.

3. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини: компаративіське дослідження. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 3. С. 180–183. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf (дата звернення 21.01.2021).

4. Пахомов В. В., Бондаренко О. С. До питання про відповідальність військових посадових осіб Збройних сил України, відряджених в інтересах оборони держави та її безпеки, за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 184–186. *Особистий внесок здобувача: здійснення аналізу об'єктивних ознак за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.*

5. Бондаренко О. С. Детермінанти корупційного лобізму в Україні. *Правові горизонти.* 2018. № 10. С. 68–73.

6. Пахомов В. В., Бондаренко О. С., Думчиков М. О. Об'єктивні ознаки корупційних злочинів, які вчиняються приватним лікарем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 260–262. URL: *https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstreamdownload/123456789/75021/1/Bondarenko_obectivny_oznaki_privatnii_likar.pdf* (дата звернення: 21.01.2021). *Особистий внесок здобувача:*

дослідження об'єктивної сторони корупційних злочинів, що вчиняються приватним лікарем.

7. Bondarenko O. Criminal Legal Characteristics of Corruption Criminal Offenses in the Field of Economic Activity. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 44. С. 117–119.

8. Рєзнік О. М., Бондаренко О. С. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 330–333. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/85.pdf (дата звернення: 21.01.2021) *Особистий внесок здобувача: аналіз сутності та значення норми про декларування недостовірної інформації для проведення антикорупційної реформи.*

9. Бондаренко О. С. Кримінологічна характеристика службової особи як спеціального суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2 (14). С. 303–315.

10. Bondarenko O. S. State of Implementation of Certain Greco's "Soft" Law" Documents in Ukraine. *Альманах міжнародного права.* 2020. № 24. С. 11–17.

11. Бондаренко О. С. Ретроспективний аналіз походження корупції як явища та ступінь впливу історичного аспекту на формування сучасного поняття «корупція». *Правові горизонти*. 2021. № 26 (39). С. 6–11.

12. Bondarenko O. S. The Essence of The Concept of "Corruption": Legal and Doctrinal Aspects. *Ірпінський юридичний часопис*. 2021. № 1 (5). С. 154–170.

13. Бондаренко О. С. Кримінальна обумовленість криміналізації невжиття заходів щодо протидії корупції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2021. № 1. С. 27–32.

14. Бондаренко О. Стан реалізації окремих фундаментальних принципів протидії корупції в Україні. *Юридичний вісник.* 2021. № 1. С. 138–142.

15. Bondarenko O. S. Whistleblowers of corruption as subjects of anti-corruption activity. *Держава і регіони. Серія «Право».* 2021. № 1 (71). С. 121–125.

Статті в періодичних наукових виданнях, що індексуються БД Scopus та Web of Science:

16. Bondarenko O. S., Pakhomov V. V., Lukianenko Yu. V. Corrupt lobbying in Ukraine: essence, determinants and countermeasures. *Russian Journal of Criminology*. 2018. Vol. 12. No. 5. P. 738–747. DOI: 10.17150/2500-4255.2018.12(5). P. 738–747. (in Russian). *Особистий внесок здобувача: виділення основних причин існування корупційного лобізму та заходів, необхідних для протидії цьому явищу.*

17. Olha S. Bondarenko, Volodymyr V. Pakhomov, Sergey V. Saulyak, Mykhailo O. Dumchikov. Relevant issues off the criminal liability of the private doctors for corruption crimes. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Tom LXXII, No. 7. P. 1354–1358. *Особистий внесок здобувача: характеристика основних об'єктивних ознак корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються приватним лікарем.*

18. Bondarenko O. S., Malanchuk P. M., Dumchikov M. A. The role of community in fighting corruption in Ukraine. *Russian Journal of Criminology.* 2020. vol. 14. no. 4. P. 631–642. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(4).631-642. (in Russian). *Особистий внесок здобувача: висвітлення основних напрямів залучення громадськості до протидії корупції.*

19. Bondarenko O., Reznik O., Yevgen G., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. № *9* (29). P. 407–416. *Особистий внесок здобувача: аналіз основних універсальних міжнародних нормативно-правових актів антикорупційного спрямування та їх ролі для протидії корупції в Україні.*

20. Bondarenko O. S., Reznik O. M., Dumchikov M. O., Horobets N. S. Features of criminal liability of a medical professional for failure to perform or improper performance of their professional duties in Ukraine. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. 73 (11). P. 2549–2554. *Особистий внесок здобувача: аналіз зв'язку латентності кримінальних правопорушень, що вчиняються лікарями з корупцією в медичній системі.*

21. Bondarenko O., Utkina M., Dumchikov M., Prokofieva-Yanchylenko D., & Yanishevska K. Review of the state anti-corruption institutions effectiveness in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № *10* (38). P. 219–233. *https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.22. Особистий внесок здобувача: охарактеризовано органи спеціальної компетенції у сфері протидії корупції.*

22. Oleg M. Reznik, Olha S. Bondarenko, Maryna S. Utkina, Nadiia S. Horobets. Corruptive Incomings Laundering in the Medical Sphere. *Wiadomości Lekarskie.* 2021. VOLUME LXXIV, ISSUE 5. P. 1250–1255. DOI: 10.36740/WLek202105138. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано способи легалізації корупційних доходів у медичній сфері.*

23. Olha S. Bondarenko, Maryna S. Utkina, Mariia V. Kolesnikova. The role of mass media in preventing corruption. *Revista de Direito, Estado e Telecomunicacoes.* 2021. Vol. 13, No. 1. P. 70–93. DOI: https://doi.org/10.26512/lstr.v13i1.35433. *Особистий внесок здобувача: запропоновано нові напрями участі журналістів у протидії корупції.*

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях юридичного напряму:

24. Bondarenko O. Legal content of a present as an item of violations of statutory on receiving presents. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1. P. 27–31.

25. Пахомов В. В., Бондаренко О. С., Шапіро В. С. Принципи антикорупційної діяльності в Україні. *Eurasian academic research journal*. 2018.

№ 4. С. 40–45. *Особистий внесок здобувача: виділення та аналіз основних спеціальних принципів антикорупційної діяльності.*

26. Bondarenko O., Pakhomov V., Dumchikov M., Types of corruption depending on the form of expression of corruption relations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2. P. 7–12. *Особистий внесок здобувача: визначено підстави для класифікації корупції.*

Тези наукових доповідей:

27. Бондаренко О. С. Понятійний апарат об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-3 КК України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 126–128.

28. Бондаренко О. С. Міжнародні договори України у сфері запобігання і протидії корупції як джерела національного права. *Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції* : збірник тез Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Суми, 17 лютого 2017 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 21–24.

29. Бондаренко О. С. Щодо перспективи визнання недостовірної інформації предметом злочину, передбаченого статтею 366-1 Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні* : зб. тез. доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 32–33.

30. Бондаренко О. С. Понятійний апарат санкції кваліфікованого складу порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 берез. 2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 62–64.

31. Бондаренко О. С. Вплив помилки у предметі корупційних злочинів на кримінально-правову кваліфікацію. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 18–19 трав. 2017 р.) Суми : Сумський державний університет. 2017. Ч. 2. С. 252–254.

32. Бондаренко О. С. До питання про підстави відмежування понять «неправомірна вигода» та «подарунок». *Innovative research of legal regulation of public administration* : materials of International Sciatic Conference. (Lublin, 16–17 June 2017). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2017. P. 91–93.

33. Бондаренко О. С. Правовий захист журналістів як суб'єктів запобігання корупції. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018. С. 139–145.

34. Бондаренко О. С. Історичний аспект розвитку антикорупційного законодавства України (XIX – XXI століття). *Modern jurisprudence of European Union* : materials of International Sciatic Conference. (Lublin, 17 April, 2018). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2018. P. 91–93.

35. Бондаренко О. С. Військові посадові особи Збройних сил України, відрядженні в інтересах оборони держави та її безпеки, як суб'єкти порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25–26 квіт. 2018 р.). Суми : Сумський національний аграрний університет, 2018. С. 130–133.

36. Бондаренко О. С. Конституція України як джерело антикорупційного права. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали Між. наук.-практ. конф. для студентів та молодих вчених. (м. Суми, 18 травн. 2018 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 209–221.

37. Бондаренко О. С. Спеціальні принципи антикорупційної діяльності в Україні. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25 квіт. 2019 р.). Суми : Сумський національний аграрний університет, 2019. С. 10–12.

38. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини у держава Скандинавської правової системи (Данія та Швеція). *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та молодих вчених. (м. Суми, 17 травн. 2019 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 215–217.

39. Бондаренко О. С. До питання про політичні детермінанти корупційного лобізму в Україні. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23–24 трав. 2019 р.). Суми : Сумський державний університет. 2019. Ч. 2. С. 208–211.

40. Бондаренко О. С. Загальні принципи антикорупційної діяльності в Україні: *Травневі правові читання* : матеріали Міжвузівської наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (м. Черкаси, 7 травн. 2019 р.). Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 108–111.

41. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини в Великобританії та Федеративній Республіці Німеччина. *Die wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr 2020* : der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΌГОΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen (Konferenz, 24 Jan. 2020. Luxembourg). Grand Duchy of Luxembourg : Europäische Wissenschaftsplattform, 2020. P. 75–77.

42. Бондаренко О. С. Экономические детерминанты коррупционного лоббизма в Украине. *Травневі правові читання :* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (м. Черкаси, 7 травн. 2020 р.) Черкаси : Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 223–224.

43. Бондаренко О. С. Об’єктивна сторона корупційних злочинів, які вчиняються приватним лікарем. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2020 р.). Суми : Сумський державний університет. 2020. Ч. 2. С. 261–264.

44. Бондаренко О. С. Перспективи визнання неподання суб’єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, корупційним кримінальним правопорушенням. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання*: матеріали Міжвідом. наук.-практ. круглого столу. (м. Київ, 18 берез. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 29–30.

45. Бондаренко О. С. Морально-психологічні ознаки службових осіб як суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень. *Сучасні тенденції розвитку публічного та приватного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Національного університету біоресурсів і природокористування України. (м. Київ, 23 бер. 2021 р.). Київ : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021. С. 349–351.

46. Бондаренко О. С. Основні способи відмивання корупційних доходів у медичній сфері. *Актуальні проблеми запобігання корупції»* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів і молодих вчених. (м. Харків, 14 квіт. 2021 р.). Харків : Юрайт, 2021. С. 51–53.

47. Бондаренко О. С. Особливості змістовного наповнення поняття «корупційне кримінальне правопорушення». *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства :* матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Київ. 14 травн. 2021 р.). Київ : Державний університет інфраструктури та технологій, інститут управління, технологій та права. Київ, 2021. С. 13–16.

48. Бондаренко О. С. Корупція як соціальний феномен: історичний огляд (Античність-ХХ ст.). *Реформування правової системи в контексті євро*

інтеграційних процесів : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2021 р.) Суми : Сумський державний університет, 2021. Ч. 1. С. 17–20.

Інші публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації:

49. Бондаренко О. С., Савенко В. М. До питання про порядок управління Національним антикорупційним бюро України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 4. С. 180–183.

50. Куліш А. М., Бондаренко О. С., Білик Г. В. Легалізація грального бізнесу як спосіб легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 327–329. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/84.

51. Рєзнік О. М., Бондаренко О. С. *Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Право і суспільство*. 2020. № 2, ч. 3 С. 133–139. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.21.

52. Бондаренко О. С., Скляр Ю. І. Контрабанда валютних цінностей та товарів комерційного призначення як способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 22–26 (фахове видання). URL: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/04.

53. Бондаренко О. С., Пасьовин І. А. Принципи міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 81. С. 21–25. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/bondarenko_pasovyn_81.pdf

54. Бондаренко О. С., Козлова А. В. Особливості функціонування правоохоронних органів щодо протидії легалізації доходів, отриманих

злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 260–262. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/66.

55. Думчиков М. О., Бондаренко О. С., Уткіна М. С. Загальні питання криміналістичної характеристики легалізації корупційних доходів. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. № 66. С. 296–309. URL:https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.29.

ЗМІСТ

С.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....22

ВСТУП.....24

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....38

1.1. Стан наукового розроблення проблеми протидії корупції.....38

1.2. Методологічні засади дослідження концепції кримінально-првової протидії корупції.....50

1.3. Категоріально-понятійні інтерпретації поняття «корупція».....65

1.4. Теоретико-прикладні підходи до класифікації корупції.....86

1.5. Сутність та принципи протидії корупції.....103

Висновки до розділу 1.....126

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ.....129

2.1. Поняття та ознаки корупційних кримінальних правопорушень.....129

2.2. Класифікація корупційних кримінальних правопорушень.....152

2.3. Соціальна обумовленість криміналізації окремих адміністративни адміністративних правопорушень, пов’язаних з корупцією.....183

Висновки до розділу 2.....204

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СУТНОСТІ Й НАПРЯМИ УЧАСТІ СУБ’ЄКТІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ ПРОТИДІЯТИ КОРУПЦІЇ, В УКРАЇНІ.....208

3.1. Характеристика повноважень і напрямів діяльності суб’єктів із загальними повноваженнями й спеціально уповноважених суб’єктів у сфері протидії корупції.....208

3.2. Напрями діяльності засобів масової інформації у сфері протидії корупції.....227

3.3. Антикорупційні напрями діяльності громадян та викривачів корупції.....244

3.4. Характеристика напрямів діяльності громадських організацій та юридичних осіб у сфері протидії корупції.....262
Висновки до розділу 3.....284
РОЗДІЛ 4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ.....289
4.1. Особливості протидії політичній та економічній корупції.....289
4.2. Особливості протидії корупції в судовій системі та правоохоронних органах.....302
4.3. Особливості протидії корупції в освітній, медичній та спортивній галузях.....320
Висновки до розділу 4.....358
РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ.....363
5.1. Зарубіжний досвід реалізації антикорупційних заходів.....363
5.2. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері протидії корупції.....395
Висновки до розділу 5.....414
ВИСНОВКИ.....416
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....430
ДОДАТКИ.....514

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

КУ	–	Конституція України.
КК України	–	Кримінальний кодекс України.
КПК України	–	Кримінальний процесуальний кодекс.
КУпАП	–	Кодекс України про адміністративні правопорушення.
Закон	–	Закон України «Про запобігання корупції».
ООН	–	Організація Об’єднаних націй.
GRECO	–	Група держав проти корупції.
ЄС	–	Європейський Союз.
АР Крим	–	Автономна Республіка Крим.
ВР України	–	Верховна Рада України.
КМУ	–	Кабінет Міністрів України.
ПУ	–	Президент України.
КСУ	–	Конституційний Суд України.
ВСУ	–	Верховний Суд України.
СБУ	–	Служба безпеки України.
НАЗК	–	Національне агентство з запобігання корупції .
САП	–	Спеціалізована антикорупційна прокуратура.
НАБУ	–	Національне антикорупційне бюро України.
АРМА	–	Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших

		злочинів
ДБР	–	Державне бюро розслідувань.
ВАС	–	Вищий антикорупційний суд.
США	–	Сполучені Штати Америки.
КНР	–	Китайська Народна Республіка
ФРН	–	Федеративна Республіка Німеччина.
ЗМІ	–	засоби масової інформації.
ЗВО	–	заклад вищої освіти.
ТОВ	–	товариство з обмеженою відповідальністю.
р.	–	рік.
с.	–	сторінка.
ст.	–	стаття.
ч.	–	частина.
п.	–	пункт.
пп.	–	підпункт.

ВСТУП

Актуальність теми. Відповідно до Основного закону Україна є правовою державою, де діють принципи верховенства права, законності, справедливості. Водночас існування корупції зумовлює нівелювання цих принципів та численні негативні процеси в економіці, політиці, соціальному розвитку, інвестиційній діяльності, міжнародному іміджі нашої країни. Для населення корупція є другою за значущістю соціальною проблемою після бойових дій у Донецькій та Луганській областях. Адже значна частина населення (44,2 % українців) стикалися з корупційними практиками[1)]. Рівень корупції, а отже, й загрози небезпеці розвитку держави, відповідно до рейтингу держав за Індексом сприйняття корупції знижується малопомітними темпами. Зокрема, у 2015 р. Україна за показниками в Індексу сприйняття корупції отримала 27 балів зі 100, у 2016 р. – 29 балів, у 2017 р. – 30 балів; у 2018 р. – 31 бал, у 2019 р. – 29 балів, у 2020 р. – 33 бали і посіла 117-те місце із 180 країн у списку [2)]. Індекс сприйняття корупції певним чином покращився завдяки запровадженню організаційних (створення НАБУ, САП, НАЗК, ВАС, АРМА), правових (орієнтація державних механізмів на запобігання корупції), міжнародних (допомога ЄС в координації антикорупційних перетворень) та інших заходів. Водночас збереглися існуючі й виникли нові корупційні ризики, наприклад, тиск на громадський сектор та антикорупційні інституції, надмірна розпорошеність повноважень антикорупційних органів і відсутність злагодженості в їх діяльності, незавершеність судової реформи, відсутність системності щодо проведення реформ, пасивність населення тощо. Ці ризики з огляду на значущість завдання з протидії корупції потребують негайного вирішення. Вищезазначене засвідчує необхідність здійснення глибокого та змістовного наукового вивчення концепції кримінально-правової протидії

[1)] Результати дослідження «Корупція в Україні 2020: розуміння, сприйняття, поширеність» Info Sapiens за фінансової підтримки Антикорупційної ініціативи Європейського Союзу в Україні (EUACI). *Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні :* веб-сайт. URL: https://euaci.eu/ua/news/prezentaciya-doslidzhennya-korrupciya-v-ua-2020 (дата звернення: 20.02.2021).

[2)] Індекс сприйняття корупції-2020. *Transparency International Ukraine* : веб-сайт. URL: http://cpi.ti-ukraine.org/#/ (дата звернення: 20.02.2021).

корупції в Україні з метою з'ясування основних детермінант корупції за галузевим принципом і розроблення основних заходів, необхідних для їх усунення.

З огляду на те, що корупція та проблема протидії корупції становлять науковий інтерес для фахівців різних галузей, то вказані питання вивчали фахівці в галузі права, економіки, державного управління, політології, соціології та психології. Зокрема, такі вчені як: П. Андрушко, К. Бабенко, А. Байлов, А. Банчук, Л. Беккер, А. Береза, А. Білецький, О. Білик, Г. Бондарчук,А. Брунетті, О. Бусол, В. Васильчук, В. Волик, А. Волошенко, Дж. Гарольд, С. Глопен, В. Гладких, К. Годуєва, Д. Гоу, Р. Гречанюк, О. Гритенко, Ю. Гродецький, О. Грудзур, О. Гумін, М. Дуган, В. Дем'янчук, Ю. Дем'янчук, О. Джужа, О. Дудоров, М. Желік, А. Запотоцький, О. Іванов, Т. Ільєнок, М. Камлик, О. Клименко, А. Клочко, Д. Кондратов, О. Косиця, О. Костенко, В. Киричко, О. Кришевич, Д. Крупко, А. Куліш, Т. Курило, В. Куц, І. Кушнарьов, Я. Лантіонов, А. Лапкін, М. Мельник, Д. Михайленко, Є. Невмержицький, А. Новак, В. Осадчий, С. Павленко, В. Пахомов, Р. Перелигіна, Л. Підопригора, І. Піскун, В. Плиска, С. П'ясецька-Устич, О. Рєзнік, Я. Ризак, С. Рогульський, О. Ромців, А. Рябченко, А. Савченко, Н. Савчин, С. Серьогін, В. Соловйов, О. Стогова, Г. Стіссен, В. Сухонос, А. Титко, І. Толкачова, О. Тихонова, В. Топчій, В. Трепак, В. Тютюгін, В. Цитряк, О. Шостко, М. Фердіг, А. Фредріка, М. Хавронюк, О. Ярошенко та інші.

Що ж до конкретних вітчизняних наукових доробок, присвячених сутності, видам та протидії корупції, а також корупційній злочинності, окремим видам корупційних злочинів, то хотілося б акцентувати на основних із них. Одним із найбільш фундаментальних вважаємо дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук М. Мельника «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції» (2002 р.), де з'ясовано соціальну та правову природу, причинно-наслідкові зв'язки і негативні наслідки корупції, досліджено поняття корупції та корупційних

правопорушень, розкрито механізм корупційних відносин, названо основні недоліки антикорупційного законодавства.

На особливу увагу заслуговує й докторська дисертація О. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.). Учена, в контексті антикорупційної стратегії та спираючись на культурно-репресивний підхід, досліджує кримінологічні та кримінально-правові проблеми боротьби з корупційною злочинністю в Україні. Авторка пропонує концепцію боротьби з корупційною злочинністю в Україні з урахуванням наукової особливості єдності ідей, що забезпечують спрямованість стратегії на формування якостей особистості та формування антикорупційного світогляду.

Серед наукових праць, дотичних до дисертаційного дослідження, необхідно назвати й дисертацію Д. Михайленка «Концепція кримінально-правової охорони протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.). Особливістю цієї праці є міжгалузевий підхід до дослідження корупції та «імунітету» від протидії корупції. У дисертації проведено комплексне наукове спеціальне дослідження з питань кримінально-правової боротьби з корупційними злочинами, в якому концепція зазначеного контрзаходу була обґрунтована з урахуванням сучасних проблем боротьби з корупцією та особливостей корупції в Україні.

Водночас, незважаючи на значну кількість наукових праць із зазначених питань, концептуальні питання кримінально-правової протидії корупції на рівні комплексного дослідження є маловивченими, особливо ураховуючи численні зміни антикорупційного, кримінального та адміністративного законодавств.

Отже, необхідність підвищення ефективності протидії корупції в Україні, недостатня теоретична розробленість зазначеного питання та потреба у створенні системного, комплексного й відносно сталого підходів до протидії цьому деструктивному явищу зумовили актуальність дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Подана робота є спробою запропонувати оновлений антикорупційний підхід, спрямований на недопущення умов для виникнення корупції та вживання дієвих заходів примусу, які б дійсно стали необхідними і достатніми для покарання й виправлення винних осіб та недопущення вчинення нових корупційних кримінальних правопорушень як безпосередньо самими суб'єктами, так й іншими особами.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Стратегії розвитку наукових досліджень Національної академії правових наук України на 2021–2025 роки, а також у межах науково-дослідних тем Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету «Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної, судової та фінансової систем України» (номер державної реєстрації 018U001317) і «Розробка методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» (номер державної реєстрації 0120U100474).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в розробленні на основі аналізу існуючих наукових підходів, чинного вітчизняного та зарубіжного законодавств і практики їх реалізації комплексної науково та практично обґрунтованої концепції кримінально-правової протидії корупції в Україні, що спиралася б на галузевий підхід.

Для досягнення зазначеної мети вирішували такі завдання:

– систематизувати методологічні засади дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції;

– розглянути відомі категоріально-понятійні інтерпретації поняття «корупція» та запропонувати власне визначення цього поняття;

– окреслити теоретико-прикладні підходи до класифікації корупції;

– з'ясувати співвідношення понять протидія», «запобігання», «боротьба», «попередження» та «профілактика» в контексті антикорупційної діяльності;

– визначити принципи протидії корупції;

– дати визначення та виділити ознаки корупційного кримінального правопорушення;

– виокремити підстави для класифікації корупційних кримінальних правопорушень;

– розкрити соціальну зумовленість криміналізації окремих адміністративних правопорушень, пов’язаних із корупцією;

– типологізувати державні органи та органи державної влади залежно від сутності їх антикорупційної компетенції;

– окреслити напрями діяльності ЗМІ у сфері протидії корупції;

– розкрити антикорупційні напрями діяльності громадян та викривачів корупції;

– встановити напрями діяльності громадських організацій та юридичних осіб у сфері протидії корупції;

– виявити особливості протидії політичній та економічній корупції;

– визначити особливості протидії корупції в судовій системі та правоохоронних органах;

– з’ясувати особливості протидії корупції в освітній, медичній та спортивній галузях;

– узагальнити зарубіжний досвід реалізації антикорупційних заходів;

– установити роль для України міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції;

– розробити пропозиції щодо оновлення законодавства, спрямовані на вдосконалення кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Об’єктом дослідження є суспільні відносини, що виникають у процесі протидії корупції в Україні.

Предметом дослідження є концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження стала сукупність методів наукового пізнання. З філософських методів ми

використали *аналітичний* – під час аналізування понятійно-категоріального апарату, зокрема, понять «корупція», «протидія», «боротьба», «запобігання», «корупційне кримінальне правопорушення», «міжнародне співробітництво» (підрозділи 1.2, 1.5, 2.1, 5.2). *Феноменологічний метод* дозволив забезпечити аналіз нормативних джерел національного, міжнародного та зарубіжного прав (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 5.1, 5.2). За допомогою *герменевтичного* методу стало можливим розтлумачити поняття, які як законодавчо закріплені, так і лише потребують його (підрозділи 1.3, 3.1, 4.1). *Діалектичний метод* став основою для формулювання законодавчих новел (підрозділи 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 4.1, 4.2, 4.3). У структурі загальнонаукових методів виокремлено три рівні. Перший – це методи емпіричного дослідження. Зокрема, *описовий метод* ми використали для характеристики напрямів діяльності суб'єктів, уповноважених протидіяти корупції в Україні (підрозділи 3.1, 3.2, 3.3, 3.4). *Історичний метод* дозволив еволюційно дослідити наукові підходи до визначення сутності корупції (підрозділ 1.3). За допомогою методу *абстрагування* ми змогли дослідити підстави криміналізації адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією (підрозділ 1.3). *Порівняльний метод* покладено в основу аналізу зарубіжного досвіду протидії корупції (підрозділ 5.1). *Метод узагальнення* дав можливість дослідити стан наукового розроблення питання протидії корупції, з'ясувати структуру методології дослідження, систематизувати види корупції, виділити основні напрями протидії корупції й типологізувати держави залежно від системи покарань за корупційні кримінальні правопорушення (підрозділи 1.1, 1.2, 1.4, 1.5, 5.1).

Другий рівень загальнонаукових методів представлений методами теоретичного пізнання. Наприклад, *метод сходження від абстрактного до конкретного* було використано для окреслення сутності та ознак протидії корупції (підрозділ 1.5). *Гіпотетико-дедуктивний метод* забезпечив реалізацію міжгалузевого підходу під час аналізування сутності корупції (підрозділ 1.3). Третій рівень загальнонаукових методів – загальнологічні методи. *Метод системного аналізу* дозволив виокремити основні причини корупції в різних

галузях (підрозділи 4.1, 4.2, 4.3). *Метод аналізу та узагальнення* було застосовано для уточнення й узагальнення поглядів на сутність і види корупції в наукових джерелах (підрозділи 1.3, 1.4).

Останній вид методів, які ми задіяли, – це конкретно-наукові методи. Зокрема, *метод аналізу й узагальнення судової практики* було використано під час наведення прикладів із судової практики під час аналізування поняття «неправомірна вигода» та підстав для класифікації корупційних кримінальних правопорушень (підрозділи 1.4, 2.2). *Статистичний метод дозволив* організувати роботу зі збирання та узагальнення матеріалів практичного застосування норм КК України, якими передбачено відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення (підрозділ 2.2). *Метод анкетування* було використано *для* проведення опитування працівників державних органів антикорупційного спрямування стосовно причин корупції *(підрозділ 4.2).*

Науково-теоретичне підґрунтя для написання дисертації становили наукові праці з філософії, економіки, державного управління, політології, соціології, психології, кримінального права та кримінології, а також інших правових наук, зокрема й зарубіжних учених. *Нормативною основою* дисертаційного дослідження були Конституція України, міжнародні договори України, нормативно-правові акти національного законодавства радянського та сучасного періодів, проєкти законів, що визначають засади протидії корупції в Україні, законодавства низки зарубіжних країн.

Інформаційною та емпіричною основою дослідження були: 1) статистичні дані МВС України, Офісу Генерального прокурора України, НАБУ, НАЗК, АРМА; 2) статистичні дані міжнародних громадських організацій антикорупційного спрямування; 3) результати анкетування 300 працівників правоохоронних органів для з’ясування їх думки щодо причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції в правоохоронних органах.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що надане дисертаційне дослідження є однією з перших спроб комплексно на монографічному рівні на основі використання комплексного й системного

підходів розробити галузево профільовану та ефективну концепцію кримінально-правової протидії корупції з урахуванням останніх наукових досягнень, положень міжнародно-правових актів антикорупційного спрямування, положень національного права, узагальнень правозастосування і позитивних рис зарубіжного досвіду. На підставі проведеного дослідження сформульовано низку нових концептуальних наукових положень та висновків, запропонованих особисто здобувачем. Основні з яких:

уперше:

– запропоновано доповнити КК України визначенням поняття «корупційне кримінальне правопорушення», під яким варто розуміти кримінальний проступок або злочин, спрямований проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, особами, які надають публічні послуги, своїх повноважень;

– запропоновано криміналізацію окремих адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією: порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків, порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та невжиття заходів щодо протидії корупції;

– доведено провідну роль ЗМІ у забезпеченості демократизму, плюралізму та публічності в діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування, а також осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, під час протидії корупції;

– обґрунтовано ключову роль громадян для зростання ефективності реалізації антикорупційних заходів, що зумовлена їх особистою зацікавленістю не лише в декларативному існуванні правової, демократичної та соціальної держави, а й у фактичному;

– запропоновано застосовувати галузевий підхід до протидії корупції, що буде враховувати особливості кожної галузі, виявить їх специфічні детермінанти та на основі цього дозволить розробити адаптовані до потреб

кожної галузі, найбільш ефективні, цілеспрямовані заходи, необхідні для протидії тому чи іншому різновиду корупції;

– сформульовано основні причини спортивної корупції та обґрунтовано важливість реалізації заходів протидії спортивній корупції за конкретними напрямами: протидія корупції в міжнародних спортивних організаціях і протидія низовій спортивній корупції;

– запропоновано виділяти чотири підходи до обрання покарань за корупційні кримінальні правопорушення: м'який підхід передбачає за вчинення корупційних кримінальних правопорушень застосовувати здебільшого штраф; згідно з помірним підходом допустиме застосування позбавлення волі строком десять років; у державах із суворим підходом максимальним покаранням за корупційні кримінальні правопорушення є позбавлення волі на строк до п'ятнадцяти років; особливо суворий підхід передбачає застосування позбавлення волі строком до двадцяти п'яти років та смертної кари;

вдосконалено:

– поняття корупції для потреб Закону України «Про запобігання корупції» з метою недопущення ототожнення корупції та неправомірної вигоди та запропоновано називати нею умисні порушення дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися в протизаконному використанні особою, зазначеною в частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей;

– наявний перелік підходів до формування сутності поняття «корупція» доповненням міжнародним, історичним і зарубіжним підходами;

– перелік корупційних кримінальних правопорушень, закріплений у примітці до ст. 45 КК України, оновленням змісту примітки до ст. 45 КК України, зазначивши, що корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 364-3, 368-1, у випадку їх учинення шляхом зловживання службовим становищем, а також

кримінальні правопорушення, передбачені статтями 209, 210, 354, 364, 364-1, 364-3, 365, 365-2, 366-2, 366-3 367-1, 368, 368-1, 368-3, 369, 369-1, 369-2, 369-3, 369-4, 370 цього Кодексу;

– розподіл ознак корупційних кримінальних правопорушень на загальні, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням, та специфічні, що характеризують особливу природу корупційних кримінальних правопорушень;

– підстави класифікації корупційних кримінальних правопорушень, зокрема, їх перелік доповнено такими підставами: вид, предмет, суб'єкт та мета корупційних кримінальних правопорушень;

– систематизацію причин і основних заходів протидії економічній, політичній, судовій корупції та корупції щодо діяльності правоохоронних органів;

набули подальшого розвитку:

– характеристика теоретико-прикладних підходів до класифікації корупції;

– підстави відмежування понять «протидія», «запобігання», «боротьба» та «профілактика» в контексті поняття корупції;

– принципи протидії корупції за допомогою поділу на загальні, характерні для всіх галузей права, та спеціальні, властиві лише діяльності з протидії корупції і зумовлені її специфікою;

– напрями антикорупційної діяльності суб'єктів, уповноважених протидіяти корупції, в Україні;

– детермінанти та заходи протидії освітній і медичній корупції;

– роль міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції;

– юридична характеристика заходів запобігання корупції залежно від моделі розвитку корупції.

Особистий внесок здобувача в одержання наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертаційне дослідження виконане здобувачем

самостійно, всі сформульовані в ньому положення та висновки обґрунтовано на основі особистих досліджень автора. Нові наукові результати дисертації одержані дисертантом особисто. У науковій статті «До питання про відповідальність військових посадових осіб Збройних сил України, відряджених в інтересах оборони держави та її безпеки, за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів», підготовленій разом із В. Пахомовим, особисто проаналізовано об'єктивні ознаки порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів та розроблено висновки до статті. У науковій статті «Об'єктивні ознаки корупційних злочинів, які вчиняються приватним лікарем», підготовленій разом із В. Пахомовим та М. Думчиковим, особисто розглянуто об'єктивну сторону корупційних злочинів, що вчиняються приватним лікарем та сформульовано висновки до статті. У науковій статті «Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи», написаній у співавторстві з О. Рєзніком, дисертант здійснила аналіз сутності та значення норми про декларування недостовірної інформації для проведення антикорупційної реформи та підготувала висновки до статті. У науковій статті «Corrupt lobbying in Ukraine: essence, determinants and countermeasures», підготовленій разом з В. Пахомовим та Ю. Лук'яненко, особистий внесок здобувача полягає у виділенні основних причин існування корупційного лобізму заходів, необхідних для протидії цьому явищу, та написанні висновків до статті. У науковій статті «Relevant issues off the criminal liability of the private doctors for corruption crimes», підмовленій спільно з В. Пахомовим і М. Думчиковим, дисертант дала характеристику основних об'єктивних ознак корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються приватним лікарем, та сформулювала висновки до статті. У науковій статті «The role of community in fighting corruption in Ukraine», підготовленій у співавторстві з П. Маланчуком і М. Думчиковим, особистий внесок здобувача полягає у висвітленні основних напрямів залучення громадськості до протидії корупції та формулюванні висновків до статті. У науковій статті «Participation

of Ukraine in International Cooperation against Corruption», підготовленій разом з О. Рєзніком, Є Гармашем, Н. Андрійченко, О. Стоговою, особисто розглянуто основні універсальні міжнародні нормативно-правові акти антикорупційного спрямування, їх роль для протидії корупції в Україні та сформульовано висновки до статті. У науковій статті «Features of criminal liability of a medical professional for failure to perform or improper performance of their professional duties in Ukraine», написаній у співавторстві з О. Рєзніком, М. Думчиковим, Н. Горобець, дисертант проаналізувала зв'язок латентності кримінальних правопорушень, що вчиняються лікарями, з корупцією в медичній системі та сформулювала висновки до статті. У науковій статті «Принципи антикорупційної діяльності в Україні», підготовленій разом із В. Пахомовим і В. Шапіро, особисто здійснено виділення та аналіз основних спеціальних принципів антикорупційної діяльності й написано висновки до статті. У науковій статті «Types of corruption depending on the form of expression of corruption relations», підготовленій у співавторстві з В. Пахомовим і М. Думчиковим, дисертант особисто окреслила основні підстави класифікації корупції та сформулювала висновки до статті. У науковій статті «Review of the state anti-corruption institutions effectiveness in Ukraine», написаній у співавторстві з М. Уткіною, М. Думчиковим, Д. Прокоф'євою-Янчиленко, К. Янішевською, автор особисто охарактеризувала органи спеціальної компетенції у сфері протидії корупції та написала висновки до статті. У науковій статті «The role of mass media in preventing corruption», підготовленій разом із М. Уткіною та М. Колесніковою, особисто запропоновано й охарактеризовано нові напрями участі журналістів у протидії корупції та підготовлено висновки до статті. У науковій статті «Corruptive incomings laundering in medical sphere», написаній у співавторстві з О. Рєзніком, М. Уткіною, Н. Горобець, дисертант проаналізувала основні способи відмивання корупційних доходів у медичній сфері та сформулювала висновки до статті.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані в:

1) науковій діяльності – як основа для подальших досліджень протидії корупції в Україні (акт впровадження Сумського державного університету від 12.03.2021 р., акт впровадження Кримінологічної асоціації України від 12.04.2021 р.);

2) практичній діяльності – з метою підвищення ефективності діяльності підрозділів Головного управління Національної поліції України в Сумській області (акти впровадження Головного управління Національної поліції України в Сумській області від 18.02.2021 р.);

3) освітньому процесі – під час проведення лекцій, семінарських і практичних занять із дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінальна юстиція», «Основи запобігання злочинності», «Сучасні проблеми правового регулювання запобігання корупції в Україні» (акт впровадження Сумського державного університету від 17.03.2021 р.).

Апробація результатів дисертації. Результати дослідження оприлюднені на: 1) міжнародних науково-практичних конференціях, зокрема, «Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі» (Київ, 2016 р.), «Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні» (Харків, 2017 р.), «Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні» (Запоріжжя, 2017 р.), «Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід» (Дніпро, 2018 р.), «Modern jurisprudence of European Union» (Люблін, 2018 р.), «Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі» (Суми, 2019 р.), «Die wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft» (Люксембург, 2020 р.), «Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів» (Суми, 2021 р.); 2) всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції» (Суми, 2017 р.), «Актуальні проблеми запобігання

корупції» (Харків, 2021 р.); 3) міжвузівській науково-практичній конференції «Травневі правові читання» (Черкаси, 2019 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення, висновки і рекомендації дослідження висвітлено автором у 55 публікаціях, зокрема, в 1 монографії, 14 наукових статтях у фахових виданнях України, 8 періодичних наукових виданнях, що індексуються БД Scopus та Web of Science; 3 закордонних виданнях, 22 тезах доповідей на конференціях і семінарах, 7 працях, що додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з основної частини (вступу, п’яти розділів, що вміщують сімнадцять підрозділів, висновків), списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 551 сторінка. Список використаних джерел складається із 780 найменування і займає 84 сторінки, додатки викладено на 38 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

1.1. Стан наукового розроблення проблеми протидії корупції

Першочерговим завданням під час дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції повинен стати аналіз стану наукової розробки цієї теми. Важливо зазначити, що проблема протидії корупції завжди була однією з основних під час формування державної політики кожної демократичної та правової держави. Саме тому вчені впродовж тривалого часу визначали її як пріоритетну під час наукових досліджень різного виду та складності. Аналіз стану наукових досліджень, присвячених протидії корупції, відіграє дуалістичне значення, тому що , по-перше, створює можливість для з'ясування найвагоміших наукових праць, що стали теоретичним підґрунтям предмета дослідження, по-друге, стає базисом для виокремлення проблемних аспектів протидії корупції, що залишилися поза межами дослідження попередників, у контексті соціально-економічних, політичних, нормативно-правових, криміногенних та інших чинників [376, с. 107].

Розглядаючи стан розроблення досліджуваної проблеми, необхідно зазначити, що питання сутності корупції та заходів, необхідних для протидії, їй було відображено в працях багатьох філософів, мислителів та вчених. Антична традиція розуміння справедливого й несправедливого виявляється в філософії Платона, в якого виникає перша соціально-філософське згадка явища корупції. На думку Платона, центральна вісь держави – справедливість, у ній відповідь на питання, чому і як народжується та гине досконалий поліс. Правильна організація управління державою, на думку Платона, здатна приборкати й унеможливити користолюбство правителів, у якому Платон вбачає джерело загибелі держави. У своєму проєкті ідеальної держави пропонує позбавити осіб,

які мають владу, приватної власності, щоб виключити можливість використання владних повноважень в особистих цілях. Саме у відчуженості правлячої еліти від власності Платон бачить спосіб обмежити проникнення до влади корисливих людей, одночасно скорочуючи можливості її використання в особистих цілях [393, с. 274] У своїх працях «Політик» і «Закони» Платон говорив про першочерговість реформування саме тих структур, які найбільшою мірою схильні до зловживань. Цю ідею продовжує й Аристотель у праці «Політика» та називає корупцію найважливішим фактором, що може призвести державу або до загибелі, або до виродження. Протидію корупції філософ уважав базисом для стабільності держави [22, с. 135]. Крім того, Аристотель сформулював міру, яка в даний момент стала невід'ємною в організації державного апарату, – заборона одній людині в державі займати одночасно кілька посад [620, с. 192]. Цицерон у своїх судових виступах наводить багато фактів зловживання під час виборів на посаду претора, а також інших магістратів і під час виконання ними своїх обов'язків [397, с. 7].

Відповідно до позиції Н. Макіавеллі, корупція є хворобою (сухотами), оскільки її важко розпізнати на початку, однак легко вилікувати; якщо ж хвороба є вже хронічною, то її легко діагностувати, проте дуже складно вилікувати [279, с. 162]. А дещо пізніше Т. Гоббс у «Левіафані» більше акцентував на правовому аспекті, адже наголошував, що люди, які вихваляються своїм багатством, легко можуть учиняти злочинні дії, адже сподіваються на ухилення від відповідальності за допомогою корупції в державній судовій системі або отримання вибачення за гроші чи інші форми винагороди [99, с. 10]. Корупція, за Т. Гоббсом, є корінням, з якого виростає презирство до закону [281, с. 288].

Ж.-Ж. Руссо у фундаментальній праці «Про суспільну угоду або принципи політичного права» стверджував, що людину корумпує соціальне та політичне життя [512, с. 34], некорумповані особи знищують політичну систему, а політична система розбещує людей та корумпує їх. Водночас він чітко усвідомлював природу корупції і вірив, що правильний напрямок може

сформувати громадську думку для обмеження корупції. Під корупцією Ж.-Ж. Руссо розумів необхідну умову боротьби за владу і стверджував, що влада, зазвичай, корумпована [256, с. 42]

У статті К. Маркса «Виборча корупція в Англії» автор звертається до результатів роботи комісій, які обстежили стан справ у виборчих округах Глостера та Уейкфілда. Малюючи обурливі порушення в ході підготовки і проведення виборів до парламенту, К. Маркс визначає ситуацію таким чином: «... справжню конституцію британської палати громад можна виразити в одному слові – корупція». І в цій корупційній схемі задіяні дві групи – «дрібна буржуазія, яка піддається підкупу, і вищі класи, що підкуповують її [304, с. 549]. Виділення цих груп має для марксистської філософії не конкретно-ситуаційний, а принциповий, концептуальний характер, що відображає погляд К. Маркса на природу корупції в буржуазному суспільстві. Корупція у цьому разі породжена боротьбою за прибуток між різними соціальними групами – великою й середньою буржуазією, середньою і дрібною, буржуазією і найманими працівниками. Роль бюрократії в корупції, на яку таку пильну увагу звертають під час розгляду корупції у вітчизняній традиції, К. Маркс трактує як самостійну [544, с. 117]

Уперше спроба під час аналізу корупції відійти від моральної оцінки була зроблена М. Вебером у праці «Господарство і суспільство». Так, автор, вивчаючи явище викупу державних податків в економічній антропології, яке є одним із механізмів нормального функціонування суспільства, зазначав, що, хоча воно й пов’язане з довільними благами для фаворитів царя, тобто осіб, що мають достатню економічну та фінансову влади, але така практика, яка сприяла формуванню раціональної бюрократії, була історично необхідною [78, с. 316]

Феномен корупції для Ф. Ніцше є важливим критерієм виродження суспільства і різних форм його існування. Сам термін «корупція» вживає Ф. Ніцше, насамперед, для позначення духовного стану, тобто як термін, що позначає процес «розкладання», він явно ширший в своєму трактуванні та

менш суворий, ніж як термін, використовуваний у правовому, соціально-філософському сенсі [346, с. 78].

Г. Гайнес частково висвітлив проблему корупції, описуючи поведінку державних службовців та їх ставлення до хабарництва на прикладі перегляду законодавства окремих штатів США. Він навів приклад Південної Дакоти, де парламентарію було заборонено співпрацювати із штатом чи графством упродовж одного року з моменту його або її виборчого терміну, де закони ухвалювалися за його участі вподовж його або її виборчого терміну. У такому трактуванні корупція є одним із наслідків недосконалості законодавства деяких держав, а не окремим явищем, відповідно шляхи її подолання вбачалися в удосконаленні законодавства [714, с. 79].

Г. Пакер розглядав корупцію в юридичному аспекті як одне з правопорушень, що заважає уряду виконувати його функції: він зводив корупцію до взяття хабара від зацікавлених груп із метою впливу на законодавство або процес ухвалення рішень, що фактично переростав у лобізм [745, с. 88].

На початку XX ст. США проводять перші дослідження корупції, пов’язані з реформами муніципального управління. Р. Мертон запропонував структурний підхід до вивчення корупції як негативного явища. Причину появи цього явища вчений пов’язує з розвитком і зростанням великих міст, де є неформальні центри. Якщо в середині XX століття основними академічними платформами для обговорення корупції була політична теорія, державне та муніципальне право, то з 1980 року важливе місце посідають економічні інтерпретації корупції [69, с. 23–25].

Аналіз економічних підходів до дослідження корупції засвідчує, що існують різнорідні думки під час відповіді на запитання про її вплив. Наукова думка в основному зосереджена і розвивається в напрямку адаптації та селекції наявного інструментарію з урахуванням специфіки трансформацій, державного устрою, політики щодо регіонів, обраних пріоритетів розвитку [308].

Зокрема, М. Альпідовськая зауважує, що з точки зору інституційної теорії корупція як неформальний економічний інститут – це продаж посадових правочинів, що має місце як у державному, так і в приватному секторі економіки і визначається як взаємодія між економічними агентами з метою зловживання позицією заради приватної вигоди [8, с. 138]. Згідно з макроекономічним і політекономічним дослідженнями, проведеними І. Богдановим та А. Капліним, корупція є найбільшою перешкодою до економічного зростання і розвитку, здатною поставити під загрозу будь-які правові утворення [47, с. 134]. Іншим широко використовуваним описом є те, що корупція – це операція між суб'єктами приватного та державного сектору економіки, за допомогою якої колективні блага незаконно перетворюються на приватні блага [715, с. 567]. Цей момент також підкреслює С. Роуз-Акерман, яка каже, що корупція існує на межі державного та приватного секторів економіки [759, с. 158]

У сучасній вітчизняний науці дослідженням корупції та заходів протидії цьому явищу займаються представники різних галузей. Необхідно констатувати, що серед дисертаційних робіт переважають дисертації з юридичних наук – 56,1 %; на другому місці – з економічних – 11,2 %, на третьому – політичних – 10,3 %. Серед спеціальностей перше місце посідає спеціальність 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право з показником у 26,2 %; на другому місці – 23.00.02 – політичні інститути та процеси – 11,2 %; третє місце – 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень – 10,3 %; на четвертому місці – спеціальність 12.00.07 – адміністративне право і процес, фінансове право; інформаційне право – 6,5 %; п'яте місце посіли спеціальності 08.00.05 розвиток продуктивних сил та регіональна економіка та 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність – по 5,6 % [179, с. 100].

Що ж до конкретних вітчизняних наукових доробок, присвячених сутності, видам та протидії корупції, а також корупційній злочинності, окремим

видам корупційних злочинів, то хотілося б зосередити на основних з них. Одним із найбільш вагомих є дисертація М. Мельника «Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції» (2002 р.), в якій автор уперше у вітчизняній кримінологічній та кримінально-правовій науці застосовує підхід до дослідження корупції як системного соціального явища. Формує і розкриває його основні ознаки та соціальну сутність. Науково обґрунтовує висновок про те, що корупція як соціальне явище не може бути ліквідована в окремій державі чи на якомусь конкретному етапі розвитку соціально-політичної системи. З'ясовано основні негативні наслідки корупції для суспільства (соціальну ціну корупції), показано їх різноплановість, вплив на різні соціальні явища та процеси, що повинно визначати політику протидії цьому антисуспільному явищу [310, с. 10].

Крім того, необхідно зазначити й дисертацію Акрам Трад Аль-Фаїз «Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії та України (порівняльно-правове дослідження)» (2002 р.), в якій уперше в кримінально-правовій доктрині арабських країн обґрунтовується необхідність на законодавчому рівні передбачити поняття посадової особи, виходячи з її функціональних обов'язків [5, с. 11].

У дисертації Д. Крупко «Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження)» (2005 р.) вперше визначено, що об'єктивна сторона складів хабарництва, передбачених кримінальним правом Німеччини і Швейцарії, характеризує їх як альтернативні та усічені, що не дає можливості добровільної відмови від доведення злочину до кінця після вимоги хабара та відповідно після пропозиції предмета хабара [270, с. 2].

Значний інтерес для досліджуваної теми відіграє і дисертація О. Шемякіна на тему «Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (2013 р.), у якій сформульовано поняття «протидія» і «запобігання» корупційним злочинам у сфері службової та професійної

діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, дано їх змістовні характеристики, проведено класифікацію заходів попередження корупційних злочинів [636, с. 18.]

У дисертації О. Ярошенко «Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України)» (2014 р.) проведений комплексний теоретичний аналіз ст. 369 КК України (пропозиція та надання неправомірної вигоди службовій особі). У науковій праці проаналізовано норми міжнародно-правових актів, що стосуються кримінальної відповідальності за активний підкуп службової особи; досліджено генезис положень національного законодавства щодо кримінальної відповідальності за активний підкуп [659, с. 11].

Дисертація В. Цитряка «Підкуп у сфері публічної службової діяльності: кримінологічне дослідження» (2014 р.) розкриває кримінологічний характер підкупу у сфері державної служби як інституціоналізованої форми корупційної практики в умовах трансформації сучасної службової діяльності [622, с. 10].

Важливе значення відіграє дисертація М. Саламатової на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері нотаріальної діяльності» (2015 р.), де авторка розглядає злочинність у сфері нотаріальної діяльності як окремий самостійний об’єкт кримінологічного дослідження, що характеризується власною природою, показниками та тенденціями, причинами й умовами, особистістю злочинця і потребує власних заходів запобігання злочинам у цій сфері [522, с. 6].

На нашу думку до фундаментальних наукових розробок у сфері протидії корупції необхідно віднести і докторську дисертацію О. Бусол «Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії» (2015 р.). Адже, в дослідженні вчена визначає значущі фактори (критерії) боротьби з корупційною злочинністю в деяких країнах, за якими можна порівняти ефективність їх впливу на загальний рівень корупції. Дисертація систематизує еволюційні моделі та форми корупції, відомі в криміналістиці, і доводить, що для України характерна олігархічна модель

корупційних відносин, яку необхідно враховувати під час визначення заходів протидії корупції [69, с. 15 –17].

У дисертації на тему «Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (2016 р.) М. Рябченко визначив необхідність передбачити кримінальну відповідальність за «активний» та «пасивний» підкуп особи, яка займається професійною діяльністю з надання публічних послуг, в окремих статтях Особливої частини КК України; сформулював оновлений зміст цих статей [514, с. 8]

І. Ясінь у дисертації «Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України» (2017 р.) виявляє та аналізує прогалини в теоретичних дослідженнях щодо кримінальної відповідальності за незаконне збагачення, включаючи кримінальну кваліфікацію цього злочину. Автор визначила ряд проблем, які не одержали однакового рішення, зокрема: визначення безпосереднього об'єкта незаконного збагачення, розмір предмета незаконного збагачення; опис суспільно небезпечного діяння в диспозиції ст. 368-2 КК України; відмежування окресленого складу злочину від інших корупційних злочинів та адміністратративних правопорушень тощо [660, с. 5].

Праця М. Желік «Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика» (2018 р.) доводить необхідність відмовитися від використання в КК України юридичної конструкції «прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи», оскільки в кожній із досліджуваних статей, ураховуючи типовість, подібність їх законодавчих конструкцій (єдина основа, спільні констатуючі ознаки), варто додержуватися способу мовного вираження складу злочинного діяння [173, с.].

Розгорнутим науковим дослідженням є й дисертація Д. Михайленка «Концепція кримінально-правової охорони протидії корупційним злочинам в Україні» (2018 р.), в якій автор серед іншого встановив, що неефективність діючого механізму кримінально-правової протидії корупційним злочинам в Україні пов'язана з тим, що приведення його в дію щодо кожного окремого корупційного злочину залежить від наявності, відсутності чи нейтральності

політичної волі управлінців вищої ланки державного менеджменту, перешкодами у формуванні та реалізації якого є властивості інституціоналізованої корупції в Україні [319, с. 4–6]

Для забезпечення комплексності дослідження питання протидії корупції важливе значення відіграють і дослідження вчених у галузі адміністративного права. Так, учені-адміністративісти досліджували як адміністративно-правові аспекти запобігання та протидії корупції в цілому, так і окремі аспекти антикорупційної діяльності. Зокрема, в дисертації Т. Курило на тему «Адміністративно-правові засади протидії корупції у сфері здійснення нотаріальної діяльності в Україні» (2017 р.) висвітлено загальнотеоретичні та методологічні підходи до розуміння корупції в нотаріаті, а також до особливостей інституту адміністративної відповідальності як одного з основних елементів механізму її протидії [274, с. 5].

Необхідно відзначити і дисертацію О. Мусієнка «Адміністративно-правові заходи запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування в Україні» (2017 р.). Адже, автор детально розглядає необхідність делегування відповідними громадськими організаціями, статутна діяльність яких включає запобігання та боротьбу з корупцією, представників до громадських рад НАЗК та НАБУ [332, с. 9–10].

Т. Міщенко в дисертаційному дослідженні «Адміністративно-правове забезпечення організації боротьби з організованою злочинністю, що супроводжується корупційними зв’язками» (2017 р.) визначає систему органів боротьби з організованою злочинністю та корупцією, а також їх адміністративно-правовий статус; окреслює напрями адміністративно-правового регулювання взаємодії суб’єктів із метою боротьби з організованою злочинністю та боротьби з корупцією, можливі напрями вдосконалення їх діяльності; обґрунтовує необхідність прийняття єдиного національного, систематичного правового акта (стратегії) щодо боротьби з організованою злочинністю [324, с. 5].

Особливе значення має і дисертаційне дослідження Д. Гудкова «Адміністративно-правові засоби запобігання і протидії корупції» (2018 р.), в якому вчений пропонує особливий підхід до визначення системи адміністративно-правових засобів запобігання та боротьби з корупцією, включаючи обмеження, засоби боротьби з корупцією та механізм урегулювання конфлікту інтересів [133, 6].

У науковій праці С. Конєвої «Звільнення з публічної служби як захід запобігання корупції» (2018 р.) на підставі проведення процедури спеціальних антикорупційних перевірок діяльності посадових осіб публічної служби обґрунтовано низьку ефективність встановлення достовірності інформації, поданої службовцем під час декларування ним доходів, витрат та належного йому майна [238, с. 3–4].

У дисертаційному дослідженні Д. Сіренка «Правові засади запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаних з корупцією, здійснюваного суб’єктами приватної детективної діяльності» (2019 р.) сформульовано поняття адміністративно-правового механізму запобігання та протидії адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією як системи правових засобів, що дає можливість уповноваженим суб’єктам послідовно й ефективно здійснювати діяльність із протидії таким правопорушенням в органах державної влади та органах місцевого самоврядування [530, с. 5].

Заслуговує на увагу й дослідження К. Цабеки «Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення, пов’язані з корупцією», в якому авторка пропонує різні критерії класифікації адміністративних правопорушень, пов’язаних з корупцією: за юридичним складом, за об’єктивною стороною, за моментом вчинення [616, с. 221].

Хотілося б відзначити й ґрунтовне адміністративно-правове дослідження Ю. Дем’янчука «Адміністративно-правові засади запобігання і протидії корупції в системі державної служби України» (2020 р.), в якому вперше в сучасній юридичній науці України вирішується наукова проблема формування принципів запобігання та боротьби з корупцією на державній службі. У

дисертації подано авторське визначення корупції та виділено ознаки корупції на державній службі. Особливо вагомим, на нашу думку, є пропозиція автора щодо необхідності виділення нової галузі права – антикорупційного [142, с. 35–36].

Комплексне значення має й дисертаційне дослідження Д. Іщука «Адміністративно-правовий статус спеціалізованих суб'єктів протидії корупції» (2021 р.), у якому автор характеризує повноваження, гарантії та юридичну відповідальність спеціалізованих суб'єктів протидії корупції України, а також пропонує напрями вдосконалення норм чинного законодавства у відповідній сфері [204, с. 2].

Окремі питання розслідування корупційних кримінальних правопорушень вивчали вчені, які спеціалізуються у сфері кримінального процесу. Так, Д. Бондаренко в дисертаційному дослідженні «Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика і початковий етап розслідування)» (2008 р.) висвітлює концептуальні основи методології розслідування зловживання владою чи службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень [49, с. 6].

Ґрунтовним є дослідження О. Ромцівої «Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності» (2016 р.), оскільки в ньому авторка пропонує власне визначення поняття протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності як різновиду соціальної діяльності, що являє собою систему способів приховування інформації про злочини від посадових осіб та вироблення тактики спрямованого впливу слідчого на запобігання повного розслідування та об'єктивного розслідування злочинів [510, с. 4–5].

Особливе значення в контексті забезпечення розслідування злочинів у сфері службової діяльності відіграє дисертаційне дослідження на здобуття ступеня доктора наук О. Пчеліної на тему «Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності»

(2017 р.). У цій праці, з позицій криміналістичної доктрини автор виділяє ознаки службової діяльності та обґрунтовує доцільність їх розгляду як своєрідної сфери реалізації посадових осіб відповідно до норм правового регулювання своїх повноважень із метою забезпечення правильного функціонування державного апарату й апарату органів місцевого самоврядування, державних установ чи організацій незалежно від форм власності [485, с. 6–7].

Проте проблема протидії корупції, як уже наголошувалося, є цікавою і представникам інших наук. Так, вагомим науковим дослідженням є монографія В. Журавського, М. Михальченка, О. Михальченка «Корупція в Україні – не політика» (2007 р.), в якій наголошується на необхідності всебічного осмислення проблеми корупції, мобілізації органів влади й громадянського суспільства для протидії корупції, розроблення стратегії, що є актуальним питанням як науки, так і практики модернізації сучасної України [256, с. 3].

І. Кушнарьов у монографії «Політична корупція: порівняльно-політична концептуалізація» (2018 р.). детально розглядає питання політичної корупції як деструктивного неформального політичного інституту. Автор визначає форми політичної корупції та шляхи протидії їм в Україні та закордоном [281, с. 15].

У монографії О. Пархоменко-Куцевіл «Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз» (2019 р.) на основі широкого кола джерел розкривають наукові підходи до формування понятійно-категоріального апарату системи антикорупційних органів державної влади, визначаються причини виникнення та поширення корупції [384, с. 281]

Щодо економічних досліджень корупції як явища, то серед них особливо вагомими необхідно визнати передусім дисертаційне дослідження Н. Черемісіної «Статистичне вимірювання тіньової економіки: регіональний аспект» (2007 р.), у якому авторка детально описує згубність та рівень впливу корупційної діяльності на економіку [624, с. 10–11].

По-друге, необхідно виділити й монографію групи авторів М. Фоміна, В. Приходько, М. Каптуренко та інших «Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект» (2012 р.), у якій представлено політекономічну концепцію, якою системно розкрито теоретико-методологічні засади корупції і тіньової економіки. Досліджено еволюцію корупції і погляди на спроможність її подолання [251, с. 4].

По-третє, заслуговує на увагу монографія Н. Краус «Детермінанти тіньової економіки в інноваційних умовах господарювання» (2014 р.), оскільки в ній доведено, що одними з джерел фінансування інноваційного розвитку національної економіки є легалізація тіньового капіталу та зниження тіньового рівня економіки країни. Визначено фактори швидкого зростання тіньового сектору української економіки [627, с. 5].

Таким чином, підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що питання сутності та протидії корупції цікавило науковців ще з античних часів і не втратило своєї актуальності й сьогодні. На жаль, у межах нашого дослідження неможливо охопити весь колосальний обсяг праць, присвячених проблемі концепції кримінально-правової протидії корупції. Наявний масив дисертаційних досліджень кримінально-правового та кримінологічного спрямування не встигає за стрімким розвитком антикорупційного і кримінального законодавства, тому концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні потребує детального, об’єктивного, комплексного та системного дослідження з метою забезпечення ефективності протидії корупції Україні.

1.2. Методологічні засади дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції

Крім установлення наукового доробку вчених щодо предмета дослідження, важливим елементом його успіху є обрання правильної

методології, яка б повно забезпечила комплексність та системність дослідження і дозволила б розробити такі висновки і рекомендації, які б дійсно відігравали вагоме значення для наукової й практичної діяльності. Особливістю дослідження у сфері права є ще й розроблення або ж удосконалення існуючих правових норм у певній сфері. Саме тому підбір правильної методології має важливе практичне значення для дисертаційного дослідження.

Передусім необхідно з'ясувати сутність поняття «методологія». Саме слово має грецьке походження (від грец. methodos – дослідження і logos – слово) [285, с. 163]. Щодо його змістовного наповнення, то вчені описують різні підходи до тлумачення цього поняття. Наприклад, Г. Щедровицький переконаний, що методологія – це теорія людської діяльності (діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди пізнання та виробництво) [624, с. 6]. М. Костицький називає методологією вчення, цілісну теорію з поняттями і категоріями, світогляд, через призму яких і здійснюється пізнання за допомогою методів відповідно до технології їх застосування – методики [241, с. 6]. А згідно з позицією Д. Стеченка та О. Чмир методологію є сукупність методів науки, тобто способів дослідження явищ, що визначають підхід до її вивчення, планомірний шлях її пізнання та встановлення істини, а також сфера їх застосування [559, с. 82].

На нашу думку, найбільш повним і точним є визначення методології, надане А. Пономарьовим та Е. Пікулєвим, відповідно до якого методологія – це вчення про структуру логічної організації, методи і засоби діяльності (вчення про принципи побудови, форми і способи науково-дослідницької діяльності). Методологія науки дає характеристику компонентів наукового дослідження – його об'єкта, предмета аналізу, завдання дослідження (або проблеми), сукупності дослідження засобів, необхідних для вирішення завдання даного типу, а також формує уявлення про послідовність руху дослідження в процесі виконання завдання [406, с. 23].

Методологія як загальна теорія методу формувалася у зв'язку з необхідністю узагальнення та розроблення тих методів, засобів і прийомів, які

були відкриті у філософії, науці та інших формах діяльності людей. Історично спочатку проблеми методології розробляли в рамках філософії [603, с. 55].

Методологія виконує кілька функцій: визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динаміку процесів та явищ; передбачає особливий шлях, за допомогою якого може бути досягнута науково-дослідна мета; забезпечує всебічність отримання інформації щодо процесу чи явища, що вивчається; допомагає введенню нової інформації; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці; створює систему наукової інформації, яка базується на об'єктивних явищах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання [617, с. 78–79].

У наукових джерелах виділяють кілька критеріїв класифікації методології. Наприклад, І. Добронравова та О. Руденко пропонують класифікацію методології на основі процесу історичного розвитку. Зокрема, автори виділяють: консервативну еклектичну, діалектичну, раціоналістичну, позитивістську, модерністську, системну кібернетичну, постмодерністську методології [316, с. 34–35]

Ми пропонуємо взяти за основу позицію Г. Цехмістрової, яка переконана, що будь-яке наукове дослідження повинне враховувати вимоги фундаментальної (філософської), загально-наукової та конкретно-наукової методології. Філософська або фундаментальна методологія – це система діалектичних методів, які є найзагальнішими і діють на всьому полі наукового пізнання. Загальнонаукову методологію використовують у переважній більшості наук, вона базується на загальнонаукових принципах дослідження [373, с. 78–79]. Конкретнонаукова методологія ґрунтується на законах конкретних наук, особливостях пізнання окремих явищ. Вона зумовлена й пов'язана з принципами і законами конкретних наук, із спеціальними методами дослідження [372, с. 25].

Окрім видів методології, важливим є й дослідження конкретних підходів, принципів та методів, що входять до структури методології даного наукового дослідження. Усталеною є позиція, що будь-яке наукове пізнання здійснюється

відповідно до певних принципів. У філософії принцип визначається як «нормативне» загальне висловлювання, що містить певну вимогу до здійснення пізнавальної, практичної та духовної діяльності [288, с. 509.]. Принцип, як відзначають А. Новиков і Д. Новиков, має дуалістичне значення. З одного боку, принцип є центральним поняттям, що представляє узагальнення та поширення будь-якого положення на всі явища, процеси тієї сфери, з якої даний принцип абстрагований. З іншого боку, він є принципом дії – нормативом, приписом до діяльності [350, с. 65]. Необхідно погодитися з позицією С. Кодана, що методологічні принципи в юридичному дослідженні є першим рівнем його методології і як підсистема засобів вивчення носіїв інформації про пізнання держави і права утворюють сукупність основоположних начал і регулятивних вимог для дослідження носіїв державно-правової інформації з урахуванням їх предметної і видової специфіки [227, с. 67–80.]. Досягнення якісного наукового результату обумовлюється компонуванням різних методологічних принципів.

Перший принцип – принцип детермінізму, будучи загальнонауковим, організовує побудову знання в конкретних науках. Детермінізм є насамперед формою причинності як сукупності обставин, що передують у часі якій-небудь даній події і спричиняють її. Тобто має місце зв’язок явищ і процесів, коли одне явище, процес (причина) за певних умов породжує, виробляє інше явище, процес (наслідок) [73, с. 37]

Другий принцип – це принцип об’єктивності, що орієнтує дослідника на роботу з носіями інформації з метою одержання максимально неупередженого знання, оскільки наука на відміну від інших форм духовного освоєння дійсності полягає саме в її націленості на одержання об’єктивно-істинного знання [227, с. 23], що враховує кожну причину, умову та обставину, які зумовили певні явища, процеси, категорії; передбачає взяття до уваги широкого кола наукових позицій; полягає в обранні найефективніших засобів, підходів, прийомів і методів задля досягнення мети дослідження.

Третій принцип – це принцип конкретності, що покликаний уникнути розмитості та багатослів’я під час здійснення наукового дослідження і

відповідно покликаний забезпечити його чіткість та лаконічність. Четвертий принцип – це принцип комплексності, що забезпечує всебічне дослідження кримінально-правових категорій, ураховуючи досягнення інших юридичних та соціальних наук. П’ятий принцип – це принцип відповідності. Цей принцип передбачає наступність наукових теорій, тобто нові теоретичні знання бувають корисними для розвитку науки, але якщо вони не співвідносяться з колишніми, то наука перестає бути цілісною.

Шостий принцип – принцип додатковості, що полягає в пізнанні взаємовиключних «додаткових» класів понять. За допомогою додатковості встановлено еквівалентність між класами понять, описують суперечливі ситуації в різних сферах пізнання [73, с. 37]. Сьомий принцип – це принцип поєднання досягнень теорії та практики. Згідно з цим принципом наукове дослідження не повинно бути відірване від реалій сучасного життя. Воно не може мати виключно теоретичний характер; більше того, результати дослідження повинні відігравати певну роль у практичній діяльності, зокрема, стимулювати, вдосконалювати її.

Поряд із принципами важливе місце в структурі методології займають підходи, тобто сукупність знань про процес наукового дослідження [48, с. 111]. Підхід показує, як потрібно спрямовувати дослідження, як підійти до вивчення будь-якого процесу або явища. Прийнятий науковцем підхід визначає вибір конкретних методів. Будь-яке дослідження передбачає наявність мети, досягнути яку можна через вирішення поставлених завдань. Зі свого боку, завдання можна виконати розробивши певну стратегію й тактику дій. Нині існують численні наукові підходи до досліджень у різних сферах науки. Для вивчення концепції кримінально-правової протидії корупції наукова думка пропонує використовувати різні наукові й науково-методичні підходи, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1 Підходи до дослідження кримінально-правової концепції протидії корупції

№ п/п	Назва підходу	Сутність підходу
1.	Історичний	Передбачає, що дослідженню сучасних наукових поглядів має передувати вивчення генези тих чи інших термінів, процесів та явищ. У даному дослідженні цей підхід активно використано для ретроспективного аналізу наукових доробок, присвячених протидії корупції, а також хронологічного узагальнення теоретичного вчення про сутність та ставлення до корупції
2.	Інституціональний	Орієнтований на вивчення сталих форм організації та регулювання життя суспільства. Соціальну поведінку людей вивчено у тісному зв'язку з наявною системою соціальних нормативів та інститутів, що забезпечують свідоме регулювання та організацію діяльності соціальних суб'єктів, відтворення повторюваних і найбільш стійких зразків поведінки, навичок, традицій, що передаються з покоління в покоління [107]. Для потреб даного дослідження цей підхід було використано для аналізу існуючих та пропозиції стосовно вдосконалення напрямів протидії корупції в Україні.
3.	Термінологічний	Для кожного дослідження важливим є вивчення історії термінів, аналіз термінів (юридичний і лексичний), а також розроблення пропозицій щодо вдосконалення понятійного-категоріального апарату, зокрема, стосовно категорій, що є складовими поняття «неправомірна вигода»

Продовження таблиці 1

1	2	3
4.	Системний	Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання природи досліджуваних проблем [276, с. 5]. Тому системний підхід активно використано під час аналізування поняття та видів корупції з точки зору різних наук

Останній елемент у структурі методології – це метод (грец. – шлях дослідження чи пізнання). Поняття «метод» у широкому розумінні означає шлях до чогось або спосіб діяльності суб'єкта в будь-якій її формі. Інакше кажучи, метод – це спосіб, шлях пізнання і практичного перетворення реальної дійсності [316, с. 31]. А у вузькому розумінні метод – це спосіб організації практичного і теоретичного освоєння дійсності, зумовлений закономірностями розвитку об'єкта [116, с. 205].

Методи дослідження класифікуються деякими методологами за різними ознаками: за рівнем пізнання – емпіричні й теоретичні; за точністю припущень – детерміністичні й стохастичні, або ймовірнісно-статистичні; за функціями, які вони здійснюють у пізнанні, методи систематизації, пояснення й прогнозування; за конкретною сфери дослідження – фізичні, біологічні, соціальні, технічні тощо [122, с. 15]. Ми пропонуємо взяти за основу класифікацію методів, надану А. Конверським, який пропонує виділяти філософські, загальнонаукові та часткові методи наук або конкретно-наукові [372, с. 26].

Для вченого важливо добре розумітися на методах наукового дослідження та вміло їх поєднувати. Адже, здійснюючи наукове дослідження, він використовує не лише один конкретний метод, а їх систему. Тому постає необхідність оптимального поєднання цих методів для їх комплексного використання [572, с. 31]. Під час дослідження ми обрали та використали різні

наукові методи. Насамперед зосередимо увагу на використаних філософських методах.

Філософські методи – це не імперативно визначені правила, а система «м'яких» методів, що є універсальними та всезагальними, тобто розміщенні на вищих «поверхах» абстракції. Тому філософські методи чітко не описані логічно та експериментально і не підлягають математизації й формалізації. Вони лише встановлюють найзагальніші правила дослідження, його загальну стратегію, але не замінюють ніяких спеціальних методів і не визначають безпосередньо і прямо кінцевий результат дослідження [372, с. 27].

Перший із них – це аналітичний (характерний для сучасної аналітичної філософії), який визначає «що правильно?», дає можливість з'ясувати наукову обґрунтованість і доцільність конкретної мовної одиниці (зокрема лексеми і терміна) або правила [72, с. 17]. Даний метод було використано під час аналізу понятійно-категоріального апарату, зокрема, понять «корупція», «протидія», «боротьба», «запобігання», «корупційне кримінальне правопорушення», «міжнародне співробітництво» тощо.

Другий філософський метод – феноменологічний, що дав можливість розширити межі правового сприйняття, встановлені традиційними способами розуміння права, сформував картину правової реальності. Феноменологічний метод також передбачає входження до сфери багатовимірного опису права, в якому воно є реальним світом права або юридичного життя; основна увага приділяється вивченню чинного права, пошуку його основи в людському існуванні. Феноменологічний метод визначає правове бачення як єдиний цілісний предмет, який просто формує значення та виміри [383, с. 66–67, 325]. Ми цей метод використали для окреслення загальних орієнтирів дослідження, вироблення правильного всебічного підходу до аналізу проблеми протидії корупції. Саме цей метод забезпечив аналіз нормативних джерел національного, міжнародного та зарубіжного права.

Третій філософський метод – це герменевтичний. Предметною основою герменевтичного методу є текст як знаково-символічна система в її

соціокультурному та історичному контексті. Засобом аналізу гуманітарних явищ є мова. Тому в багатьох герменевтичних концепціях мова є центральною проблемою [125]. Основою цього методу є принцип герменевтичного кола, який потребує врахування взаємозв'язку між частиною і цілим та означає рух у процесі розуміння від загального до конкретного й навпаки: розуміння цілого полягає в розумінні його окремих частин [407, с. 129]. Для потреб цього дослідження герменевтичний метод застосовують для тлумачення різного роду понять, які як законодавче закріпленні, так і лише потребують закріплення.

Четвертий філософський метод – діалектичний, що полягає у врахуванні всіх державно-правових явищ і категорій у процесі їх еволюції та в органічному зв'язку з розвитком політичних, економічних, соціальних, культурних та інших соціальних процесів. Саме цей метод використовують для виявлення та вирішення правових проблем і формування позиції щодо усунення колізій [104, с. 96]. Ми використовували цей метод для обрання основного вектора дослідження, написання висновків та формулювання законодавчих новел.

Наступна група методів, які ми використовували в дослідженні, – це загальнонаукові. Загальнонаукові методи пізнання – це методи, застосовані в усіх або в багатьох природничих, технічних і гуманітарних науках [259, с. 57]. Структура загальнонаукових методів складається з кількох рівнів. Перший рівень – це методи емпіричного дослідження. З емпіричних методів ми було використовувати такі.

По-перше, описовий метод використовують для окреслення тих чи інших понять, явищ, процесів, а в цьому дослідженні – для якісної характеристики концепції кримінально-правової протидії корупції.

По-друге, історичний метод, з одного боку, передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її поворотами, особливостями; а з іншого – це певний спосіб відтворення в мисленні історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності [209, с. 52]. Традиційно цей метод застосовують для вивчення об'єктивного процесу виникнення, становлення та прогресу (регресу) процесів,

явищ, понять, наприклад, дослідження процесів формування та розвитку корупції як явища, а також запобігання й боротьби з корупцією як складових протидії цьому деструктивному явищу.

По-третє, абстрагування, тобто відволікання уваги у свідомості від незначних властивостей, зв'язків, взаємозв'язків об'єктів та виділення різних аспектів, що цікавлять дослідника. Абстрагування зазвичай відбувається у два етапи. На першому етапі визначаються незначні властивості, зв'язки тощо, на другому етапі досліджуваний об'єкт замінюється іншим, більш простим, тобто спрощеним зразком, який зберігає головне в комплексі [73, с. 39]. Для потреб цього дослідження метод абстрагування використовували під час виділення тих правопорушень, пов'язаних із корупцією, які на думку автора, потребують криміналізації.

По-четверте, порівняння – когнітивна операція, що базується на висновках про подібність або відмінність об'єктів (або стадії розвитку одного й того самого об'єкта). Для порівняння показані якісні та кількісні характеристики випробовуваних. Найпростіший і найважливіший тип відносин, що виникає під час порівняння, – це відносини відмінності ідентичності. Отже, порівняння корисне лише для ряду «однорідних» предметів, що становлять клас [372, с. 28–29]. Ми цей метод використовували під час порівняння ефективності заходів протидії корупції, застосовуваних у різних сферах та різними суб'єктами.

По-п'яте, узагальнення – логічний процес переходу від індивідуального до загального або від менш загального до більш загального знання, а також продукт розумової діяльності, форма роздумів про загальні характеристики та якості об'єктивних явищ. Найпростіші узагальнення – це присвоєння, групування об'єктів на основі однієї характеристики (синкретичні завдання). Більш складним є узагальнення, за якого група об'єктів із різними основами об'єднується в одне ціле [372, с. 83]. Ми використовували цей метод для окреслення видів корупції, виділення основних напрямів протидії корупції та

типологізації держав залежно від системи покарань за корупційні кримінальні правопорушення.

Другий рівень загальнонаукових методів представлений методами теоретичного пізнання. З методологічної точки зору теоретичне дослідження належить до вищого рівня наукового знання. Основним його завданням є формування гіпотез, теорій, теоретичних законів, спрямованих на створення цілісного образу досліджуваного явища та пояснення причини явищ [373, с. 41]. З числа загальнонаукових методів ми насамперед використали сходження від абстрактного до конкретного. Метод сходження від абстрактного до конкретного є особливо актуальним у період розвитку наукової концепції або теорії [176, с. 31]. Адже на основі цього методу ми визначаємо основні та допоміжні ознаки, істотні й неістотні (атрибутивні) властивості, закономірності й тенденції розвитку [236, с. 19] корупції як явища та протидії корупції як стратегічного напряму і завдання держави України та людства в цілому.

Гіпотетико-дедуктивний метод являє собою єдність індукції і дедукції. Основна перевага цього методу полягає в можливості розширення знання, проте він не націлений на організацію наявного знання [155, с. 12]. З логічної точки зору гіпотетико-дедуктивний метод являє собою ієрархію гіпотез, ступінь абстрактності й спільності яких збільшується в міру віддаленості від емпіричного базису [372, с. 30]. Цей метод ми використовували для аналізування існуючих наукових концепцій на сутність корупції з позиції різних наук.

Третій рівень загальнонаукових методів – це загальнологічні. З них використовували кілька методів. По-перше, метод системного аналізу, який є найпоширенішим у кримінологічних дослідженнях щодо протидії корупційній злочинності, тому що він дає можливість розглядати певні співвідношення між складовими елементами цієї злочинності, а також її зв’язки з іншими соціальними явищами і процесами, які впливають на неї.

Метод аналізу й узагальнення використовують для дедуктивного вивчення та об'єктивізації складових єдиного цілого, наприклад для уточнення та узагальнення поглядів на сутність і види корупції в наукових джерелах.

Метод моделювання – це метод дослідження реальних та абстрактних об'єктів-прототипів на умовних образах, схемах, об'єктах, що відрізняються від прототипу, але аналогічні йому за будовою чи типом поведінки, із застосуванням методів аналогії, теорії подібності й теорії оброблення даних експерименту [293, с. 5]. У нашому дослідженні цей метод забезпечив розробку та дослідження моделі законодавчих конструкцій визначень понять «неправомірна вигода», «корупція», «викривачі корупції», «корупційне кримінальне правопорушення» тощо.

Системно-структурний метод дозволяє дослідити явище в усій різноманітності зв'язків, системи цінностей, пріоритетів. Застосування системно-структурного методу дозволяє не підходити до закону суто формально, без винятків, які також можуть впливати на справедливість як одну з базових основ, що тяжіє до верховенства права. Застосування системно-структурного методу також є перспективним (поряд з іншими методами наукового пізнання) для дослідження взаємодії об'єктивного і суб'єктивного кримінального права [323, с. 11]. Для цього дослідження системно-структурний метод використовували для аналізування кримінально-правових понять, як елементів системи права, зокрема, задіяний для поглибленого дослідження нормативних положень, що визначають сутність корупції, зіставлення їх з іншими положеннями чинного КК України та інших нормативно-правових актів.

Сутність абстрактно-логічного методу полягає в розчленуванні досліджуваного явища на складові частини, їх виділенні для виявлення якісних особливостей, у розумовому знаходженні першоджерела сутності й розкритті закономірностей його розвитку, а потім у синтетичному переході від відстороненого першоджерела сутності до складної і багатосторонньої конкретної форми явища [374, с. 123]. Для потреб цього дослідження абстрактно-логічний метод використовували для тлумачення сутності та

вдосконалення понятійно-категоріального апарату щодо концепції кримінально-правової протидії корупції, для формулювання теоретичних узагальнень і висновків дослідження.

Один із найбільш поширених пізнавальних методів – це екстраполяція. Екстраполяція полягає в перенесенні знань з однієї предметної сфери на іншу, не спостережувану і не вивчену, на підставі деякого виявленого відношення між ними – подібності, аналогії, тенденції [159, с. 606–607]. Ми використовували цей метод для визначення можливості імплементації проаналізованого наявного досвіду різних суспільних наук та зарубіжних держав у вітчизняну практику щодо протидії корупції.

Остання група методів – це конкретно-наукові. Їх використовують у будь-якій галузі знань, у кожній науковій дисципліні. Хоча дуже важко чітко «пов'язати» певні методи дослідження з певною дисципліною, кожний із них має відносно унікальний методичний набір інструментів. Поглиблення взаємозв'язку наук призводить до того, що результати, прийоми та методи одних наук усе частіше використовують в інших. Це порушує проблему міждисциплінарних методів дослідження. Застосування методу науки в інших галузях знання відбувається тією мірою якою її об'єкти підпорядковуються законам цієї науки. У цьому випадку метод, характерний для однієї галузі знань є підпорядкованим в інших [372, с. 34].

Стосовно конкретно-наукових методів, то в цьому дослідженні використовують такі методи, як формально-юридичний, який дав можливість засвоїти внутрішні форми правових явищ та процесів на основі узагальнення і виявлення їх характеристик із метою формулювання визначень досліджуваних понять. Цей метод допомагає з'ясувати волю законодавця, виражену в юридичному тексті. За допомогою різних логічних операцій окремі правові положення перетворюють на загальні поняття, з яких також виводять певні логічні висновки та інтерпретують розглянуті категорії [539, с. 96], наприклад, такі як «неправомірна вигода», «корупція», «кримінальне правопорушення», «викривачі корупції» тощо.

Крім того, в дисертаційному дослідженні використано і компаративний метод, що традиційно застосовують для визначення змісту та сутності кримінально-правових інститутів, характеристик кримінальної політики держави або міжурядових груп, законодавство яких вивчається для виявлення загальних характеристик, характеристик правової догми і закономірностей її розвитку, а також для подальшого виявлення можливих шляхів удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування [589, с. 29]. У цьому дослідженні компаративний метод був використаний для проведення комплексного порівняльного наукового дослідження, вивчення зарубіжного досвіду у сфері протидії корупції.

Метод аналізу та узагальнення судової практики передбачає вивчення судової практики. Адже саме судова практика в процесі правозастосування стає своєрідним індикатором ефективності правового регулювання тих чи інших правовідносин, оперативним способом наявності прогалин в праві, дуалізму правових норм, необхідності їх зміни або удосконалення. Застосування цього методу дозволяє розробити конкретні пропозиції щодо реформування чинного законодавства України в конкретній сфері [50]. Для потреб цього дисертаційного дослідження використовували для наведення прикладів у контексті притягнення до кримінальної відповідальності за одержання, надання, пропозицію та обіцянку неправомірної вигоди.

Щодо використання статистичного методу, то необхідно зауважити, що злочинність є масовим соціальним явищем. Тому її закономірності неможливо розкрити на прикладі окремого факту, окремого кримінального правопорушення. Це потребує значної кількості спостережень, повинно розглядатися як безліч правопорушень або їх велика сукупність. Можливість застосування часткового спостереження обґрунтована тим фактом, що за правильної його організації звернення лише до обмеженого масиву статистичного матеріалу дозволяє одержати достатньо репрезентативні висновки, які можуть бути поширені на загальну сукупність досліджуваного матеріалу, тобто за його результатами виводиться судження про ціле [69, с. 53].

Ми цей метод застосовували для збирання та узагальнення офіційної інформації щодо боротьби з корупцією в Україні, зокрема, матеріалів практичного застосування норм КК України, якими передбачено відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення.

Анкетування – це метод соціологічного дослідження, комплекс послідовних методологічних, методичних і технологічних засобів, спрямованих на одержання достовірних даних про явища або процеси [547, с. 6]. Метод анкетування є одним із оперативніших методів, під час якого охоплюється за короткий період значна кількість осіб і він дозволяє ставити конкретні питання і пропонувати відповіді. Саме цей метод дозволяє забезпечити кількісне пояснення отриманих даних і поєднати результати [46, с. 30–34]. Метод анкетування, дисертант використовувала для проведення опитування працівників державних органів антикорупційного спрямування стосовно причин корупції.

Сценарний метод дозволяє отримати детальний опис послідовності подій, які із заданою ймовірністю можуть привести до бажаного або запланованого результату за різних варіантів його розвитку. Використання сценарного методу дозволить, з одного боку, визначати, оцінювати і знижувати рівень невизначеності ключових факторів, що впливають як на поточну діяльність, так і на розвиток певних явищ, процесів. З іншого боку, за допомогою сценарного методу можна формувати й оцінювати стратегію розвитку, що є особливо цінним в умовах нестабільного політичного та економічного середовища [271, с. 27]. Нами цей метод було використано під час визначення напрямків удосконалення протидії корупції. Він дозволив оцінити можливий ефект від імплементації запропонованих під час здійснення наукового дослідження новацій. Ми цей метод використовували під час визначення напрямків удосконалення протидії корупції. Він дозволив оцінити можливий ефект від імплементації запропонованих під час здійснення наукового дослідження новацій.

З огляду на вищевикладене можна стверджувати, що підбір правильної методології є одним із важливих елементів успіху під час здійснення наукового дослідження. Методологією є сукупність підходів, принципів та конкретних методів, якими керується науковець. Ми використовували саме ті елементи методології, які дозволили забезпечити системність, комплексність, повноту, а також об'єктивність дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції. Основними засадами цього дослідження стали детермінізм, об'єктивність, конкретність, комплексність, відповідність, додатковість та поєднання досягнень теорії й практики. Крім того, ми використовували історичний, інституційний, терміногічний, а також системний підходи. Стосовно методів наукового дослідження, то запропоновано їх розгалужену складну та багаторівневу структуру. Насамперед ми використовували філософські методи: аналітичний, феноменологічний, герменевтичний та діалектичний. У структурі загальнонаукових методів виокремлено три рівні. Перший – це методи емпіричного дослідження (описовий, історичний, абстрагування, порівняння, узагальнення). Другий рівень представлений такими методами теоретичного пізнання: сходження від абстрактного до конкретного та гіпотетико-дедуктивний. Третій рівень загальнонаукових методів – це загальнологічні методи (метод системного аналізу, аналізу й узагальнення, моделювання, системно-структурний метод, абстрактно-логічний та екстраполяція). Останній вид методів, які ми задіяли – це конкретно-наукові. Зокрема, формально-юридичний, компаративний, аналізу і узагальнення судової практики, статистичний, анкетування та сценарний).

1.3. Категоріально-понятійні інтерпретації поняття «корупція»

Окресливши науковий доробок та методологічні засади цього дослідження, необхідно з'ясувати сутність поняття «корупція». Так, вивчення будь-якого поняття доцільно розпочинати із семантичного аналізу. У наукових

джерелах виділяють два можливі підходи до походження слова «корупція». Обидва наполягають на його давньоримському походженні. Однак прихильники першого підходу запевняють, що слово «корупція» є поєднанням латинських слів corruptio та onis, тому похідна словесна фраза corrumpere, яка є сполученням слів cor (разом) та rumpere (ламати), дозволяє зрозуміти етимологічний підтекст «корупції», адже це словосполучення «виражає ідею акту, що змінює стан речей через співучасть або спільну дію двох чи більше осіб» [683, с. 341]. Значення цього слова – псувати, пошкоджувати, марнувати, призводити до занепаду, розбивати, губити, руйнувати, спокушати, підкуповувати, спотворювати, перекручувати, фальсифікувати та ганьбити. Натомість прихильники другого підходу вважають, що слово «корупція» походить від слова corruptio, яке означало підкуп, продажність посадових осіб органів публічної влади, громадсько-політичних діячів [112, с. 127]. Водночас представники обох груп є одностайними стосовно негативного значення корупції, адже фактично слово означало спотворювати, спокушати, підкуповувати.

На практиці існують два основні підходи до формування наукового поняття. Перший – доктринальний, що ґрунтується на дослідженнях учених і фахівців у певній галузі. Другий – офіційний, легальний, що базується на нормативних актах, міжнародних документах та інших джерелах, що мають юридичну силу [585, с. 183]. На нашу думку, список таких підходів може бути розширено, зокрема, для формування поняття важливим є й урахування історичного, міжнародного та зарубіжного підходів. Пропонуємо зосередити увагу на кожному з них.

Насамперед необхідно здійснити ретроспективний аналіз походження корупції як явища. В. Цитряк зауважує, що ретроспективний аналіз наукових джерел свідчить про те, що корупція виникла одночасно з появою перших держав [621, с. 97]. Однак, ми вважаємо, що корупція справді виникла набагато раніше (зі створенням перших патріархальних товариств, де потрібно було якимось чином «привернути» увагу, щоб мати можливість звертатися до

старших родини). Крім того, існував також звичай приносити подарунки священикам, щоб здобути їх прихильність [253].

Таким чином, наші предки були переконані, що корупція була своєрідним проявом поваги, прихильності та нормальних стосунків між людьми [55, с. 156] Лише пізніше суспільство почало усвідомлювати шкідливість таких «відносин» у публічних та комерційних відносинах. Родоначальником антикорупційних реформ необхідно вважати вавилонського царя міста-держави Лагаш – Урукагіна, який намагався змінити державне управління, щоб зупинити зловживання чиновників, суддів та службовців храму [203, с. 52].

У Стародавній Греції в IV–V ст. до н. е. корупція мала побутовий характер і проявлялася як псування їжі й питної води. Пізніше корупцією стали називати деякі прояви в судовій практиці, занепад моралі, розбещеність молоді, порушення громадського порядку. В античній Греції це поняття мало й соціальний зміст – занепад моралі. У Древньому Римі корупція означала підкуп судді, а з XV–XVI ст. – підкупність та продажність чиновників і громадсько-політичних діячів, що набули тоді неабиякого поширення [250, с. 28].

Пізніше закони Стародавнього Єгипту почали розрізняти відповідальність за хабарництво на основі розміру незаконного доходу, а Стародавня Індія практикувала досить незвичний спосіб боротьби з хабарництвом – стеження за корупціонером. Так, особа, яка стала свідком хабара, могла вимагати частину цього [52, с. 21]. Для Середньовіччя було характерне істотне зростання рівня корупції, зумовлене швидким розвитком валютних відносин і зростанням кількості державного апарату [.621, с. 307]. Перша згадка про корупцію у Київській Русі припадає на XIII століття. Тоді існувало два види підкупу: хабарництво, тобто підкуп за вчинення правомірних дій та здирство – за вчинення протиправних дій [297, с. 7]. Особливу роль у боротьбі з корупцією в Московській державі відводили в середні віки, оскільки цей період ознаменувався зростаючим впливом православної церкви (згідно з ученням якої хабарництво є проявом гріховності) на державу. Згодом основним способом отримання підтримки міської влади знову стали гроші, що

виплачувалися як обраним, так і призначеним чиновникам. Крім того, іноді єдиним способом одержати роботу була її купівля. До XVIII століття чиновники взагалі не мали точно визначеного доходу і жили лише за гроші, які вони отримували як «підношення» та подарунки від громадян. Крім того, обсяг цих «підношень» жодним чином не обмежувався [299]. У подальшому це призвело до усталеної в нашому суспільстві на генетичному рівні думки, що служба в органах влади – це спосіб «прогодуватися» [250, с. 29].

Зарплату чиновники почали отримували лише за правління Петра І, який запровадив низку антикорупційних реформ, одна з яких (за підкуп) передбачала смертну кару. На наш погляд, дуже іронічно, що з огляду на радикальні антикорупційні заходи, вжиті в цей період, однією з найбільш скандальних справ про корупцію XVIII століття стала справа князя О. Меншикова – одного з найближчих до імператора Петра І, який обкрадав, підкуповував та шантажував, завдяки цьому зумів накопичити значні кошти на території Росії та завойованих землях сучасної України й Польщі [297, с. 7]. Крім того, корупція завдала великої шкоди Україні в період Руїни та Гетьманщини, коли під час виступу гетьмана Івана Мазепи проти Петра І полковник Бурляй здав московським військам фортецю Біла Церква за хабар. Та й сам гетьман Мазепа отримав гетьманську булаву за допомогою хабара, якого дав московському воєводі Голіцину [187, с. 39].

На противагу XVIII століття, нове – XIX – стало початком активної боротьби з корупцією в Російській імперії. Так, у 1866 р. було новелізовано зміст кількох статей Уложення про покарання кримінальні та виправні, що стосувалися встановлення кримінальної відповідальності за хабарництво і вимагання. Ці зміни відбулися внаслідок поширення ідеології соціальних договорів, згідно з якою громадяни повинні були платити податки державі, яка також зобов’язувалася створювати справедливі закони та контролювати їх суворе виконання й додержання [261, с. 308]. На наш погляд, корупція в Україні набирає обертів у XX столітті [60, с. 9]. Водночас абсолютна більшість енциклопедій і словників радянської епохи, які тлумачать термін «корупція»,

акцентують на тому, що явище корупції характерне для буржуазної держави та суспільства, в якому відбувається експлуатація людини людиною, державний апарат підпорядковується монополіям, і для цього закладені умови в самій економічній та політичній системі капіталістичного суспільства [250, с. 8]. Незважаючи на те, що корупція визнавалася надбанням буржуазних держав, усе ж радянська влада запроваджувала активні заходи боротьби з нею. Зокрема, Декрет Ради народних комісарів «Про хабарництво» від 8 травня 1918 р. визнав хабарництвом давання хабара, одержання хабара, а також пособництво у його даванні та одержанні, а Декрет Ради Народних Комісарів «Про боротьбу з хабарництвом» від 16 серпня 1921 р. уточнив склад одержання хабара (особисто або через посередника). Положення цього Декрету без істотних змін були відображені в першому КК УРСР 1922 р. [377, с. 378]. У КК УРСР 1926 р. дещо змінився підхід стосовно встановлення відповідальності за хабарництво, яку було запроваджено вже на рівні окремого розділу III «Урядові (службові) злочини)» Особливої частини, в якому окремими статтями передбачалася відповідальність за: одержання хабара (ст. 105 КК УРСР), давання хабара і посередництво у хабарництві (ст. 106 КК УРСР) та за провокацію хабара (ст. 107 КК УРСР) [92]. Наступний КК УРСР [263] 1960 р. також передбачав відповідальність за одержання, провокацію, надання хабара та посередництво у хабарництві [525, с. 198].

У 1995 р. було прийнято Закон України «Про боротьбу з корупцією» [422] який опосередковано розкрив сутність корупції, назвавши нею діяльність осіб, уповноважених на виконання функцій держави, спрямовану на протиправне використання наданих їм повноважень для одержання матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг та закріпив перелік корупційних діянь, які характеризувалися виключно матеріальною природою. Таке визначення корупції давало підстави для досить широкого її розуміння, зважаючи на оперування терміном «діяльність» і різновекторність її спрямування, однак значним недоліком було те, що законодавець згадував лише про одну єдину форму корупції – «одержання» відповідних предметів

[518, с. 165]. Тому КК України у 2001 р. передбачав кримінальну відповідальність лише за одержання, давання, пропозицію та провокацію хабара.

Згодом, у 2011 р. було прийнято Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [440], що докорінно змінив зміст корупції, ввівши її до структури поняття нове поняття «неправомірна вигода». Так, корупцією визнавалось використання особою, зазначеною в частині першій статті 4 цього Закону, наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка / пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 4 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей.

Необхідно підтримати позицію А. Михненка, що вищевикладене є підтвердженням неодмінної наявності корупції в усіх людських культурах і цивілізаціях [187, с. 43]. Більше того, складна та гнучка природа цього явища стала запорукою його еволюції та проникнення до сфер діяльності сучасного суспільства.

Другий підхід до формування поняття «корупція» – міжнародний. Ми вважаємо, що протидія корупції – це міжнаціональне завдання, тому основи до окреслення сутності цього поняття та заходів протидії йому нині закладаються на міжнародному рівні. Зокрема, в Кодексі поведінки посадових осіб із підтримання правопорядку, прийнятому 34-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН у 1979 р., корупція визначається як учинення або не вчинення дії під час виконання обов'язків або з причин цих обов'язків у результаті одержання подарунків, що приймаються або вимагаються, обіцянок або стимулів кожного разу, коли має місце така діяльність або бездіяльність» [491]. У Практичних заходах боротьби з корупцією, підготовлених Економічною і соціальною радою Секретаріату ООН, і прийнятій на VIII Конгресі ООН з попередження

злочинності та поводження зі злочинцями в Резолюції (Гавана, 27 серпня – 7 вересня 1990 р.) зазначалося, що термін «корупція» має швидше загальний характер і не є точним правовим терміном. «Найбільш явним проявом корупції є одержання хабара тією чи іншою особою». До інших проявів корупції віднесено «крадіжки, розкрадання та присвоєння державної власності з метою приватного використання», «зловживання посадовим становищем із метою неправомірного одержання окремих переваг, тобто будь-яке заплановане, передбачуване, успішне отримання пільг у результаті необґрунтованого використання офіційного статусу» та конфлікт інтересів – «суперечності між службовими обов'язками та особистими інтересами» [154, с.34]. Довідковий документ ООН «Про міжнародну боротьбу з корупцією» досить вузько розкриває сутність корупції як зловживання державною владою для одержання вигоди в особистих цілях [152, с. 4].

Конкретизацію поняття «корупція» було здійснено в підсумковому документі Міжамериканської конвенції проти корупції у м. Ліма (столиця Перу) у 1996 р. Статтею 6 цієї Конвенції визначено, що до актів (проявів) корупції віднесено: спробу отримання або отримання, прямо чи опосередковано, урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, будь-яких предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-яку дію чи бездіяльність під час здійснення нею публічних функцій; пропозицію надання прямо або опосередковано урядовому чиновникові або особі, які здійснюють публічні функції, предметів грошової вартості, а також іншої користі, такої, як подарунок, послуга, обіцянка або перевага для себе або іншої особи або організації, в обмін на будь-яку дію або бездіяльність під час здійснення ним публічних функцій; будь-яку дію чи бездіяльність під час своїх обов'язків урядовим чиновником або особою, які здійснюють публічні функції, з метою незаконного отримання прибутку для себе або іншої сторони; шахрайське використання або приховування майна, отриманого внаслідок учинення одного з актів, на який було посилання в даній

статті; участь як основного виконавця, співучасника, підмовника, пособника після скоєння або у будь-який інший спосіб у скоєнні або замаху на скоєння, також у пособництві або зговорі з метою скоєння одного з актів [154, с. 5].

В рамках співпраці держав у Співдружності незалежних держав було розроблено Модельний закон про боротьбу з корупцією, який було прийнято Міжпарламентською Асамблеєю держав-учасниць у 1999 р. Цей закон закріплював, що корупцією є не передбачене законом прийняття особисто або через посередників майнових благ і переваг державними посадовими особами, а також особами, прирівняними до них, з використанням своїх посадових повноважень і пов'язаних з ними можливостей, а рівно підкуп даних осіб шляхом протиправного надання їм фізичними і юридичними особами вказаних благ і переваг [325].

Палермська конвенція ООН проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята у 2000 р., розкриває сутність корупції крізь призму ознак кримінальних корупційних правопорушень, а саме: обіцянка, пропозиція або надання публічній посадовій особі, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної чи юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію або бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків;вимагання або прийняття публічною посадовою особою, особисто або через посередників, будь-якої неправомірної переваги для самої посадової особи або іншої фізичної або юридичної особи для того, щоб ця посадова особа вчинила будь-яку дію чи бездіяльність при виконанні своїх службових обов'язків [234].

У Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, корупцію визначено як прямі чи опосередковані вимагання, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабар, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи [679].

Таким чином, у міжнародних джерелах наведено визначення, які мають бути взяті за основу державами, які їх ратифікують та доповнені відповідно до особливостей історичного та соціокультурного розвитку громадян кожної конкретної держави.

Для розроблення дійсно ефективного поняття законодавець часто спирається на досвід зарубіжних держав. Саме тому пропонуємо зупинитись на підході окремих зарубіжних держав на формулювання поняття «корупція». Стосовно легального зарубіжного підходу, то він є однозначним. Адже деякі держави окреслюють сутність корупції шляхом надання законодавчого визначення, а інші – за допомогою переліку діянь, які необхідно вважати корупційними. До держав першої групи належать серед інших Киргиська Республіка, КК якої наводить визначення корупції і називає нею умисні діяння, що полягають у створенні протиправного стійкого зв'язку однієї чи кількох посадових осіб, що мають владні повноваження з окремими особами або угрупованнями з метою незаконного отримання матеріальних, будь-яких інших благ і переваг, а також наданні ними цих благ і переваг фізичним та юридичним особам, що створює загрозу інтересам суспільства або держави [593]. Представником другої групи є США, що розкриває сутність корупції крізь призму корупційних діянь, які окреслені у Федеральному КК США Титулу 18 Зводу законів США та Законі США про корупцію за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act).

Дослідження міжнародного та зарубіжного досвіду, безперечно, має колосальне значення. Однак, все ж ключове місце займає саме вітчизняне законодавче визначення. Саме тому основоположним підходом до формування юридичного поняття завжди виступає легальний. Існування легального підходу є проявом принципів верховенства права, законності та правової визначеності. Нині визначення корупції закріплено у ч. 1 с. 1 Закону. Відповідно до цієї статті корупцією є використання особою, зазначеною у ч 1 ст. 3 Закону наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття

обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 вище вказаного Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [440]. Якщо буквально аналізувати дане визначення, то справляється враження, що корупцією є лише діяння, предмет яких – це виключно неправомірна вигода. Однак, звернувшись до міжнародно-правових актів, можна виокремити й такі корупційні діяння як підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; зловживання впливом; зловживання службовим становищем тощо [233]. Більше того, вітчизняний законодавець виділяє не лише корупційні правопорушення, а й правопорушення, пов'язанні з корупцією. І не обмежує предмет корупційних кримінальних правопорушень лише неправомірною вигодою.

Тому, ми вважаємо, що законодавче визначення термінів «корупція» та «неправомірна вигода» є необґрунтованими, тому що вони пов'язані як загальне та конкретне. Пропозиція, обіцянка, отримання або надання неправомірної вигоди є проявом корупції. Однак, не єдиним, адже діяння, предметом яких є неправомірна вигода – це лише певна частина корупції. Такі дії є найгіршими для суспільства, тому що вони підривають авторитет державного апарату та генерують уявлення про можливість підкупу для досягнення бажаного результату [265, с. 118], проте, навіть у зв'язку із цим зміст корупції не можна обмежити винятково цими деструктивними елементами [261, с. 50]. Тобто, корупція є особливою формою протиправної діяльності, що пронизує всі сфери суспільного життя та має безліч проявів, зокрема й діяння предметом яких є неправомірна вигода [55, с. 236].

Окрім того, незрозумілим є й обмежений законодавчий підхід стосовно тлумачення діянь, що є корупцією. Так, у визначені чітко вказано, що корупцією є одержання, прийняття, прийняття обіцянки/пропозиції неправомірної вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі.

Одержанням неправомірної вигоди є умисне прийняття службовою особою грошових коштів, переваг, пільг, послуг, нематеріальних активів або будь-яких вигод нематеріального чи негрошового характеру для законного чи незаконного використання влади та/або службових повноважень. Прикладом одержання неправомірної вигоди необхідно визнати дії Особи 1, сільського голови Лозуватської сільської ради Шполянського району Черкаської області, яка діючи умисно, з корисливих мотивів, одержала від фізичної особи підприємця Особи 3 неправомірну вигоду розміром 10 000 гривень за надання дозволу на розміщення зовнішньої реклами та укладення договору про надання в оренду місць, розташованих на території с. Лозуватки Шполянського району Черкаської області, для розміщення спеціальних конструкцій (рекламних бігбордів). Шполянський районний суд Черкаської області визнав Особу 1 винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 368 КК України та призначив покарання у виді позбавлення волі на строк п’ять років із позбавленням права здійснювати функції представників влади чи місцевого самоврядування, обіймати в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних або комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій строком на два роки з конфіскацією всього належного майна та з позбавленням на підставі ст. 54 КК України сьомого рангу посадової особи органів місцевого самоврядування [91].

Поняття «пропозиція» та «обіцянка» – оціночні та пов’язаними між собою, тому що відсутні стандартизовані вимоги щодо визначення того, чи відбулася обіцянка незаконної вигоди чи просто її пропозиція. А. Байлов пропонує *пропозицію* з неправомірної вигоди вважати очевидну рішучість

наміру отримати винагороду з порушенням встановленого порядку. Також цей намір повинен бути спрямований на конкретну особу – суб'єкта кримінального правопорушення [26, с. 29]. Наприклад, Бориспільським міськрайонним судом Київської області Особу 1 було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України, тобто за пропозицію неправомірної вигоди. Так, Особа 1 умисно, перебуваючи у службовому приміщені міжнародного аеропорту «Бориспіль» (термінал «D») запропонував начальнику першої групи паспортного контролю третього відділення інспекторів прикордонної служби відділу прикордонної служби «Бориспіль-1» І категорії ОКПП «Київ» ДПС України Особі 3, неправомірну вигоду у сумі 700 (сімсот) доларів США за позитивний перегляд рішення про відмову у перетинанні державного кордону України та подальший пропуск на територію України у пункті допуску «Бориспіль» [84].

Стосовно *обіцянки* неправомірної вигоди, то вона є не просто декларацією готовності надати неправомірну вигоду, а реальною гарантією того, що вона буде реалізована. Як зазначають А. Савченко та Ю. Шуляк, ця форма є більш конкретною, тому що може передбачати коригування суми, форми або характеру незаконного виконання, місця, часу, методів та адресатів майбутнього отримання тощо [519, с. 288]. Наприклад, під час патрулювання патрульною поліцією у м. Вінниці було зупинено підозрілу особу, яка підпадала під зовнішні ознаки, зазначенні в орієнтуванні. Цією особою виявився Особа 1, який рухався на велосипеді сірого кольору із рюкзаком червоного кольору на плечах. Після зупинення цього чоловік, інспектор, старший лейтенант поліції – Особа 3, попросив відрекомендуватися, назвавши свої анкетні дані, і в подальшому працівник управління патрульної поліції здійснив перевірку у внутрішній базі «Армор» на наявність фактів притягнення Особи 1 до юридичної відповідальності. Одержавши інформацію, що Особа 1 неодноразово притягався до кримінальної відповідальності, Особа 3 відповідно до ст. 34 Закону України «Про Національну поліцію» провела поверхневу перевірку останнього. Під час перевірки Особа 1 показав вміст свого портфеля,

де були виявлені викрутка, розвідний ключ, електрошокер з ліхтариком, балаклава, дві пари матер'яних рукавичок та фомка. Ці речі та орієнтування викликали обґрунтовані підозри в Особи 3, в тому що Особа 1 причетний до скоєння кримінального правопорушення, про що Особа 3 повідомив Особі 1. Після цього останній, діючи умисно, неодноразово запропонував працівникові поліції від'їхати з ним на автомобілі з місця проведення перевірки до місця, де він надасть Особі 3 грошові кошти сумою 300 доларів США за неінформування про факт зупинки і перевірки Особи 1, а також виявлення у нього зазначених речей, тим самим висловивши обіцянку про надання неправомірної вигоди. За ці дії Особу 1 Вінницьким міським судом Вінницької області було визнано винуватим у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України, та призначено покарання у виді штрафу розміром 500 (п'ятисот) неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що складало 8 500 (вісім тисяч п'ятисот) грн [85].

Надання неправомірної вигоди – це діяння (дія чи бездіяльність) особою, яка надає неправомірну вигоду, основою якої є пряме або непряме передавання матеріальних або нематеріальних активів або надання спеціальному суб'єктові, переваг, привілеїв, послуги чи будь-яких інших вигод нематеріального чи негрошового характеру (результати яких є предметом неправомірної вигоди) за виконання або невиконання визначених нею дій в інтересах особи, яка надає таку неправомірну вигоду, або третіх осіб [131, с. 263]. Прикладом надання є дії Особи 2, який діючи умисно, з метою власного незаконного збагачення в результаті організації незаконного переміщення тютюнової продукції через державний кордон України в зоні відповідальності Особи 3, який був військовослужбовцем спеціального правоохоронного органу та службовою особою Державної прикордонної служби України – заступником начальника відділу з персоналу відділу прикордонної служби «Тип С» Львівського прикордонного загону Західного регіонального управління Державної прикордонної служби України, надав останньому неправомірну вигоду розміром 400 доларів США. Особа 3 за цю винагороду повинен розголосити

службову інформацію щодо часу та місця розташування мобільних груп відділу прикордонної служби типу «С» на ділянці відділення інспекторів прикордонної служби «Амбуків», з використанням якої можна безперешкодно переміщати тютюнові вироби поза пунктом пропуску через державний кордон з України до Республіки Польща та за невжиття заходів щодо припинення його незаконної діяльності. За результатами розгляду справи, Червоноградським міським судом Львівської області Особу 2 було засуджено за вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 369 КК України [90].

З огляду на викладене вище існує дисонанс між положеннями Закону та КК України, адже останній фактично тлумачить корупцію та корупційні кримінальні правопорушення більш широко, ніж сам профільний закон, тому існує об'єктивна необхідність оновлення змісту поняття «корупція». С. Алфьоров пропонує корупцією вважати використання особою наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей із метою одержання неправомірної вигоди або прийняття / вимагання обіцянки / пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди такій особі або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам із метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов'язаних із цим можливостей» [9, с. 18]. На нашу думку, таке визначення не усуває проблему колізійності законодавчих актів та знову ж таки занадто вузько тлумачить сутність корупції.

Професор З. Варналій зауважує, що визначення поняття «корупція» потребує чіткої відповіді щонайменше на чотири питання стосовно сфери поширення корупції; сутності діянь, які утворюють це явище; суб'єкта корупції; мотивації і мети корупційної поведінки [74, с. 86]. А. Савченко пропонує два альтернативні шляхи оновлення законодавчого поняття «корупція». Перший шлях (поглиблений якісний підхід) – наповнити чинну дефініцію корупції докладними описовими категоріями, які б розширювали та уточнювали межі її предмета, діянь, наслідків тощо; другий шлях (конкретизований кількісний підхід) – чітко перерахувати, порушення яких

саме кримінальних, адміністративних або цивільно-правових норм, а також дисциплінарних правил буде утворювати корупцію. Адже в будь-якому випадку поняття «корупція» повинне бути всеохоплюючим, а не тяжіти до того чи іншого виду правопорушення, зокрема кримінального [518, с. 166].

На нашу думку, поняття «корупція» в Законі потрібно викласти таким чином: корупція – умисні порушення дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні особою, зазначеною в частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних із ними можливостей.

Останній підхід до формування поняття «корупція» – доктринальний. Надати уніфіковане визначення досить складно [290, с. 5]. В. Сухонос пропонує досліджувати зміст корупції через міждисциплінарну призму, оскільки використання методів пізнання, властивих різним галузям суспільствознавства, дає можливість виокремлення більшого кола характеристик [566, с. 16]. Ми підтримуємо позицію вченого та переконані, що з’ясувати рівень впливу корупції на соціальні, політичні та економічні процеси та її ролі для суспільного розвитку видається можливим лише за умови комплексного наукового підходу. Пропонуємо проаналізувати сутність корупції з позиції соціології, державного управління, політології, економіки, психології та права.

Насамперед зернимося до соціологічного розуміння корупції. Відповідно до класичної соціологічної традиції корупція не є самостійною теоретичною проблемою. Згідно з Е. Дюркгеймом, сучасне суспільство будується на розподілі праці. Корупція в цій схемі є паразитуючим, патологічним явищем, що використовує недоліки та упущення правової, політичної й економічної системи [110, с. 327]. Некласична соціологічна традиція робить дослідницький акцент на виявленні суб’єктного вимірювання корупції, переводячи в режим дослідження практичного відчуття, хабітуалізації корупційних схем і визначення корупції як масової стратегії в контексті індивідуального та колективного досвіду в умовах слабкості інституційних регуляторів поведінкових практик [630, с. 41].

Т. Хабава називає корупцією соціальну ціну, яку платить суспільство своїми порушеними правами та знехтуваними інтересами, обумовлене виключним сприйняттям корупції і небажанням протистояти корупційній діяльності, це ціна, яку суспільство платить за свою байдужість та нав'язані стереотипи про неминучість корупції і неможливість реалізації власних прав та виконання обов'язків законним шляхом [608, с. 25]. А. Закалюк формулює загальне (соціальне) поняття корупції як суспільно неприйнятної та переважно суспільно небезпечної діяльнісної активності людей, наділених владними або іншими публічними повноваженнями та пов'язаними з ними можливостями, або тих, хто прагне скористатися останніми з метою одержання будь-яких благ (переваг, послуг, пільг тощо) для себе чи інших осіб не на основі офіційно визначеного порядку (підстав, норми), а на ґрунті реалізації особистої зацікавленості, що призводить до деформації публічних відносин [183, с. 141].

Щодо трактування корупції фахівцями з державного управління, то думки цих учених, як і представників соціологічної науки, також різняться. З позиції одного з найбільш відомих дослідників корупції А. Хайденхаймера, поняття «корупція» – предмет наукових суперечок. Класик досліджень корупції підкреслює відмінність ставлення до корупції в країнах, що розвиваються, де саме поняття з'явилося швидко, майже раптово – в епоху економічних і політичних перетворень, разом зі збірниками законів; і в розвинених західних країнах, де поняття розвивалося поступово, еволюційно [706, с. 13].

О. Береза переконаний, що корупція у сфері державного управління дійсно відіграє роль стримуваного фактора соціально-економічних реформ; підриває роботу вітчизняної системи соціального захисту населення, яка характеризується великою кількістю різних видів грошової допомоги та пільг, процедура звернення на отримання яких надмірно забюрократизована і які не підкріплені можливостями бюджетного фінансування [40, с. 179]. В. Соловйов зауважує, що корупція постійно й активно впливає на свідомість громадян та їхні особисті погляди, формує корисливі аморальні цінності, визначає корупційну субкультуру в суспільстві, руйнує суспільні відносини, зменшує

ресурси та підриває довіру до держави [542, с. 30]. На думку Л. Гевелінг, корупція – деструктивна щодо чинних на даній території суспільних норм і панівної моралі система соціальних зв'язків, які характеризуються використанням посадових повноважень для одержання матеріальної й (або) нематеріальної вигоди [106, с. 10]. Необхідно погодитися з точкою зору А. Новака, що з позиції державного управління корупція створює істотну небезпеку для життєдіяльності суспільства, і на сьогодні масштаби її поширення становлять реальну загрозу національній безпеці [348].

Політологи під час формування поняття «корупція» акцентують на ролі корупції для політичних процесів у державі. Наприклад, І. Кушнарьов визначає корупцію як деструктивний різновид неформальних інститутів підривного партикулярного характеру, який зумовлює неправомірне використання суб'єктами політичного процесу з корисливих мотивів ресурсів влади в позасуспільних інтересах, приватизацію публічних ресурсів за умов слабкості формальних і конструктивних неформальних інститутів [280, с. 10–11].

О. Стогова проводить чітку кореляцію між корупцією та встановленням типу політичного режиму в державі. На її переконання, корупція фактично є неформальним інституційним середовищем економічних, адміністративних і інформаційних ресурсів, у якому владні еліти взаємодіють між собою та іншими структурами суспільства [561, с. 169].

О. Костенко досліджує особливості поняття «корупція» в Україні. Автор наголошує, що в нашій державі існує кризова корупція, а саме: породжується кризою сучасного українського суспільства; здатна поглиблювати кризу суспільства, маючи властивість зводити нанівець будь-які політичні, економічні, правові, моральні реформи: в цьому полягає її загроза для національної безпеки України [253, с. 49–50].

На нашу думку, найбільш повним політологічним визначенням необхідно визнати тлумачення М. Камлика і Є. Невмержицького відповідно до якого корупція – соціально-політичне явище, змістом якого є обумовлена політичними, економічними, соціальними і психологічними чинниками система

негативних поглядів, переконань, настанов і діянь окремих громадян, посадових осіб владних інститутів, державних і недержавних організацій, політичних партій, громадських організацій, спрямованих на задоволення особистих корисливих, групових або корпоративних інтересів шляхом підкупу, хабарництва, зловживання владою, надання пільг і переваг всупереч суспільним інтересам [211, с. 5].

Особливий науковий інтерес, безперечно, становить дослідження сутності корупції з позиції психології. Адже, врахування психологічних особливостей суспільства та окремого громадянина, а також менталітету того чи іншого громадянського суспільства має обов'язково бути враховане під час розроблення національних антикорупційних заходів. Так, В. Глайдкий зауважує, що корупція – це своєрідна моральна збоченість людської істоти; соціальний феномен, що існує лише в оцінці одними людьми інших скрізь призму пануючого на сьогоднішній час еталону моралі [112, с. 127].

О. Акімов більш змістовно аналізує поняття «корупція», називаючи нею психологічно-моральне явище, що не здатне існувати відокремлено від людей – їх поведінки, діяльності. Автор влучно зауважує, що корупція – це спосіб мислення, який зумовлює спосіб життя. Немає таких моральних та психологічних перешкод та соціальних норм через які корумповані кола не готові переступити [4, с. 181, 184].

Представники психологічної науки особливу вагу приділяють і особистості корупціонера. Зокрема, узагальнення наукових досліджень Р. Гарифулліна, А. Журавльова, О. Вановськаої дозволяє окреслити наступний узагальнений психологічний портрет корупціонера. Йому притаманні: відсутність жалості щодо жертв корупції; прихована агресія; спілкування з обмеженим колом осіб (у цьому разі він дуже обережний під час установлення близьких стосунків); цинізм; толерантність до корупції; викривлене самоствердження (через багатство, славу, силу, владу); переважання матеріальних, а не духовних цінностей; екстернальний локус контролю;

недиференційована структура моральної поведінки; неможливість подолання фрустрації та безпорадну у разі зіткнення з труднощами [480, с. 60].

З позиції економічної науки корупцію також трактують по-різному. Єдине, в чому збігаються думки вчених – це її згубний вплив на економічні процеси та економічний розвиток держав. Так, В. Беглиця, О. Ципільська називають корупцію свідченням хаосу, типового для перехідного стану, і «каменем спотикання» для модернізації вітчизняної економіки. Це стало визначною рисою українських інституцій та поширилося на всі сфери соціально-економічної та політичної діяльності [667, с. 137]. А. Волошенко тлумачить корупцію як одне з найбільш деструктивних явищ та чинників системного характеру, що перманентно впливають на всі інститути держави, деформуючи базові засади соціально-економічних реформ [98, с. 81].

С. П'ясецька-Устич зауважує, що корупція викликає неефективний розподіл і витрати державних ресурсів, фінансових потоків із точки зору економіки країни; втрати податків, коли податкові органи присвоюють собі частину податків; розорення приватних підприємств; зниження інвестицій у виробництво, сповільнення економічного зростання; неефективне використання здібностей індивідів; зростання соціальної нерівності; посилення організованої злочинності; падіння авторитету політичної легітимності влади [486, с. 19]

Л. Підопригора описує особливості корупції в економіці України та зауважує, що остання як системне явище в економіці України сприяє посиленню тінізації державного сектору економіки. У вітчизняній економіці корупція набуває найнебезпечніших форм прояву [391, с. 31]

З точки зору юриспруденції корупція є предметом дослідження з багатьох напрямків. Зокрема, більшість учених тлумачить корупцію, спираючись на легальне визначення, Зокрема, С. Рогульський термін «корупція» визначає як незаконне прийняття майнових та немайнових послуг, благ і переваг особами, що уповноважені на виконання державних функцій, або особами, які відповідно до закону прирівнюються до них, із використанням свого правового статусу та пов'язаних із ним можливостей, а також підкуп зазначених осіб шляхом

незаконного надання їм фізичними та уповноваженими представниками юридичних осіб цих благ, послуг та переваг із метою отримання від осіб, уповноважених на виконання державних функцій, або осіб, які прирівнюються до них, певних привілеїв [508, с.10].

Схоже визначення наводить і О. Терещук, який вважає, що корупція включає у себе протизаконні діяння посадових осіб, спрямовані на особисте збагачення, а також, як стійкий зв'язок представників владно-управлінських структур зі злочинним середовищем і сприяння йому у проведенні протиправної діяльності за рахунок використання наданих їм державою повноважень [573, с.14].

Ми вважаємо, що необхідно підтримати позицію В. Ноніка, який виділяє кримінологічне та кримінально-правове визначення корупції. Так, учений зауважує, що кримінологічне значення корупції обмежують лише тими сторонами соціального і політекономічного її значень, які відображають її антисоціальні, суспільно небезпечні й кримінально-протиправні сутність і зміст. У кримінологічному значенні корупція – це антисоціальне, суспільно небезпечне, загрозливе для економічної і політичної безпеки країни явище. Вона пронизує гілки влади і становить сукупність кримінальних правопорушень, скоєних посадовими особами з метою особистого збагачення за рахунок держави, комерційних та інших організацій або громадян. У кримінально-правовому значенні корупція є суспільно небезпечним діянням, суб'єктом якого є посадові особи, визначені законом, як такі, які використовують посадові повноваження з корисливою зацікавленістю і в цілях особистого збагачення [355, с. 5].

Існують і комплексні визначення, що спираються на наукові здобутки кількох наук, зокрема, Є. Хромова, розкриває сутність корупції на основі соціології та права. Вона наголошує, що корупції властиві: нерозривний зв'язок із державною владою; наявність в одного із суб'єктів корупційних відносин правового статусу державного службовця; інтерактивний характер корупційного впливу на владну систему; успішне функціонування не лише для

забезпечення особистої вигоди, але у колективних інтересах; неформальний характер діяльності учасників корупційних відносин; наявність обов'язкової ознаки зловживання посадовими особами наданою їм владою [615, с. 22]

Зважаючи на велику кількість визначень корупції, професор М. Мельник слушно зазначає про те, що неможливо сформулювати наукове визначення, яке б універсально задовольняло різні галузі знання. Дійсно, цей термін є широковживаним, а науковці вкладають у нього різноманітний зміст – починаючи від зведення корупції до такого корупційного кримінального правопорушення, як одержання неправомірної вигоди, і закінчуючи визначенням корупції за допомогою загальних формулювань [310, с. 36].

Таким чином, явище корупції є надзвичайно складним, так само як і поняття, що позначає це явище. Виділено основні аспекти формування поняття «корупція». По-перше, історичний, адже формування того чи іншого поняття повинне враховувати особливості розвитку явища, що позначає це поняття, та підходів до окреслення його сутності. По-друге, міжнародний аспект, що в умовах зростання ролі глобалізації та інтеграції України в європейську спільноту, набуває колосального значення. Саме цей аспект передбачає врахування приписів міжнародних документів антикорупційного спрямування під час законодавчого конструювання поняття корупція в Україні. По-третє, зарубіжний аспект також має істотне значення, адже все частіше запозичення окремих позитивних елементів зарубіжного правозастосування дозволяє усунути певні недоліки в окресленні сутності поняття. По-четверте, доктринальний, що полягає в аналізуванні наукових позицій. По-п'яте, легальний аспект, який і є основоположним. Запропоновано оновити зміст законодавчого поняття «корупція», назвавши нею умисні порушення дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального характеру, що виявилися в протизаконному використанні особою, зазначеною у ч. 1 ст. 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

1.4. Теоретико-прикладні підходи до класифікації корупції

Дослідивши категоріально-понятійні інтерпретації поняття «корупція» у різних аспектах, хотіли б зосередити увагу на теоретико-прикладних підходах до класифікації корупції. Ми переконані, що для характеристики будь-якого явища важливим є аналіз не лише його сутності, а й видів. Для реалізації цього завдання важливу роль відіграє класифікація корупції. Враховуючи її складну та неоднозначну сутність, а також відсутність єдиного наукового підходу до тлумачення сутності, у наукових колах відсутнє уніфіковане бачення щодо виокремлення видів цього явища. Тому, ми пропонуємо проаналізувати кілька підходів до класифікацій корупції.

Значення класифікації завжди суттєве та дуалістичне: концептуальне та прикладне. Так, концептуальне полягає у тому, що для оптимальнішого освоєння сутності понять, явищ, процесів, категорій їх прийнято поділяти. Тому, дослідження поглядів конкретних правознавців завжди пов’язані з аналізом типологізацій (класифікацій), адже саме вони дають можливість з’ясувати погляди вченого на природу корупції, її кримінально-правове і кримінологічне. Другий елемент значення – прикладний: класифікація корупції сприяє більш зручному визначенню напрямів та розробки стратегій протидії цьому явищу, зумовлює тенденції оновлення та доповнення законодавства, окреслює напрями діяльності органів державної влади в цілому та правоохоронних органів зокрема.

Перша класифікація бере за основу темп розвитку корупції. Згідно з цим критерієм корупція буває: інертна, поступова та активна. За *інертної корупції* корупційні діяння займають не більше 10%. Функціонування макро-економічного простору відбувається під дією об’єктивних економічних законів. Діяльність усіх гілок органів державної влади та на всіх рівнях, а також діяльність органів місцевого самоврядування відбувається відповідно до вимог законодавства. Підприємницька діяльність здійснюється в рамках правового поля. Є поодинокі прояви тіньової та корупційної діяльності.

За *поступової корупції* корупційні діяння зростають від 20% до 50% на рік. Функціонування макроекономічного простору відбувається під дією об'єктивних економічних законів. Діяльність органів державної влади та органів місцевого самоврядування здебільшого здійснюється в рамках законодавства. Підприємницька діяльність здійснюється в рамках правового поля. Водночас з'являються певні поодинокі випадки зловживань службових осіб. Посилюється вплив корупційної діяльності. Розробляються корупційні схеми співпраці службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище з економічними та фінансовими злочинними угрупуваннями.

За *активної корупції* кількість корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, зростає астрономічними темпами. Підприємницька діяльність на 70 % виходить за рамки правового поля, система кримінальної економіки стрімко розвивається, утворюються структура потужної організованої економічної злочинності та системи корумпованої діяльності. Державні інститути стають елементом корупції [273, с. 63].

Другий критерії класифікації – це сфера здійснення. Відповідно до цієї підстави існує корупція службових осіб у сфері законодавчої влади; виконавчої влади; судової влади та корупцію у сфері діяльності юридичних осіб приватного права та осіб, що надають публічні послуги. Відповідно до ст. 75 Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України [239]. З огляду на це зловживання, підкуп та перевищення повноважень у цій сфері непоправно впливає на види, якість та сутність тих законопроєктів, що розробляються депутатами. Тобто корупція народних депутатів деформує курс нашої держави, корегує державну політику, зміщуючи її з боку загальносуспільного інтересу в бік приватного. Щодо корупції у сфері виконавчої влади, то до неї належить корупція у міністерствах, службах, агентствах, інспекціях, центральних органах виконавчої влади зі спеціальним статусом, колегіальних органах, інших центральних органах виконавчої влади, місцевих органах виконавчої влади. Корупція у цих органах

може проявлятися у: наданні незаконних переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття нормативно-правових актів чи рішень; відмові фізичним та юридичним особам в інформації, надання якої передбачене правовими актами, умисному затримуванні її, надання недостовірної чи неповної інформації; сприянні фізичним і юридичним особам, учасникам процедур закупівель, у досягненні перемоги всупереч вимогам Закону України «Про закупівлю товарів, робіт і послуг за державні кошти»; незаконному одержанні особою органу виконавчої влади, матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг; сприянні фізичним і юридичним особам у здійсненні ними підприємницької діяльності, а так само в отриманні субсидій, субвенцій, дотацій, кредитів чи пільг з метою незаконного одержання за це матеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [527, с. 137].

Стосовно судової влади, то її реалізовують судді та, у визначених законом випадках, присяжні шляхом здійснення правосуддя у рамках відповідних судових процедур [470]. Корупційні кримінальні правопорушення, вчинені зазначеними особами, негативно впливають на імідж судової влади, знижують рівень суспільної довіри до судової системи, породжують зневіру громадян у можливості захисту порушених прав чесним, незалежним і справедливим судом.

Корупція, що має місце в діяльності юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги чинить колосальний негативний вплив на економіку держави. Адже, корупціонери не додержуються регульованих правил, установлених для учасників ринку. Вони беруть на себе певні ризики, зловживаючи своїм становищем, знаючи, що негативні наслідки їх рішень будуть оплачені за рахунок платників податків. Статус, який отримує корупціонер, забезпечує йому економічний імунітет у суспільстві [486, с. 23].

Третя класифікація корупції бере за основу критерій періодичності вчинення корупційних діянь. Згідно з цим критерієм корупція буває епізодичною, системною і клептократичною [606, с. 185]. *Епізодична корупція* має місце, зазвичай, у разі одержання неправомірної вигоди у формі подяки.

Наприклад, лікар одержує подяку після прийому або педагог – після іспиту тощо. На нашу думку, основою для суперечок із приводу правової природи подяки стала екстраполяція норм моралі у відносини із суб'єктом владних повноважень. Ми переконані, що, по-перше, будь-яка винагорода особі, уповноваженій законом надавати публічні послуги, крім, встановленого розміру оплати праці чи інших прибутків (доходів), відображених у документах фінансової звітності юридичних осіб приватного права, громадських організацій або самозайнятих осіб, є неправомірною. Підтвердження цієї тези відображено й у законодавчих актах, зокрема, в ч. 6 ст. 11 Закону України «Про адміністративні послуги» [420], що містить імперативну заборону на стягнення за надання адміністративних послуг будь-яких додаткових, не передбачених законом, платежів або вимагання сплати будь-яких додаткових коштів. По-друге, надання певного виду послуг належить до повноважень службової особи, тобто вона зобов'язана їх надавати. Більше того, така службова особа повинна здійснювати свої повноваження шляхом якісного та швидкого надання публічних послуг. Таким чином, будь-які спроби чи дії, вчинені з метою «заохочення» чи «подяки» службовій особі, є неправомірними, адже дискредитують основні принципи трудового та адміністративного законодавства [59, с. 156].

Щодо *систематичної корупції*, то вона має місце тоді, якщо корупційні кримінальні правопорушення вчиняються на постійній основі, з чітким розподілом ролей, напрямами діяльності та наявністю відпрацьованих способів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Систематична корупція має можливість гарантувати бізнесу отримання державного або муніципального замовлення, забезпечивши тим самим стабільне джерело фінансування його підприємницької діяльності (за допомогою виграного тендера, участі в реалізації відповідної програми або конкретного інвестиційного проєкту) [486, с. 23]. Наприклад, суддя «Б» провів операції щодо внесення власних заощаджень сім'ї на депозитний рахунок коштів сумою 53,0 млн. грн. Загальна сума доходів, офіційно отриманих фізичними особами,

які є членами родини вкладниці, в 40 разів нижча порівняно із сумою депозитних вкладень. Після закінчення терміну дії депозитного договору суддею «Б» кошти отримано готівкою через касу банку [6].

Клептократична корупція не просто може впливати чи впливає на сферу державного управління та рівень економічного розвитку держави, а стає невід'ємною частиною управлінських відносин. За такого виду корупції корупційні схеми стають атрибутом ухвалення управлінських рішень, закони приймають на виконання побажань правлячої еліти або представників бізнесу, судова влада не функціонує на засадах неупередженості на незалежності. Адже за допомогою майна, грошей, переваг або просто дружніх послуг стає можливим ухвалити необхідне рішення в обхід або всупереч закону.

Відповідно до четвертого критерію класифікації пропонується поділяти корупцію за сталістю на повзучу та стрибкоподібну. *Повзуча корупція* розвивається повільно в бік зростання. Відбуваються поступове втягування сфери управління економікою в тіньову економіку, поглиблення кризи економічної та фінансової систем, загострення економічних суперечностей, зрощення бізнесу з вищою політичною владою, корупцією просякнута судова влада, сфери освіти та медицини. Більше того, корупція може навмисно створювати перешкоди бізнесу, штучно обмежуючи їх пропозицію і вилучаючи водночас значну вигоду [486, с. 22]. Формується система кримінальної економіки на основі корумпованої діяльності. Державні інститути працюють на поглиблення корупції, внаслідок чого утворюється гіперкорупція. За такого виду корупції подібні зміни відбуваються поступово, тому їх можна спрогнозувати, а отже, й протидіяти.

Стрибкоподібна корупція розвивається хаотично. Цей процес вводить в оману суспільство про ефективну діяльність правоохоронних органів [273, с. 63]. Стрибкоподібна корупція характерна для етапу становлення та реформування державних інституцій, розроблення нових заходів, спрямованих на забезпечення прозорості, гласності тих чи інших процесів, зокрема, процесу державних закупівель. Наприклад, ратифікуючи низку міжнародно-правових

актів антикорупційного спрямування, Україна створила цілу вертикаль органів, діяльність яких спрямована як на запобігання, так і активну боротьбу з корупцією. Водночас кількість зареєстрованих корупційних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією, спочатку істотно зросла, а потім знову – скоротилася. Однак, на нашу думку, така тенденція є не свідченням ефективності діяльності цих органів, а виробленням механізмів, засобів та способів пристосування службових осіб та осіб, які надають неправомірну вигоду, до нових реалій. Адже корупція завжди характеризується високою латентністю, оскільки вигідна обом сторонам.

П'ятий критерій класифікації бере за основу рівень організації та поширення корупційних відносин. Відповідно до цього критерію виділяють низову корупцію (дрібного чиновництва), регіонального рівня (в середніх ешелонах влади), елітарну (високорівневу або політичну) та міжнародну.

Низова корупція, тобто корупція державних службовців або осіб, надають публічні послуги, безпосередньо проводять роботу з підготовки управлінських рішень, готують або видають відповідні дозволи, здійснюють контрольні заходи, надають публічні послуги, безпосередньо притягають до правової відповідальності. Ця корупція не створює загрози економіці держави або конкретного регіону, але впливає на матеріальний добробут громадян [656, с. 11–12]. Низову корупцію можна поділити на дві великі категорії. Перша – побутова корупція – пов'язана з повсякденним життям громадян та їх сімей. Вона породжується необхідністю задовольняти потреби приватного життя – здоров'я, освіта, відпочинок, житло, індивідуальний захист тощо. Інша категорія – ділова корупція – пов'язана з господарською діяльністю фізичних і юридичних осіб. Вона породжується потребами створення й розвитку юридичних осіб та реєстрацією фізичних осіб-підприємців, необхідністю улагоджувати їх взаємовідносини з державою і одне з одним [151, с. 56].

Велике поширення побутової корупції обумовлене низькою мотивацією «бюджетників» до роботи внаслідок низької отримуваної зарплати. Масовість проявів «побутової корупції» певною мірою пояснюється й зубожінням

українців, нездатністю держави забезпечувати державним службовцям гідне матеріальне утримання та рівень соціального добробуту [543, с. 177–178].

Основна загроза ділової корупції – це те, що рано чи пізно з нею стикається кожен громадянин. І, на превеликий жаль, у свідомості громадян до цього часу сформоване нейтральне або навіть привітне ставлення до такого виду корупції. А отже, підкупити службову особу виявляється простіше й швидше, ніж реалізовувати свої права або виконувати обов'язки відповідно до закону. Або ж, як приклад, підприємцям простіше реалізовувати своє конституційне право в обхід закону, оскільки, «відкрита» підприємницька діяльність на практиці є майже неприбутковою через необхідність постійних «подарунків» та «послуг» для державних службовців. А, як наслідок, це стимулює розвиток тіньової економіки, яка провокує людину на вчинення кримінальних правопорушень [632, с. 370].

Корупція регіонального рівня практично тотожна «елітарній» корупції. У зв'язку з меншим рівнем повноважень відрізняється меншими можливостями корупціонерів обласного рівня використовувати державну власність у своїх особистих цілях. Тут менші фінансові потоки, менша кількість великих об'єктів державної власності. Але, зважаючи на кількість чиновництва, шкода від корупціонерів цього рівня навряд чи менша [102, с. 158–159].

Особливості корупції в кожному конкретному регіоні визначаються галузевою структурою економіки регіону; наявністю чи відсутністю конкуренції між місцевими елітами і, відповідно, ступенем монополізації місцевої влади та економічної еліти на місцях (рівнем концентрації політичної й економічної влади в невеликої групи осіб); зв'язком економічної еліти регіону з організованими злочинними угрупованнями та ступенем впливу останніх на місцеву політичну еліту, а також рівнем актуальності антикорупційної тематики для місцевої громади [128]. Загроза цього виду корупції полягає у знижені конкурентоспроможності регіону та його рівня інвестиційної привабливості; зниження рівня довіри громадян та наростання громадського невдоволення [79, с. 36].

Елітарна (високорівнева або політична) корупція. Високорівнева корупція характеризується можливістю зацікавленої особи за допомогою потенційно неетичних засобів впливати на політика [671, с. 1041]. Детермінанта цього виду корупції криється в неможливості прийняти рішення в рамках відкритих демократичних процедур при домінуванні політичного протистояння, що підсилює прагнення підкупити, замість переконати окремих депутатів, фракцію, партію [602, с. 140]. Політична корупція є нелегітимним використанням учасниками політичного процесу і носіями публічної влади їх можливостей і повноважень з метою отримання особистих чи групових вигод. При цьому вигода може мати будь-який характер – від безпосередньо матеріального до символічного (влада заради влади, соціального престижу тощо), а механізми використання повноважень (можливостей) можуть набувати протиправні форми [219, с. 54]. Ми переконані, що цей вид корупції є одним з найбільш згубних для держави, адже саме на вищому рівні визначається політичний курс, формується напрями її розвитку, знаходяться величезні обсяги коштів.

Міжнародна корупція – це відносно нове поняття. На превеликий жаль корупція давно перестала бути лише внутрішньодержавною проблемою, а набула глобальних обертів. Корупційні схеми все частіше перестають обмежуватись кордонами певних держав. Саме тому, після ратифікації низки документів антикорупційного спрямування, ст. 364 КК України була доповнена новою приміткою, згідно з якою службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав, а також іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій, члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [262]. Тобто, перелік суб’єктів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, було значно розширено. Таке нововведення дозволило суттєво спростити процеси

переслідування, затримання та притягнення до кримінальної відповідальності корупціонерів.

Загальними принципами в галузі міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції є положення, згідно з якими суб'єкти правовідносин, що виникають, у якнайширше можливий спосіб співпрацюють між собою для підвищення ефективності боротьби з корупцією шляхом розширення, активізації та поліпшення міжнародного співробітництва у кримінальних справах. Суб'єкти мають плідно співпрацювати між собою згідно з положеннями відповідних міжнародних договорів про міжнародне співробітництво у кримінальних справах чи домовленостей, досягнутих на основі однакового законодавства чи законодавчої взаємності, а також з дотриманням їхнього національного законодавства для розслідування та переслідування за вчинення корупційного правопорушення.

Порядок взаємовідносин компетентних органів України з відповідними установами іноземних держав визначається багато в чому такими між народними договорами, як Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 р., Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 р., Конвенція про відмивання, пошук, арешт і конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 08 листопада 1990 р., Конвенція про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах 22 січня 1993 р., та низкою інших нормативних актів.

Формами міжнародного співробітництва є: взаємна правова допомога, що полягає в обробці запитів, що надходять від органів, які відповідно до національного законодавства мають право розслідувати чи переслідувати за вчинення корупційного правопорушення; екстрадиція; надання інформації за власною ініціативою; безпосередній зв'язок; обмін інформацією; передача кримінального провадження; співробітництво між правоохоронними органами; спільні розслідування; спеціальні методи розслідування [398, с. 9].

На нашу думку, приписи міжнародно-правових актів, з досліджуваного питання, викладені достатньо узагальнено, що дає можливість їх уточнення на регіональному рівні та на рівні внутрішньодержавного законодавства держав-учасниць. Водночас, необхідною умовою для ефективної реалізації досліджуваних універсальних і регіональних міжнародно-правових актів на національному рівні є відокремлення бізнесу від політики. У Європі питання регіонального регулювання протидії корупції розглядається крізь призму «мінімальної гармонізації» національних законодавств [222, с. 40].

Шостий критерій класифікації – це галузева спрямованість. Відповідно до цього критерію ми пропонуємо виділяти корупцію у правоохоронних органах, у освітній, медичній, спортивній та оборонній галузях. Безперечно, за цим критерієм можна виділити й інші види корупції. Проте, з аналізу статистичних джерел випливає, що саме ці галузі зазнають найбільшого корупційного впливу.

Корупція у правоохоронних органах дискредитує принципи кримінального законодавства, адже дозволяє винним уникати відповідальності та покарання. Внаслідок чого правоохоронна функція дискредитуються і громадськість не відчуває себе в безпеці, розвивається почуття вседозволеності, що у свою чергу обумовлює вчинення нових кримінально протиправних діянь, як особою, що змогла уникнути від покарання, так й іншими. Держава повинна забезпечити адекватні та ефективні умови для незалежного та якісного функціонування правоохоронної системи. Якщо в державі відсутній дієвий механізм протидії корупції, то це може повторно привести до проведення нової люстрації, зумовленої колосальним рівнем громадського невдоволення [197, с. 61].

Стосовно *корупції в освіти*, то корупція у цій галузі вже дійсно є глибоко вкоріненою, адже рано чи пізно з нею зіштовхується кожен громадянин [584, с. 112]. Н. Бухаріна пропонує корупцією у освітній галузі називати небезпечне соціально-правове явище, що виникає в державних, муніципальних і приватних освітніх організаціях і полягає у безпосередньому чи опосередкованому використанні суб’єктами посадового або службового становища, статусу в

особистих або групових інтересах для отримання вигод, переваг матеріального і нематеріального характеру [71, с. 142].

Корупція в медицині є соціальним явищем, що чинить згубний вплив на соціальні процеси, які існують саме в сфері охорони здоров'я. Вважаємо, слушною позицію Р. Перелигіна та С. Козир, які наголошують, що корупція у сфері охорони здоров'я за рівнем суспільної небезпечності є другою після політичної корупції. Такий суттєвий негативний «авторитет» корупції саме у цій галузі обумовлений тим, що поряд з відносинами управління вона чинити негативний влив і на найвищу соціальну цін носіть в державі: її життя та здоров'я [388, с. 246]. Суттєвий рівень корупції у медичній галузі характерний для багатьох світових держав, адже щорічні світові витрати на галузь охорони здоров'я становлять близько 4 трл. доларів, що є вкрай привабливим для проведення корупційних схем [498, с. 237].

Спортивна корупція (у всіх її формах та ступенях) є глобальним явищем, яке загрожує цілісності спортивної індустрії, створюючи головний виклик для спортивних менеджерів. За останнє десятиліття спортивна індустрія зазнала численних форм корупції, наприклад, шахрайство, підкуп, які мали різний ступінь (наприклад, від окремих до систематичних), що траплялася в різному контексті (некомерційна діяльність для отримання прибутку, спортивні події, управління, міжнародні та онлайн-ставки) і призвели до безлічі наслідків (санкції, фінансові витрати, зниження репутації, плинність працівників та посилений контроль) [724, с. 3].

На сьогодні *оборонний сектор* в України, у зв'язку з необхідністю захисту суверенітету та територіальної цілісності, є одним із найважливіших, тому обсяг фінансових видатків на оборону галузь досить значний (понад 80 мільярдів гривень на рік). Проте, освоєння цих коштів не завжди прозоре у практичному вимірі [392, с. 57]. За результатами дослідження корупційних ризиків у оборонній сфері виділено основні види корупційних зловживань: 1) будівництво об'єктів житлово-казарменого фонду, 2) нецільове використання коштів під час створення виробництва по ремонту та виготовленню

боєприпасів; 3) надання незаконних переваг під час прийняття рішень щодо розподілу службового житла; 4) незабезпечення належного рівня якості елементів речового забезпечення, зокрема бронежилетів «Корсар»; 5) нецільове використання земель оборони та незаконна передача об'єктів незавершеного будівництва; 6) затримки в будівництві об'єктів Військово-Морських Сил; 7) відновлення боєздатності та постачання бронетехніки до ЗСУ [567].

Останній критерій класифікації – це форма вираження корупційних відносин. Згідно з цим критерієм корупційні відносини можуть мати «тверду форму», наприклад, у разі якщо предметом корупційного кримінального правопорушення є неправомірна вигода у формі грошей, майна, переваг, пільг та послуг матеріального характеру та «м'яку форму», якщо сутність корупційного правопорушення полягає у непотизмі (кумівництві), кронізмі (протекціонізмі), родинності, фаворитизмі, патронажі, лобізмі тощо.

Корупція у формі «твердих корупційних відносин» має місце, коли неправомірна вигода виражалась у формі грошей, тобто це законний платіжний засіб, обов'язковий для приймання за номінальною вартістю на всій території України [618]. Щодо сутності грошей, то дане поняття є родовим та поєднує у собі монети, банкноти, електронні гроші, кредитні гроші, валютні цінності та електронні гроші. Пропонуємо проаналізувати кожен вид грошей. У першу чергу – монети, тобто законний платіжний засіб, що мають установлену форму, технічні характеристики, геометричні розміри. На нашу думку, в контексті корупційних злочинів монети, як частина «неправомірної вигоди», не завжди є грошима. Адже, як наголошує Я. Ризак, якщо монети мають «нумізматичну цінність», то їх необхідно вважати «майном» [499, с. 123].

Наступний вид грошей – це паперові, тобто нерозмінні на метал знаки вартості, що випускаються державою для покриття бюджетних витрат і наділяються нею примусовим курсом та законодавчо закріпленим обов'язком приймати у всіх видах платежів, тому що, паперові гроші відірвані від вартості і реальних потреб обороту та емітуються державою для покриття бюджетного дефіциту, то їх ще називають декретними грошима [574, с. 135].

Третій вид грошей – це кредитні гроші. Дане поняття, як і поняття «грошей», є родовим, ці грошові кошти виникають як заміщення майнових зобов'язань держави та приватних осіб [531, с. 17]. Однак, не зважаючи на їх «особливу», порівняно з іншими грошима функцію, вони все ж є засобом платежу [643, с. 28]. Кредитні гроші мають декілька різновидів: вексель та чек.

Нормативне визначення поняття «електронні гроші» відображено у ст. 15 Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», згідно з якою ними є одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовими зобов'язаннями цієї особи, що виконуються в готівковій або безготівковій формах [465].

Особливим видом електронних грошей слід визнати криптовалюту, тобто цифрові гроші, які зашифровані і захищені за допомогою спеціальних алгоритмів, що діють незалежно від центрального банку [744, с. 873]. Сьогодні в умовах нестабільності світової економіки, змін у настроях суспільства, недовіри до фінансових установ зростає інтерес до автономних інноваційних фінансових систем у вигляді криптовалюти [738]. Досить тривалий час однозначної думки та правової позиції щодо становища криптовалюти в Україні не існувало, що обумовлювало її привабливість у якості предмета неправомірної вигоди. З метою протидії відмивання корупційних доходів за допомогою криптовалюти було розроблено кількох законопроєктів щодо її узаконення. Відповідно до проєкту закону №7183 «Про обіг криптовалюти в Україні» від 6 жовтня 2017 р. [462], криптовалюта – це програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються в системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду). Викання криптовалюти буде здійснюватися шляхом здійснення операції з міни (обміну) криптовалюти будь-яких видів на іншу криптовалюту, обміну її на електроні гроші, валютні цінності, цінні папери, послуги, товари тощо. Крім того, цей законопроєкт передбачає, що крипто

валюта – це окремий специфічний та новий об’єкт цивільних правовідносин. Згідно з цим законопроєктом узаконення криптовалюти мало відбуватися у два етапи. Впродовж першого етапу необхідним є затвердження правового статусу криптовалют та суб’єктів господарювання, що надають послуги з обміну. Також планувалося вивчення тенденцій та аналізування проблем ринку криптовалюти. На другому етапі, передбачалося окреслення зберігачів віртуальних валют. Зберігачами будуть особи, які для захисту приватної інформації від імені своїх клієнтів, надаватимуть послуги [139, с. 13].

Натомість проєкту закону № 3637 від 11 червня 2020 р. «Про віртуальні активи» стосувався комплексу правовідносин, які виникають у зв’язку із обігом віртуальних активів в Україні та детально визначає права та обов’язки учасників ринку віртуальних активів, засади державної політики у сфері обігу віртуальних активів. Віртуальним активом його автори пропонують називати особливий вид майна, який є цінністю в електронній формі, існує в системі обігу віртуальних активів, та може знаходитись у цивільному обігу. Віртуальні активи можуть бути забезпеченими і незабезпеченими [426]. Цей законопроєкт було прийнято у першому читанні 2 грудня 2020 р. Ми вважаємо, що легалізація криптовалюти зумовить зменшення тіньової економічної діяльності.

Майно – це окрема річ, сукупність речей, а також майнові права та обов’язки. Нині, відповідно до цивільного законодавства, річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов’язки [618]. Щодо чинної законодавчої класифікації речей, то за основу вона бере римське вчення про види речей. Наступною складовою поняття «майно» є «майнові права», тобто майновими правами, які можуть оцінюватися, визнаються будь-які права, пов’язані з майном, відмінні від права власності, у тому числі права, які є складовими частинами права власності (право володіння, розпорядження, користування), а також інші специфічні права (право на провадження діяльності, використання природних ресурсів тощо) та права вимоги [464].

Іншим елементом поняття «майно», який нерозривно пов'язаний з майновими правами, є майнові обов'язки. Майнові обов'язки можуть бути ознакою корупції лише в поєднанні з майновими правами. Законодавче визначення цієї категорії відсутнє, тому в процесі правозастосування ми повинні звернутися до основ теорії права, згідно з якою обов'язок є протилежністю права [548, с. 10].

Переваги, тобто умови, що створюють для конкретних осіб виключні права на що-небудь. Вони можуть надаватись особі, яка або взагалі не має законних підстав на її отримання або ж якщо ці підстави відсутні на даний момент. Також, надання, одержання, пропозиція або ж обіцянка цих переваг має порушувати інтереси інших осіб чи створювати загрозу такого порушення. Наприклад, безпідставне надання чергової відпустки в літній період всупереч встановленому графіку або ж надання основної відпустки до моменту виникнення в особи права на неї; одержання квартири від держави, особою, яка хоч і перебувала на обліку, як така, що має право на першочергове одержання житла, але у відповідному списку таких осіб була не першою, тобто одержала житло поза чергою [335, с. 853].

Пільги – права особи на спрощене виконання або не виконання обов'язку взагалі, а також на отримання додаткових, порівняно з іншими особами, можливостей, які виникають в особи у зв'язку з її особливим професійним, соціальним статусом, віком чи гендерною приналежністю. Наприклад, звільнення від оплати комунальних платежів.

Послугою є діяльність виконавця, направлена на вчиненням на користь замовника чи третіх осіб певних дій або утримання від їх вчинення. Наприклад, ремонт квартири [59, с. 197].

Щодо «м'якої форми» вираження корупційних відносин, то вона має багато проявів. Пропонуємо зосередитися на найбільш поширених в Україні. По-перше, непотизмі або кумівстві. Непотизм – це практика отримання посади не за особисті професійні якості, здібності, заслуги, а через родинні зв'язки [720]. Нинішня українська політика характеризується посиленням особистих

зв’язків у виконавчій та законодавчій гілках влади. Упродовж двадцяти років незалежності оновлення еліт відбувалося не так шляхом ротації, як шляхом репродукції. Показники непотичних зв’язків у центральних органах влади свідчать про їх перетворення на родинні підприємства. Крім того, наш аналіз дає підстави стверджувати, що у вищих органах державної влади клієнтелістські зв’язки доповнюються непотичними. Це негативно впливає на якісний склад управлінських кадрів і в цілому на ефективність державного управління в Україні [305].

Політичний кронізм розширює коло «близьких» людей, зокрема тих, із якими політик, високопоставлений чиновник, має соціальні, ділові, політичні дружні взаємовідносини та взаємовигідні інтереси. Ті, хто входить до цього кола, призначаються на необхідні високі посади, їм допомагають у вигідних державних контрактах, вносять до прохідної частини виборчих списків тощо. Тобто основою політичного кронізму є дружні, товариські відносини, використання яких може призвести до конфлікту інтересів [282, с 53].

Фаворитизм розкривається через призначення в державному секторі своїх фаворитів на керівні посади, незважаючи на те, що вони не мають ні відповідних можливостей, ні досвіду, необхідного для виконання таких обов’язків. Отже, фаворитом є людина, яка перебуває в довірі свого начальника і впливає на його рішення, щоб піднятися по кар'єрними сходами. Поширення фаворитизму на державній службі призводить до розчарування «нової генерації» («відплив мізків») найкращих випускників ЗВО, перевагу серед яких під час працевлаштування здебільшого в державному секторі на дають представникам так званих «сімейних кланів» [575, с. 80].

Патронаж – це підтримка, заохочення, привілеї, можливість фінансових стимулів, що надаються людиною чи організацією. Патронаж виявляється у зловживанні державними ресурсами для просування інтересів певних індивідуальних або колективних суб’єктів [25, с. 546]. О. Фісун у своїх дослідженнях акцентує на впливі олігархічних клієнтарно-патронажних мереж на розподіл влади [605, с. 9]. Патронклієнтська система є певною мережею, яка

контролює різні розподільчі механізми (санкції, привілеї, виділення земельних ділянок, дозволів тощо). Патрон-клієнтизм у політиці став відносинами особистої залежності між особами, які не поєднані родинними стосунками. Ці взаємини базуються на обміні благами між патроном і клієнтом, які наділених відмінними ресурсами та зацікавлені один в одному [571, с. 81].

Лобізм трактують як діяльність, спрямовану на переконання представників влади підтримати закони, правила, рішення, які надають переваги певним компаніям. Водночас лобіювання як частина суспільного життя може стати грою, наприклад із надання послуг зацікавленими групами в обмін на ухвалення рішень державними органами [719, с. 166]. Під корупційним лобізмом пропонується розуміти використання юридично караних методів тиску на органи державної влади, місцевого самоврядування, їх посадових осіб для відстоювання незаконних інтересів [231, с. 54].

Таким чином, корупційний лобізм як прояв тіньового, неетичного і неправомірного впливу на владу залишається одним із найбільш закритих процесів для будь-якого впливу, а тим більше протидії. Водночас фактори, що сприяють виникненню й розвитку цього деструктивного явища, можуть бути або усунуті, або істотно скорочені. Основними детермінантами корупційного лобізму є відсутність волі законодавця на створення механізму лобіювання і бажання суспільства за допомогою правових механізмів простимулювати волю.

Кланова структура як форма централізованої соціальної організації, що тримається передусім на лояльності, а не на інститутах примусу, є первинним та найбільш стародавнім способом існування суспільства. Ми не є прихильниками того, щоб усі клани, які породив український соціум, відносити до цих категорій. Кланова структура є загальним правилом організації соціального життя у відсталих країнах із нерозвиненим громадянським суспільством і слабкою державою, що не може захищати права своїх громадян і віддає ці функції баронам. Але і не виділити клани з кримінальним «присмаком» було б неправильно [513, с. 50, 53–54].

Таким чином, ураховуючи складну соціально-правову структуру явища корупції, існує безліч наукових підходів до її класифікації. Аналіз наукових джерел дозволив виділити такі: 1) за темпом розвитку корупція буває інертною, поступовою та активною; 2) за сферами здійснення корупція поділяють на корупцію у сфері законодавчої влади, виконавчої влади, судової влади і корупцію у сфері діяльності юридичних осіб приватного права і сфери надання публічних послуги; 3) за періодичністю вчинення корупційних діянь корупція буває епізодичною, системною і клептократичною; 4) за сталістю корупція буває повзуча та стрибкоподібна; 5) відповідно до рівня організації та поширення корупційних відносин необхідно виділити низову корупцію, регіонального рівня, елітарну й міжнародну; 6) за галузевою спрямованістю – корупція у правоохоронних органах, освітній, медичній, спортивній та оборонній галузях; 7) за формою вираження корупцію поділяють на корупцію з «твердою формою» вираження корупційних відносин та корупцію з «м'якою формою» вираження корупційних відносин. Для забезпечення належного рівня протидії корупції важливою є протидія всім видам корупції, що потребує значних матеріальних, правових та кадрових ресурсів.

1.5. Сутність та принципи протидії корупції

Наступним елементом у структурі дослідження теоретико-методологічних засад концепції кримінально-правової протидії корупції є аналіз поняття «протидія корупції» та принципів здійснення такої діяльності. Вперше поняття «протидія корупції» було запропоновано М. Мельником лише у 2002 р. [311, с. 402]. Тоді воно було сприйняте як революційне, адже на той час діяв Закон України «Про боротьбу з корупцією» [422] та Національна програма боротьби з корупцією, затверджена указом Президента України від 10 квітня 1997 р. [460]. Тобто, законодавець використовував слово «боротьба». Тому, пропозиція використання нового поняття була сприйнята неоднозначно.

Пізніше, у прийнятій у 2006 р. у Концепції подолання корупції в Україні «На шляху до доброчесності», затвердженої указом Президента України від 11 вересня 2006 р., було використано ще одне нове поняття «подолання» [451]. Тому, цілком зрозумілим є те, що до цього часу серед науковців не напрацьовано уніфікованого підходу щодо аспектів корупції. Більше того, кількість тих термінів, що використовується є занадто значною. Зокрема, у наукових джерелах можна зустріти поняття «протидія», «боротьба», «запобігання», «попередження», «профілактика» і навіть «контроль» за злочинністю тощо при дослідженні будь-яких аспектів корупції, не вдаючись до їх змістовного значення. Ми вважаємо, що для кращого усвідомлення та правильного застосування понять їх необхідно уніфікувати, запровадивши як основне те поняття, яке найбільш точно та повно відображає соціальну природу явища чи процесу, яке має означати.

Загостренню наукових дискусій сприяє й непослідовність законодавця, який спочатку боровся з корупцією в Законі України «Про боротьбу з корупцією», потім запобігав і протидіяв їй у Законі України «Про засади запобігання і протидії корупції», а починаючи з 2011 р. вже лише запобігає їй. Ми вважаємо, що сучасне формулювання назви антикорупційного закону обумовлене ст. 1 Конвенції ООН проти корупції, а саме: «Цілями цієї Конвенції є: сприяння вжиттю й посиленню заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею [233].

Пропонуємо проаналізувати всі вищезазначені поняття. Насамперед зупинимо увагу на понятті «*протидія*». Взагалі протидія тим чи іншим деструктивним соціальним явищам та правопорушенням – це складне соціально-правове явище, в якому відображаються теорія і практика специфічної соціально-управлінської діяльності та суспільних і приватних ініціатив, а також юстиційних зусиль, спрямованих на перешкоджання вчиненню правопорушень [277, с. 113].

М. Даньшин зауважує, що термін «протидія» з позицій семантики тлумачиться як дія, що чинить супротив іншій дії або явищу, а в контексті

протидії правопорушенням протидія означає діяльність «із виявлення причин та умов правопорушень, їх усунення, послаблення або нейтралізації» [269, с. 116.]

Стосовно протидії саме корупції, то М. Мельник пропонує виділяти її широке та вузьке значення. У широкому розумінні протидія корупції – це будь-яка діяльність у сфері соціального управління, яка без переслідування конкретної мети зменшує можливості для корупції в суспільних відносинах, зокрема, шляхом забезпечення верховенства права, реалізації інших правових принципів, розвитку демократичного суспільства та встановлення верховенства права. У вузькому розумінні протидія корупції – це система політичних, правових, організаційних, адміністративних, ідеологічних, соціально-психологічних та інших заходів, спрямованих на зменшення корупції, зміну її характеру, обмеження взаємодії між корупцією та іншими соціальними явищами й процесами, збільшення ризику для тих, хто вчиняє корупційні правопорушення, усунення соціальних умов і загальних причини корупції, а також причин та умов конкретних корупційних діянь, виявлення, зупинення й розслідування корупції, притягнення до відповідальності винних у корупційних діяннях, відновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення наслідків корупції [310, с. 11].

Наступним пропонуємо проаналізувати поняття «боротьба». Ми переконані, що слушною є позиція О. Юхна, згідно з якою такі заходи, як усунення соціальних передумов, загальних причин та умов корупції тощо, навряд чи семантично адекватно відповідають сутності поняття «боротьба». І взагалі саме це поняття є прихованою в радянські часи цільовою настановою на війну з корупцією, а тому містить у собі потенційну небезпеку повернення на пройдений шлях каральної політики, характерної для тоталітарного суспільства. Нині згідно з останніми дослідженнями, переважно у зв’язку з критичним ставленням до терміна «боротьба», запропоновано використовувати поняття «протидія» [652, с. 170]. Проте український кримінолог А. Закалюк вважає, що поняття «боротьба» і «протидія» належать до класу узагальнених, які відтворюють загальну сутність, що полягає в чиненні супротиву. Вчений

стверджує, що термін «протидія» може бути використаний для відтворення загального впливу на злочинність, але він лише однобічно («супротив») його відображає і не містить однозначного відображення поняття «запобігання» злочинності, тобто не може вживатися як такий, що за сутністю тотожний поняттю «запобігання». А запобігання вчений тлумачить як різновид суспільної соціально-профілактичної діяльності, функціональний зміст та мета якої полягають у перешкоджанні дії детермінантів деструктивних протиправних явищ і процесів та її проявів, передусім причин і умов останніх через обмеження, нейтралізацію, а по можливості – усунення дії [183, с. 321]. На нашу думку, більш повним є тлумачення М. Мельника, яке також у зв'язку з оновленням сутності поняття «корупція» і поширення антикорупційних заходів і на приватноправову сферу та сферу надання публічних послуг також потребує певного коригування. Так, запобіганням корупції вчений називає особливий вид соціального управління, напрямом антикорупційної діяльності, який полягає в усуненні, нейтралізації чи обмеженні дії факторів корупції, цілеспрямованому впливі за допомогою комплексу спеціально розроблених законних засобів на систему суспільних відносин, що складаються у сфері реалізації публічної влади, яка має на меті стимулювання осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а також інших уповноважених суб'єктів до правомірної поведінки у сфері публічної влади, перешкоджання вступу їх у корупційні відносини та припинення таких відносин [310, с. 21].

На думку О. Бусол, терміни «боротьба» та «запобігання» корупційним кримінальним правопорушенням доречніше вживати у разі виявлення правоохоронними органами інформації щодо наміру злочинців учинити кримінальне правопорушення, його планування та виконання. Водночас, коли йдеться про корупційну злочинність як соціальне явище, то протидія їй передбачає законодавчу, аналітичну, наукову, координаційну, експертну діяльність, діяльність органів контролю, розвиток міжнародних зв'язків, виконання цільових програм із питань протидії корупції тощо [69, с. 73].

Щодо попередження корупції, то В. Головкін пропонує називати нею діяльність держави, суспільства й окремих громадян щодо випередження, й усунення негативних явищ і процесів, що продукують та відтворюють корупційні правопорушення, а також недопущення вчинення цього виду правопорушень на різних стадіях [115, с. 156.] Ми вважаємо, що попередження є формою запобігання.

Поняття «профілактика» та «контроль» застосовують щодо поняття «корупційні правопорушення», а не корупція в цілому. Так, поняття «профілактики кримінальних корупційних правопорушень» може тлумачитися у вузькому (кримінально-правовому) і широкому (кримінологічному) розумінні. Розглянемо ці поняття. Отже, під кримінально-правовою профілактикою розуміють заходи, здійснюванні в процесі призначення покарання і його виконання. У такому значенні ідея профілактики корупційних кримінальних правопорушень пронизує всю систему кримінально-правових, кримінально-процесуальних і кримінально-виконавчих інститутів. У кримінологічному сенсі під профілактикою корупційних кримінальних правопорушень необхідно розуміти особливий вид соціального управління, покликаний забезпечити безпеку правоохоронюваних цінностей, який полягає в розробленні й реалізації цілеспрямованих заходів щодо виявлення та усунення причин та умов корупційних кримінальних правопорушень, а також здійснення профілактичного впливу [479, с. 12].

Стосовно поняття «контроль», то в теорії управління контроль тлумачиться як система спостереження та перевірки відповідності процесу функціонування об’єкта ухваленим управлінським рішенням – законам, планам, нормам, стандартам, правилам, наказам тощо; виявлення результатів впливу суб’єкта управління на керований об’єкт, відхилень, яких припустилися, від вимог управлінських рішень, від установлених принципів організації та регулювання [23, с. 240]. Крім того, О. Бандурка та О. Литвинов наголошують, що контроль як функція управління процесом боротьби зі злочинністю не потрібно ототожнювати із контролем як засобом запобігання злочинності.

Об’єктом контрольно-запобіжної діяльності є зазвичай поведінка осіб, схильних до скоєння правопорушень [29, с. 15]

Підсумовуючи та критично аналізуючи позиції вчених, ми вважаємо, що протидія корупції є загальним системоутаворювальним поняттям, яке вміщує запобігання (сукупність заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що породжують корупцію або сприяють їй) та боротьбу з нею (обрання адекватного й належного виду юридичної відповідальності та покарань, які б реально слугували виправленню особи, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, що лише пов’язане з корупцією, та стали прикладом для інших, щоб не допустити вчинення ними таких діянь). А профілактика та попередження є формами запобігання корупційним кримінальним правопорушенням.

Стосовно законодавчого підходу до назви профільного закону, то його вважаємо виправданим, оскільки цей закон дійсно містить основні засади запобігання корупції, а способами боротьби з нею є встановлення кримінальної відповідальності з корупційні кримінальні правопорушення та передбачення адекватних покарань за їх учинення, що дійсно будуть необхідними і достатніми для виправлення особи, яка вчинила таке корупційне кримінальне правопорушення, й стануть прикладом для інших потенційних суб’єктів таких правопорушень.

У контексті формування єдиного підходу до понятійно-категоріального апарату важливим є відмежування понять «протидія корупції» та «антикорупційна політика». На думку В. Василевича, Т. Василевської та А. Савченка, антикорупційна політика – це безперервна, послідовна та планова діяльність держави в тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства, які розробляють, вдосконалюють й упроваджують стратегічні принципи і тактичні заходи щодо усунення або блокування причин та умов корупції, вдосконалення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення й формування антикорупційної культури. Крім того, на думку

науковців, антикорупційна політика охоплює такі сфери: стратегію протидії корупції, законодавство, участь громадськості, антикорупційну діяльність компетентних органів, антикорупційну діяльність інститутів громадянського суспільства [144, с. 16]. З позиції науковців чітко випливає, що протидія корупції є лише напрямом антикорупційної політики. Водночас, на нашу думку, поняття «політика» завжди асоціювалося з діяльністю державних інституцій, а протидія, особливо корупції, вже давно перестала бути лише справою осіб, уповноважених на виконання функцій держави. Тому вважати протидію корупції лише напрямом антикорупційної діяльності – невиправдано. Натомість із позиції Д. Заброди антикорупційною політикою є нормативно окреслена сукупність правових, економічних, освітніх, організаційних та інших необхідних заходів, що синтезуються, впроваджуються та здійснюються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю з метою виявлення, припинення фактів корупції, усунення її причин та умов, відновлення порушених прав та законних інтересів фізичних, юридичних осіб, а також усієї держави [179, с. 103]. З цього визначення фактично випливає ототожнення антикорупційної політики та протидії корупції. На нашу думку, знову ж таки доцільніше використовувати саме поняття «протидія корупції».

Для забезпечення ефективності під час протидії корупції важливими є наявність чітких пріоритетів, здійснення протидії на постійній основі та перебування в центрі уваги і влади, і громадськості. Така діяльність у більшості європейських країн проводиться системно і базується на конкретних принципах [175, с. 74]. Тобто, наріжним каменем будь-якої діяльності є встановлення основоположних засад її здійснення. Адже, саме вони визначать основні напрями такої діяльності, окреслять її межі, допоможуть вибудувати цілі. Правильне формулювання принципів діяльності є запорукою її ефективності. Безумовно, протидія корупції не є виключенням.

Тобто наріжним каменем будь-якої діяльності є встановлення основоположних засад її здійснення. Адже саме вони визначають основні напрями такої діяльності, окреслюють її межі, допомагають сформувати цілі.

Правильне формулювання принципів діяльності є запорукою її ефективності. Безумовно, протидія корупції не є винятком.

Однак перш ніж розкривати сутність конкретних принципів, пропонуємо розкрити сутність самого поняття «принципи». У правовій доктрині під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади, закономірність, сутність, система координат тощо. Багато категорій є однорідними. Тому вважаємо слушною позицію О. Старчука, що принципи – це загальні, керівні (основні, відправні, вихідні теоретичні, загальні нормативно-керівні, спрямовувальні положення [552, с. 40].

Серед учених немає одностайності щодо розуміння як сутності принципів права, так і ступеня впливу на законодавство. Це зумовлено насамперед методологією, якою керується вчений під час дослідження принципів права, а також його розумінням права. Ураховуючи наявну в юриспруденції багатоманітність підходів до праворозуміння, можна виділити щонайменше два підходи до розуміння принципів права. Зокрема, прихильники природної концепції права переконані, що принципи права є визначальними і зумовлюють зміст правових норм. Прихильники позитивістської концепції право розуміння, навпаки, впевнені в тому, що принципи права потрібно виводити саме з норм права [126, с. 19].

Щодо юридичного закріплення принципів права, то як правило законодавець фіксує їх у перших статтях законів. Однак, Закон, на жаль, не містить таких принципів. Поза тим, системний аналіз цього та іншого законів, що спрямовані на запобігання та боротьбу з корупцією, дозволяє виокремити принципи протидії корупції в Україні. Стосовно видів принципів права, то В. Семенов пропонує виділяти загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів [526, с. 30]. Натомість, Л. Явіч поділяє принципи на загально-соціальні та спеціально-соціальні [653, с. 148]. Що ж до підходів до

окреслення принципів протидії корупції, то відсутність їх законодавчого окреслення є запорукою множинності наукових підходів [387, с. 41]

Наприклад, А. Новак виділяє такі принципи протидії корупції: верховенство права і закону, рівність усіх перед законом, відкритість та прозорість діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ефективна взаємодія усіх гілок влади та громадськості, співпраця з міжнародними державами, доступність інформації про вчинені корупційні правопорушення [347]. На нашу думку, не все вищевказане належить до принципів протидії корупції, а є її напрямом – міжнародне співробітництво, а деякі принципи відкрито дублюють один одного (відкритість і прозорість інформації та її доступність).

Ще один підхід до виокремлення принципів протидії корупції наводить О. Шевченко, на його думку, крім загальних принципів: законності, верховенства права, існують й інші – комплексності, системності, об'єктивності, наукової обґрунтованості, економічної доцільності, принцип взаємодії владних структур з інститутами суспільства, демократизація управління суспільством, оптимальна відкритість для населення діяльності посадових осіб, входження до міжнародної системи протидії корупції та розвитку всебічного співробітництва з іноземними державами [634, с. 130–132]. Ми вважаємо, що деякі виділені дослідником принципи є насправді не принципами, а ідеологічними переконаннями чи своєрідною метою протидії корупції в Україні, наприклад, демократизація управління суспільством; входження до міжнародної системи протидії корупції та розвиток всебічного співробітництва з іноземними державами.

Що ж до позиції В. Іванцова, то він також виділяє принцип верховенства права і законності, крім того, науковець виділяє й принцип комплексного здійснення правових, політичних, соціально-економічних, інформаційних та інших заходів; принцип пріоритетності запобіжних заходів; принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень; принцип відкритості й прозорості діяльність

органів державної влади та органів місцевого самоврядування; принцип участі громадськості в заходах щодо протидії корупції; принцип забезпечення відновлення порушених прав і законних інтересів, відшкодування збитків, шкоди, завданої корупційним правопорушенням [199]. Тому, узагальнивши та критично проаналізувавши окреслені вище погляди науковців, ми пропонуємо вдосконалений перелік принципів протидії корупції. На нашу думку, принципи протидії корупції бувають загальні, тобто характерні для всіх галузей права, та спеціальні, властиві лише діяльності з протидії корупції та зумовлені її специфікою. До загальних принципів належать: верховенства права, законності, публічності. На правовій природі кожного з них та конкретних проявах у сфері протидії корупції ми й пропонуємо зосередити особливу увагу. Так, першим фундаментальним принципом права є *верховенство права*. [61, с. 138]

Принциповість та важливість верховенства права для будь-якої діяльності підтверджуються його закріпленням у ст. 8 Основного закону. Крім того, тлумачення його сутності міститься й у Рішенні Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 р. № 15-рп/2004, де зазначено, що верховенство права – це панування права у різних формах у суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом повинні бути пронизані передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Також КСУ зауважує що одним із проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема, норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об’єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в Конституції України [502].

Незважаючи на позицію законодавця та КСУ, провідні правники світу відкрито визнають, що у світі відсутня єдність щодо розуміння власне верховенства права, що особливо актуально в умовах створення і

функціонування міжнародних структур, які просувають цю доктрину в національні правові системи [217, с. 137]

Верховенство право має три аспекти вираження. Перший, формальний означає, що вся діяльність у державі здійснюється відповідно до правових норм і, отже, чітко визначена та має законодавчі обмеження. Другий аспект вираження принципу верховенства права – матеріально-правовий: істотним аспектом верховенства права є те, що існують досить чіткі стандарти, що визначають суть позитивного права [395, с. 30]. Третій – функціональний аспект верховенства права подібний до матеріально-правового (сутнісного), але увага в ньому зосереджується на тому, наскільки ефективно право та правова система в цілому виконують функції захисту інтересів людини [379, с. 44].

Окрім того, що принцип верховенства права належить до основоположних в контексті протидії корупції, необхідно відмітити і зворотній зв'язок між корупцією та цим принципом. Адже, рівень корупції в Україні є однією з основних проблем, що заважають становленню та укріпленню верховенства права [95, с. 31]. Корупція, як справедливо зауважується в літературі, є своєрідним відображенням основних соціальних процесів що відбуваються в державі та суспільстві, здійснює негативний вплив на економіку, політику, право, ідеологію тощо. Високий рівень корупції у певній мірі є відображенням неефективності влади, недосконалості найбільш важливих державних та суспільних інститутів. Тому вироблення та застосування дієвих заходів, які на практиці реалізували верховенство права і які допомагали ефективно протистояти корупції, є пріоритетним завданням держави [13, с. 81]

Другий загальний принцип – це принцип *законності.* Значення цього принципу для функціонування правової держави настільки вагоме, що законодавець закріплює його в різних формах у кількох статтях КУ. Зокрема, органи законодавчої, виконавчої та судової влади здійснюють свої повноваження в установлених Конституцією межах і відповідно до законів України (ч. 2 ст. 6, ч. 2 ст. 19 КУ); КУ має найвищу юридичну силу. Закони та

інші нормативно-правові акти приймаються на підставі КУ і повинні відповідати їй (ч. 2 ст. 8 КУ); закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, повинні бути доведені до відома населення в порядку, встановленому законом; закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, не доведені до відома населення в порядку, встановленому законом, є нечинними (ст. 57 КУ); закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи (ч. 1 ст. 58 КУ); кожен зобов'язаний неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права та свободи, честь і гідність інших людей. Незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст. 68 КУ); закріплено перелік питань, які визначаються виключно законами України, наприклад, права і свободи людини та громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина; правовий режим власності; територіальний устрій України тощо (ст. 92 КУ) [239].

Не зважаючи на законодавче окреслення розуміння цього принципу, у наукових джерелах відсутня єдність, щодо його тлумачення. Так, Г. Бистрик вважає, що принцип законності означає, що закон постає ключовою умовою легалізації та подальшої легітимації органів державної влади. Тобто зазначені елементи механізму держави можуть формуватись та діяти лише на основі закону, який визначає порядок та способи їх утворення, їх компетенцію та повноваження, а також відповідальність за порушення норм чинного законодавства [44, с. 89]. На думку О. Осауленко, взагалі можна виокремити кілька основних методологічних підходів щодо сучасного розуміння поняття законності. Перший необхідно пов'язувати з функціонуванням законності як системи нормативних вимог щодо побудови системи правового регулювання в державі і відповідно реалізації правотворчої діяльності (нормотворчий аспект). Другий повинен передбачати усвідомлення законності з погляду її потенціалу для забезпечення правопорядку в суспільстві (аспект, пов'язаний із реалізацією права) [369, с. 61–63].

Досить радикальною видається позиція С. Федорова, адже автор вважає, що законність взагалі не є принципом права, правового регулювання, правової діяльності тощо, оскільки принцип – це основоположна, керівна засада певної системи. Законність є бажаною метою виконання нормативно-правових актів, є тим, що повинно бути в суспільстві в разі додержання всіма учасниками суспільних відносин обов'язкових до виконання актів державної влади, отже, законність є саме режимом, станом відносин у суспільстві [599, с. 151].

На нашу думку, законність є принципом права. Безумовно, рівень реальної реалізації цього принципу в цілому, а особливо в контексті протидії корупції, викликає сумніви [61, с. 142.]. Водночас, жодні міркування не можуть виправдати застосування антикорупційних заходів, які не відповідають закону. Відсутність законодавчої основи для вжиття таких заходів є підставою для розробки і прийняття відповідних нормативно-правових актів [320, с. 307] або ж свідченням зловживання законом чи обходу закону. Тому, принцип законності у сфері протидії корупції означає, що будуть реалізовуватися лише ті антикорупційні заходи та задіяні методи, що безпосередньо передбачені законодавством України [118, с. 157].

Важливим є відмежування принципу законності від принципу верховенства права. Так, П. Рабінович зазначає, що відмінність між ними пов'язана з розбіжністю щодо розуміння права і закону. Панування закону означає насамперед верховенство правового закону, тому що не кожний закон є саме таким. Відповідність змісту закону праву є важливим показником правової держави [415, с. 341–342].

Третій принцип – це принцип *публічності*, тобто гласність та відкритість усіх суб'єктів, уповноважених займатися протидією корупції. КУ не містить норми, яка б чітко закріплювала принцип відкритості, прозорості, гласності, проте він може бути виведений із низки конституційних норм: з уже згаданої вище ст. 57 КУ; засідання Верховної Ради України проводяться відкрито. Закрите засідання проводять за рішенням більшості від конституційного складу Верховної Ради України (ч. 1 ст. 84 КУ); закон набирає чинності через десять

днів із дня його офіційного оприлюднення, якщо інше не передбачене самим законом, але не раніше від дня його опублікування (ч. 4 ст. 94 КУ); до основних засад судочинства належать гласність судового процесу та його повне фіксування технічними засобами (п. 6 ч. 1 ст. 129 КУ) [239].

Стосовно дії принципу публічності у сфері протидії корупції, то він закріплений у Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією», де вказано, що одним із двадцяти керівних принципів боротьби з корупцією є необхідність держави спільно мають гарантувати, що організація, функціонування та прийняття рішень публічними адміністраціями бере до уваги потребу боротьби з корупцією, особливо, гарантуючи прозорість, сумісну з потребою досягти ефективність [492].

На думку, В. Серьогіна принцип публічності полягає у визнанні необхідності й вимозі обов'язкового дотримання безперешкодного руху інформаційних потоків у межах політико-правової системи [528, с. 284].

Принцип публічності, безперечно, є центральним принципом взаємовідносин між державою і суспільством, сутність якого полягає в відкритості, публічності організації і діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, а також доступності інформації про їх діяльність [581, с. 28]. Нині в епоху колосального розвитку та залежності суспільства від електронних пристроїв і, як наслідок, електронних інформаційних ресурсів саме вони посідають перше місце в рейтингу одержання інформації про діяльність та результати діяльності органів державної влади. Водночас реалізація цих заходів вимагає забезпечення належного рівня інформаційної безпеки, адже до публічної інформації не може належати інформація про особу, зокрема, її персональні дані. На нашу думку та з огляду на досвід роботи подібних інформаційних порталів, наприклад, щодо антикорупційного декларування, державні інформаційні агенції далеко не завжди можуть забезпечити збереження такої інформації, що призводить до її витоків. Саме тому реалізація цих заходів вимагає ґрунтовної підготовки та розроблення спеціальних стратегічних програм і конкретних практичних

заходів стосовно забезпечення схоронності персональних даних суб'єктів антикорупційного декларування і встановлення відповідальності як для службових осіб, чиї дії призвели до витоку такої інформації, так і для суб'єктів, які зумовили витікання та розширення такої інформації.

Другою групою принципів антикорупційної діяльності, як вже зазначалося, є спеціальні принципи. І перший із них – це принцип *справедливості.* Взагалі справедливість є категорією морально-правової, соціально-політичної свідомості, що полягає у розумінні про належне, відповідне певному уявленню про сутність людини та її невід'ємні права [200, с. 491]. Принцип справедливості так само, як і принцип публічності, прямо невідображений у тексті Основного закону. Водночас його прояви закріплені в таких статях Конституції України: всі люди є вільними та рівними у своїй гідності та правах (ч. 1 ст. 21 КУ); громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ч. 1, ч. 2 ст. 24 КУ); особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1 ст. 62 КУ) тощо. Крім того, сутність принципу справедливості розкрита й у КПК України, а саме: завданням кримінального провадження серед інших є й забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК) [264].

Окрім закріплення загальних засад справедливості у Основному Законі нашої держави та КПК, критерії справедливості судового розгляду містяться й

у п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., яка закріплює, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення [235].

Сутність справедливості тлумачиться й КСУ у рішенні від 2 листопада 2004 р., де справедливість названо однією з основних засад права, вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. У сфері реалізації права справедливість проявляється, зокрема, у рівності всіх перед законом, відповідності кримінального правопорушення і покарання, цілях законодавця і засобах, що обираються для їх досягнення. Справедливе застосування норм права виявляється передусім у недискримінаційному підході, неупередженості. Це означає не тільки те, що передбачений законом склад кримінального правопорушення та рамки покарання відповідатимуть один одному, а й те, що покарання має перебувати у справедливому співвідношенні із тяжкістю та обставинами скоєного і особою винного. Адекватність покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення випливає з принципу правової держави, із суті конституційних прав та свобод людини і громадянина, зокрема права на свободу, які не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [502].

Основою корупції як деструктивного явища є спотворення справедливості в суспільстві, адже фактично люди, наділені певними майновими чи немайновими правами, пільгами та привілеями, одержують можливість «впливати» незаконним способом на процес ухвалення та результати юридично значущих рішень, дій тощо. Саме тому одним з основних принципів протидії корупції є принцип справедливості, тобто всі учасники правовідносин є рівними перед законом, права кожної особи, яка буде визнана підозрюваною чи обвинуваченою у вчиненні корупційного кримінального

правопорушення будуть додержання та гарантуватимуться кожним компетентним суб'єктом.

Другий принцип цієї групи – *це принцип незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції.* О. Скомаров вважає, що, виокремлюючи цей принцип, законодавець намагався акцентувати на неполітичному характері діяльності органів, діяльність яких спрямована на протидію корупції, неможливості впливу на його функціонування з боку політичних сил [532, с. 226]. Цей принцип нормативно виражений у Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією», пункт 9 якої передбачає необхідність гарантувати, що організація, функціонування та ухвалення рішень публічними адміністраціями передбачають потребу боротьби з корупцією, особливо гарантуючи прозорість, сумісну з потребою досягти ефективності [492]. На національному рівні принцип незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції закріплено в кількох нормативно-правових актах. По-перше, в Законі до гарантій незалежності Національного агентства належать: особливий порядок відбору; призначення та припинення повноважень Голови НАЗК; особливий, установлений законом порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення НАЗК; належні умови оплати праці Голови, заступників Голови НАЗК та службовців апарату, визначеними цим та іншими законами тощо (ч. 1 ст. 9 Закону); забороняється втручання державних органів, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, політичних партій, громадських об'єднань, інших осіб у діяльність НАЗК із виконання покладених на нього обов'язків (ч. 1 ст. 9 Закону) [440].

По-друге, в Законі України «Про Національне антикорупційне бюро України», а саме: до основних принципів діяльності НАБУ належать серед інших і безсторонність та справедливість, а також незалежність НАБУ та його працівників (ст. 3); незалежність НАБУ в його діяльності гарантується, наприклад, 1) особливим порядком конкурсного відбору Директора НАБУ та

вичерпним переліком підстав припинення повноважень Директора НАБУ, визначених цим Законом; 2) установленим законом порядком фінансування та матеріально-технічного забезпечення НАБУ; 3) визначеними законом засобами забезпечення особистої безпеки працівників НАБУ, їх близьких родичів, майна; 5) іншими засобами, визначеними Законом [458].

По-третє, у наказі Генерального прокурора України № 125 від 5 березня 2020 р. «Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора»: до основних завдань та функцій Спеціалізованої антикорупційної прокуратури серед іншого належить забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування Національним антикорупційним бюро України кримінальних правопорушень та оскарження незаконних судових рішень на стадії досудового розслідування і судового розгляду (п. 3.3. Положення)[447].

По-четверте, у Законі України «Про вищий антикорупційний суд» передбачено: моніторинг способу життя суддів (ст. 11 Закону України «Про вищий антикорупційний суд»); переліком обмежень для кандидатів на посаду судді цього суду, наприклад, не може бути призначена суддею ВАС особа яка упродовж останніх п’яти років входила до складу керівних органів політичної партії або перебувала у трудових чи інших договірних відносинах з політичною партією; відомості про яку внесені до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення; яка входила до складу керівного органу чи наглядової ради юридичної особи, відомості про яку внесені до Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов’язані з корупцією правопорушення тощо (ч. 4 ст. 7 Закону України «Про вищий антикорупційний суд») [423].

Наявність вищезазначених законодавчих приписів свідчить про комплексне закріплення законодавцем усіх можливих способів, методів та заходів гарантування реалізації принципу незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції. Водночас ми переконані, що незалежність та неупередженість таких компетентних суб’єктів повинні

забезпечуватися насамперед належним рівнем оплати їх праці. Адже, аналізуючи причини та умови корупції, можна відзначити, що однією з найбільш вагомих із них є саме недостойний рівень оплати праці, а як наслідок, спокуса одержання неправомірної вигоди або ж учинення іншого корупційного правопорушення чи правопорушення, пов'язаного з корупцією.

Третій спеціальний принцип – це *принцип взаємодії владних структур з інститутами громадянського суспільства.* Цей принцип закріплено в ст. 21 Закону. У цій статті наведено перелік прав, якими наділені громадські об'єднання, їх члени або вповноважені представники, а також окремі громадяни в діяльності щодо запобігання корупції (ч. 1 ст. 21 Закону); крім того, в цій статті закріплено, що проєкти інших нормативно-правових актів, що передбачають надання пільг, переваг окремим суб'єктам господарювання, а також делегування повноважень окремими суб'єктами владних повноважень, із метою їх громадського обговорення розміщуються на офіційних вебсайтах відповідних органів невідкладно, але не пізніше ніж за 20 робочих днів до дня їх розгляду з метою прийняття (ч. 3, ч. 4 ст. 21 Закону) [440].

Нині протидія корупції – це не лише справа держави та державних інституцій. Сьогодні це справа всього суспільства. Кожний громадський інститут у цій справі повинен виконати свою функцію, в межах повноважень вжити всіх можливих антикорупційних заходів [634, с. 132]. Саме тому злагоджена співпраця громадських інститутів та суб'єктів владних повноважень є запорукою протидії корупції. Адже без наявності політичної волі владних інституцій та бажання самих громадян до змін і стимулювання цієї політичної волі, жодні навіть найефективніші антикорупційні заходи будуть приречені.

Четвертий принцип – це *наявність незалежних ЗМІ*, які здатні повно та об'єктивно висвітлювати політичне життя держави. Цей принцип закріплено у ст. 15 КУ, яка забороняє цензуру [239] та ст. 24 Закону України «Про інформацію», яка розшифровує та доповнює сутність конституційної норми: забороняється цензура – будь-яка вимога, спрямована, зокрема, до журналіста,

засобу масової інформації, його засновника (співзасновника), видавця, керівника, розповсюджувача, узгоджувати інформацію до її поширення або накладення заборони чи перешкоджання в будь-якій іншій формі тиражуванню або поширенню інформації. Крім того, забороняються втручання у професійну діяльність журналістів, контроль за змістом поширюваної інформації, зокрема з метою поширення чи непоширення певної інформації, замовчування суспільно необхідної інформації, накладення заборони на висвітлення окремих тем, показ окремих осіб або поширення інформації про них, заборони критикувати суб'єкти владних повноважень, крім випадків, встановлених законом, договором між засновником (власником) і трудовим колективом, редакційним статутом [450].

На міжнародному рівні цей принцип у контексті протидії корупції закріплено у Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією», де зазначено, що одним із двадцяти керівних принципів боротьби з корупцією є необхідність гарантувати, що ЗМІ мають право вільно одержувати передавати інформацію з питань корупції і підлягають лише тим обмеженням, які є необхідними в демократичному суспільстві [492].

Безсумнівно, незалежні ЗМІ роблять важливий внесок у протидію корупції, виявляючи та розкриваючи зловживання службовим становищем та звітуючи про стан реалізації антикорупційної програми. Формування та розвиток незалежної преси є важливим фактором відкритості влади в Україні. У будь-якій демократичній державі ефективне функціонування силових структур неможливе без незалежної преси – свого роду «опозиції» до влади, соціального інституту. У цивілізованих індустріальних країнах ЗМІ є одним із найпотужніших соціальних інститутів протидії корупції: встановлення та публікація журналістами зловживань владою з боку державних службовців, як зазвичай, є початком кінця їх кар’єри [286].

П’ятий принцип – *це принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних та пов’язаних із корупцією правопорушень*. Цей принцип викладено насамперед у ч. 1 ст. 19 Кримінальної конвенції про боротьбу з

корупцією. Так, відповідно до неї з огляду на серйозний характер кримінальних правопорушень, передбачених цією Конвенцією, кожна Сторона запроваджуватиме стосовно кримінальних правопорушень ефективні, адекватні та стримувальні санкції і заходи, включаючи в разі вчинення таких правопорушень фізичними особами, позбавлення волі з подальшою можливістю екстрадиції [692]. Крім того, даний принцип закріплено і у КК України: підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом та особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду (ч. 1, ч. 2 ст. 2 КК України) [262]. Тобто, кожна особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов’язане з корупцією правопорушення, підлягає покаранню та/або іншим правовим заходам; звільнення від відповідальності, від покарання (стягнення) чи його відбування, а також заміна покарання (стягнення) більш м’яким допускаються лише у випадках, передбачених законом [199].

Система покарань за корупційні кримінальні правопорушення в Україні складається з восьми видів покарань: штрафу, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, арешт, конфіскація майна, обмеження волі та позбавлення волі на певний строк. Найсуворішим покаранням за корупційні злочини є позбавлення волі на строк до п’ятнадцяти років з конфіскацією майна. Цікаво те, що законодавець передбачає можливість звільнення особи від відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, передбачені статтями 354, 368-3, 369-4, 369, 369-2 КК України, з додержання положень ч. 5 ст. 354 цього Кодексу [262].

Водночас рівень притягнення корупціонерів до реальної відповідальності лишається низьким [555] з огляду на фактичну кількість осіб засуджених за вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Окрім того, не зважаючи

на створення Вищого антикорупційний суду все ж більшість вироків стосуються не осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, а дрібних чиновників та приватних осіб. Крім того, викликає занепокоєння і співмірність корупційних кримінальних правопорушень та покарань, які були призначені за їх вчинення судом, адже, 52 % усіх покарань – це найменш суворі – штрафи, 14 % звільнено від відбування покарання (з випробуванням, на підставі Закону про амністію, у зв'язку із закінченням строків давності), 8 % – виправдані й стільки ж (всього 8 %) – засуджені до позбавлення волі [582]. Така ситуація потребує негайних змін, адже, справедливе покарання осіб, визнаних винними судом, як відомо, є одним із інструментів попередження вчинення корупційних правопорушень іншими суб'єктами відповідальності [101, с. 10].

Шостий, але не менш важливий принцип, – це *принцип комплексного та системного поєднання заходів запобігання корупції та боротьби з нею.* Цей принцип відображено у Конвенції ООН проти корупції. Зокрема: беручи до уваги, що запобігати корупції та викорінювати її – це обов'язок усіх держав (преамбула до Конвенції ООН проти корупції); цілями Конвенції є сприяння вжиттю заходів, спрямованих на більш ефективне й дієве запобігання корупції та боротьбу з нею (ч. 1 ст. 1 Конвенції ООН проти корупції) [233].

Як уже зазначалося радянське минуле істотно позначилося на світосприйнятті сучасних українців. Тому для нас у контексті протидії негативним суспільним явищам завжди пріоритетним є активна боротьба з ними. Однак, як влучно зауважує М. Мельник, бажання оптимізувати процес боротьби з корупцією шляхом посиленого застосування кримінальної репресії є неправильним підходом. Водночас рівень корупції в цій державі все одно є значним. Таким чином, підвищення ролі кримінального закону в боротьбі з корупцією може бути досягнуто шляхом з'ясування доцільності криміналізації (декриміналізації) певних діянь, удосконалення нормативного опису їх елементів, та ознак, установлення покарання, що відповідає суспільній небезпеці певних діянь та встановлення можливості застосування компромісу з певними учасниками корупційного діяння [310, с. 32].

З огляду на досвід провідних держав світу, які відповідно до рейтингу, опублікованого Transparency International [769], визнаються найменш корумпованими, нині українське законодавство більшою мірою орієнтоване на запобігання корупції. До заходів запобігання корупції належать: обмеження щодо використання службових повноважень чи свого становищ; обмеження щодо одержання подарунків; запобігання одержанню неправомірної вигоди або подарунка та поводження з ними; обмеження щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності; обмеження після припинення діяльності, пов'язаної з виконанням функцій держави, місцевого самоврядування; **о**бмеження спільної роботи близьких осіб [440]. Що ж до боротьби з корупцією, то відбулось суттєве оновлення видів та складів корупційних правопорушень, а також правопорушень, які лише пов'язанні з корупцією.

Отже, протидія корупції передбачає як запобігання корупції, так і боротьбу з нею. Протидія корупції в Україні, як і будь-яка діяльність, здійснюється відповідно до певних основоположних ідей, якими є принципи. Принципи протидії корупції поділяють на загальні: верховенства права, законності, публічності, та спеціальні: справедливості, принцип незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції, принцип взаємодії владних структур з інститутами громадянського суспільства, наявність незалежних ЗМІ, принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних та пов'язаних із корупцією правопорушень, принцип комплексного та системного поєднання заходів запобігання корупції та боротьби з нею.

Таким чином, не зважаючи на колосальне значення протидії корупції для розбудови правової держави, в національному законодавстві відсутні як точне визначення цього поняття, так і основні засади протидії корупції. Така ситуація породжує плюралізм наукових поглядів. Аналізуючи позиції вчених, ми дійшли до висновку, що протидія корупції є загальним системоутворючим поняттям, яке включає запобігання (сукупність заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин із метою усунення негативних явищ та процесів, що

породжують корупцію або сприяють їй) та боротьбу з нею (обрання адекватного й належного виду юридичної відповідальності та покарань, які б реально слугували виправленню особи, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, яке лише пов'язане з корупцією, та стали прикладом для інших осіб, щоб не допустити вчинення ними таких діянь). Основними принципами протидії корупції є: загальні, тобто верховенство права, законність, публічність, та спеціальні (справедливість, незалежність осіб, які наділені повноваженнями у сфері протидії корупції, взаємодія владних структур з інститутами громадянського суспільства, незалежності ЗМІ, невідворотность відповідальності за вчинення корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень та комплексність і системність поєднання заходів запобігання корупції й боротьби з нею).

Висновки до розділу 1

1. Установлено, що важливим елементом успіху наукового дослідження є обрання правильної методології, яка б повною мірою забезпечила комплексність і системність дослідження та дозволила б розробити такі висновки й рекомендації, які б дійсно відігравали вагоме значення для наукової та практичної діяльності. Особливістю дослідження у сфері права поза іншим є й розроблення або вдосконалення існуючих правових норм у певній сфері. Саме тому підбір правильної методології має важливе практичне значення для дисертаційного дослідження. Дисертантом було використано різні принципи, підходи та методи (філософські, загальнонаукові, конкретно наукові), які застосовувалися у взаємозв'язку й взаємозалежності, що також забезпечило повноту та об'єктивність цього дослідження.

2. Визначено, що традиційно виділяють два основні підходи до формування сутності поняття (легальний та доктринальний). Водночас запропоновано вдосконалити цю типологізацію й доповнити її міжнародним,

історичним та зарубіжним підходами. Також свою чергу детально проаналізовано сутність і значення кожного з підходів до формування змістовного, обґрунтованого та об'єктивного поняття «корупція».

3. Визначено, що під корупцією необхідно розуміти умисні порушення дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального характеру, які виявилися в протизаконному використанні особою, зазначеною у частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання корупції», наданих їй службових повноважень чи пов'язаних із ними можливостей.

4. На основі аналізу існуючих доктринальних підходів до класифікації видів корупції запропоновано вдосконалений розширений авторський підхід. По-перше, класифікувати корупцію за темпом розвитку на інертну, поступову та активну. По-друге, за сферами здійснення поділяти корупцію на корупцію службових осіб у сфері законодавчої влади, виконавчої влади, судової влади та корупцію у сфері діяльності юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги. По-третє, за періодичністю вчинення корупційних діянь корупція буває епізодичною, системною і клептократичною. По-четверте, за сталістю пропонується поділяти корупцію на повзучу та стрибкоподібну. По-п'яте, відповідно до рівня організації та поширення корупційних відносин необхідно виділяти низову корупцію (дрібного чиновництва), регіонального рівня (у середніх ешалонах влади), елітарну (високорівневу або політичну) та міжнародну. По-шосте, поділяємо корупцію залежно від її галузевої спрямованості на корупцію у правоохоронних органах, у освітній, медичній, спортивній та оборонній галузях. По-сьоме, корупція поділяється за формою вираження корупційних відносин на корупцію з «твердою формою» вираження корупційних відносин (у разі, якщо предметом корупційного правопорушення є неправомірна вигода у формі грошей, майна, переваг, пільг та послуг матеріального характеру) та корупцію з «м'якою формою» вираження корупційних відносин, якщо сутність корупційного правопорушення полягає в непотизмі (кумівництві), кронізмі (протекціонізмі), родинності, фаворитизмі, патронажі, лобізмі, клановості тощо.

5. Розмежовано поняття «протидія», «запобігання», «боротьба», «попередження» та «профілактика» в контексті поняття корупції. Так, критично проаналізувавши та узагальнивши позиції вчених, визначено, що протидія корупції є загальним системоутворювальним поняттям, яке передбачає запобігання та боротьбу з нею. Також профілактика та попередження є формами запобігання корупційним кримінальним правопорушенням.

6. Акцентовано на невиправданості позиції щодо ототожнення протидії корупції та антикорупційної політики. Адже поняття «політика» завжди асоціювалося з діяльністю державних інституцій, а протидія, особливо корупції, вже давно перестала бути лише справою осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування. Саме тому поняття «протидія корупції» є більш широким.

7. Базисом будь-якої діяльності є встановлення основоположних засад її здійснення. Адже саме вони визначать основні напрями такої діяльності, окреслюють її межі, допомагають вибудувати цілі. Правильне формулювання принципів діяльності є запорукою її ефективності. Запропоновано поділяти принципи протидії корупції на загальні, тобто характерні для всіх галузей права, та спеціальні, які властиві лише діяльності з протидії корупції і зумовлені її специфікою. До загальних принципів протидії корупції пропонується відносити принципи: верховенства права, законності, публічності. А до спеціальних належать такі: принцип справедливості, принцип незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції, принцип взаємодії владних структур з інститутами громадянського суспільства, принцип незалежності ЗМІ, принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних та пов’язаних із корупцією правопорушень, принцип комплексного й системного поєднання заходів запобігання корупції та боротьби з нею.

РОЗДІЛ 2. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ КОРУПЦІЙНИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

2.1. Поняття та ознаки корупційних кримінальних правопорушень

Поняття злочину було усталеним для України впродовж багатьох років, однак у липні 2020 р. Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень воно було замінену поняттям «кримінальне правопорушення». Взагалі поняття правопорушення є комбінованим, тому існує кілька методологічних рівнів його дослідження: по-перше, політико-ідеологічний, що виражає ставлення держави до факту вчинення правопорушення; по-друге, філософсько-правовий рівень, що передбачає дослідження правопорушення в сталих ідеологічних формах культурно-історичного процесу; по-третє, науково-теоретичний рівень, що окреслює основні закономірності злочинності як негативного соціального явища; по-четверте, юридично-прикладний рівень, що визначає поняття, юридичний зміст і види правопорушення та його відмінні риси від решти видів антисуспільної поведінки людини [317, с. 16.].

Стосовно кримінального правопорушення як різновиду правопорушення, то необхідно зазначити, що міжнародні документи вже давно використовували саме поняття «кримінальне правопорушення». Так, відповідно до ч. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод нікого не може бути визнано винним у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення на підставі будь-якої дії чи бездіяльності, яка на час її вчинення не становила кримінального правопорушення згідно з національним законом або міжнародним правом. Також не може бути призначене суворіше покарання ніж те, що підлягало застосуванню на час учинення кримінального правопорушення [700]. Крім того, поняття кримінальне правопорушення використано і в

ст. ст. 36 та 37 Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією [692]. Хоча, якщо звернутися до офіційного українського перекладу, то словосполучення «criminal offences» перекладається чомусь не як кримінальне правопорушення, а як злочин, що по суті є викривленням тексту міжнародного документу.

У вітчизняному законодавстві уперше поняття «кримінальне правопорушення» було використану ще в Концепції реформування кримінальної юстиції, затвердженої Указом ПУ від 8 квітня 2008 р. № 311/2008 [240]. Цей документ зазначив, що кримінально карані діяння будуть поділятися на злочини та кримінальні проступки. Водночас основними критеріями таких змін повинні, зокрема, бути: ступінь небезпеки та правові наслідки кримінально караного діяння для особи, суспільства і держави; практика застосування кримінального та адміністративного законодавства; міжнародний досвід захисту людини, суспільства і держави від злочинів та проступків. Згодом у 2012 р. в новому КПК поняття «злочин» повністю було замінене на поняття «кримінальне правопорушення». Такі однобічні зміни створили дисонанс між положеннями КК України та КПК України, який було усунено через вісім років.

Так, нині відповідно до ч. 1. ст. 11 КК України кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб’єктом кримінального правопорушення [262]. Ці нововведення неоднозначно були сприйняті в науковій спільноті, адже справляється враження, що вони мають поверхневий характер без урахування історичного надбання та якісного оновлення тексту всіх правових норм кримінального закону. Слушною видається пропозиція Є. Фесенка, адже автор пропонує викласти ч. 1 ст. 11 КК України в такій редакції: «Кримінальним правопорушенням є акт суспільно небезпечної поведінки, яка містить ознаки складу злочину або проступку, передбаченого цим Кодексом». Крім того, важливо додати до цієї статті визначення злочину та проступку. За умови внесення таких змін до ч. 1 ст. 11 логічно було б змінити і формулювання ч. 1 ст. 2 КК України: «Підставою кримінальної

відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, що містить ознаки складу злочину або проступку, передбаченого цим Кодексом. Редакція цих статей враховує критерії встановлення реальних підстав кримінальної відповідальності: а) сутнісно-змістовний – суспільна небезпечність поведінки, що властива злочину чи проступку; б) формально-юридичний – наявність у цій поведінці елементів та ознак складу злочину і проступку [600]. Стосовно ознак кримінального правопорушення, то, як відомо з кожного поняття чи явища можна виокремити його ознаки [365, с. 91]. Традиційно теорія кримінального права виділяє: протиправність, суспільну небезпечність, винність та караність. Пропонуємо зупинитися на характеристиці змісту кожної з цих ознак.

У контексті філософії протиправність, на нашу думку, може розглядатися в двох основних парадигмах. По-перше, вона виступає феноменом суспільного буття, що впливає на процеси послаблення правових, політичних і духовно-моральних норм тощо, по-друге, протиправність також є відхиленням людей від їх гуманності, спроба виходу за межі визначених стандартних форм поведінки, саме тому аналіз протиправної поведінки необхідний для вивчення загальної динаміки людського екзистенційного саморозкриття [607, с. 67].

Кримінальна протиправність діяння – це ознака кримінального правопорушення, що означає обов’язкову передбаченість його в законі про кримінальну відповідальність [382, с. 255]. Фундаментальність цієї ознаки обумовлена у першу чергу ч. 2 ст. 11 Загальної декларації прав людини: ніхто не може бути визнаний винним у кримінальному правопорушенні, якщо відповідно до чинного в момент вчинення діяння внутрішньодержавного або міжнародного права воно не вважалося кримінальним правопорушенням [771]. Ця норма є втіленням принципу nullum crimen, nulla poena sine lege, що також унеможливлює призначення більш тяжкого покарання, ніж те, яке застосовувалося за законом в момент вчинення кримінального правопорушення. Крім того, значущість цієї ознаки кримінального правопорушення підтверджується й п. 22 ст. 92 КУ, яка передбачає, що лише законами України визначаються діяння, які є злочинними [239]. На нашу

думку, незрозумілим є однобічний підхід законодавця до запровадження інституту кримінальних правопорушень у КПК України та КК України, без оновлення тексту Основного Закону. Так, вказаний вище пункт Конституції треба викласти у наступній редакції: *засади цивільно-правової відповідальності; діяння, які є кримінальними, адміністративними або дисциплінарними правопорушеннями, та відповідальність за них.*

Протиправність як ознака кримінального правопорушення – це юридична властивість діяння. Вона означає: заборонність та загрозу покарання. Отже, за межами кримінальної протиправності немає ані кримінального правопорушення, ані покарання (ч. 4 ст. 3 КК України). Тому статті Особливої частини КК України сукупно з базовими положеннями статей Загальної частини КК України визначають, які діяння людей є кримінально протиправними, і встановлюють за них певне покарання [609, с. 80].

Наступною ознакою кримінального правопорушення є суспільна небезпечність діяння. Для окреслення її сутності важливим є трактування поняття «цінності». Система цінностей становить предметне втілення системи діяльності й суспільних відносин, що виражають сутність життєдіяльності даної спільноти, її конкретно-історичного способу життя. Отже, серед безлічі предметів, що оточують людину, цінності вирізняються своєрідним онтологічним статусом [149, с. 130].

В умовах сучасних суспільних реалій та необхідності подолання радянського підходу до сприйняття, де основою всього є держава, «суспільна небезпека» повинна бути наділена новим юридичним змістом. Наприклад, В. Шаблистий пропонує доповнити суспільну безпеку ще й безпекою людини, держави та людства: «Кримінальним правопорушенням є передбачене цим Кодексом винне, каране діяння (дія або бездіяльність, що посягає на безпеку людини, суспільства, держави або людства, вчинене суб’єктом кримінального правопорушення» [631, с. 120]. На нашу думку, пропозиції по оновленню змісту поняття «суспільна небезпека» повинні бути вкрай стримані та обачні,

адже мають стати виваженими, продуманими та відповідати вимогам системності права, що запобігти виникненню колізійності та однобічності.

Наступною обов'язковою ознакою кримінального правопорушення, що виражає його внутрішній психологічний зміст, є винність. У цій ознаці відображається найважливіший принцип кримінального права – суб'єктивного ставлення, тобто відповідальності тільки за наявності вини, що випливає із ст. 62 КУ [266, с. 309], згідно з якою особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду [262]. Знову ж виникає питання чи ця стаття реально стосується тільки злочинів, чи просто до неї не було внесено необхідні зміни?

Взагалі презумпція невинуватості особи, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, є однією з найважливіших демократичних засад, що характеризують правову державу та її кримінальне судочинство [356, с. 2]. Фундаментальність цієї презумпції закріплена і в постанові Пленуму ВСУ «Про застосування КУ при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 р. № 9, де вказується, що визнання особи винуватою у вчиненні злочину може мати місце лише за умови доведеності її вини. Водночас потрібно мати на увазі, що згідно зі ст. 62 Основного закону обвинувачення не може ґрунтуватися на припущеннях, а також на доказах, одержаних незаконним шляхом [441].

В актах же міжнародного кримінального права при характеристиці психічного ставлення особи до вчинення нею суспільно небезпечних діянь традиційно використовуються такі поняття: «намір» (ст. 2 Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього 1949 р.), «свідомість» (ст. 2 Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми і з експлуатацією проституції третіми особами 1950 р.), «навмисність» (ст. 1 Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації 1980 р.). Водночас, як зазначається у міжнародно-правових документах, вина як ознака кримінального правопорушення визначає необхідність встановлення не лише

факту психічного ставлення до вчинку, але й необхідності доказування цієї ознаки в обвинуваченні [Є. Л. Стрельцов,с. 168–169].

Показовою, у визнанні значення вини як ознаки кримінального правопорушення, є й практика Європейського Суду з прав людини. Наприклад, у справі «Хужін та інші проти Росії» 2008 р. Європейський Суд з прав людини визнав наявність порушення ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яке полягала у порушенні права на приватне життя. Адже, у слідчих та прокурорів була відсутня легітимна мета для втручання у приватне життя заявника. Перебуваючи під вартою в той момент часу, він не перебував у статусі розшукуваної особи, і показ його фотографії не був необхідним для встановлення можливого його місцеперебування. Немає підстав також стверджувати про те, що це забезпечило б публічний характер процесу, оскільки на час запису програми та її першої трансляції, судовий розгляд справи ще не розпочався. Крім того, висновки про злочинність дій заявника також були передчасними. Суд у своєму рішенні підкреслив, що прокурор у своєму повідомленні прямо наголосив на винуватості заявника. Такі дії, по-перше, могли вплинути на об’єктивність суддів, а, по-друге, схилити громадськість до осуду заявника [507].

Останньою ознакою кримінального правопорушення є його караність. Караність означає, що за кожне кримінальне правопорушення в законі передбачені певні покарання (санкції). Диспозиція і санкція або протиправність і караність, утворюють єдине ціле. Однак загроза застосування покарання, що міститься в кожній кримінально-правовій нормі, не означає обов’язкового призначення покарання за кожне кримінальне правопорушення. У конкретному випадку можуть бути застосовані інші кримінально-правові заходи впливу, а також можливе звільнення від покарання за певних обставин [597, с. 506–507].

Взагалі покарання, згідно зі ст. 50 КК України – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого. Важливим є те, що законодавець,

відступаючи від радянської моделі, наголошує, що покарання має на меті не тільки кару, а й виправлення засуджених, а також запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами [262].

Покарання, на думку Б. Леонова, сприяє й досягненню певних позитивних результатів (осуд вчинення кримінального правопорушення, виправлення особи, правомірна поведінка), що є основним підсумком реалізації карально-правової політики держави [291, с. 62]. В. Маляренко визначає шляхи якими може бути досягнута мета запобігання новим кримінальним правопорушенням 1) позбавлення засудженого фізичної можливості вчиняти кримінальне правопорушення; 2) погроза застосування покарання за вчинене не правопорушення; 3) запобігання під час відбування покарання; 4) вплив на психіку засудженого та осіб, які мають протиправні відхилення в поведінці [301, с. 47–48]. На нашу думку, як вже наголошувалося, вживання вченим поняття «запобігання» є не зовсім доречним, у цьому контексті видається поняття «попередження».

Необхідно відзначити і позицію Т. Денисової, яка наділяє покарання подвійним значенням. По-перше, покарання – це остаточний запобіжний захід у системі боротьби зі злочинністю, який призначається за фактом вчинення кримінального правопорушення після його розслідування та розгляду справи у суді. По-друге, покарання є засобом боротьби зі злочинністю з метою забезпечення невідворотності покарання, захисту прав, свобод та інтересів людини, крім того, покарання виконує не лише каральну функцію, а й створює умови для розвитку позитивних якостей особистості злочинця [143]. Ми переконанні, що мета запобігання і попередження злочинності – різні. Запобігання не передбачає запобігання правопорушенням, а скоріше причинам та умовам їх вчинення.

Хотіли б акцентувати і на позиції О. Гритенко, яка влучно наголошує на значущості виправлення, розглядаючи його в якості результату комплексного впливу на особистість засудженого, яке перетворює його на безпечну для суспільства людину (моральне виправлення). Разом з тим ступінь виправлення

конкретного засудженого завжди індивідуальний, отже, і досягнення мети виправлення може бути різним. Головне тут – змінити спотворені моральні орієнтації засудженого, що зумовлюють вчинення злочинів, на позитивні, соціально корисні [124, с. 89].

Призначення покарання – це діяльність суду з вибору виду та розміру покарання за вчинене особою кримінальне правопорушення. Від цього залежить досягнення мети покарання, ефективність функціонування системи кримінальної юстиції, додержання фундаментальних прав людини [27, с. 4].

Різновидом правопорушення, згідно з ст. 1 Закону є корупційне правопорушення, тобто діяння, що містить ознаки корупції, вчинене особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, за яке законом встановлено кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність [440]. З викладеного випливає, що діяння визнається корупційним якщо воно: 1) містить ознаки корупції; 2) вчинене певним суб'єктом – особою зазначеною у ст. 3 Закону; 3) за нього законом встановлена юридична відповідальність: кримінальна, адміністративна, дисциплінарна або цивільно-правова [94, с. 40].

Аналіз як самого поняття, так і його ознак породжує питання відповідності КУ такого правового визначення. Зокрема, принцип non bis in idem передбачає, що особа не може бути притягнута до юридичної відповідальності двічі за одне й те саме правопорушення. Водночас у тексті законодавчого визначення чітко наголошено, що «кримінальну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність». Ми переконані, що положення ч. 1 та ч. 2 ст. 65 Закону, згідно з якими особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, однак судом не було застосовано до неї покарання або не накладено на неї стягнення у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаними з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування, або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності в установленому законом порядку, суперечать ст. 61 КУ, адже, допускає одночасне притягнення до кількох видів

відповідальності за одне й те саме діяння. На нашу думку, таке викривлене та обхідне тлумачення Основного закону є абсолютно недопустимим. Кримінальна відповідальність є найсуворішим видом відповідальності. А суддя, призначаючи покарання, спираючись на об'єктивний аналіз усіх доказів, внутрішнє переконання та характеристику особи підсудного, обирає саме те покарання, яке є необхідним та достатнім: для виправлення винного та його кари, яка виражається в застосуванні обмежень майнового, організаційного та особистісного характеру. Таким чином, суддя, ухваливши вирок, не призначає особі покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльність, адже вважає це покарання не потрібним для реалізації основних завдань покарання. Водночас роботодавець не погоджуючись з позицією суду може «правомірно» звільнити такого працівника відповідно до Закону. Така ситуація дискредитує не лише положення ст. 61 КУ, а й положення ст. 124 КУ, яка забороняє здійснення правосуддя не судом.

Крім того, незрозумілим є відсутність у визначенні можливості притягнути особу до адміністративної відповідальності. Така ситуація зумовлена штучним виділенням поняття «правопорушення, пов'язані з корупцією», як у тексті антикорупційного закону, так і в КУпАП. Адже законодавець наголошує, правопорушення, пов'язане з корупцією, – діяння, яке не містить ознак корупції, але порушує встановлені цим Законом вимоги, заборони та обмеження, вчинене особою, зазначеною у ч. 1 ст. і 3 цього Закону, за яке законом установлено кримінальну, адміністративну, дисциплінарну та/або цивільно-правову відповідальність. Фактично це означає, що ці діяння не є корупцією. Ми вважаємо, що такий законодавчий підхід не є виваженим, доцільніше було б запровадити градацію кримінальних правопорушень. Наприклад, відмежувати її за ступенями тяжкості на корупційні правопорушення: дисциплінарні, адміністративні та кримінальні.

Найтяжчим видом корупційних правопорушень є кримінальні корупційні правопорушення. У теорії кримінального права відсутній єдиний підхід до поняття корупційні кримінальні правопорушення. Зокрема, О. Шостко

пропонує називати ними сукупність суспільно-небезпечних діянь, державних службовців та державних посадових осіб, працівників підприємств, установ, організацій різних форм власності, які не є державними службовцями, вчинених у зв'язку з отриманням неправомірної вигоди для себе, інших осіб або юридичних осіб із метою заохочення їх до виконання чи невиконання своїх службових обов'язків з боку пересічних громадян чи представників бізнесової спільноти [640, с. 177]. Мельник вважає, що корупційні кримінальні правопорушення – це ті правопорушення, що полягають у неправомірному використанні (зловживанні) посадовими особами органів державної влади або органів місцевого самоврядування наданої їм влади або свого посадового становища в особистих інтересах або інтересах третіх осіб [309, с. 128]. Натомість В. Куц вважає, що корупційними правопорушеннями є передбачені в Особливій частині КК України суспільно небезпечні діяння, яке містить як ознаки самої корупції, так і корупційного правопорушення [278, с. 33].

Багатоманітність наукових підходів зумовлена відсутністю законодавчого визначення поняття. Адже у тексті КК України законодавець, формулюючи поняття корупційних кримінальних правопорушень, використав нетрадиційний спосіб визначення понять через рід і видову відмінність, вказуючи не лише на ті ознаки, які повинні бути властиві всім діянням, що становлять зазначену категорію, а й на спосіб перелічення всіх предметів і явищ, до яких застосовне це поняття [590, с. 396]

Ми переконані, що спираючись на приклад надання законодавчого визначення військових кримінальних правопорушень у ст. 401 КК України, з метою уникнення подвійності тлумачення, а як наслідок неоднозначності у правозастосуванні необхідно, щоб ст. 45 КК України надавала не лише перелік корупційних кримінальних правопорушень, а й визначення цього поняття. Зокрема, викласти *Примітку 1 до ст. 45 таким чином: Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу є визначені проступки і злочини проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого*

самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та особами, що надають публічні послуги своїх повноважень.

Стосовно ознак корупційних кримінальних правопорушень, то безумовно, їм характерні усі ті ознаки, що є притаманними для будь-якого правопорушення та і проаналізовані вище. Однак з огляду на їх особливу сутність пропонуємо виокремити і специфічні, тобто притаманні саме для цієї категорії кримінальних правопорушень: 1) для них характерне зловживання службовим становищем; 2) відповідно до існуючого законодавчого визначення корупції характеризуються обов'язковою наявністю предмета – неправомірної вигоди; 3) спеціальний суб'єкт – службова особа юридичної особи публічного або приватного права, незалежно від організаційно-правової форми та форми власності, а також особа, яка надає публічні послуги; 4) вони характеризуються умисною формою вини та прямим видом умислу; 5) спеціальна мета вчинення правопорушення.

Пропонуємо проаналізувати кожну з названих ознак. Перша з них – це зловживання службовим становищем. Характеризуючи цю ознаку корупційних кримінальних правопорушень, необхідно зауважити, що корупційні кримінальні правопорушення – це не лише діяння, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 364 КК України. Однак їм, як правопорушенням, спрямованим на порушення існуючого порядку функціонування державних та приватних органів, установ та організацій, властива саме ознака зловживання компетентною особою, яка наділена певними, обумовленими її посадою повноваженнями, владою та становищем. Зловживання службовим становищем – це вчинення службовою особою, яка постійно або тимчасово виконує функції представника влади, умисного діяння з використанням своїх повноважень, якими вона наділена на підставі законів та інших нормативно-правових актів, усупереч інтересам служби чи інтересам юридичної особи. Зловживання службовим становищем зазвичай передбачає використання службових повноважень у зв'язку зі здійсненням (реалізацією) повноважень, якими

наділяються службові особи, вчинене проти інтересів служби або інтересів юридичної особи [335, с. 845].

КСУ у своєму рішенні № 18-рп/203 від 30 жовтня 2003 р. у справі № 1-24 /2003 зауважив, що діяння, які вчиняються всупереч інтересам служби, завжди є незаконними і такими, що суперечать цілям і завданням, заради яких функціонує апарат управління відповідних органів, підприємств, установ та організацій і для виконання яких службові особи цих апаратів наділяються певними повноваженнями [503]. Стосовно інтересів юридичної особи, то ними є ті загальні пріоритети, цілі та конкретні напрями діяльності юридичної особи, які можуть постраждати внаслідок неправомірного використання службовою особою юридичної особи приватного права свого службового становища. Важливою специфічною ознакою корупційних кримінальних правопорушень є їх предмет – неправомірна вигода, що вже аналізувався нами раніше.

Наступна ознака – це спеціальний суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, кримінальне правопорушення, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Суб'єктом корупційних кримінальних правопорушень є службова особа. Визначення службової особи міститься, як у ст. 18, так і у Примітці до ст. 364 КК України. У цих статтях зазначено, що службовими особами є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом. Службовими особами також визнаються посадові особи іноземних держав

(особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства), іноземні третейські судді, особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому, посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені), а також члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна, та судді і посадові особи міжнародних судів [262]. Натомість для спрощення кваліфікації суспільно небезпечних діянь ст. 3 Закону чітко називає суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень і одночасно поділяє їх на чотири види: 1) особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; 2) особи, які лише до них прирівняні; 3) особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання таких обов'язків у юридичних особах приватного права незалежно від організаційно-правової форми; 4) інші особи, які не є службовими особами та які виконують роботу або надають послуги відповідно до договору з підприємством, установою, організацією, – у випадках, передбачених цим Законом та кандидати на пост Президента України та кандидати у народні депутати України, зареєстровані в порядку, встановленому законом.

Окрім окреслення переліку осіб, які є суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень, важливим є і з'ясування кримінологічної характеристики таких осіб. Узагалі особистість винного – це сукупність соціально типових рис, що формуються в процесі несприятливого соціального розвитку людини і характеризуються своєю соціальною неприйнятністю та крайньою формою останнього – спричинення суспільної небезпеки, обумовлюють криміногенну мотивацію та безпосередньо спричиняють вчинення кримінального правопорушення [183, с. 239].

Стосовно ознак, що притаманні особі, що вчиняє корупційне кримінальне правопорушення, то їх можна об'єднати у кілька груп: 1) соціально-демографічні; 2) морально-психологічні; 3) кримінально-правові; 4) соціальні ролі і статус [148, с. 96–97]. Вважаємо за необхідне зосередити увагу на кожній із вказаних груп. По-перше, соціально-демографічних ознаках, таких як вік, стать, освіта. Описуючи корупціонера за ознакою віку, необхідно вказати, що дана категорія кримінальних правопорушень вчиняється здебільшого людьми більш зрілого віку, які займають певні посади, вже мають значний трудовий стаж і життєвий досвід [378, с. 437]. Загалом середній вік корупціонера – близько 40 років.

Більшість кримінальних правопорушень корупційної спрямованості вчиняють чоловіки. Важливою характеристикою особи, що вчинила корупційне кримінальне правопорушення, є рівень освіти. Більш високий освітній рівень суб'єктів аналізованого виду правопорушень, порівняно з іншими правопорушеннями, пояснимо тим, що понад 86 % із них мають вищу освіту, і цей факт закономірний, оскільки апарат органів влади й управління комплектується кваліфікованими фахівцями [2, с. 56]. Досить часто суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень називають «білокомірцевими злочинцями». Перебування на відповідних посадах вимагає не лише такого рівня знань, а й постійного його удосконалення. Рівень офіційних доходів такої категорії злочинців не відповідає рівню проживання, переважно це матеріально забезпечені люди [306, с. 69]. Таким чином, соціально-демографічні особливості особи корупціонера: середній вік – 35–40 років; освіта – 82 % складають особи з двома вищими, вищою, незакінченою вищою освітою; стать злочинців – 13 % корупціонерів складають особи жіночої статі; особисте життя злочинців – 100 % корупціонерів мають сім'ї [3, с. 10].

Наступна група ознак, притаманних особі, яка вчиняє корупційне кримінальне правопорушення – морально-психологічні. До найбільш значущих морально-психологічних характеристик корупціонерів належать такі якості, як активність, енергійність, ініціативність, висока емоційна стійкість,

працездатність, розвинений самоконтроль, здатність до продуктивної діяльності в складних, стресових умовах, виражені організаторські та комунікативні якості. Такі люди товариські, комунікабельні, готові до спільної роботи. Корупціонери зазвичай прагматичні, прагнуть до досягнення особистих цілей, готові жорстко відстоювати свої права та інтереси, егоїстичні. Вони відрізняються спрямованістю на досягнення конкретних практичних результатів будь-якої діяльності [212, с. 98].

Спираючись на морально-психологічні ознаки суб'єкта корупційного кримінального правопорушення пропонуємо виділити кілька видів таких суб'єктів **[**54, с. 310**].** До першого виду суб'єктів вчинення кримінального правопорушення належать особи, які займають відповідальне та особливо відповідальне службове становище. Широкий діапазон повноважень дає їм відчуття вседозволеності та впливовості в усіх соціальних відносинах. Насамперед такі особи зловживають владою чи службовим становищем, отримують неправомірну вигоду тощо. Вольові характеристики таких осіб дозволяють їм розглядати свою позицію не як обов'язок виконувати довірені їм повноваження, а як засіб незаконного збагачення.

Другу групу осіб складають службові особи юридичних осіб публічного та приватного права, а саме: особи, які постійно або тимчасово обіймають посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських обов'язків, або спеціально уповноважені на виконання. На практиці визначення належності особи до цієї категорії є складним питанням, оскільки потребує комплексного аналізу нормативних документів. Насамперед необхідно надати визначення адміністративно-господарських та організаційно-розпорядчих обов'язків службової особи. Організаційно-розпорядчими є обов'язки щодо здійснення керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форм власності [644]. Так, для визнання наявності організаційно-розпорядчих обов'язків у службової особи юридичної особи приватного права потрібно, щоб на підприємстві були

оформлені наймані працівники, трудовий колектив, щодо яких здійснюється керівництво [117, с. 176]

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки щодо управління або розпорядження державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації забезпечення контролю за цими операціями тощо) [644]. Для наявності адміністративно-господарських обов'язків необхідним є відокремлення майна юридичної особи приватного права, яким можна управляти [117, с. 176], адже однією з основних ознак юридичної особи є саме наявність власного майна, оскільки у разі створення юридичної особи засновник зобов'язаний вказати її статутний капітал.

Особливо складним видається і визнання службовою особою, для потреб ст. 364-1 КК України, власника юридичної особи, який одночасно є й її керівником. На нашу думку, зважаючи на те, що у визначенні службової особи законодавець використовує сполучник «чи», окреслюючи необхідність виконання певних функцій «пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій», то враховуючи те, що в учасника юридичної особи у будь-якому випадку зберігаються адміністративно-господарські функції, його можна визнати службовою особою. Крім того, учасники господарських товариств взагалі наділені корпоративними правами, тобто правами особи, частка якої визначається у статутному капіталі (майні) господарської організації, що включають правомочності на участь цієї особи в управлінні господарською організацією, отримання певної частки прибутку (дивідендів) даної організації та активів у разі ліквідації останньої відповідно до закону, а також інші правомочності, передбачені законом та статутними документами [119], а отже виконують як організаційно-розпорядчі функції так і адміністративно-господарські.

Неоднозначною є ситуація, коли приватне підприємство чи товариство з обмеженою відповідальністю (з одним засновником (власником)) не мають найманих працівників і господарська діяльність здійснюється безпосередньо їх

власником чи засновником, який одночасно й одноособово є їх керівником (виконавчим органом), то в цій частині діяльності такі керівники не виконують організаційно-розпорядчих обов'язків, а отже, не повинні визнаватися службовою особою [15, с. 175].

Третя група представлена злочинцями, які працювали на користь підприємства, установи, організації та виконували роботу й перебували з таким підприємством, установою, організацією у трудових відносинах. Для цих суб'єктів необов'язкове зайняття високої посади в органах державної влади, але, виконуючи посадові обов'язки, вони також можуть учиняти кримінальні корупційні правопорушення. Це сфера медицини, освітніх, комунальних послуг тощо [306, с. 70].

Четверта група – це особи, які надають публічні послуги: аудитори, нотаріуси, оцінювачі, уповноважені особи або службові особи Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, інші особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснюють професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг, зокрема послуг експерта, арбітражного керуючого, приватного виконавця, незалежного посередника, члена трудового арбітражу, третейського судді (під час виконання цих функцій), або державні реєстратори, суб'єкти державної реєстрації прав, державні виконавці, приватні виконавці [262]. Їх діяльність, як правило, відрізняється від діяльності державних службовців, які постійно або тимчасово виконують свої повноваження в органах державної влади чи місцевого самоврядування. Однак специфіка їхньої діяльності також передбачає можливість зловживання ними в незаконних цілях [306, с. 70].

Наступна група ознак – це кримінально-правові, тобто інформація про конкретний склад корупційного кримінального правопорушення, мотив та мотивацію корупціонера, особливості скоєного кримінального протиправного діяння (форма співучасті і вид співучасника), наявність повторності, сукупності чи рецидиву тощо.

Кримінально-правова характеристика особи, яка вчиняє корупційні кримінальні правопорушення, полягає в тому, що: по-перше, майже 13–15 % таких осіб учиняють такі правопорушення в складі групи; по-друге, кожне восьме групове кримінальне правопорушення вчиняється у складі організованої групи або злочинної організації; по-третє, 5–6 % осіб, які вчинили корупційні кримінальні правопорушення, вчиняють їх повторно; по-четверте, частка осіб, які на момент учинення нового кримінального правопорушення мали не зняту й непогашену судимість, становить близько 1 % [237, с. 149].

Остання група ознак представлена соціальною роллю та статусом Остання група ознак – соціальна роль та статус корупціонера. Корупційні кримінальні правопорушення характеризуються соціальними ролями, коли одна людина займає одну позицію та зосереджується на іншій, прагне до іншого рівня життя для себе та членів своєї сім'ї тощо. Таких суб'єктів корупційних правопорушень умовно можна поділити на кілька типів. По-перше, «дрібний корупціонер» (ситуативний тип), який одержує час від часу неправомірну вигоду в незначних розмірах (крім грошей це можуть бути промислові товари або продукти) за вирішення щоденних життєвих проблем пересічних громадян. Саме з цим типом корупціонерів найчастіше зіштовхуються громадяни.

По-друге, пересічний корупціонер. Особливістю цього типу є те, що людина не вважає себе злочинцем. Він просто додержуються «правил гри», що склалися в певній організації, установі. Своїми діями він виявляє лояльність до системи, яка також відома як «корпоративна культура». Зазвичай такі корумповані злочинці ділять свій прибуток зі своїм безпосереднім керівником.

По-третє, ініціативний корупціонер самостійно створює криміногенну ситуацію, має постійну мотивацію отримувати неправомірну вигоду. Найчастіше він обіймає керівні посади в компаніях, організаціях різного типу власності, включаючи правоохоронні органи, суди, органи місцевого самоврядування чи управління тощо. Такі особи постійно шукають можливості отримати нелегальну вигоду або «продати» свої повноваження, хоча ініціатива щодо їх отримання може бути завуальованою.

По-четверте, особливо зловмисний корупціонер. Вони відрізняються від інших корумпованих чиновників обсягом повноважень щодо самозбагачення та іншими благами. Через офіційний статус, політичну владу та фінансовий вплив ця діяльність нейтралізує діяльність правоохоронних органів щодо викриття кримінально-протиправних дій. Наразі в Україні не було засуджено жодного корупціонера цього типу [640, с. 204]

Переважна більшість (до 95 %) службових осіб, яких притягують до кримінальної відповідальності, – представники середньої та нижчої ланки управління. Наявність такого певного імунітету для корупціонерів четвертого типу підтверджується тим, що існують значні розбіжності щодо кількості зареєстрованих корупційних кримінальних правопорушень і кількості реально притягнутих до кримінальної відповідальності осіб за них [318, с. 43].

Однак, незважаючи на те, що суб'єкт більшості корупційних кримінальних правопорушень дійсно спеціальний, важливо зазначити, що суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень можуть бути не лише службові особи, адже надання, висловлення пропозиції та обіцянки неправомірної вигоди може бути здійснено будь-якою особою. Так, відповідно до КК України кримінальна відповідальність настає за підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368–3 КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368–4 КК України), та за пропозицію, обіцянку або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України). Особи, які є суб'єктами зазначених кримінальних правопорушень, унаслідок матеріального становища можуть набути для себе певних переваг, благ або послуг, які за законом їм не належать, через надання неправомірної вигоди тим особам, до компетенції яких належать зазначені вище питання. Крім того, суб'єктами такого виду кримінальних правопорушень можуть бути й особи, яким притаманний правовий нігілізм. У таких осіб виробилося хибне розуміння щодо залагодження своїх проблем. Зазвичай їм легше надати неправомірну вигоду

для отримання певного результату, ніж виконати усі обов'язкові, передбачені законом процедури для цього [306, с. 70]

Наступна визначальна ознака корупційних кримінальних правопорушень – це форма вини. Вина характеризує відображення в психіці (свідомості) особи до фактичних ознак, які характеризують об'єкт та об'єктивну сторону корупційного кримінального правопорушення [170, с. 256]. Корупційні кримінальні правопорушення характеризуються умисною формою вини та прямим умислом. Відповідно до ч. 2 ст. 24 КК України прямим є умисел, якщо особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання [262].

Усвідомлення небезпеки вчинюваних діянь містить уявлення суб'єкта і про ті факультативні ознаки об'єктивної сторони, при яких вчиняється корупційне правопорушення (спосіб, місце, час тощо). Відсутність усвідомлення небезпечного характеру вчиненого діяння може свідчити про наявність такого дефекту особистості (наприклад, неосудність), за якого відповідальність не настає [82, с. 66].

Під час кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень особливе значення має й те, що більшість із них є правопорушенням із формальним складом, тому вирішальним фактором для аналізу умислу є вольове ставлення до самого діяння (його соціальних характеристик). Отже, встановлення ознаки передбачення ґрунтується на усвідомленні суспільно небезпечного характеру вчинюваних дій і передбаченні, внаслідок їх вчинення, негативних змін у сфері охоронюваних кримінальним законом об'єктів [81, с. 35].

Також важливо відмежовувати передбачення суспільно небезпечних наслідків та усвідомлення суспільної небезпеки діяння, адже передбачення суспільно небезпечних наслідків означає розуміння фактів, що відбудуться в майбутньому, а усвідомлення суспільної небезпеки діяння – це вже уявлення про характеристики фактично вчиненого діяння [136, с. 89].

Правильність передбачення прямо залежить від особистісних особливостей людини, яка й здійснює це передбачення. Крім того, можливість робити передбачення базується й на аналітичних навичках, психоемоційному та фізичному стані особи тощо. Навіть якщо ми розглядаємо прогнозування причинно-наслідкового зв'язку між поведінкою правопорушника і можливими негативними наслідками, то в цьому разі це буде лише ймовірним, оскільки не може точно спрогнозувати наслідки діяння (існують непередбачувані та нездоланні фактори, раптова зміна обставин тощо) [195, с. 21–22].

Крім того, з кожного правила існують винятки, тому окремі корупційні правопорушення характеризуються подвійною формою вини. Наприклад, відповідно до ч. 2 ст. 364 КК України особу притягають до відповідальності за зловживання владою або службовим становищем, якщо це діяння спричинило тяжкі наслідки. У цьому разі психічне ставлення саме до діяння, що полягало у використанні службовою особою влади чи службового становища всупереч інтересам служби, якщо воно завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян або державним чи громадським інтересам, або інтересам юридичних осіб та здійснювалося з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди для самої себе чи іншої фізичної або юридичної особи, є умисним. А от психічне ставлення до наслідків такого діяння, які виявились у завданні матеріальної шкоди, яка у двісті п'ятдесят і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, могли бути як умисні, так і необережні. Аналогічна ситуація з визначенням форми вини виникає під час кваліфікації вчинення тотожних дій іншими службовими особами: зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України) та зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України). А. Куліков переконаний, що сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак умисного і необережного діянь у кримінальних правопорушеннях із подвійною формою вини існує у взаємозв'язку і взаємодії. Тому психічне ставлення людини до

вчиненого складу злочину чи проступку та їх наслідків, початком яких є реалізація потенційної можливості, пов’язаної з учиненням діяння, – це елементи, що входять до єдиного психічного процесу, що відбувається за всіма законами людських дій [272, с. 11].

Остання, але не менш важлива, ознака корупційних кримінальних правопорушень – це спеціальна мета їх вчинення. Взагалі мета – це той результат, якого бажає досягти суб’єкт корупційного кримінального правопорушення, вчиняючи кримінально протиправне діяння. Під час дослідження мети корупційного кримінального правопорушення не потрібно ототожнювати її з метою людської поведінки взагалі. Якщо мета притаманна будь-якому акту свідомої і вольової поведінки особи, визначаючи його спрямованість, то мета корупційного кримінального правопорушення характеризує уявлення особи лише про бажаний суспільно небезпечний наслідок конкретного корупційного правопорушення [268, с. 174.]

Отже, якщо особа ставить перед собою мету, яку вона прагне досягти у результаті вчинення суспільно небезпечного діяння, усвідомлює шлях досягнення цієї мети, тобто знає, які діяння повинна для цього вчинити, розуміє і усвідомлює всі обставини, які супроводжують вчинення корупційного правопорушення, то ця особа має можливість передбачити настання певних суспільно небезпечних наслідків[81, с. 233].

Мета корупційних кримінальних правопорушень – корислива, адже полягає у вчиненні активних дій, або бездіяльність із корисливими цілями, а саме отримання неправомірної вигоди як майнового, так і немайнового характеру, тобто «обов’язкова наявність корисливої мети, спрямованої на досягнення матеріальної або іншої вигоди». Підкреслимо той факт, що таку вигоду (як матеріальна, так і нематеріальна) отримує суб’єкт незаконно за правопорушення, пов’язані з корупцією [7].

Кримінально протиправна користь є одним з найдавніших і дуже небезпечних реакцій антигромадської поведінки людей, яка виникла та еволюціонувала разом з виникненням і розвитком власності, зародженням

антагоністичних суперечностей між працею і капіталом, особистими і суспільними інтересами [38, с. 160–161].К. Оробець, спираючись на аналіз кримінального закону та судової практики, пропонує виділяти різновиди корисливої мети: 1) мету наживи;2) мету споживання; 3) мету продажу (збуту); 4) іншу корисливу мету. Ми переконані, що метою корупційних кримінальних правопорушень є мета наживи. Особливістю цієї мети є те, що прагнення до незаконного збагачення, на відміну від мети споживання, задовольняється не тільки тим, що винна особа використовує матеріальні блага з власною вигодою чи на користь інших, а й може збути певні предмети, завдяки яким особа отримує та, що найголовніше, накопичує матеріальні блага. Отже, можна зробити висновок, що мета наживи збільшує соціальний ризик самого кримінального правопорушення та особи, яка його вчинила [367, с. 70].

Аналіз статистичних даних дозоляє диференціювати види мети корупційних кримінальних правопорушень: 1) мета покращання побутових умов – 31,4 %; 2) мета грошового збагачення для власних потреб – 24,1 %; 3) мета грошового збагачення у великих розмірах – 20,3 %; 4) гостра необхідність в елементарних матеріальних благах – 13,9%; 5) мета здобуття високого соціального статусу – 7,4 %; 6) інша мета – 2,9 % [186, с. 43].

З огляду на викладене, корупційним кримінальним правопорушенням є кримінальні проступки і злочини проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та особами, які надають публічні послуги своїх повноважень. Ознаки корупційного кримінального правопорушення пропонуємо поділити на дві групи. Перша – це загальні, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням (суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність) та специфічні, що характеризують особливу природу корупційних кримінальних правопорушень: зловживання службовим становищем; обов’язкова наявність предмета кримінального правопорушення – неправомірної вигоди; наявність спеціального суб’єкта;

вчинення суспільно небезпечного діяння у формі прямого умислу та його спрямованість на досягнення певної корисливої мети. Водночас із кожного правила завжди є певні винятки, зокрема, подекуди суб'єкт корупційних кримінальних правопорушень може бути загальним, якщо безпосередньо надає, висловлює пропозицію та обіцянку надання неправомірної вигоди. Крім того, вина в корупційних кримінальних правопорушеннях може бути змішана: умисна щодо самого корупційного діяння та необережна стосовно тяжкості спричинених ним суспільно небезпечних наслідків.

2.2. Класифікація корупційних кримінальних правопорушень

Після дослідження сутності корупційних кримінальних правопорушень наступним кроком повинне стати з'ясування їх видів. На нашу думку, першою і найважливішою підставою поділу є різновид кримінального правопорушення. Так, відповідно до чинної редакції ст. 12 КК України кримінальні правопорушення поділяють на кримінальні проступки і злочини. Аналіз санкцій статей Особливої частини КК України, які передбачають відповідальність за вчинення корупційних кримінальних правопорушень, дає можливість зробити висновок, що більшість з усіх кримінальних правопорушень становлять саме злочини. На нашу думку, такий законодавчий підхід обумовлений стратегічністю завдання з протидії корупції та бажанням законодавця застосувати більш жорсткий підхід щодо обрання покарань за корупційні діяння. Поряд із злочинами існують і корупційні проступки, передбачені КК України діяння (дії чи бездіяльності), за вчинення яких передбачається основне покарання у виді штрафу в розміром не більше ніж три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. Наприклад, покаранням за основний склад викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм

службовим становищем, і так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування, а також здійснення таких самих дій стосовно приватних документів, що знаходяться на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності, вчинене з корисливих мотивів або в інших особистих інтересах, є штраф до п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або обмеження волі строком до трьох років.

Структура та порядок розділів в Особливій частині КК України обумовлені об’єктом кримінальних правопорушень. Водночас у кодексі, незважаючи на палкі наукові дискусії, відсутній окремий розділ, присвячений корупційним кримінальним правопорушенням, адже вони входять до складу різних видів кримінальних правопорушень. Тому другою чергою пропонуємо класифікувати корупційні кримінальні правопорушення на підставі родового об’єкта складу кримінального правопорушення.

За цією підставою першим різновидом корупційних кримінальних правопорушень є корупційні кримінальні правопорушення проти власності, а саме привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України). Це кримінальне правопорушення необхідно визнавати корупційним згідно зі ст. 17 Конвенції ООН проти корупції, яка передбачає, що кожна держава-учасниця вживає таких законодавчих та інших заходів, які можуть бути необхідними для визнання злочинами умисно вчинених розкрадання, неправомірного привласнення або іншого нецільового використання державною посадовою особою з метою одержання вигоди для самої себе або іншої фізичної чи юридичної особи будь-якого майна, державних або приватних коштів, або цінних паперів, чи будь-якого цінного предмета, що знаходиться у віданні цієї державної посадової особи на підставі її службового становища [233].

Необхідно зазначити, що корупційним є лише те кримінальне правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 2 ст. 191 КК України. Родовим і безпосереднім об’єктом цього кримінального правопорушення є відносини власності. А додатковим обов’язковим об’єктом є

правильна (нормальна) діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, окремих організацій, установ і підприємств (незалежно від форми власності) [216, с. 24]. Предметом привласнення та розтрати є лише чуже майно іншої особи, яка було ввірено винній особі або перебувало у її законному володінні, тобто майно щодо якого він здійснював повноваження з управління, доставки, використання, зберігання тощо. У разі привласнення ці повноваження використовуються винною особою для перетворення чужого майна на свою користь та у випадку розтрати на користь інших осіб. Зокрема, це може бути продаж майна іншим для споживання, як подарунок чи товар в обмін на інше майно тощо [401, с. 335].

Об'єктивна сторона привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем представлена трьома формами: привласнення, розтрата та заволодіння. Для всіх цих діянь характерним є умисне, безоплатне обернення чужого майна на користь як винного, так і третіх осіб. Привласнення як форму розкрадання необхідно відрізняти від «тимчасового запозичення чужого майна» особою, у віданні якої воно перебувало. Якщо ввірене майно використовувалося незаконно, але без наміру звернути його у свою власність або у власність третіх осіб, то дії не повинні розглядатися як розкрадання [150, с. 40].

Розтрата є самостійною формою розкрадання, при якій майно, ввірене винному чи знаходиться в його віданні, протиправно і безоплатно витрачається (продається, дарується тощо); споживається або відчужується; розтрачується іншими способами, зокрема це може бути відчуження майна іншим особам для споживання, як подарунок або товар, в обмін на інше майно [275, с. 309]. Іноді так вчиняють з метою погашення особистого боргу або замість будь-якої отриманої послуги. Майно може передаватися близьким особам винного. Виявити викрадене майно неможливо: чужі продукти з'їдені, чужі гроші витратили в ресторані тощо. Ця форма розкрадання вважається закінченим злочином з моменту розтрати майна «коли воно продається, споживається, витрачається [380, с. 244].

Заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем – це незаконне та безоплатне обернення чужого майна, вчинене службовою особою на власну користь або на користь інших осіб, з використанням свого службового становища всупереч інтересам служби. На відміну від перших двох форм вчинення цього злочину (привласнення та розтрата), заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем службовою особою не може бути здійснено щодо майна, дорученого або підконтрольного винному. Не вимагається і те, щоб винний мав повноваження над таким майном [216, с. 27].

Суб'єктом привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України) може бути лише службова особа. Вирішуючи питання, чи є та або інша особа службовою, належить керуватися правилами, викладеними в п. 1 і 2 примітки до ст. 364 КК України [472]. Суб'єктивна сторона аналізованого злочину характеризується прямим умислом та корисливим мотивом.

Другий вид – це корупційні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності. З розділу VII Особливої частини КК України до числа корупційних законодавець відносить нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України). Загалом корупція в бюджетних правовідносинах полягає у використанні суб'єктами цих відносин та учасниками бюджетного процесу свого службового становища, перевищення повноважень для власного незаконного збагачення та незаконного збагачення певної групи осіб, а також про те, що протиправні дії службової особи зумовлюють незаконне надходження коштів на рахунки бюджетних установ, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів [583, с. 63]. Родовим об'єктом нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх

перевищенням є сфера господарської діяльності; основним безпосереднім об'єктом – суспільні відносини, що забезпечують легітимне функціонування бюджетної системи України в частині здійснення видатків чи надання кредитів, а додатковими безпосередніми – права та свободи громадян, відносини у сфері службової діяльності, авторитет органів державної влади тощо [516, с. 58].

Предметом аналізованого корупційного кримінального правопорушення є бюджетні кошти, тобто кошти, що включаються до державного бюджету і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування, у великих та особливо великих розмірах [262]. Бюджетні кошти поділяються на бюджетні доходи (надходження) та бюджетні витрати. Надходження – доходи, повернення позик до бюджету, кошти з державних (місцевих) позик, кошти від приватизації державного майна, повернення бюджетних коштів з депозитів, доходи від продажу/пред'явлення цінних паперів. Витрати бюджету – видатки, позики, погашення боргу та розміщення бюджетних коштів на депозити, покупка цінних паперів [612, с. 123].

Об'єктивна сторона аналізованого діяння полягає у використанні коштів державного або місцевих бюджетів усупереч призначенню, визначеному для цих коштів відповідними бюджетами та кошторисами доходів і витрат: 1) фінансування за рахунок бюджетних коштів тих видатків, які не передбачені видатковими статтями затвердженого бюджету відповідного рівня; 2) використання бюджетних коштів, що мали цільове спрямування, з іншою метою, тобто фінансування одних видатків за рахунок інших статей видатків (скажімо, фінансування виробництва за рахунок коштів, призначених для виплати заробітної плати) [336]. Кримінальне правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 210 КК України, є закінченим з моменту вчинення суспільно небезпечного діяння, тобто має формальний склад.

Суб'єктом аналізованого кримінального правопорушення може бути лише службова особа, наділена правом розпоряджатися бюджетними коштами. Ключовим моментом у визнанні особи суб'єктом нецільового використання

бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням є наявність повноважень щодо розпорядження бюджетними коштами [612, с. 123.] Суб'єктами аналізованого кримінального правопорушення також можуть бути визнані й службові особи юридичних осіб, які хоча безпосередньо й не належать до бюджетної сфери, проте освоюють бюджетні кошти, одержані як дотації, субсидії, та витрачають усупереч цільовому призначенню. Із суб'єктивної сторони це кримінально протиправне діяння може вчинятися лише у формі прямого умислу. На противагу законодавцю, ми вважаємо, що до числа корупційних кримінальних правопорушень у сфері господарської діяльності належить і легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом (ст. 209 КК України). На нашу думку, такий підхід є цілком обґрунтованим, оскільки реальними загрозами діяльності щодо легалізації майна, одержаного злочинним шляхом, є той факт, що це діяння завдає шкоди суспільним відносинам, які забезпечують легальну економічну діяльність, порушує принцип рівноправності суб'єктів економічної діяльності, руйнує основу чесного підприємництва, заснованого на законі; перешкоджає здійсненню орієнтованої на пріоритетні соціальні напрямки економічної політики; сприяє створенню неконтрольованих грошових та інших майнових фондів, що потенційно можуть бути використані на шкоду суспільству, та стимулює нелегальну («тіньову») економіку і заохочення невиправданого майнового розшарування населення [36]. Корупційна природа цього діяння проявляється й у тому, що нині в Україні не потрібно використовувати складні транснаціональні системи для легалізації (відмивання) майна. Під егідою корумпованих чиновників їх можна легалізувати, не вдаючись до офшорних схем [565, с. 66]. Більше того, відповідно до ст. 13 Кримінальної конвенції проти корупції, кримінально караним діянням державам учасницям конвенції необхідно визнати і відмивання доходів, отриманих від кримінальних правопорушень, пов'язаних із корупцією [692]. Крім того, розслідування цього правопорушення належить до підслідності НАБУ. З огляду на викладене ми

переконані, що необхідно по-перше, доповнити примітку до ст. 45 новим кримінальним правопорушенням. По-друге, необхідно внести зміни до ст. 209 КК України, доповнивши її вказівкою про реалізацію вказаних у ч. 1 кримінально протиправних дій службовою особою шляхом зловживання службовим становищем. Пропонуємо викласти ч. 2 ст. 209 КК України у такій редакції: «*Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмір,* або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем» [668, с. 119].

Третій вид корупційних кримінальних правопорушень, які необхідно виділяти відповідно до різновиду родового об'єкта складу кримінального правопорушення – це корупційні кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, що представлені викраденням, привласненням, вимаганням вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодінням ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем (ч. 2 ст. 262 КК). Родовим об'єктом цього корупційного кримінального правопорушення є громадська безпека; основним безпосереднім об'єктом – громадська безпека, пов'язана із контрольованим доступом до вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів, а додаткові безпосередні – відносини власності, довкілля, життя та здоров'я особи [516, с. 62].

Предметом викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживанням службовим становищем є вогнепальна зброя (крім гладкостовольної, що є предметом кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 185 КК України); бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої та радіоактивні матеріали. Для правильної кваліфікації цього діяння, з'ясування сутності його предмета має істотне значення. Водночас диспозиція ст. 262 КК України, як і багатьох інших статей у КК України, є банкетною, тобто з метою розкриття сутності кримінально-правової норми необхідно

звернутися до норми іншої галузі права. Однак для з'ясування сутності понять, що позначають предмет аналізованого корупційного кримінального правопорушення необхідно звернутися не просто до іншої норми права, а до Постанови Пленуму ВСУ № 3 від 26 квітня 2002 р. «Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами». Проте така ситуація порушує чимало конституційних та законодавчих приписів. По-перше, вже згаданий конституційний припис стосовно можливості визначення злочинності діяння лише законом (ст. 92 КУ); по-друге, принцип незалежності суддів (ст. 126 КУ); по-третє, кримінально-правовий припис, згідно з яким кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються лише КК України (ч. 3 ст. 3 КК України). Однак повністю виключити використання Постанов Пленуму ВСУ неможливо у зв'язку з законодавчою технікою, що потребує оптимального співвідношення між казуїстичністю і абстрактністю правових приписів [481, с. 65].

Таким чином, згідно з вищевказаною постановою пленуму ВСУ вогнепальна зброя – це пристрій для проведення пострілу з якого використовується сила тиску газів, що утворюється при згоранні вибухової речовини (пороху або інших спеціальних горючих сумішей). Бойовими припасами визнаються патрони до нарізної вогнепальної зброї різних калібрів, артилерійські снаряди, бомби, міни, гранати, бойові частини ракет і торпед та інші вироби в зібраному вигляді, споряджені вибуховою речовиною і призначені для стрільби з вогнепальної зброї чи для вчинення вибуху. До вибухових речовин належать, наприклад, порох, динаміт та інші хімічні речовини, їх сполуки або суміші, здатні вибухнути без доступу кисню. Під вибуховими пристроями слід розуміти саморобні чи виготовлені промисловим способом вироби одноразового застосування, спеціально підготовлені і за певних обставин спроможні за допомогою використання хімічної, теплової, електричної енергії або фізичного впливу (вибуху, удару) створити вражаючі

фактори – спричинити смерть, тілесні ушкодження чи істотну матеріальну шкоду шляхом вивільнення, розсіювання або впливу токсичних хімічних речовин, біологічних агентів, токсинів, радіації, радіоактивного матеріалу, інших подібних речовин [471].

Сутність поняття «радіоактивні матеріали» розкрито у ст. 1 Закону України «Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії», згідно з якою радіоактивними матеріалами є будь-які матеріали, що містять радіонукліди, в яких питома активність, а також сумарна активність у разі їх перевезення перевищують межі, встановлені нормами, правилами і стандартами з ядерної та радіаційної безпеки [433].

З об’єктивної сторони злочин, відповідальність за вчинення якого передбачена ст. 262 КК України, може вчинятися в різних формах: викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом шахрайства та заволодіння шляхом зловживання службовим становищем. Усі ці форми є альтернативними одна до одної.

Викрадення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської зброї), боєприпасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв та радіоактивних матеріалів необхідно розуміти як таємне або явне (відкрите) діяння, включаючи застосування сили, яка не є небезпечною ні для життя, ні для здоров’я потерпілого або небезпеки використання такого насильства, їх вилучення в будь-якої юридичної або фізичної особи, незалежно від того, чи належать вони їм законно чи незаконно.

Привласнення вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської) боєприпасів, вибухових речовини, вибухових пристроїв або радіоактивних речовин виникає, якщо їх утримує і не повертає власнику особи, якій вони були довірені для зберігання, транспортування, відвантаження, у зв’язку з виконанням службових обов’язків тощо, в якої опинилися випадково чи яка вилучила в іншої особи, котра володіла ними незаконно.

Вимаганням вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних

матеріалів є висловлення вимоги особі, яка легально чи незаконно володіє зазначеними предметами, або відповідає за них чи охороняє їх, передати бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої чи радіоактивні матеріали.

Заволодіння вогнепальною зброєю (крім гладкоствольної мисливської), бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами шляхом шахрайства здійснюється за допомогою обману чи зловживання довірою, а шляхом зловживання службової особи своїм службовим становищем – унаслідок протиправного використання нею своїх владних повноважень [471].

Суб'єкт аналізованого корупційного кримінального правопорушення також спеціальний (службова особа). Суб'єктивна сторона характеризується прямим умислом. Мотив та мета розглядуваного злочину не є обов'язковими ознаками його суб'єктивної сторони, однак їх встановлення має важливе значення для оцінювання ступеня суспільної небезпечності діяння та особи, яка його вчинила. Один і той самий мотив під час вчинення цього діяння може породжувати декілька цілей, у той самий час різні мотиви можуть породжувати лише одну мету [523, с. 10–11] – викрадення відповідних предметів.

Четвертий різновид – це корупційні кримінальні правопорушення у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 308, 312, 313, 320 КК України). Родовим об'єктом цих кримінальних правопорушень є встановлений порядок (сфера) обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів, сильнодіючих і отруйних речовин, лікарських та одурманюючих засобів, радіоактивно забрудненої продукції, мікробіологічних та інших біологічних агентів і токсинів як складова частина здоров'я населення [516, с. 66].

Предмет цих діянь дуже широкий, адже складений на підставі міжнародних конвенцій і протоколів, водночас через стрімкий розвиток хімічної та фармацевтичної промисловості потребує постійного перегляду та оновлення. Перелік наркотичних засобів, сильнодіючих і психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів – це згруповані в списки наркотичні засоби,

психотропні речовини і прекурсори, внесені до таблиць I – IV згідно із законодавством України та міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана ВР України. Перелік затверджується КМУ за поданням спеціально уповноваженого органу виконавчої влади в галузі охорони здоров'я і публікується в офіційних друкованих виданнях [1, с. 12].

Об'єктивна сторона аналізованих корупційних кримінальних правопорушень характеризується діяннями у формі активних дій, наприклад, викрадення, привласнення, вимагання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів чи заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 308 КК), деякі з аналізованих діянь можуть вчинятися як шляхом дій, так і бездіяльності, зокрема, порушення встановлених правил обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (ст. 320 КК) [216].

Суб'єкт корупційних кримінальних правопорушень у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів є спеціальним, тобто службовою особою. З суб'єктивної сторони вони характеризується прямим умислом. Обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони кримінальних правопорушень, передбачених ч. 3 ст. 308, ст. 312, ч. 3 ст. 313, є певна мета [162, с. 726].

П'ятий вид корупційних кримінальних правопорушень – це корупційні кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян (ст. 354 і 357 КК України). До кримінальних правопорушень цього виду належать два правопорушення, відповідальність за вчинення яких передбачена розділом XV КК України. По-перше, підкуп працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України). Родовим об'єктом складу цього кримінального правопорушення є суспільні відносини у сфері державного управління, а безпосереднім об'єктом – установлений законом порядок виконання працівником підприємства, установи та організації, який не є службовою особою, покладених на нього професійних обов'язків та обмежень [224, с. 176].

Об’єктивна сторона кримінальних правопорушень, передбачених ч. 1 та 2 ст. 354 КК характеризується такими альтернативними діями: 1) пропозиція про незаконне виконання – заява працівникові підприємства, установи чи організації про намір надати таку вигоду; 2) обіцянка надати неправомірну вигоду – заява працівникові підприємства, установи чи організації про намір надати неправомірну вигоду із зазначенням часу, місця та способу надання цієї послуги; 3) надання неправомірної вигоди – наділення працівника підприємства, установи, організації такою неправомірною вигодою, тобто особисто або через посередників (доставка, передача) цієї вигоди [127, с. 680].

Суб’єктом підкупу працівника підприємства, установи чи організації є як загальний (ч. 1 та ч. 2 ст. 354 КК України), так і спеціальний, тобто працівник підприємства, установи чи організації, який не є службовою особою, – це особа, яка постійно чи тимчасово в них працює, перебуває в штаті трудового колективу. Особою, яка працює на користь підприємства, установи, організації, є особа, яка виконує певну роботу або надає послуги відповідно до договору з таким підприємством, установою, організацією (ч. 3, ч. 4 ст. 354 КК України) [368, с. 146]. З суб’єктивної сторони кримінальне правопорушення характеризується умисною формою вини та наявністю спеціальної мети.

Особливістю конструкції ст. 354 КК України є наявність спеціального виду звільнення від кримінальної відповідальності за деякі види корупційних кримінальних правопорушень. Зазначене звільнення не застосовується в разі, якщо пропозиція, обіцянка чи надання неправомірної вигоди були вчинені до осіб, визначених у частині четвертій ст. 18 цього Кодексу [262].

Ще одним корупційним кримінальним правопорушення, відповідальність за вчинення якого закріплена в розділі XV КК України є викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем або їх пошкодження (ст. 357 КК України).

Основним безпосереднім об’єктом складу правопорушення, передбаченого ч. 1 та ч. 2 ст. 357 КК України, є встановлений порядок обігу

документів, штампів і печаток, а додатковим безпосереднім – суспільні відносини власності, права і законні інтереси громадян, визначений порядок функціонування підприємств, установ чи організацій незалежно від форм власності, а кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 357 КК України, – встановлений порядок користування важливими особистими документами [516, с. 83]. Предметом цього кримінального правопорушення є офіційні документи, штампи, печатки, особисті документи. Визначення офіційного документа міститься в примітці до ст. 358 КК України, де зазначено, що під офіційним документом у цій статті та ст. 357 і 366 цього Кодексу необхідно розуміти документи, що містять зафіксовану на будь-яких матеріальних носіях інформацію, яка підтверджує чи посвідчує певні події, явища або факти, що спричинили чи здатні спричинити наслідки правового характеру, чи може бути використана як документи – докази в правозастосовній діяльності, що складаються, видаються чи посвідчуються повноважними (компетентними) особами органів державної влади, місцевого самоврядування, об’єднань громадян, юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, а також окремими громадянами, зокрема, самозайнятими особами, яким законом надано право у зв’язку з їх професійною чи службовою діяльністю складати, видавати чи посвідчувати певні види документів, що складені з додержанням визначених законом форм та містять передбачені законом реквізити [262].

Печатка (штамп) є спеціальним пристроєм з нарізними знаками для відтисків (відбитків) їх на сургучі, воску, папері тощо з метою надання документові достовірності, автентичності та юридичної сили [33, с. 751]. Приватні документи – це особисті документи, які належать особі, однак перебувають на зберіганні на підприємствах, установах, організаціях). Особливо важливими документами є ті, що стосуються діяльності підприємств, установ чи організацій або ж життєдіяльності окремих громадян. А особливо важливі штампи, печатки – такі з них, які обов’язково використовуються при складанні особливо важливих документів [516, с. 87].

З об’єктивної сторони аналізоване кримінальне правопорушення може вчинятися в кількох альтернативних формах: викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння шляхом зловживання особи своїм службовим становищем, умисне знищення, умисне пошкодження, умисне приховування [42, с. 142].

Суб’єкт корупційного кримінального правопорушення кримінального правопорушення також спеціальний. Суб’єктивна сторона діяння завжди характеризується прямим умислом, а у випадку вчинення діяння, передбаченого ч. 1 ст. 357 КК України ще й корисливим мотивом або іншими особистими інтересами.

Шостий вид кримінальних правопорушень, що виділяються на підставі родового об’єкта складу кримінального правопорушення, – це корупційні кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг. Саме ці кримінальні правопорушення є основою корупційних кримінальних правопорушень. Так, із кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, до корупційних належать: зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно правової форми (ст. 364-1 КК України); зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України); прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України); підкуп службової особи юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 368-3 КК України); підкуп особи, яка надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України); незаконне збагачення (ст. 368-5 КК України); пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України); зловживання впливом (ст. 369-2 КК України); протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (369-3 КК України).

Проте, на нашу думку, цей перелік все таки є неповним. На нашу думку, до корупційних кримінальних правопорушень необхідно відносити і декларування недостовірної інформації. Взагалі кримінальна відповідальність за декларування недостовірної інформації була запроваджена у 2016 році і обумовлювалася наявністю таких підстав: 1) несприятливої динаміки такого виду діянь; 2) істотного розвитку нової групи суспільних відносин на підставі соціальних, політичних, економічних змін у державі; 3) необхідності кримінально-правової гарантії охорони конституційних прав та свобод; 4) наявності міжнародно-правових зобов'язань України щодо протидії корупційним правопорушенням [59, с. 148].

Це кримінальне правопорушення на підставі родового об'єкта було включене саме до розділу Особливої частини КК України, що передбачає відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, оскільки воно посягає саме на ці відношення та за своєю юридичною природою є приховуванням грошей, іншого майна, різних активів, доходів, витрат. Ми переконані, що встановлення саме кримінальної відповідальності за це діяння є свідченням ґрунтовного та всеохоплюючого підходу до питання боротьби з корупцією. Так, законодавець нарешті усвідомив, що боротьба з цим явищем повинна передбачати боротьбу з усіма його проявами, зокрема і приховуванням (наданням недостовірної) або взагалі неподання декларації особою, уповноваженою на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Адже логічно припустити, що метою внесення до декларації завідомо неправдивих відомостей, що належать як безпосередньо суб'єктові декларування, так і членам його сім'ї, переважно буде приховування інших протиправних діянь (зокрема проступків та злочинів), у результаті вчинення яких і були одержанні зазначені блага [409]

Ми вважаємо, що такий «вибірковий» законодавчий підхід до визнання корупційним того чи іншого кримінально протиправного діяння обумовлювався його поширеністю та небажанням суб'єктів, які його вчиняють,

зазнавати тих несприятливих наслідків правового характеру, що характерні за вчинення саме корупційних кримінальних правопорушень. До цих наслідків можна віднести: неможливість звільнити корупціонера від кримінальної відповідальності (у зв'язку з дійовим каяттям, у зв'язку з примиренням винного з потерпілим, у зв'язку з передаванням особи на поруки, у зв'язку зі зміною обстановки) та обмеженість застосування: умовно-дострокового звільнення від відбування покарання, заміни невідбутної частини покарання більш м'яким, застосування амністії та помилування.

Наприклад, особа, уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування внесла завідомо неправдиві відомості до декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Покаранням за це кримінальне правопорушення був штраф від двох тисяч п'ятисот до трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від ста п'ятдесяти до двохсот сорока годин, або позбавлення волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років. Таким чином, згідно з ч. 2 ст. 12 КК України таке діяння було проступком, отже, якщо особа, яка його вчинила, могла бути звільнена від кримінальної відповідальності за рядом підстав, зокрема, якщо на поруки її візьмуть народні депутати. Тому ми були переконані, що це діяння було корупційним та повинне було доповнити примітку до ст. 45, яка містить перелік корупційних кримінальних правопорушень.

Однак замість того, щоб більш системно протидіяти корупції 27 жовтня 2020 р. було зроблено величезний крок назад у контексті антикорупційної діяльності, адже КСУ у своєму рішенні № 13-р/2020 у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності КУ (конституційності) окремих положень Закону, КК України визнав неконституційними низку статей Закону, зокрема щодо повноважень НАЗК щодо ведення реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, перевірки цих декларацій,

здійснення фінансового моніторингу за суб'єками декларування. Більше того, неконституційною було визнано і норму кримінального закону про декларування недостовірної інформації (ст. 366-1 КК України) [506]. Аналіз чинного антикорупційного законодавства демонструє непослідовність та невиваженість такого рішення, оскільки КУпАП передбачає відповідальність за несвоєчасне подання без поважних причин декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ч. 1 ст. 172-6 КУпАП) та за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ч. 4 ст. 172-6 КУпАП). До того ж відповідальність за цією статтею за подання завідомо недостовірних відомостей у декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, стосовно майна або іншого об'єкта декларування, що має вартість, настає в разі, якщо такі відомості відрізняються від достовірних сумою від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб. Тобто якщо суб'єкт декларування зазначить неправдиві відомості в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави та місцевого самоврядування сумою від 100 до 250 прожиткових мінімумів для працездатних осіб, то він підлягатиме адміністративній відповідальності. Натомість, якщо неправдиві відомості щодо майна перевищать законодавчо визначене обмеження, то відповідальності не буде взагалі. Тобто, вищезазначене рішення КСУ спричинило парадоксальну ситуацію, коли декларативно обов'язком є подавати декларацію, а повноважень щодо їх перевірки і можливості притягнути до адекватної відповідальності за неправдиві відомості в ній немає [497, с. 332]. Більше того, сумнівність рішення КСУ № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. підтверджується і фактичним ухиленням України від Плану дій з лібералізації візового режиму, ухваленого ЄС та Україною ще 22 листопада 2010 р. [509]. Невиправданість позиції щодо неконституційності окремих положень Закону та КК України викладена і у розбіжній думці судді КСУ С. Головатого, який наголошує на юридичній необґрунтованості визнання ст. 366-1 КК України неконституційною [509],

подібну позицію висловлює у окремій думці суддя В. Лемак, який переконаний, що рішення КСУ вирішуються «складні справи», коли досліджуються не просто факти і норми законів, а йдеться про аналіз особливостей юридичної норми та її вимірювання за масштабом конституційних норм і приписів та їх аргументування із застосуванням конституційних аргументів, що в даному випадку у рішенні КСУ № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. не було зроблено [306]. Крім того, Венеціанська комісія у своєму висновку про реформу КСУ від 11 грудня 2020 р. також підтвердила невиправданість аналізованого рішення та підтвердила, що воно було прийняте в умовах конфлікту інтересів [773].

З метою усунення наслідків вказаного вище рішення КСУ, народним обранця фактично довелося звернутися до обходу закону, як це мало місце раніше з відновленням кримінальної відповідальності за незаконне збагачення. Так, 4 грудня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування», згідно з яким КК України було доповнено двома новими статтями, які передбачили кримінальну відповідальність за декларування недостовірної інформації (ст. 366-2 КК України) та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (ст. 366-3 КК України).

Хотіли б відмітити, що відновлення кримінальної відповідальності за неправдиві відомості у антикорупційній декларації або взагалі за її неподання уповноваженими суб'єктами, все ж ці статті не були віднесенні до переліку корупційних кримінальних правопорушень, тобто зберігалася тенденція до уникнення відповідальності за явно корупційні дії. Ми переконанні, що законодавцю необхідно терміново внести ст. 366-2 та 366-3 КК України до переліку корупційних кримінальних правопорушень, закріплених у примітці до ст. 45 КК України.

Родовим об’єктом аналізованого виду корупційних кримінальних правопорушень є суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг. Предмет – неправомірна вигода, яка нами вже аналізувалася, та активи, вартість яких більше ніж на шість тисяч п’ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує законні доходи особи уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Формулювання поняття, що позначає останній предмет конструювалося досить довго. Адже, попереднє визначення взагалі стало підставою для визнання правової норми про незаконне збагачення неконституційною. Така ситуація обумовлювалася тим, що для права важливе не лише сутнісне вираження, а й змістовне наповнення. Так, законодавець замість того, щоб адаптувати припис міжнародного антикорупційного нормативно-правового документу у вітчизняний КК України (згідно з ст. 20 Конвенції ООН проти корупції незаконним збагаченням є значне збільшення активів державної посадової особи, яке перевищує її законні доходи і які вона не може раціонально обґрунтувати), спробував розробити власне поняття, яке реально не відповідало презумпції невинуватості і покладало тягар доказування на підозрюваного. На нашу думку, чинне поняття предмету незаконного збагачення нині змогло усунути визначенні недоліки.

З об’єктивної сторони корупційні кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, здебільшого характеризуються активною формою поведінки та сукупністю певних ознак: зловживання владою, настанням істотної шкоди, що полягає у спричиненні матеріальних збитків [162, с. 308]. Суб’єкт цих кримінально караних діянь – спеціальний (службова особа). Під час тлумачення службової особи для потреб цього розділу Особливої частини КК України необхідно використовувати примітку 1 та 2 до ст. 364 КК України. Зазначена у примітках різноманітність суб’єктів складів кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, полягає у тому, що законодавець усіляко, відповідно до

міжнародних стандартів, передбачив механізм захисту суспільних відносин, що забезпечують нормальне функціонування державного апарату та апарату органів місцевого самоврядування, а також підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які здійснюються відповідно до встановлених норм і у передбачений законом порядок [611, с. 166]. Однак, як вже наголошувалося, подекуди суб'єкт цих правопорушень може бути і загальний, наприклад, у разі надання неправомірної вигоди службовій особі.

З суб'єктивної сторони корупційні кримінальні правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, вчиняються умисно. Однак, може бути і подвійна форма вини, у випадку необережного ставлення до настання тяжких наслідків кримінально протиправного діяння.

Остання група корупційних кримінальних правопорушень, яку необхідно виділяти на підставі родового об'єкта – це корупційні кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби. Ця група представлена кримінально протиправним діянням – викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України).

Родовим об'єктом цього кримінального правопорушення є встановлений порядок несення військової служби; основним безпосереднім об'єктом – встановлений порядок реалізації права власності щодо військового майна, а додаткові безпосередні – життя і здоров'я особи, честь і гідність особи, громадський порядок, порядок виконання службових повноважень військовими службовими особами тощо. Предметом кримінального правопорушення є такі: зброя, бойові припаси, вибухові або інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно [516, с. 143–144].

Сутність більшості предметів цього кримінального правопорушення була розкрита під час характеристики корупційних кримінальних правопорушень громадської безпеки, тому пропонуємо зосередити увагу на тих предметах, які ще не аналізувалися. У першу чергу на інших бойових речовинах, якими є хімічні речовини, їх сполуки та суміші, біологічно активні речовини, які використовуються для виготовлення хімічної (зарин, іприт, фосген) чи біологічної зброї. Засоби пересування – це механічні пристрої, обладнанні двигуном і призначенні для перевезення вантажу і людей, а також виконання будь-яких робіт чи спеціальних завдань. Військова та спеціальна техніка – це узагальнююче поняття, оскільки до неї належать всі окресленні вище категорії, а також техніка призначена для фотозйомки, навігації, коректування стрільби, оптична та засоби зв'язку. До іншого військового майна належать: будинки, споруди, паливно-мастильні матеріали, продовольство, військова форма, яка знаходиться на складі, запасні частини до засобів пересування, будівельні матеріали, меблі, медичні прилади, спеціальні засоби, які не мають у своєму складі вибухових речовин, а також кошти [335, с. 987].

З об'єктивної сторони корупційне кримінальне правопорушення, передбачене ст. 410 КК, може бути вчинено в таких формах: за ч. 2 – викрадення, привласнення, вимагання військового майна або заволодіння ним шляхом шахрайства військовою службовою особою зі зловживанням службовим становищем або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або такі, що заподіяли істотної шкоди; за ч. 3 – дії, передбачені частинами першою або другою ст. 410, якщо вони вчинені в умовах особливого періоду, крім воєнного стану, за ч. 4 – дії, передбачені частинами першою або другою ст. 410, якщо вони вчинені в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці, розбій із метою заволодіння зброєю, бойовими припасами, вибуховими чи іншими бойовими речовинами, засобами пересування, військовою та спеціальною технікою, а також вимагання цих предметів, поєднане з насильством, небезпечним для життя і здоров'я потерпілого [214, с. 80].

Суб'єкт корупційного кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 2, 3 та 4 ст. 410 КК України – спеціальний, тобто військова службова особа. Суб'єктивна сторона діяння характеризується або прямим умислом, або подвійною формою вини у випадку спричинення істотної шкоди (ч. 2 ст. 410 КК України).

Суб'єкт корупційного кримінального правопорушення, відповідальність за вчинення якого передбачена ч. 2, 3 та 4 ст. 410 КК України, – спеціальний, тобто військова службова особа. Суб'єктивна сторона діяння характеризується або прямим умислом, або подвійною формою вини у разі завдання істотної шкоди (ч. 2 ст. 410 КК України).

Третьою підставою класифікації є організація групування корупційних кримінальних правопорушень у тексті примітки до ст. 45 КК України. Залежно від цієї підстави всі корупційні кримінальні правопорушення необхідно поділяти на ті, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК України), та окремі корупційні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (ст. 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368 – 369-2 КК України).

Прикладом кримінально протиправного діяння першої групи дії Особи 2, яка, будучи начальником відділу освіти Міловської районної державної адміністрації Луганської області, уповноваженою на виконання організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій, діючи з прямим умислом, направленим на заволодіння печаткою відділу освіти Міловської районної державної адміністрації Луганської області, з метою укладення договорів між відділом освіти Міловської РДА Луганської області та фізичною особо-підприємцем Особою 4, яка є дружиною її рідного брата Особою 5, що підтверджується інформацією начальника Міловського районного відділу державної реєстрації актів цивільного стану № 1125/17.20-08 від 26 липня 2018

р., зловживаючи своїм службовим становищем, діючи в особистих інтересах, скоїла корупційне кримінальне правопорушення. За результатами дослідження всіх матеріалів справи вироком Міловського районного суду Луганської області від 25 лютого 2019 року у справі № 418/409/19, Особу 2 було визнано винуватою у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 357 КК України та призначене покарання у вигляді штрафу 50 (п’ятдесяти) неоподаткованих мінімумів (850 гривень) [87].

Прикладом кримінально протиправного діяння другої групи є дії Особи 5, який працюючи з 06 лютого 2015 року на посаді головного державного ревізора-інспектора відділу адміністрування єдиного внеску управління доходів і зборів з фізичних осіб ДПІ у Личаківському районі м. Львова, тобто будучи службовою особою та перебуваючи у довірливих стосунках, будучи в змозі здійснювати незаконний вплив на прийняття рішень працівниками ДПІ у Личаківському та Шевченківському районах м. Львова, які згідно з пп. «в» п. 1 ч. 1 Закону є особами, уповноваженими на виконання функцій держави, в обов’язки яких входили питання прийняття, перевірки податкової звітності платників податку на додану вартість, прийняття чи відхилення договорів з платниками ПДВ «Про визнання електронних документів» необхідних для подачі податкових декларацій з ПДВ, а також здійснення реєстрації платників ПДВ, діючи з корисливих мотивів, неодноразово з жовтня 2015 р. по січень 2016 р. приймав пропозиції та обіцянки директора ТОВ «Агросмарт 70» Особи 6 про надання неправомірної вигоди. Ці пропозиції та обіцянки висловлювалися за вплив останнім на невстановлену слідством службову особу ДПІ у Личаківському районі м. Львова для прийняття рішення про внесення до інформаційної системи «Податковий блок» та підсистеми «Архів електронної звітності» даних про визнання Договору «Про визнання електронних документів», що надавало можливість подання до ДПІ у Личаківському районі м. Львова суб’єктами оподаткування ТОВ «Агросмарт 70» і ТОВ «Бастіон тайм» завідомо неправдивих податкових декларацій з ПДВ та здійснення невстановленою слідством службовою особою ДПІ у Шевченківському районі

м. Львова реєстрації фіктивних суб'єктів підприємницької діяльності. А сааме: ТОВ «Будівельний центр Меркурій» та ТОВ «Будівельний центр Юпітер». За вчинення цього діяння Сихівським районний судом м. Львова Особу 5 було засуджено за ч. 2 ст. 369-2 КК України та призначено йому покарання штраф – одну тисячу неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, що становить сімнадцять тисяч гривень [89].

Четверта підстава кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень – це повнота ознак корупційності. Згідно з цією ознакою корупційні кримінальні правопорушення бувають безумовно корупційними та умовно корупційними. Безумовно корупційні кримінальні правопорушення містять у собі кримінально протиправну корупційну складову, адже їх корупційний характер або прямо визначений у законі, або ж випливає з його змісту. Цією складовою, на думку В. Тютюгіна та К. Косінової, є можливість зловживання владою та службовим становищем, а також тими можливостями, які випливають із такого становища особи, або з отриманням неправомірної вигоди від іншої особи (здатності отримати також пов'язана з обійманням особою певної посади) [590, с. 394]. На нашу думку, перелік таких ознак корупційності – значно ширший і викладений у попередньому розділі. Згідно з чинним КК України до безумовно корупційних кримінальних правопорушень належать, наприклад, зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України); зловживання повноваженнями службовою особою юридичної особи приватного права незалежно від організаційно-правової форми (ст. 364-1 КК України); перевищення влади або службових повноважень працівником правоохоронного органу (ст. 365 КК України) тощо. Щодо умовно корупційних кримінальних правопорушень, то до них належать ті кримінально-протиправні діяння склад яких має не всі ознаки корупційності. Суб'єктивна сторона цих кримінальних правопорушень не виражається у меті щодо одержання неправомірної вигоди чи іншої особистої зацікавленості. До таких, зокрема, належать кримінальні правопорушення: порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 184 КК України); нецільове використання бюджетних

коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням (ст. 210 КК України); примушування давати показання (ст. 373 КК України) [69, с. 119].

П’ята підстава класифікації корупційних кримінальних правопорушень – це правовий режим речей, що є предметом цих кримінальних правопорушень, а саме чи знаходяться вони у цивільному обороті, чи навпаки обмежені в ньому. Так, перебувають в цивільному обороті: неправомірна вигода (як предмет більшості корупційних кримінальних правопорушень), чуже майно (ст. 191 КК України), бюджетні кошти, що включаються до державного і місцевих бюджетів незалежно від джерела їх формування у відповідних розмірах (ст. 210 КК України), обладнання, призначене для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 313 КК України), документи, штампи, печатки (ст. 357 КК України), активи в значному розмірі, законність підстав набуття яких не підтверджено доказами (ст. 368-2 КК України).

До речей обмежених у цивільному обороті, належать: вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини, вибухові пристрої, радіоактивні матеріали (ст. 262 КК України); наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги (ст. 308 КК України), прекурсори (ст. 312 КК України), снотворний мак та конопля, а також психотропні речовини, їх аналоги і прекурсори, призначені для виробництва чи виготовлення цих засобів чи речовин (ст. 320 КК України), зброя, бойові припаси, вибухові речовини, інші бойові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка, інше військове майно (ст. 410 КК України).

Шоста підстава класифікації корупційних кримінальних правопорушень – це особливі характеристики предмета (вартість, розмір, особливо важливий характер тощо). Згідно з цією підставою пропонуємо виділяти, по-перше, ті корупційні кримінальні правопорушення, що не наділені особливими характеристиками їх сутності, наприклад, привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем (ч. 2 ст. 191 КК України); зловживання впливом

(ст. 369-2 КК України); протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ч. 1 та 2 ст. 369-3 КК України) тощо. По-друге, ті корупційні кримінальні правопорушення, що мають певні додаткові характеристики предмета їх складу. І в цій групі також є певні різновиди. Так залежно від розміру предмета корупційні кримінальні правопорушення можуть передбачати: 1) значний розмір, наприклад, прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, предметом якого була неправомірна вигода у значному розмірі, тобто у сто і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ч. 2 ст. 368 КК України); 2) великий розмір, наприклад, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без установлених бюджетних призначень або з їх перевищенням кошти у великих розмірах, тобто сума, що в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ч. 2 ст. 210 КК України), а також прийняття пропозиції, обіцянки або одержання службовою особою неправомірної вигоди, а так само прохання надати таку вигоду для себе чи третьої особи за вчинення чи не вчинення такою службовою особою в інтересах того, хто пропонує, обіцяє чи надає неправомірну вигоду, чи в інтересах третьої особи будь-якої дії з використанням наданої їй влади чи службового становища, предметом якого була неправомірна вигода у великому розмірі, тобто у двісті і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ч. 3 ст. 368 КК України); 3) особливо великий розмір, зокрема, нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням кошти в особливо великих розмірах, тобто сума, що в три тисячі і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян (ч. 2 ст. 210 КК

України); викрадення, привласнення, вимагання прекурсорів або заволодіння ними шляхом шахрайства з метою подальшого збуту, а також їх збут для виробництва або виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів в особливо великих розмірах (ч. 3 ст. 308 КК України).

Наступна підстава класифікації у цій групі – це вартість предмета корупційного кримінального правопорушення: по-перше, неоподаткований мінімум доходів громадян (предметом незаконного збагачення є активи, вартість яких більше ніж на шість тисяч п'ятсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян перевищує її законні доходи (ч. 1 ст. 368-2 КК України); по-друге, розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб (предметом протиправного впливу на результати офіційних спортивних змагань є неправомірна вигода розміром, що перевищує двадцять прожиткових мінімумів для працездатних осіб (ч. 3 ст. 369-3 КК України).

Сьома підстава класифікації корупційних кримінальних правопорушень – це суб'єкт їх складу. Насамперед необхідно зазначити, що приставши на вимоги міжнародної спільноти, вітчизняний законодавець коригував поняття «корупції», закріплене в Законі, включивши до нього не лише «пасивного корупціонера», а й «активного корупціонера» (загального суб'єкта правопорушення), дії якого полягають у «наданні неправомірної вигоди особі, зазначеній у ч. 1 ст. 3 цього Закону». Тому необхідно погодитися з позицією А. Запотоцького та О. Шармар, що тепер має місце неузгодженість між положеннями ст. 1 вище зазначеного Закону, яка містить поняття корупції та ст. 3 «Суб'єкти, на яких поширюється дія цього Закону» [188, с. 88].

Тому наукова класифікація суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень дещо відрізняється від законодавчої, окресленої як у Законі, так і в КК України. Ми пропонуємо виділяти таких суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень: 1) службові особи юридичних осіб публічного права (ст. 364 КК України); 2) службові особи юридичних осіб приватного права (ст. 364-1 КК України); 3) особи, які не є державними службовцями, посадовими особами місцевого самоврядування, але здійснюють професійну

діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг (ст. 365-2 КК України); 4) працівники підприємств, установ та організації, які не є службовими особами, або особами, які працюють на користь підприємства, установи чи організації (ч. 3 і 4 ст. 354 КК України); 5) загальні суб’єктами (ч. 1 і 2 ст. 354 або ст. 369 КК України); 6) військові службові особи (ст. 410 КК України) [515].

Цікавим видається те, що до переліку корупційних кримінальних правопорушень не потрапили кримінальні протиправні діяння, передбачені ст. 365 «Перевищення влади працівником правоохоронного органу» та ст. 370 «Провокація підкупу» КК України. Необхідно зазначити, що суб’єкти цих кримінальних правопорушень є службовими особами, зокрема, працівник правоохоронного органу є службовою особою юридичної особи приватного права. Крім того, дивним є те, що, наприклад, працівник правоохоронного органу, який перевищив свої повноваження з метою одержання неправомірної вигоди, завдавши водночас істотної шкоди певним інтересам, відповідно до ст. 45 КК України не може бути визнаний корупціонером. Особливо це вражає порівняно з тим, що пересічний працівник підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України) визнається «корупціонером» (з усіма негативними наслідками), навіть якщо він хоча б погодився одержати неправомірну вигоду, тобто прийняв пропозицію [587, с. 151].

Восьма підстава класифікації корупційних кримінальних правопорушень – це їх мета. Так, вони можуть вчинятися з метою одержання неправомірної вигоди, а також без такої мети. Прикладом корупційного кримінального правопорушення, яке вчиняється з метою одержання неправомірної вигоди є дії Особи 1, першого заступника начальника «Жмеринської дирекції залізничних перевезень». Адже, він маючи злочинний умисел та корисливий мотив, направлений на одержання неправомірної вигоди, а також користуючись своїм авторитетом серед залізничників та представників суб’єктів господарювання, здійснив вплив на прийняття рішення особами, уповноваженими на виконання функцій держави, а саме: наданням певним суб’єктам господарювання переваг в подачі під навантаження/вивантаження необхідних вагонів або їх необхідної

кількості, прискоренні або затримці вагонів на залізничних станція. За здійснення протиправного впливу Особа 1 попередньо прийняв пропозицію (обіцянку) неправомірної вигоди від Особа 2, Особа 3, Особа 4 [86].

Стосовно прикладу корупційного кримінального правопорушення вчиненого без мети одержання неправомірної вигоди, то ним є дії Особи 6, який на підставі наказу № 129-К від 24.04.2019 року перебував на посаді начальника відділу транспорту ТОВ «Роял Фуд», де, відповідно до посадової інструкції, здійснював забезпечення автотранспорту підприємства необхідними матеріально-технічними ресурсами (запчастинами, паливно-мастильними та іншими матеріалами), контролював їх використання та ніс повну матеріальну відповідальність за ввірені йому матеріальні цінності. Проте, Особа 6, всупереч своїх посадових обов'язків, маючи намір на привласнення чужого майна – грошей, які були на паливній картці № 2 ТОВ «Роял Фуд», яку він отримав в силу своєї посади, усвідомлюючи суспільно-небезпечний характер своїх дій, передбачаючи суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, заволодів грошима, які знаходились на вказаній картці, шляхом передачі вказаної картки третім особам з метою здійснення подальшого заправлення їхніх автомобілів та отримання від них грошей [88].

Остання підстава класифікації корупційних кримінальних правопорушень – це їх підслідність. Доволі цікавою видається непослідовність законодавця стосовно окреслення переліку корупційних кримінальних правопорушень та їх підслідності, адже відповідно до спеціального закону на НАБУ покладено завдання з розслідування та розкриття корупційних правопорушень, однак перелік таких правопорушень, визначених у ст. 216 КПК України не збігається з переліком у примітці до ст. 45 КК України. Відтак складається парадоксальна ситуація, коли корупційні кримінальні правопорушення виявляються підслідні кільком органам досудового розслідування.

Так, детективи НАБУ здійснюють досудове розслідування кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 191, 209, 210, 354 (стосовно працівників юридичних осіб публічного права), 364, 368, 368-5, 369, 369-2, 410 КК України,

якщо наявна хоча б одна з таких умов: 1) особи займають особливо відповідальне службове становище; 2) розмір предмета кримінального правопорушення або завданої ним шкоди в п’ятсот і більше разів перевищує розмір прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленої законом на час вчинення кримінального правопорушення (якщо кримінальне правопорушення вчинено службовою особою державного органу, правоохоронного органу, військового формування, органу місцевого самоврядування, суб’єкта господарювання, у статутному капіталі якого частка державної або комунальної власності перевищує 50 відсотків); 3) кримінальне правопорушення, передбачене ст. 369, ч. 1 ст. 369-2 КК України, вчинено щодо службової особи, визначеної у ч. 4 ст. 18 КК України або у пункті 1 частини КПК України [264]. Стосовно підслідності ДБР, то цей орган здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, що вчинені 1) вищими посадовими особами; 2) службовими особами НАБУ та САП; 3) військовослужбовцями, тобто проти встановленого порядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення), зокрема, діяння, перегачене ст. 410 КК України [264]. Таким чином, решта корупційних кримінальних правопорушень, тобто ті, відповідальність за вчинення яких передбачена ст. 262, 308, 312, 313, 320, 357, 364-1, 365-2, 368-3, 368-4 КК України,– підслідні слідчим органам Національної поліції.

Підсумовуючи вищезазначене, доцільно підкреслити, що ми пропонуємо виділяти кілька підстав для класифікації корупційних кримінальних правопорушень. Залежно від виду кримінальних правопорушень вони поділяються на проступки та злочини.

За видом родового об’єкта складу кримінального правопорушення корупційні кримінальні правопорушення бувають: проти власності, у сфері господарської діяльності, проти громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об’єднань громадян, у сфері службової діяльності та професійної діяльності,

пов’язаної з наданням публічних послуг, проти встановленого порядку несення військової служби.

Згідно з організацією групування корупційних кримінальних правопорушень у тексті примітки до ст. 45 КК України вони поділяються на ті, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем, та окремі корупційні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об’єднань громадян, а також у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг.

Відповідно до повноти ознак корупційності корупційні кримінальні правопорушення бувають безумовно корупційними та умовно корупційними.

Предмет корупційних кримінальних правопорушень дозволяє класифікувати їх за кількома підставами. По-перше, залежно від правового режиму речей, що є предметами корупційних кримінальних правопорушень, їх можна поділяти на ті, що передбачають у цивільному обороті або обмежені в ньому. А відповідно до особливих характеристик предмета можна здійснювати розподіл на ті корупційні кримінальні правопорушення, що не наділені особливими характеристиками їх сутності та ті корупційні кримінальні правопорушення, які мають певні додаткові характеристики предмета їх складу (вартість та розмір предмета).

З огляду на суб’єкт, який учиняє корупційне кримінальне правопорушення, їх можна поділяти на ті, де суб’єкт: службова особи юридичних осіб публічного права; службова особа юридичних осіб приватного права; особа, яка не є державним службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснюють професійну діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг; працівник підприємств, установ та організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; загальний суб’єкт; військова службова особа.

Залежно від мети, якої бажає досягти особа, вчиняючи корупційне кримінальне правопорушення, корупційні кримінальні правопорушення

поділяються на ті, які вчиняються з метою одержання неправомірної вигоди, а також ті, які не мають цієї мети.

За підслідністю корупційні кримінальні правопорушення поділяються на ті, що підслідні НАБУ, ДБР, а також – Національній поліції.

2.3. Соціальна обумовленість криміналізації окремих адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією

Проаналізувавши поняття та види корупційних кримінальних правопорушень, хотіли б зауважити, що активні заходи боротьби передбачають не лише встановлення кримінальної відповідальності за корупційні правопорушення, а й адміністративної. Так, глава 13-А КУпАП передбачає відповідальність за такі дев'ять адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією: порушення обмежень щодо сумісництва та суміщення з іншими видами діяльності (ст. 172-4 КУпАП); порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків (ст. 172-5 КУпАП); порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6 КУпАП); порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП); незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням службових або інших визначених законом повноважень (ст. 172-8 КУпАП); порушення встановлених законом обмежень після припинення повноважень члена Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг (ст. 182-8-1 КУпАП); невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП); порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов'язаних із маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9-1 КУпАП) та порушення законодавства у сфері оцінювання впливу на довкілля (ст. 172-9-2 КУпАП).

Для забезпечення належного рівня протидії будь-якому явищу важливим є пошук та впровадження збалансованих заходів у контексті встановлення виду

відповідальності. Ми переконані, що жорсткий підхід у контексті відповідальності та покарань за корупційні діяння, не завжди є виправданим. Однак подекуди саме жорсткі методи здатні забезпечити належний рівень протидії корупції. Саме тому особи, визнані винними за вчинення окремих діяння, пов'язаних із корупцією, повинні нести не адміністративну, а кримінальну відповідальність. Адже з метою боротьби з корупцією необхідно змінювати вкорінений у свідомість громадян підхід до розуміння відносин між суб'єктом владних повноважень та громадянином. Кримінальна відповідальність – це найсуворіший вид відповідальності, а тому криміналізувати ті чи інші діяння необхідно маючи потужну соціальну обумовленість. Крім того, як корупційні діяння, так і ті, що лише пов'язані з корупцією, характеризуються високим рівнем латентності, оскільки вигідні обом сторонам. З огляду на вищевикладене визначити реальну кількість учинених адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, дуже важко, а відтак і спиратися виключно на статистичні показники було б помилковим. Саме тому пропонуємо проаналізувати й інші детермінанти такої криміналізації. Ми вважаємо, що з-поміж переліку адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, три повинні бути криміналізовані.

Насамперед пропонуємо зосередити увагу на порушенні встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Обдаровування чиновників у нашій державі – це звична та абсолютно прийнятна справа. Як наголошувалося раніше, з позиції наших предків корупція була своєрідним проявом поваги, прихильності, нормальними взаємовідносинами між людьми. Прийнятним вважалися підношення жерцям, правителям, у подальшому – службовцям різних рівнів з метою одержання їх допомоги, сприяння, впливу, заступництва тощо.

Необхідно зауважити, що нині поняття «подарунок» для антикорупційного законодавства набуло іншого змістовного наповнення, порівняно з визначеннями дарунка і пожертви в ЦК України та інших нормативно-правових актах України. Це означає, що під час конкуренції

відповідних норм перевагу мають розглядувані спеціальні приписи антикорупційного законодавства щодо подарунків, які стосуються як його визначення, так і регулювання суспільних відносин щодо них. Ці самі приписи мають вирішальне значення й при кваліфікації корупційних кримінальних правопорушень та адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією [221, с. 124]. Ми вважаємо, що для уніфікації всіх законодавчих термінів та створення єдиного тезауруса нормативно-правових актів такий підхід є не зовсім виправданим. Однак, з іншого боку, для потреб антикорупційної сфери поняття «подарунок» набуло нового сенсу. Більше того, якщо аналізувати морфеміку слова «подарунок», то воно відрізняється від слова «дарунок», яким оперує цивільне законодавство.

Нормотворець, як ми вже наголошували, дуже обмежено підходить до сутності корупції, тому обдаровування чиновника, на його думку, – це не корупція в чистому вигляді. Натомість ми переконані, що порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків усе ж є корупційним діянням.

Ми підтримуємо позицію С. Рощупкіна, що одержання подарунків у власних інтересах та у зв'язку з виконанням функцій держави й органів місцевого самоврядування, варто розцінювати безпосередньо як корупційне правопорушення, оскільки одержання подарунків є причиною, що надалі призводить до появи більш серйозних фактів корупції [511, с. 201].

Більше того, такої позиції додержується й ВСУ, який у Постанові Пленуму ВСУ від 26 квітня 2002 р. № 5 «Про судову практику у справах про хабарництво», зазначається, що хабар може даватися та отримуватися й у замаскованій формі – під виглядом укладення законної угоди, нарахування й виплати заробітної плати чи премій, нееквівалентної оплати послуг різного характеру (консультації, експертизи тощо) [496].

Підтвердженням цього є й визначення «подарунка», що є подібним до визначення «неправомірної вигоди». Так, відповідно до ст. 1 Закону подарунок – це грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні

активи, які надають / одержують безоплатно або за ціною, нижчою від мінімальної ринкової [440].

З метою забезпечення правильної кваліфікації діяння ми пропонуємо підстави відмежування подарунка від неправомірної вигоди. По-перше, вираження вартості: вартість подарунка чітко визначена в законодавстві та не повинна перевищувати один прожитковий мінімум для працездатних осіб, встановлений на день прийняття подарунка, одноразово, а сукупна вартість таких подарунків, отриманих від однієї особи (групи осіб) впродовж 1 року, не перевищувати двох прожиткових мінімумів, установлених для працездатної особи на 1 січня того року, в якому прийнято подарунки. Водночас законодавець не закріплює чітке вартісне вираження неправомірної вигоди, крім кваліфікованого (особливо кваліфікованого) складів прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України), що, як вже наголошувалося, виділяє неправомірну вигоду у значному розмірі, у великому розмірі та в особливо великому розмірі. Ми вважаємо, що використання такого вартісного вираження для неправомірної вигоди суперечить самій сутності цього поняття, адже законодавець чітко закріплює, що його складовими є й переваги, пільги, послуги нематеріального характеру, а також будь-які вигоди нематеріального чи негрошового характеру [59, с. 143]. Отже, закономірно постає питання як, наприклад, визначити великий розмір для переваг нематеріального характеру?

По-друге, *мотив* пропозиції, обіцянки, надання або одержання неправомірної вигоди, а також мотив дарування (одержання подарунка). Так, якщо останнє здійснюється безоплатно й безкорисно та відповідно до ч. 2 ст. 717 ЦК України не може передбачати обов’язку обдарованого вчинити на користь дарувальника будь-яку дію майнового чи немайнового характеру [618], то діяння, предметом яких є неправомірна вигода, навпаки здійснюються з метою отримання певної вигоди (матеріальної та/або нематеріальної). Крім того, подарунок може здійснюватися як безоплатно, так і за ціною, нижчою за мінімальну ринкову. Поняття «ціна, нижча за мінімальну ринкову» відсутнє в

нормативних джерелах, однак, згідно з пп. 14.1.219 п. 14.1 ст. 14 ПК України ринкова ціна – це ціна, за якою товари (роботи, послуги) передаються іншому власнику за умови, що продавець бажає передати такі товари (роботи, послуги), а покупець бажає їх отримати на добровільній основі, обидві сторони є взаємно незалежними та фактично, володіють достатньою інформацією про такі товари (роботи, послуги), а також ціни, які склалися на ринку ідентичних (а за їх відсутності – однорідних) товарів (робіт, послуг) у порівняних економічних (комерційних) умовах [396]. Таким чином ціною нижчою за мінімальну ринкову є вірогідне зниження ціни реалізації майна та нематеріальних активів та надання послуг, пільг та привілеїв.

По-третє, *обстановку надання*, адже для подарунка характерним є урочиста, святкова атмосфера, натомість для неправомірної вигоди ця вимога відсутня. Практично складним видається встановлення правомірності чи неправомірність подарунка. Наприклад, О. Банчук пропонує неправомірними вважати подарунки, які одержують посадові особи: за ухвалення рішень, вчинення дії чи бездіяльність в інтересах дарувальника; за посередництво у сприянні в ухваленні рішень, вчиненні дій чи бездіяльності іншими посадовими особами та органами влади в інтересах дарувальника; від посадових осіб, які перебувають у підпорядкуванні, незалежно від мети здійснення подарунка [30, с. 23]. Тобто решту подарунків, що не перевищують законодавчо встановлене вартісне обмеження, необхідно визнавати правомірними. Натомість О. Беденко-Зваридчук пропонує не обмежуватися вартісним вираженням, а правомірними вважати лише ділові подарунки (сувеніри), прояви гостинності (запрошення на каву, чай, вечерю) у скромних масштабах, які широко використовуються для налагодження добрих ділових стосунків. Умовами прийняття цих подарунків є те, що вони не будуть постійними і не впливатимуть на прийняття публічними службовцями рішень або не створюватимуть враження, що вони можуть вплинути на їх рішення [37,с. 18].

На нашу думку, вище зазначене роз’яснення не є досконалим, адже: 1) стосується лише посадових осіб юридичних осіб публічного права, і тому

незрозумілим є питання щодо обдарування посадових осіб юридичних осіб приватного права; 2) автор надмірно пронизує поняття оціночними категоріями, наприклад, «скромні масштаби». Так, залежно від сфери діяльності та доходів юридичних осіб приватного права розуміння поняття «скромні масштаби» може бути неоднозначним. Зокрема, можливою є ситуація, коли директор юридичної особи приватного права, намагаючись бути гостинним може вчинити дії, які іншою будуть розцінені як неправомірний подарунок або ж взагалі як неправомірна вигода [59, с. 154].

Особливе місце в контексті визначення правомірності подарунка відіграє і поняття «гостинність», яке, як зауважує О. Лупало, взагалі не є правовою категорією і жоден нормативний акт визначення цього поняття не закріплює. Це поняття може тлумачитися з урахуванням загальних принципів діяльності державних службовців чи посадових осіб місцевого самоврядування, обстановки дарування, приводу, з якого надається дарунок, національних традицій та вимог до певної події, закріплення певних правил щодо дипломатичного протоколу, етикету та низки інших чинників [298].

Подарунки як загальновизнані уявлення про гостинність сприймаються тоді, коли останні не мають ознак системності та не впливають на прийняття суб'єктами відповідальності рішень або не створюють враження, що це може впливати на їх рішення. Подарунки, що відповідають загальновизнаним уявленням про гостинність, можуть бути побутового характеру та ділового. Термін «ділова гостинність» передбачає прийняття запрошення на вечерю або обіди в ресторані, прийняття запрошення до розважальних закладів (наприклад, квитки або запрошення на спортивні або культурні заходи), витрати на дорогу, проживання (наприклад, у готелі) й інші види ділової гостинності, за які їх одержувач не платить повної вартості [576, с. 156].

Різноманітним у своєму прояві може бути і сприйняття представницьких витрат (витрат підприємства з приймання та обслуговування представників інших підприємств, які прибули для проведення перемовин із метою підписання взаємовигідних контрактів) як вираження гостинності. До

представницьких витрат можуть належати: вартість транспортних послуг, вартість організації офіційних прийомів (сніданок, обід, «шведський стіл»), послуги перекладу тощо [499, с. 124]. Ураховуючи статки певних приватних суб'єктів підприємницької діяльності, досить складно буде «наблизити» розмір реальних представницьких витрат під нормативні обмеження. Таким чином, якщо в результаті оплати одним із контрагентів витрат на проживання в готелі іншого контрагента та їх спільної вечері, між ними буде укладено контракт, то такі дії приймальної сторони фактично можуть бути розцінені як неправомірний подарунок [59, с. 155].

Іншим видом подарунків, окрім представницьких витрат, відповідно до Методичних рекомендацій Міністерства юстиції України щодо запобігання та протидії корупції в органах державної влади та місцевого самоврядування, є особистий подарунок, тобто подарунок, отриманий від близьких людей, старих друзів, добрих знайомих із нагоди особистих свят, таких як день народження або загальновизнане свято (Новий рік, Різдво тощо), якщо прийняття такого подарунка не впливає на прийняття особою, уповноваженою на виконання функцій держави чи місцевого самоврядування, окремими прирівняними до них особами рішень або не створюватимуть враження, що це може вплинути на їх рішення [437].

Для встановлення правомірності такого подарунка необхідним є чітке розуміння поняття «близькі особи». Закон визначає, що близькі особи – особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права та обов'язки із суб'єктом, зазначеним у ч. 1 ст. 3 Закону, крім осіб, взаємні права та обов'язки яких із суб'єктом не мають характеру сімейних, зокрема особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі, а також (незалежно від зазначених умов) чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням згаданого суб'єкта [440].

О. Дудоров та Р. Мовчан наголошують, що на перший погляд зазначений у ст. 1 Закону перелік близьких осіб є необґрунтовано широким. З іншого боку, в цьому переліку не зазначені дядько (тітка), а також племінник (племінниця), які згідно з положеннями цивільного законодавства (ст. 1145 ЦК України) мають другий ступінь спорідненості (на відміну від прадіда та прабаби, які мають третій ступінь спорідненості) з особою, на яку поширюються обмеження, передбачені антикорупційним законодавством [161, с. 65]. Крім того, як бачимо з вищенаведених положень цього Закону, до категорії близьких осіб, від яких можна приймати подарунок незалежно від його вартості, також не віднесено нареченого чи наречену. Тому перелік осіб, які є близькими, слід привести у відповідність із положеннями цивільного та сімейного законодавства України, зокрема шляхом включення до нього дядька, тітки, племінника, племінниці, нареченого, нареченої [563, с. 124]. Допоки відповідні пропозиції не будуть враховані законодавцем, отримання подарунків від вказаних осіб не може розцінюватись як отримання подарунків «від близьких осіб» [162, с. 121].

Серед різновидів подарунків у сфері протидії корупції окреме місце займають й офіційні подарунки, тобто подарунки держав, або територіальним громадам або установам чи організаціям різних рівнів. Ці подарунки приймають на офіційних заходах, які є протокольними заходами на міжнародному, державному та місцевому рівнях, у яких беруть участь представники відповідних органів або які відбуваються у зв’язку з виконанням цими особами службових обов’язків з урахуванням загальновизнаних міжнародних та національних стандартів, традицій і правил [517, с. 26]. Уповноважена особа, яка отримала офіційний подарунок, зобов’язана впродовж 1 одного місяця передати його компетентному органу. У цьому разі ця процедура повинна супроводжуватися передаванням акцепту [446].

Важливим аспектом встановлення фактів наявності аналізованого правопорушення в діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави та органів місцевого самоврядування, є чинник установлення

причинно-наслідкового зв'язку між фактом отримання подарунка та вчиненням або невчиненням дій або ухвалення або неухвалення певних рішень на користь цієї особи або третіх осіб, що обумовлюється службовим становищем одержувача. Крім того, під час збирання доказів на користь підтвердження чи спростування факту наявності порушення, що пов'язане з одержанням подарунка, важливу роль відіграє встановлення зв'язку між використанням службових обов'язків раніше у власних інтересах чи на користь третіх осіб. Такі подарунки можуть сприйматися як подяка за раніше вчинені службовцем дії (бездіяльність) або прийняті ним рішення на користь дарувальника або третіх осіб [576, с. 159]. А подяка у свою чергу є проявом корупційного діяння.

Показовим у контексті запровадження кримінальної відповідальності за одержання подарунків особами, визначеними законодавством, є й досвід країн ЄС, який ми пропонуємо розглянути у вигляді таблиці 2

Таблиця 2 – Особливості обмеження щодо одержання подарунків в окремих державах ЄС

Франція	Німеччина	Іспанія	Словаччина
Одержання подарунка державним службовцем, вартість якого перевищує 35 євро є кримінально-караним діянням [698]	Одержання подарунка державним службовцем, вартість якого перевищує 25 євро, є кримінально-караним діянням [707]	У законодавстві відсутні вартісні чи кількісні обмеження відносно подарунків чиновників [693]. Критерії таких обмежень розроблені судовою практикою: подарунок може бути лише проявом гостинності і ні в якому разі не може створювати навіть уявлення про можливість неправомірного впливу на державного службовця [490, с. 368]	Одержання подарунків державними службовцями перебуває під цілковитою забороною і передбачає притягнення до кримінальної відповідальності [681]

Таким чином, підставами для криміналізації порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків є історична та соціальна. Саме тому пропонуємо доповнити КК України ст. 368-1 таким змістом:

Порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків

1. Умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків –

караються штрафом від ста до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, -

караються штрафом від двохсот п'ятдесяти до п'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

Примітка. Суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені в пунктах 1, 2 *частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».*

Наступним адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, яке ми вважаємо необхідно криміналізувати, є порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів (ст. 172-7 КУпАП). Проблема конфлікту інтересів у нашій державі стоїть дуже гостро, адже більшість людей сприймає корупцію як абсолютно нормальні відносини, надання допомоги свої близьким, рідним, знайомим, привітне ставлення до інших людей. Однак ми переконані, що така екстерполяція на сферу взаємодії компетентних суб'єктів з громадянами є невиправданою, оскільки нівелює основні конституційні приписи про правову державу, верховенство права та рівність громадян.

Окрім морально-етичних детермінантів, підтвердженням необхідності криміналізації порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів є й дані офіційної статистики, згідно з якими у 2017 р. компетентними органами було складено 147 протоколів про вчинення цього протиправного діяння, у 2018 р – 459 протоколів, у 2019 р. – 570, у 2020 р. – 1 368 [553].

А. Фодчук, О. Стрільців, І. Гаман підкреслюють, що в контексті можливості запровадження кримінальної відповідальності за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів необхідно пам’ятати, що в ситуаціях, коли приватний інтерес фактично призвів до прийняття правомірних або неправомірних рішень, а так само до вчинення правомірних чи неправомірних діянь, вони можуть кваліфікуватися як зловживання службовим становищем (ст. 364 КК України), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368 КК України) тощо, а не лише як «конфлікт інтересів» [185, с. 34]. Ми переконані, що такий підхід фактично нівелює конституційний припис, що ніхто не може бути двічі притягнений до юридичної відповідальності за одне й те саме правопорушення. Тому, на нашу думку, для уникнення плутанини у процесі правозастосування, а також із метою обрання адекватного виду відповідальності за вчинення дій в умовах наявності реального конфлікту інтересів, якщо вони спричинили істотну шкоду, необхідно передбачити кримінальну відповідальність за вчинення дій чи ухвалення рішень в умовах реального конфлікту інтересів.

Щодо правової регламентації поняття конфлікту інтересів, то в Україні воно окреслене нормами розділу 5 Закону. Аналізуючи досвід правового регулювання зазначеного питання в європейських країнах, з’ясовано, що в деяких державах ухвалено спеціальні закони про конфлікт інтересів. Серед таких країн – Сербія та Чехія (закони про конфлікт інтересів), Хорватія (закон про запобігання конфлікту інтересів під час здійснення публічно-владних повноважень), Латвія (закон про запобігання конфлікту інтересів у діяльності посадових осіб), Литва (закон про публічні та приватні інтереси в публічній службі). Водночас окремі держави врегульовують питання конфлікту інтересів

у законах, що стосуються порядку несення державної служби, зокрема, в Польщі (закони про обмеження участі в підприємницькій діяльності осіб, які виконують публічні функції, та про публічну службу), Австрії та Греції (кодекси публічної служби)[579, с. 5–6].

Пропонуємо проаналізувати таке протиправне діяння з позиції складу правопорушення. Так, об'єктом аналізованого правопорушення, пов'язаного з корупцією, О. Губанов називає суспільні відносини у сфері забезпечення додержання вимог, заборон та обмежень, установлених Законом, особами, уповноваженими на виконання функцій держави або місцевого самоврядування [132, с. 130]. Натомість, на нашу думку, він є дещо ширшим. Так, родовим об'єктом є суспільні відносини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, а безпосереднім об'єктом необхідно вважати суспільні відносини у сфері державного управління, а також у сфері функціонування системи запобігання корупції [386, с. 139].

Об'єктивна, тобто зовнішня сторона, порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, з огляду на позицію Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, викладену у Листі № 223-943/0/4-17 від 22 травня 2017 р. має кілька форм. Ними є: 1) неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів – наявної суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень або на вчинення чи невчинення дій під час виконання вказаних повноважень; 2) вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів, тобто за наявності суперечності між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що вплинуло на об'єктивність або неупередженість вчинення таких дій, або прийняття таких рішень [647].

На нашу думку, криміналізувати необхідно лише вчинення дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів, а за неповідомлення

особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів так само передбачати лише адміністративну відповідальність. Позитивним кроком у контексті посилення відповідальності за конфлікт інтересів стало внесення змін до статті 59-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Означенні новели передбачили обов'язок для сільського, селищного, міського голови, секретаря, депутата сільської, селищної, міської ради, голови, заступника голови, депутата районної, обласної, районної у місті ради публічно повідомляти про конфлікт інтересів, який виник під час участі у засіданні ради, іншого колегіального органу (комісії, комітету, колегії тощо), відповідному колегіальному органу та не брати участі у розгляді, підготовці та прийнятті рішень відповідним колегіальним органом [428].

Важливим під час кваліфікації цього діяння є з'ясування сутності поняття «конфлікт інтересів». Так, конфлікт інтересів – це своєрідне змагання суперечливих інтересів і поглядів, напруженості та різкої ескалації суперечностей, що призводять до активних дій, ускладнень та боротьби, що супроводжуються складними конфліктами. Конфлікт чи боротьба та ворожі стосунки є невід'ємними ознаками конфлікту [633, с. 148]. Основними ознаками конфлікту інтересів є загроза об'єктивності під час виконання посадових обов'язків; суперечність між особистим інтересом та інтересами інших суб'єктів; можливість завдання шкоди законним інтересам інших суб'єктів [76, с. 139].

умовах реального конфлікту інтересів істотне значення має з'ясування підстав розмежування уявного, потенційного та реального конфлікту інтересів. Як зауважує Т. Василевська, уявний конфлікт інтересів існує тоді, коли вважається, що приватні інтереси державного службовця можуть перешкоджати виконанню ним своїх обов'язків, але насправді цього не відбувається. У цьому контексті потрібно погодитися, що розпорядження владою та участь в управлінні створюють у сфері державної влади й місцевого

самоврядування умови, які можуть містити конфлікт інтересів. Відповідно, неможливо вирішити конфлікт інтересів у державному управлінні та місцевому самоврядуванні. Пріоритет суспільних інтересів не може повністю нівелювати приватні інтереси персоналу органів державної влади та місцевого самоврядування. Кожний працівник має особисті інтереси, які іноді можуть суперечити рішенням або діям, які вимагає робота. Тому немає сенсу вимагати заборони таких конфліктів інтересів [75, с. 46–47].

Відмінність між потенційним та реальним конфліктом інтересів полягає в тому, що потенційний конфлікт лише встановлює існування приватного інтересу особи, що може порушити об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень, тоді як у реальному конфлікті інтересів суперечність між приватними інтересами особи та офіційними інтересами безпосередньо впливає чи вже вплинула на об'єктивність чи неупередженість ухвалення рішень чи введення в дію або не введення в дію заходів для здійснення повноважень такої особи. Крім того, це також визначає ступінь впливу цієї протиречності на рішення чи дію, яке повинно мати об'єктивне вираження, а також часовий зв'язок між рішенням та наявністю певних ознак [647].

Таким чином, для встановлення факту наявності реального конфлікту інтересів недостатньо лише констатувати існування приватного інтересу, який потенційно може вплинути на об'єктивність або неупередженість ухвалення рішень, а важливим є прямо визначити, що, по-перше, приватний інтерес дійсно має місце; по-друге, цей приватний інтерес справді суперечить службовим чи представницьким повноваженням; по-третє, така суперечність не просто може вплинути, а насправді впливає на об'єктивність чи неупередженість ухвалення рішень чи вчинення дій. Тобто для встановлення наявності факту ухвалення рішення, вчинення чи не вчинення дії в умовах реального конфлікту інтересів та розмежування реального і потенційного конфлікту інтересів особа, яка здійснює правозастосовну діяльність, для кваліфікації рішення як такого, що прийняте в умовах реального конфлікту інтересів, повинна встановити наявність обов'язкової сукупності таких юридичних фактів, як: 1) наявність у

правопорушника факту приватного інтересу, який має бути чітко сформульовано та визначено; 2) наявність факту суперечності між приватним інтересом і службовими чи представницькими повноваженнями із зазначенням того, в чому саме така суперечність виявляється або вплив на прийняття рішення (наявність суперечності повинна бути безсумнівною та безапеляційним, оскільки будь-які сумніви з приводу наявності та прийняття рішення в умовах конфлікту інтересів тлумачаться на користь особи); 3) наявність повноважень на ухвалення рішення; 4) наявність факту реального впливу суперечності між приватним та службовим чи представницьким інтересом на об'єктивність або неупередженість рішення [647].

Усі склади цього правопорушення є формальними, а отже всі діяння, перелічені вище, вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених в диспозиції статті дій чи бездіяльності, і відповідальність за них настає незалежно від одержання особою матеріальних та нематеріальних благ, послуг, пільг або інших переваг [500, с. 120].

Щодо суб'єкта цього правопорушення, то їх вичерпний перелік міститься у пункти 1, 2 ч. 1 ст. 3 Закону. Щодо суб'єктного складу, то необхідно відмітити виважений та виправданий підхід законодавця щодо віднесення до суб'єктів цього протиправного діяння й осіб, які для цілей Закону прирівнюються до осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Адже, велика кількість дій чи рішень в умовах реального конфлікту інтересів вчиняється саме цим видом суб'єктів. Наприклад, прокуратура Луганської області забезпечила участь прокурора у розгляді Сєвєродонецьким міським судом Луганської області двох протоколів про адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією, складені стосовно завідувача однієї із кафедр Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. У судовому засіданні прокурором доведено, що працівник ЗВО в порушення пунктів 2, 3 ч. 1 ст. 28 Закону не повідомив свого безпосереднього керівника про наявність реального конфлікту інтересів та вчинив дії в його умовах, погодивши призначення своєї дружини на посаду

асистента кафедри за сумісництвом, що дозволило близькій особі обійняти посаду та отримувати додатковий дохід. Постановою суду особу визнано винною у вчиненні адміністративних правопорушень, передбачених ч. 1, 2 ст. 172-7 КУпАП (порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів) та застосовано до неї стягнення у виді штрафу в розмірі 3400 гривень. З метою встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню пов'язаного з корупцією правопорушення, прокуратурою області в порядку ч. 3 ст. 65 Закону керівництву Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля внесено подання [295].

Із суб'єктивної сторони порушення щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів характеризується умисною формою вини. З огляду на наявність морально-етичної та статистичної детермінант пропонуємо внести такі зміни до КУпАП та ККУ:

1) внести зміни до ст. 172-7 КУпАП та викласти її у такій редакції:

Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів

Неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів –

- *тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.*

Дії, передбачені частиною першою, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, -

тягнуть за собою накладення штрафу від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян із позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік.

Примітка.

1. Суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені у пунктах 1, 2 *частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».*

2) доповнити КК України ст. 364-3 такого змісту:

Вчинення особою дій чи ухвалення рішень в умовах реального конфлікту інтересів

Умисне вчинення особою дій чи ухвалення рішень в умовах реального конфлікту інтересів, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, –

караються штрафом від ста п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Примітка. Особами, які вчиняють дії чи ухвалюють рішення в умовах реального конфлікту інтересів є особи, зазначені в пунктах 1, 2 *частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».*

Ще одним адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, за умови завдання ним істотної шкоди, яке, на нашу думку, необхідно криміналізувати, є невжиття заходів щодо протидії корупції (ст. 172-9 КУпАП).

Ми наголошували, що запорукою ефективної протидії більшою мірою є саме заходи щодо запобігання корупції. Тому, на службових осіб покладено важливий обов'язок, у разі виявлення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи одержання інформації про вчинення такого правопорушення працівниками відповідних державних органів, органів влади АР Крим, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів, у межах своїх повноважень ужити заходів щодо припинення такого правопорушення та негайно письмово повідомити про його вчинення спеціально уповноважений суб'єкт у сфері протидії корупції [440]. З огляду на викладене невиконання посадовими і службовими особами державних органів, органів влади АР Крим, посадовими особами органів місцевого самоврядування, юридичних осіб публічного права, їх структурних підрозділів цього припису істотно підриває авторитет органів державної влади, рівень довіри до населення та спотворює імідж держави в цілому. Отже, відповідальність для цих осіб не повинна обмежуватися лише адміністративною. Ми переконані, що належність до службових та посадових

осіб органів державної влади та місцевого самоврядування створює для осіб не лише додаткові гарантії та права, а й покладає ряд додаткових обов'язків. А отже, неналежне виконання цих обов'язків повинно відповідно каратися.

Об'єктивна сторона аналізованого правопорушення полягає в бездіяльності: невиконання обов'язку вживати передбачених законом заходів щодо припинення корупційного правопорушення та негайного письмового повідомлення спеціально уповноваженого суб'єкта у сфері протидії корупції про його вчинення [113, с. 48].

Передумовою відповідальності за невжиття заходів щодо протидії корупції є наявність підтвердженого предикатного діяння. Більше того, особу повинно притягнено до відповідальності за це діяння. На нашу думку, з метою розмежування адміністративного правопорушення і кримінального правопорушення важливим є врахування розміру шкоди та сутності предикатного діяння. Так, якщо предикатне діяння містило ознаки адміністративного правопорушення, пов'язаного з корупцією, то винний підлягатиме адміністративній відповідальності. Якщо ж предикатне діяння містило ознаки корупційного кримінального правопорушення, то повинна наставати кримінальна відповідальність. Не може бути притягнута до відповідальності за невжиття заходів щодо протидії корупції особа, яка не вжила заходів щодо припинення чи не повідомила про корупційне правопорушення, вчинене нею самою, оскільки в цьому випадку вона відповідатиме і за корупційне правопорушення, і за невжиття заходів щодо протидії цьому правопорушенню [53, с. 29].

На жаль, судова практика розгляду цих справ свідчить про значну поширеність такої помилки. Суддя Березнівського районного суду Рівненської області визнав винним у вчиненні аналізованого правопорушення міського голову, який призначив на посаду завідувача організаційним відділом ради, що знаходиться у його безпосередньому підпорядкуванні, свою колишню дружину, з якою вони проживали у спільній квартирі, мали взаємні права та обов'язки. Незважаючи на лист спецпідрозділу по боротьбі з корупцією та організованою

злочинністю Управління СБУ в Рівненській області з вимогою вжити заходів щодо усунення порушень, пов'язаних з роботою близьких осіб, міський голова не виконав вимог антикорупційного законодавства щодо переведення чи звільнення колишньої дружини [624].

Ми вважаємо, що ВСУ у своєму узагальнені або постанові повинен чітко прописати аспект окреслення предикатного діяння. Адже, відсутність єдиного підходу є прямим порушення конституційних приписів. Підтвердженням цього є й рішення Європейського суду з прав людини у справі «Салов проти України» (Salov v. Ukraine) від 27 квітня 2004 р. У цьому рішенні вказано, що норма не може розглядатися як «закон», якщо вона не сформульована з достатньою чіткістю, щоб громадянин міг регулювати свою поведінку. Громадянин повинен мати можливість – у разі необхідності за належної правової допомоги – передбачити, наскільки це розумно за конкретних обставин, наслідки, до яких може призвести певна дія (див. рішення у справі «Толстой-Мілославський проти Сполученого Королівства» від 13 липня 1995 р., серія А, № 316-В, ст.ст. 71–72, пар. 37). Ці наслідки не повинні бути «передбачуваними» з абсолютною точністю: практика свідчить, що це неможливо. Тоді як певність є дуже бажаною, вона може призвести до надмірної закостенілості, а закон повинен пристосовуватися до обставин, що змінюються. Таким чином, не можна уникнути ситуації, коли багато законів викладені термінами, які є, тією чи іншою мірою, нечіткими і тлумачення та застосування яких є питанням практики (див. рішення у справі «Санді Таймс» проти Сполученого Королівства» від 26 квітня 1979 року, серія А, № 30, п. 49). Наскільки чітко не були б сформульовані правові положення, завжди має місце елемент судового тлумачення, оскільки існує потреба у роз'ясненні спірних питань та в пристосуванні до зміни обставин [598].

З огляду на викладене вище необхідно внести такі зміни до КУпАП та ККУ:

1) до КУпАП:

внести зміни до ст. 172-9 та викласти її в такій редакції:

Невжиття заходів щодо протидії корупції

Невжиття передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, посадовою особою місцевого самоврядування, юридичної особи, їх структурних підрозділів у разі виявлення правопорушення, пов'язаного з корупцією, –

тягне за собою накладення штрафу від ста двадцяти п'яти до двохсот п'ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Та сама дія, вчинена повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, –

тягне за собою накладення штрафу від двохсот п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Примітка. Суб'єктом правопорушень у цій статті є також особи, зазначені в частині третій *статті 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань»;*

2) до ККУ:

доповнити ККУ ст. 367-1 такого змісту:

Невжиття заходів щодо протидії корупції

Невжиття передбачених законом заходів службовою особою, в разі виявлення корупційного правопорушення, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, –

карається штрафом від ста п'ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене повторно, –

карається штрафом від чотирьохсот до дев'ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або

позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

Ураховуючи те, що право має характер системи, крім окреслених вище змін та доповнень до законодавства, важливим є й наступні:

Викласти статті КК України в такій редакції:

1) Примітку до ст. 45 КК України: *Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються злочини, передбачені статтями* 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, *364-3*, *368-1, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 209,* 210, 354, 364, 364-1, *364-3*, *365*, 365-*2*, 366-*2*, *366-3*, *367-1*, 368, *369-1*, 368-*3*, 368-5, 369, 369-*2*, 369-*3*, 369-*4*, *370 цього Кодексу.*

2) Примітку 1 до ст. 364 КК України: *Службовими особами у* статтях 364, *367-1*, 368, 368-5, 369 *цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.*

Таким чином, ми пропонуємо криміналізувати три адміністративні правопорушення, що пов'язані з корупцією. По-перше, порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Визначено, що підставами для криміналізації є історична (історична схильність нашого суспільства до обдаровування чиновників) та соціальна (наявність причинно-

наслідкового зв’язку між фактом отриманням подарунка та вчиненням або невчиненням дій або ухвалення або неухвалення певних рішень на користь цієї особи або третіх осіб, що обумовлюється службовим становищем одержувача). Крім того, виділено підстави розмежування неправомірної вигоди та подарунка: вартісне вираження, мотив та обстановка надання.

По-друге, порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. Криміналізація цього діяння обумовлюється морально-етичною (прийнятне ставлення до корупції як явища) та статистичною (постійне зростання кількості діянь, вчинених в умовах реального конфлікту інтересів) підставами. Обґрунтовано необхідність криміналізації лише дій чи ухвалення рішень в умовах реального конфлікту інтересів, а за неповідомлення особою в установлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів пропонується обмежитися адміністративною відповідальністю.

По-третє, невжиття заходів щодо протидії корупції. З’ясовано, що передумовою відповідальності за невжиття заходів щодо протидії корупції є наявність підтвердженого предикатного діяння. Більше того, особу вже повинно бути притягнено до відповідальності за це діяння. Запропоновано з метою розмежування адміністративного правопорушення та кримінального проступку врахувати розмір шкоди і сутність предикатного діяння.

Висновки до розділу 2

1. Поняття «корупційного кримінального правопорушення» визначено як кримінальний проступок або злочин, спрямований проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, особами, які надають публічні послуги, своїх повноважень.

2. Поділено ознаки корупційних кримінальних правопорушень на загальні, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням (суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність), і специфічні, що характеризують особливу природу корупційних кримінальних правопорушень: зловживання службовим становищем; обов'язкова наявність предмета кримінального правопорушення; наявність спеціального суб'єкта; учинення суспільно небезпечного діяння у формі прямого умислу та його спрямованість на досягнення певної корисливої мети.

3. Доведено, що кожне правило завжди має певні винятки: по-перше, суб'єкт корупційних кримінальних правопорушень може бути не лише спеціальним, а й за визначених умов загальним, якщо безпосередньо надає, висловлює пропозицію або обіцянку надання неправомірної вигоди; по-друге, корупційні кримінальні правопорушення можуть характеризуватися подвійною формою вини в разі необережного ставлення до тяжкості завданих суспільно небезпечних наслідків.

4. Класифіковано корупційні кримінальні правопорушення: 1) за видом кримінального правопорушення: проступки й злочини; 2) за видом родового об'єкта складу кримінального правопорушення: проти власності; у сфері господарської діяльності; проти громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян; у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; проти встановленого порядку несення військової служби; 3) за організацією групування в тексті примітки до ст. 45 КК України: учинюванні шляхом зловживання службовим становищем та окремі корупційні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності; проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; 4) за повнотою ознак корупційності: безумовно корупційні та умовно корупційні; 5) за предметом

корупційних кримінальних правопорушень: а) за правовим режимом речей, що є предметами корупційних кримінальних правопорушень: ті, що перебувають у цивільному обороті або обмежені в ньому; б) за особливістю характеристик предмета: корупційні кримінальні правопорушення без особливих характеристик його сутності й корупційні кримінальні правопорушення, що мають певні додаткові характеристики предмета їх складу (вартість, розмір); 6) за суб'єктом: службова особа юридичних осіб публічного права; службова особа юридичних осіб приватного права; особа, яка не є державними службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну діяльність, пов'язану з наданням публічних послуг; працівник підприємств, установи та організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; загальний суб'єкт; військова службова особа; 7) за метою: учинюванні для одержання неправомірної вигоди, а також ті, що не мають цієї мети; 8) за підслідністю: ті, що підслідні НАБУ, Державному бюро розслідувань України та підслідні Національній поліції.

5. Для впровадження збалансованих заходів у контексті встановлення виду відповідальності за корупційні діяння запропоновано криміналізувати окремі склади адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією, доповнивши КК України трьома новими проступками.

6. З'ясовано, що, зважаючи на історичну (схильність нашого суспільства до обдаровування чиновників) і соціальну підстави (наявність причинно-наслідкового зв'язку між фактом отриманням подарунку та вчиненням або не вчиненням дій чи ухваленням або неухваленням певних рішень на користь цієї особи або третіх осіб, обумовлена службовим становищем одержувача), необхідно криміналізувати порушення встановлених законом обмежень щодо отримання подарунків.

7. Обґрунтовано необхідність криміналізації порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів з огляду на морально-етичну (прийнятне ставлення до корупції як явища) й статистичну (постійне зростання

кількості діянь, учинених в умовах реального конфлікту інтересів) підстави. Крім того, автором доведено, що за неповідомлення особою в установлених законом випадках і порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів доцільно обмежитися лише адміністративною відповідальністю.

8. Доведено, що передумовою відповідальності за невжиття заходів щодо протидії корупції є наявність підтвердженого предикатного діяння, за вчинення якого особу вже повинно бути притягнено до відповідальності. Запропоновано, розмежовувати невжиття заходів щодо протидії корупції як адміністративне правопорушення й кримінальний проступок, ураховуючи розмір шкоди та сутність предикатного діяння.

РОЗДІЛ 3. АНАЛІЗ СУТНОСТІ Й НАПРЯМИ УЧАСТІ СУБ'ЄКТІВ, УПОВНОВАЖЕНИХ ПРОТИДІЯТИ КОРУПЦІЇ, В УКРАЇНІ

3.1. Характеристика повноважень і напрямів діяльності суб'єктів із загальними повноваженнями й спеціально уповноважених суб'єктів у сфері протидії корупції

Завдання з протидії корупції потребує злагоджених зусиль і роботи від усіх без винятку державних інституцій. У 2014 р. було започатковано антикорупційну реформу, що докорінно оновила систему органів, наділених компетенцією у сфері протидії корупції, окреслила засади їх взаємодії й основні напрями діяльності. Водночас Антикорупційна стратегія на 2020–2024 рр. не оминає питання інституційних антикорупційних повноважень, зокрема, передбачає оптимізацію функцій держави та місцевого самоврядування, реалізація якої передусім охоплює: позбавлення органів державної влади й місцевого самоврядування зайвих та надмірних повноважень; усунення дублювання повноважень різними органами; тимчасове припинення реалізації малоефективних повноважень, що характеризуються високим рівнем корупційних ризиків; усунення випадків реалізації одним і тим самим органом взаємовиключних повноважень, поєднання яких створює додаткові корупційні ризики [20].

Аналіз наукової літератури яскраво демонструє, що особливий науковий інтерес становлять саме спеціальні антикорупційні органи, що є новими для вітчизняної системи державного управління. Поза тим, ми переконанні у необхідності ґрунтовного аналізу й державних органів, які також мають певні окремі, однак стратегічні повноваження у сфері протидії корупції.

Загалом система органів протидії корупції представлена в Україні чималою кількістю державних інституцій, які ми пропонуємо розглянути схематично у Рисунку 1.

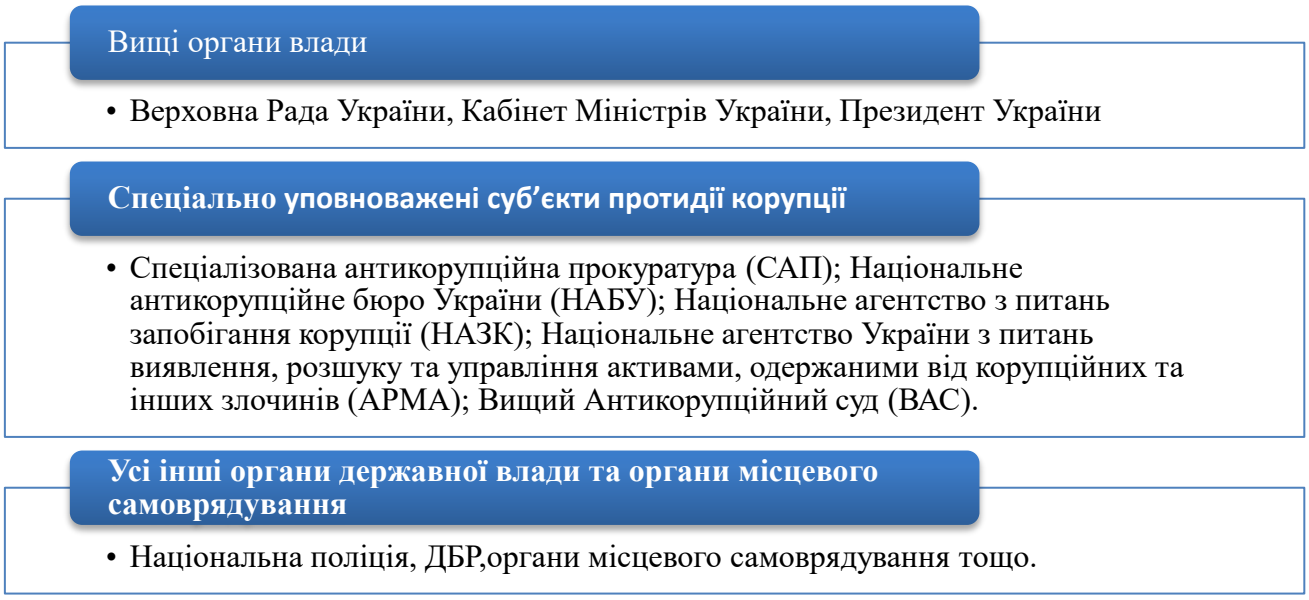

Рисунок 1 Суб'єкти протидії корупції

У першу чергу пропонуємо зосередити увагу на антикорупційних повноваженнях ВР України. Відповідно до ст. 75 КУ, ВР України є єдиним органом законодавчої влади [262], а отже, саме цей державний орган визначає вектор протидії корупції в державі шляхами визначення засад антикорупційної політики й ратифікації міжнародних договорів антикорупційного спрямування. Крім того, народні депутати України, поряд з іншими суб'єктами законодавчої ініціативи подають свої проєкти законів на антикорупційну експертизу за винятком антикорупційної експертизи проєктів нормативно-правових актів, унесених на розгляд ВР України народними депутатами України, здійснюваної комітетом ВР України, до предмета відання якого належить питання боротьби з корупцією [440].

Особливе місце у антикорупційній діяльності ВР України, безперечно відіграє Комітет ВР з питань антикорупційної політики. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про комітети ВР України» функціями комітетів є законопроектна, організаційна та контрольна [452]. Щодо конкретних повноважень Комітету ВР з питань антикорупційної політики, то ними згідно з постановою ВР України № 19-IX від 29 серпня 2019 р. «Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів ВР України дев'ятого скликання» є: формування антикорупційної політики; проведення антикорупційної

експертизи законопроєктів, поданих суб'єктами права законодавчої ініціативи; запобігання й протидія корупції; запобігання корупції в діяльності юридичних осіб; запобігання та врегулювання конфлікту інтересів; визначення правил етичної поведінки на публічній службі; фінансовий контроль осіб, уповноважених на виконання функцій держави й місцевого самоврядування; визначення основ для відповідальності за вчинення корупційних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією; правове регулювання й організація діяльності НАБУ, НАЗК, АРМА; діяльність інших правоохоронних і державних органів у частині їх повноважень у сфері запобігання та протидії корупції; формування засад державного захисту осіб, які надають допомогу в запобіганні й протидії корупції [466].

У структурі комітету функціонують вісім підкомітетів: підкомітет з питань правового регулювання та аналізу діяльності спеціальних органів у сфері запобігання й протидії корупції; підкомітет з питань дотримання законодавства у сфері запобігання та протидії корупції органами державної влади та місцевого самоврядування; підкомітет з питань міжнародного партнерства та співробітництва щодо реалізації антикорупційної політики у фінансовій, агропромисловій та енергетичній сферах; підкомітет з питань дотримання антикорупційного законодавства у сфері реформування оборонно-промислового комплексу; підкомітет з питань взаємодії з громадянським суспільством; підкомітет з питань антикорупційної політики у сфері цифрових інновацій та публічних даних; підкомітет з питань антикорупційної політики в економічній сфері; підкомітет з питань протидій корупції у сфері екології та природокористування [414].

Системний аналіз повноважень цих підкомітетів дозволяє зробити висновок, що більшість загальних повноважень комітету розпорошенні між ними за галузевим напрямом, водночас певні повноваження дублюються у діяльності всіх підкомітетів (проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів).

Системний аналіз повноважень цих підкомітетів дозволяє зробити висновок, що більшість загальних повноважень поділенні між ними за галузевим напрямом, водночас певні повноваження дублюються в діяльності всіх підкомітетів (проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів).

Інший суб'єкт загальної компетенції щодо протидії корупції в Україні – КМ України. Згідно зі ст. 113 КУ КМ України є вищим органом у системі органів виконавчої влади. Цей державний орган відповідальний перед ПУ й ВР України, підконтрольний і підзвітний ВР України у межах, передбачених КУ [239]. Перелік антикорупційних повноважень цього центрального органу виконавчої влади зазначений у профільному Законі та є досить широким. По-перше, відповідно до КУ та Закону утворює НАЗК (ч. 3. ст. 4), призначає та звільняє його голову (ч. 1., ч. 5 ст. 5). По-друге, затверджує граничну кількість працівників апарату НАЗК (ч. 2 ст. 8). По-третє, визначає порядок формування складу Громадської ради при НАЗК й затверджує положення про неї (ч. 2 ст. 14). По-четверте, затверджує склад, критерії та методику діяльності Комісії з проведення незалежного оцінювання ефективності діяльності НАЗК (ч. 4 ст. 14). По-п'яте, затверджує державну програму щодо реалізації антикорупційної стратегії (ч. 4 ст. 18). По-шосте, щорічно не пізніше 15 квітня розглядає й схвалює проєкт національної доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики (ч. 4 ст. 20). По-сьоме, визначає порядок передавання офіційних подарунків державі, АР Крим, територіальній громаді, державним або комунальним підприємствам, установам чи організаціям (ч. 3 ст. 23). По-восьме, визначає порядок проведення спеціальної перевірки та форму згоди на її проведення організаціям (ч. 1 ст. 57). По-дев'яте, визначає порядок взаємодії й обміну між органами (підрозділами) стосовно відомостей щодо особи, зокрема осіб, які претендують на обіймання посад, перебування на яких становить державну таємницю (ч. 1 ст. 58). По-десяте, визначає порядок проведення службового розслідування щодо вчинення корупційного або пов'язаного з корупцією правопорушення чи невиконання вимог

антикорупційного закону іншим способом (ч. 3 ст. 65-1) [440]. Вважаємо, що такий істотний перелік повноважень обумовлений пріоритетним статусом КМ України в структурі центральних органів виконавчої влади та спрямований на широку координацію КМ України як антикорупційної діяльності держави загалом, так і діяльності НАЗК зокрема.

Щодо повноважень ПУ у сфері протидії корупції, то саме глава держави повинен забезпечити виконання стратегічного завдання – подолання корупції для реалізації ч. 3 ст. 102 Основного Закону, що передбачає набуття повноправного членства України в ЄС та Організації Північноатлантичного договору [239]. До конкретних повноважень ПУ, також зазначених у Законі, належать: унесення подання до ВР України щодо звільнення Міністра закордонних справ України й Міністра оборони України, в разі неможливості врегулювання конфлікту інтересів члена КМУ способом, передбаченим ч. 3 ст. 22 Закону (ч. 4 ст. 45-1); подає власні акти для проведення щорічної антикорупційної експертизи (ч. 4 ст. 55).

Особливу роль в антикорупційній діяльності глави держави відіграє Національна рада з питань антикорупційної політики, що є консультативно-дорадчим органом при ПУ. Основні завданнями Національної ради з питань антикорупційної політики: 1) підготовка та подання ПУ пропозицій щодо визначення, актуалізації й вдосконалення антикорупційної стратегії; 2) системний аналіз стану запобігання та протидії корупції в Україні, ефективності реалізації антикорупційної стратегії, заходів, уживаних для запобігання й протидії корупції; 3) підготовка та надання ПУ узгоджених пропозицій щодо покращення координації й взаємодії між суб’єктами, які здійснюють заходи у сфері запобігання та протидії корупції; 4) оцінювання стану й сприяння реалізації рекомендацій GRECO, Організації економічної співпраці і розвитку (OECD), інших провідних міжнародних організацій щодо запобігання й протидії корупції, підвищення ефективності міжнародного співробітництва України в цій сфері; 5) сприяння науково-методичному забезпеченню з питань запобігання та протидії корупції. Рішення ради за

потреби реалізують шляхом видання в установленому порядку актів ПУ, внесення ПУ на розгляд ВР України відповідних законопроєктів [402].

Одним зі способів протидії корупції у світовій практиці є створення спеціальних антикорупційні інституцій, діяльність яких спрямована як на активні контрзаходи, так і на профілактику корупції й будь-яких її проявів [351, с. 53]. Ця ідея закріплена в ст. 36 Конвенції ООН проти корупції, що передбачає для всіх держав-учасниць Конвенції забезпечення відповідно до основоположних принципів своєї правової системи наявність органу чи органів або осіб, які спеціалізуються на боротьбі з корупцією за допомогою правоохоронних заходів. Такому органу чи органам забезпечують необхідну самостійність відповідно до основоположних принципів правової системи держави-учасниці, щоб вони могли виконувати свої функції ефективно й без будь-якого неналежного впливу [233]. Аналогічна вимога знайшла своє відображення й у Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією.

Аналіз міжнародного досвіду свідчить про те, що є цілий ряд країн із великим досвідом функціонування державних спеціалізованих органів, які протидіють корупції. До таких держав можна віднести Республіка Корея, Сінгапур, Індія. У Республіці Корея діє Незалежна комісія з боротьби з корупцією, яка звітує перед Президентом про боротьбу з корупцією, координує проведення антикорупційної політики, вдосконалює законодавство про протидію корупції, здійснює міжнародне співробітництво з питань попередження корупції, подає відповідні звіти про реалізацію антикорупційних заходів, а також виконує багато інших функцій [403, с. 162].

У системі органів державної влади Сінгапуру функціонує спеціальне уповноважене Бюро з розслідування випадків корупції (англ. Corrupt Practices Investigation Bureau). Цей спеціалізований антикорупційний орган функціонує з 1952 р., що дозволило ефективно протидіяти корупційним проявам в державному управлінні Сінгапуру впродовж багатьох десятиліть. Традиційно Сінгапур належать до держав із найменш корумпованим публічним сектором.

Антикорупційні державні органи й посадові особи діють і в країнах Європи, зокрема у Франції – Центральна служба із запобігання корупції (фр. Service central de prevention de la corruption, SCPC), Румунії – Національний антикорупційний директорат (англ. National AntiCorruption Directorate), Хорватії – Управління Державної прокуратури, спрямоване на запобігання корупції та організованій злочинності (хорв. Ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala-USKOK) [403, с. 162–163].

Отже, з огляду на міжнародні зобов'язання нашої держави, позитивний міжнародний досвід і необхідність повного перенавантаження антикорупційних державних інституцій після революції гідності виникла нагальна потреба створення спеціальних органів, які б були наділених винятковою компетенцією у сфері протидії корупції [232].

Вибираючи конкретну модель організації антикорупційних органів, вітчизняний законодавець вирішив створити розгалужену систему окремих органів державної влади, розмежувавши їх повноваження. Така модель була найдоцільнішою з огляду на масштаби корупції в нашій державі й стійкий, глибинний характер політичної корупції [163, с. 7], з огляду на які важливий комплексний підхід. Зокрема, в Україні було створено САП, НАБУ, НАЗК, АРМА та ВАП. Певні повноваження щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушень залишили органам Нацполіції України й ДБР.

Пропонуємо зосередити увагу на повноваженнях та основних напрямах діяльності кожного з цих органів. Насамперед пропонуємо розглянути НАЗК, що мав стати головним суб'єктом забезпечення впровадження відповідних інструментів протидії корупції [161, с. 60]. Цей центральний орган виконавчої влади зі спеціальним статусом було створено КМУ в березні 2015 р. Свою офіційну діяльність він почав майже через рік (у квітні 2016 р.), коли було призначено мінімальну кількість членів НАЗК, завершено набір персоналу, виділено приміщення та матеріально-технічну бази тощо [538, с. 302].

НАЗК в Україні було створено як багатоцільовий орган державної влади для впровадження інтегрованого підходу та зосередження всіх основних

функцій протидії корупції в рамках однієї установи. Ця модель багатоцільового антикорупційного відомства передбачає реалізацію багатьох функцій: формування політики, аналітична діяльність, технічне сприяння, співпраця з громадянським суспільством, запровадження відкритого доступу до інформації, фінансовий моніторинг [97].

Основним нормативно-правовим актом, що закріплює правові основи діяльності, права, обов'язки та повноваження НАЗК, є Закон. Правовий статус як НАЗК, так і його членів описаний дуже детально, тому для систематизованого й спрощеного викладу прав та обов'язків членів НАЗК пропонуємо розглянути їх у Таблиці 3.1

Таблиця 3 – Правовий статус членів НАЗК

№	Право членів НАЗК	Обов'язок членів НАЗК
1.	На доступність інформації: ознайомлюватися з документами, що знаходяться до НАЗК та проводити перевірки	Брати участь у засіданнях НАЗК: готувати питання на розгляд НАЗК, бути присутнім на засіданнях і голосувати
2.	На внесення пропозицій: пропонувати для включення до порядку денного засідання НАЗК питання, що належать до його компетенції	Обов'язок неухильно гарантувати виконання рішень НАЗК: забезпечувати в межах компетенції виконання рішення НАЗК
3.	На безпосередню участь у засіданнях: виступати на засіданнях агентства, вносити пропозиції, ініціювати проведення голосування, у письмовій формі викладати свою окрему думку у разі незгоди з рішенням	Координувати безпосередню роботу підлеглих: здійснювати повноваження та регулювати роботу структурних підрозділів апарату НАЗК відповідно до визначеного розподілу функціональних обов'язків
4.	Бути представником НАЗК у відносинах з органами державної влади: бути присутнім на засіданнях ВР України, КМУ, тимчасових спеціальних та слідчих комісій, міністерств та органів влади	Бути представником НАЗК в «зовнішніх» відносинах: представляти НАЗК у відносинах з органами влади, громадськими об'єднаннями, фізичними та юридичними особами в Україні й за кордоном [97].

У контексті аналізу ефективності діяльності НАЗК, необхідно проаналізувати як досягнення, так і недоліки (таблиця 4)

Таблиця 4 – Досягнення та недоліки у діяльності НАЗК

№ пор.	Досягнення	Недоліки
1.	Створено Реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування (2016 рік)	Робота реєстру у 2020 р. була заблокованою рішенням КСУ від 27 жовтня 2020 р. №13-р/2020
2.	Створено Єдиний державний реєстр осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення	Незадовільний стан заповнення державних реєстрів і баз даних. Відсутність повної інформації, важливої для автоматичної перевірки даних декларацій
3.	Розроблено й уведено в експлуатацію Систему логічного та арифметичного контролю декларацій	Система логічного та арифметичного контролю була зміненою, через недосконаліть критеріїв визначення ризиків, унаслідок якої до «червоної зони» потрапили дуже багато декларацій, що потребували додаткової перевірки. Водночас затверджені оновлені критерії залишаються неоднозначними
4.	Розроблено й упроваджено механізм контролю за своєчасністю подання декларацій – від моніторингу до вручення повідомлень НАЗК суб'єктам антикорупційного декларування	Механізм контролю занадто загальний, чітко не визначено процедуру припущення наявності технічних проблем під час заповнення декларації унаслідок чого можливе несвоєчасне подання
5.	Розроблено техніко-економічне обґрунтування системи управління справами	Відсутність гарантій щодо неможливості втручання в діяльність Системи управління справами

З огляду на те, що НАЗК є порівняно новим органом державної влади, безперечно, необхідний певний час для вироблення дієвих механізмів і налагодження роботи. Завдання інших державних інституцій за зазначених внутрішніх перепон забезпечити впровадження політичної волі щодо здійснення антикорупційних реформ та гарантувати відсутність спротиву. Ми переконані у важливості реалізації системного й послідовного підходу до проведення антикорупційних реформ, а отже недопущення повторення випадків скасування кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення, як це було з незаконним збагаченням і декларуванням недостовірної інформації.

Ще одним центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом та антикорупційними повноваженнями є АРМА. Основне завдання цього органу полягає у формуванні й реалізації державної політики у сфері виявлення та розшуку активів, що можуть бути арештованими в кримінальному провадженні, а також управлінні активами, які були арештованими в кримінальному провадженні.

Цей орган державної влади було створено за аналогією з установами з відновлення та управління активами, що позитивно зарекомендували себе в державах-членах ЄС. Необхідність такого вузькопрофільного органу державної влади була обумовленою сукупністю як зовнішніх, так і внутрішніх факторів [322]. Ключове значення, безперечно відіграли міжнародні зобов’язання нашої держави, наведенні в численних міжнародних договорах. Зокрема, ч. 1 ст. 31 Конвенції ООН проти корупції передбачає вжиття державами учасницями всіх необхідних заходів для забезпечення можливості конфіскації доходів від кримінально протиправних діянь, визначених цією Конвенцією, або майна, вартість якого відповідає вартості таких доходів; майна, обладнання та інших засобів, використовуваних або призначених для використання під час учинення кримінально караних діянь, визначених цією Конвенцією [233]. Вважаємо необхідним наголосити на принциповій ролі Конвенції про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, Плану дій щодо

лібералізації ЄС візового режиму для України, обов'язкових рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) і Директиви 2014/42/ЄС у створенні АРМА в Україні. Щодо внутрішніх передумов, то очевидним є те, що боротьба з корупційними кримінальним правопорушенням передбачає не лише притягнення корупціонерів до кримінальної відповідальності, а й усунення хоча б частини матеріальних збитків, завданих ними. Зважаючи на це дуже важливо забезпечити об'єктивність, неупередженість, професіоналізм і принциповість під час здійснення заходів із виявлення, розшуку, проведення оцінювання активів, а також управління ними.

Основна ціль діяльності АРМА випливає з його назви. Воно шукає активи, доводить їх кримінально протиправне або корупційне походження, конфіскує їх винятково за рішенням суду, а потім може виставити на продаж на публічних торгах. Усю інформацію про активи й рахунки зберігають у спеціально створеному відкритому реєстрі, що також веде агентство [655].

Після передавання активів АРМА для здійснення адміністративних заходів, власник остаточно не втрачає повноважень щодо таких активів. У разі реалізації таких актів АРМА відшкодує кошти, отримані від цього активу, а також відсотки, нараховані як плата за використання цих коштів банком. У таких умовах власник активу втрачає лише певні правомочності щодо власності. Право власності відкликають як згідно з принципами, викладеними Європейським Судом з прав людини, так і на основі компенсації: власник отримує адекватну компенсацію за відповідний актив (майно) [294, с. 8]. Отже, діяльність АРМА передбачає не лише арешт майн, як заходу у кримінальному провадженні, а й своєрідний захист інтересів власника, тому що зберігає майно та його вартість.

Аналіз звітів діяльності АРМА свідчить про позитивну динаміку. Зокрема, ним було виявлено грошових коштів на загальну суму: у 2018 р. – 357,7 млн грн., 97,8 млн. доларів; 1,9 млн. євро; у 2019 р. – 876,78 млн. грн., 16,59 млн. доларів, 7,7 млн. [322].

Отже, потрібно зазначити позитивний вектор діяльності АРМА і наголосити, що введення в повноцінну експлуатацію Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні, стане черговим кроком на шляху до скорочення рівня корупції в Україні й співпраці між Офісом Генерального прокурора України та АРМА у разі інтеграції цього реєстру до Єдиного реєстру досудових розслідувань.

Визначальну роль у протидії корупційним кримінальним правопорушенням відіграє НАБУ, тому що саме цей правоохоронний орган покликаний попереджати, виявляти, припиняти, розслідувати й запобігати більшості із законодавчо визначеного переліку корупційних кримінальних правопорушень. Утворення цієї антикорупційної інституції насамперед обумовлено ст. 36 Конвенції ООН проти корупції [233]. Крім того, передумовою стала необхідність підвищення ефективності боротьби з корупцією, шляхом реформування установ, що розслідують і переслідують корупційні кримінальні правопорушення [637, с. 76].

Необхідно повторно наголосити, що попри створення НАБУ як спеціального антикорупційного відомства, повноваження правоохоронних органів щодо розслідування корупційних кримінальних правопорушення не були уніфікованими [123, с. 44]. Отже відтак створення НАБУ не виправдало своєї мети. Залишається проблемним і дублювання повноважень антикорупційних органів, що, у свою чергу, призводить до зростання державних видатків. Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» також суттєво обмежує повноваження цього органу, тому що НАБУ може діяти лише як орган боротьби з так званою корупцією високого рівня. З огляду на вищезазначене вважаємо доцільним підтримати позицію Р. Гречанюк, що втілена вітчизняна модель незалежного антикорупційного правоохоронного органу виявилася неефективною й доречно передати функцію досудового розслідування всіх без винятку корупційних кримінальних правопорушень саме НАБУ, ліквідувавши її в інших правоохоронних органів. Крім того, важливим є розширення повноважень НАБУ шляхом поширення

компетенції не лише на високопосадову корупцію [123, с. 4]. Якщо аналізувати ефективність антикорупційних інституцій в України, то відповідно до результатів дослідження Американської торгівельної палати найменш ефективною інституцією в Україні є саме НАБУ [10]. Подібна низька оцінка результативності цього органу державної влади обумовлена незначним економічним ефектом, тому що НАБУ змогло повернути лише 0,26 % від збитків, завданих державі. Незважаючи на те, що повернення викраденого, привласненого не є основною функцією НАБУ, експерти переконані: така непродуктивність однозначно свідчить про відсутність політичної волі, яка ненавмисно може стати заручницею вже сформованого сплетіння впливових інтересів. За таких умова декларативна сувора антикорупційна діяльність стає абсурдною. Зокрема, минулого року НАБУ загалом перерахувало до бюджету 158,95 млн грн із 229,7 млрд грн, орієнтовно розраховуваних детективами як компенсація державі, а впродовж усього часу своєї діяльності НАБУ забезпечило повернення лише 0,3 % від цієї суми – 601,6 млн грн. Водночас, згідно зі звітами Державної казначейської служби, лише минулого року НАБУ витратило на утримання персоналу значно більше, ніж антикорупційні органи могли повернути за весь період своєї діяльності – 785,5 млн грн. [628].

Для створення системи, що дозволила б ефективно вести боротьбу з корупцією в Україні, особливу значущість має формування функцій спеціалізованої прокуратури як спеціально уповноваженого суб’єкта протидії корупції [225, с. 124]. Значення САП у вертикалі антикорупційних органів нашої держави зводиться до виконання загальних функцій прокуратури, але лише в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень. Про це свідчать ч. 5 ст. 8 Закону України «Про прокуратуру» й розділ 3 Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора, затвердженого наказом Генерального прокурора № 125 від 5 березня 2020 р., відповідно до яких на САП покладено виконання таких завдань та функцій: 1) здійснення нагляду за додержанням законів під час проведення оперативно-розшукової діяльності, досудового розслідування

НАБУ; 2) підтримання державного обвинувачення у відповідних провадженнях; 3) представлення інтересів громадянина або держави в суді у випадках, передбачених законом і пов'язаних із корупційними кримінальними правопорушеннями [447].

Приводом для створення такого спеціалізованого органу стала, вже згадана ст. 36 Конвенції ООН проти корупції й досвід функціонування подібних органів у зарубіжних державах. Зокрема, у Іспанії діє Служба державного обвинувачення з протидії корупції та організованій злочинності, що є автономним органом і покликана реалізовувати процесуальне керівництво за розслідуваннями та підтримання державного обвинувачення щодо корупційних діянь. Подібний орган Національний антикорупційний директорат – функціонує в системі прокуратури Румунії. Мета діяльності цього органу – це кримінальне переслідування корупційних злочинів, середнього та високого рівнів [461, с. 264].

Основні проблемні питання щодо діяльності САП виникають із приводу розмежування функцій з Офісом Генерального прокурора. Особливо стосовно сфери міжнародного співробітництва, тому що вона становить винятковий інтерес саме для забезпечення належного функціонування САП. Важливість міжнародного співробітництва обумовлена колосальним значенням міжнародної спільноти, зокрема ЄС, для започаткування антикорупційних реформ в Україні. Спеціалізована антикорупційна прокуратура повинна забезпечувати належний нагляд за дотриманням антикорупційного законодавства, з одного боку та не допускати порушення прав громадян – з іншого. Проте, постійно виникають питання щодо кордонів автономності САП в структурі Офісу Генерального прокурора.

Спеціалізована антикорупційна прокуратура є важливим суб'єктом механізму реалізації державної антикорупційної політики в аспекті розслідування корупційних кримінальних правопорушень, притягнення до кримінальної відповідальності винних у їх учиненні осіб і відшкодування завданої державі внаслідок їх учинення шкоди. Вона повинна виконувати

функції прокуратури щодо НАБУ як органу досудового розслідування й оперативно-розшукової діяльності, а також сприяти ВАС у розгляді та вирішенні справ про корупційні правопорушення [287, с. 262].

Однією з найновіших антикорупційних інституцій в Україні є ВАС. Закон України «Про Вищий антикорупційний Суд» ухвалили 7 червня 2018 р. Антикорупційний суд повинен стати останньою ланкою в ланцюжку новостворених антикорупційних органів, що зможе забезпечити неминуче покарання корумпованих чиновників. Невідворотність покарання й справедливі санкції за порушення кримінального законодавства реально вплинуть на зменшення корупції в Україні [255].

Ціль ВАС полягає в здійсненні справедливого, об'єктивного та неупередженого правосуддя щодо корупційних кримінальних правопорушень. З огляду на це Закон України «Про ВАС» визначає його основні завдання: 1) здійснення правосуддя відповідно до визначених законом засад і процедур судочинства з метою захисту особи, суспільства та держави від корупційних і пов'язаних із ними кримінальних правопорушень і судового контролю за досудовим розслідуванням цих кримінальних правопорушень; 2) дотримання прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні; 3) вирішення питання про визнання необґрунтованими активів і їх стягнення в дохід держави у випадках, передбачених законом, у порядку цивільного судочинства [423].

Потреба у його створенні на сьогодні є дуже суперечливим питанням. Насправді суспільство ділиться на два табори: тих, хто підтримує створення спеціалізованого суду, й тих, хто виступає проти. Обидві сторони висунули вагомі аргументи, щоб підтвердити свою позицію, але про корисність створення ще одного антикорупційного органу можна робити висновок лише після перших продуктивних кроків у боротьбі з корупцією [454, с. 103]. Скептичність до ефективності ВАС зумовлена й тим, що наявні антикорупційні органи (НАЗК, НАБУ, САП) не виправдали очікувань як міжнародної спільності, так і вітчизняного громадянського суспільства. Наприклад, варто б наголосити, що до утворення спеціалізованого суду всі справи щодо діянь,

підслідних НАБУ, розглядали місцеві суди, які за чотири роки спромоглися ухвалити лише тридцять три вироки. Більшість із них була винесеною на підставі угод про визнання винуватості, укладених між прокурорами САП та обвинуваченими. Щодо діяльності самого ВАС, то з 5 вересня 2019 р. до кінця 2020 р. було винесено 21 вирок. Із них 20 обвинувальних і 1 виправдувальний. Сім осіб притягнули до відповідальності за одержання, надання, пропозицію та обіцянку неправомірної вигоди; 5 – за зловживання впливом; 5 – за декларування недостовірної інформації; 2 – за зловживання службовим становищем; 1 – за розтрату майна (відображено схематично) [352].

Рисунок 2 Корупційні діяння, за вчинення яких ВАС ухвалено вироки

Отже, робити висновки про реальні результати цієї інституції вважаємо ще занадто рано. Крім того потрібно наголосити, що вони прямо залежать від об’єктивності та оперативності органів, що забезпечують досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень і процесуальне керівництво ними.

Упровадження такої широкої системи спеціалізованих антикорупційних органів зумовило певні правореалізаційні недоліки й питання щодо доцільності зазначених органів. По-перше, як влучно зауважують А. Савченко та О. Клименко, щодо їх компетенції залишається незрозумілим, чому одні органи лише запобігають корупції, а інші лише борються з нею [520, с. 138]. По-друге,

така широка система антикорупційних органів зумовила конфлікти відносно розмежування повноважень та умов для співпраці між ними. Аналіз меморандумів про співпрацю, спільних наказів спеціалізованих антикорупційних органів яскраво демонструє: 1) відсутність комплексності у взаємодії компетентних органів, існує співпраця лише з окремих питань, наприклад обміну інформацією; 2) усі проаналізовані документи містять лише загальні положення про взаємодію без опису певних процедурних аспектів, строків, зобов'язань сторін, а також питань їх відповідальності за невиконання домовленостей; 3) відсутність механізмів оцінювання продуктивності співпраці, а отже, виникає неконтрольованість [141, с. 98]; 4) відсутність необхідної координованості під час протидії корупційним кримінальним правопорушенням.

Подібна невизначеність спричинила чимало скандалів між спеціально уповноваженими органами у сфері протидії корупції, наприклад 19 вересня 2018 р. керівник САП Н. Холодницький повідомив, що його охорона виявила пристрій, який нібито встановили для прослуховування будівлі прокуратури. Пізніше на місце подій приїхали співробітники управління спецоперацій НАБУ, і, за словами Н. Холодницького, побили його водія. У самому НАБУ повідомили, що не мали наміру прослуховувати керівника САП. Водночас Генеральний прокурор України підтвердив, що санкціонував прослуховування будівлі САП [105].

Пізніше, вже у 2020 р., почався новий етап поділу повноважень між Офісом Генерального прокурора й САП. Генеральний прокурор І. Венедіктова заявила, що, на її думку, САП функціонувала вкрай недбало. Вона зазначила, що слідчі САП не змогли завершити низки гучних справ, за які винні особи не були покарані, і що державі не було відшкодовано мільйони збитків. Високопосадовиця протягом декількох хвилин висловлювала на відео всі свої твердження, дійшовши висновку, що роботу САП можна вважати не лише не гідною, а відверто ганебною. У своїх контраргументах Н. Холодницький

наголосив, що САП не погоджується зі словами І. Венедиктової про відсутність результатів роботи та бездіяльність [18].

Крім того, від незлагодженості дій службових осіб, які працюють у спеціалізованих антикорупційних органах, страждатиме й процес досудового розслідування, тому що належна взаємодія цих інституцій під час розслідування кримінальних проваджень є важливим аспектом їх роботи й покликана забезпечувати повноту, об'єктивність, оперативність досудового розслідування, належність і допустимість процесу збирання доказів та притягнення винних до кримінальної відповідальності за вчинення корупційних кримінальних правопорушень [331, с. 63].

Для недопущення подібних ситуацій, попередження виникнення нових і формування належного підґрунтя для виконання всіх завдань кримінального провадження дуже важливо чітко визначити межі та обсяг конкретних повноважень, що можуть бути делегованими спеціалізованим антикорупційним органам. Передусім ідеться про чітке розмежування низки ключових функцій: правоохоронної, правозахисної, правотворчої.

Надзвичайно складними довгостроковими завданнями для спеціалізованих антикорупційних органів є: 1) утвердження чіткої системи нагляду та контролю за діяльністю спеціалізованих антикорупційних органів. Її потрібно реалізовувати щонайменше на трьох рівнях: внутрішньому; зовнішньополітичному й громадському); 2) побудова міцної співпраці спеціалізованих антикорупційних органів як між собою, так і з іншими правоохоронними органами (спільне навчання, видання спільних наказів, що міститимуть чіткі алгоритми співпраці, зменшення бюрократизму) [520, с. 144].

Ми переконані, що «розпорошеність» повноважень, повільні темпи організації кадрового набору, проведення спеціальних перевірок та атестації співробітників створюють ще більше перепон для зниження рівня корупції в Україні, що й без її врахування повільними темпами. Саме тому дуже важливо скоординувати та узгодити діяльність усіх органів спеціальної компетенції у сфері протидії корупції шляхом посилення й спрощення інформаційного обміну

в межах компетенції НАБУ, НАЗК та АРМА, а також поглиблення співпраці САП з іншими антикорупційними органами для формування баз даних осіб, які вчинили корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення [384, с. 157].

Крім того, дуже важливо продемонструвати громадянам реальні результати діяльності зазначених органів державної влади, тому що рівень довіри до них згідно з результатами соціологічних досліджень є критичним, що відображено схематично (рисунок 3). Зокрема, недовіра до САП становить 66 %, до НАБУ – 65 %, до НАЗК – 65 %, а до ВАС – 64 % [375].

Рисунок 3 Рівень недовіри населення до окремих антикорупційних органів

Щодо повноважень Національної поліції й ДБР у протидії корупції, то ці органи, як уже наголошували, забезпечують розслідування окремих корупційних кримінальних правопорушень. Органи місцевого самоврядування вживають антикорупційні заходи на рівні з іншими юридичними особами, тому проаналізовані нами у наступних підрозділах.

Отже, усвідомлюючи значущість завдання з протидії корупції держава розробила розгалужену та порівняно замкнену систему спеціалізованих антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ, САП, ВАС). Водночас певні стратегічні повноваження у сфері протидії корупції зберегли органи загальної компетенції (ВР, ПУ, КМ України). Певні антикорупційні компетентності здобули мало не всі органи державної влади й місцевого самоврядування. Ми переконані, що така «розпорошеність» повноважень, а подекуди їх дублювання, ускладнює ефективність протидії корупції.

3.2. Напрями діяльності засобів масової інформації у сфері протидії корупції

Атрибутом кожної демократичної й правової держави є свобода слова, тобто можливість вільно виражати свої думки та переконання. Україна не є винятком, тому що відповідно до ст. 34 КУ кожному гарантоване право на свободу думки й слова, вільне вираження своїх поглядів і переконань. Зокрема, кожний має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір [239].

Свобода слова є базовим принципом діяльності засобів масової інформації (газет, журналів, теле- та радіопрограм, кінодокументалістики, інших періодичних форм публічного розповсюдження масової інформації) [467]. Наявність у державі дієвої системи ЗМІ є фундаментом для реалізації принципу гласності в діяльності публічної адміністрації й забезпечення ефективного прозорого нагляду за її діяльністю. Здатність вітчизняних журналістів бути активними учасниками антикорупційних реформ підтверджена чималою кількістю журналістських корупційних розслідувань і гучних викриттів, що в подальшому призвели до відкриття кримінальних проваджень. Безумовно, зробити висновок про прозорість, цілковиту неупередженість і достовірність засобів масової інформації в Україні складно. Підтвердженням цієї тези є результати міжнародного рейтингу свободи преси, відповідно до якого у 2020 р. Україна посіла 102-ге місце зі 180 можливих [751]. Водночас, неможливо не відмітити потужний потенціал засобів масової інформації у запобіганні корупції.

Насамперед зосередимо увагу на законодавчій сутності поняття «ЗМІ». Згідно із Законом України «Про інформацію» засобами масової інформації є засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [450]. Щодо видів засобів масової інформації, то відповідно до вищенаведеної законодавчої норми ними є друковані (преса) й аудіовізуальні (електронні) ЗМІ. Під першими необхідно розуміти періодичні та

продовжуванні видання, що виходять під постійною назвою з періодичністю один і більше номерів (випусків) протягом року на підставі свідоцтва про державну реєстрацію [467], а під другими – організацію, яка надає для масового приймання споживачами аудіовізуальну інформацію, передану у вигляді електричних сигналів і прийняту за допомогою побутових електронних пристроїв [475].

Розвиток інформаційного суспільства в Україні зумовив стрімкий розвиток інтернет-ЗМІ. Нині, в епоху колосального розвитку й залежності суспільства від електронних пристроїв та, як наслідок, електронних інформаційних ресурсів, саме вони посідають перше місце в рейтингу використання ЗМІ загалом і як джерело інформації про корупцію зокрема. Чинниками, що зумовили поширеність таких засобів масової інформації, є: майже необмежена можливість поширення інформації; експрес-доступ до інформаційних ресурсів у різних країнах світу та в будь-який час; можливість безкоштовного доступу до інформації. Саме завдяки цим особливостям мережу Інтернет необхідно розглядати як один із найважливіших компонентів засобів масової інформації з усіма властивостями [625]. Проте розвиток правових відносин не завжди встигає за розвитком суспільних. Зокрема, питання правового статусу, порядку створення, легалізації, умов діяльності й видів інтернет-засобів масової інформації законодавчо не врегульовані. Більше того, слушною є позиція О. Каплій, що інтернет-ЗМІ потребують не лише належного юридичного супроводу, а й науково-теоретичних досліджень для визначення принципів їх організації та діяльності [213, с. 43], які, у свою чергу могли б стати основою для спеціалізованого законодавства. Зазначена думка актуальна тому що, нині в законодавстві можна знайти переважно правові норми, що регулюють правовий статус друкованих, теле- й радіозасобів інформації, оминаючи інтернет-ЗМІ, а правові норми, щодо електронних засобів масової інформації репрезентовані фрагментарно. Зокрема, у Законі України «Про телекомунікації» надано визначення поняття «Інтернет», згідно з яким ним є всесвітня інформаційна система загального доступу, що логічно зв’язана

глобальним адресним простором та базується на інтернет-протоколі, визначеному міжнародними стандартами [476]. На думку Ю. Бурило, ними є вебсайти, як частина Інтернету (незалежно від сегменту у якому розміщенні такі вебсайти), що належали конкретній фізичній або юридичній особі (незалежно від національності чи географічної належності) та призначена для розповсюдження масової інформації, тобто здійснення масової комунікації [66, с. 22]. Інтернет-ЗМІ фактично поєднують у собі всі види засобів масової інформації, тому цілком логічна перспектива поширення на них загальних норм законодавства про ЗМІ. Показовим у цьому аспекті є зарубіжний досвід, наприклад в Угорщині «Закон про засоби масової інформації» регулює суспільні відносини щодо діяльності всіх видів ЗМІ, аналогічна ситуація в Республіці Словенія [11]. Водночас у таких країнах, як США й Великобританія, взагалі немає окремого законодавства про ЗМІ. Усю інформаційну діяльність у цих державах регулюють на основі цивільного, кримінального та інших законів [24]. На нашу думку, в Україні не може бути реалізованим жодний із цих порядків, тому що правові норми, що регулюють діяльність засобів масової інформації, розпорошені по величезній кількості нормативно-правових актів і потребують модернізації відповідно до потреб сучасності. З огляду на це для правового врегулювання відносини у сфері діяльності інтернет-ЗМІ, ураховуючи необхідність системного й спеціалізованого підходів, нагальним є ухвалення відповідного закону. Ми вважаємо, що такий закон обов'язково повинен містити правові норми, спрямовані на врегулювання кількох груп суспільних відносин. По-перше, порядку легалізації інтернет-ЗМІ (реєстрація, ліцензування тощо). На нашу думку, усі інтернет-ЗМІ повинні проходити процедуру реєстрації. Водночас Ю. Бурило переконаний, що запровадження обов'язкової державної реєстрації інтернет-видань є недоцільним, неефективним і навіть контрпродуктивним кроком, ураховуючи глобальний характер Інтернету, й непотрібність більшості власників вебсайтів офіційного статусу їх ЗМІ, а отже, державна реєстрації, спрямована на його придбання, є недоцільною та зайвою [66]. Ми вважаємо, що такий підхід є однобокий, тому

що враховує лише інтереси власників інтернет-ЗМІ, оминаючи інтереси читачів чи глядачів (право на достовірну інформацію), працівників (відсутність правового статусу журналіста та як наслідок соціальних пільг, гарантій, особливої правової охорони тощо) і держави, завданням якої є захист суспільства від розповсюдження продукції, яка негативно впливає на суспільну мораль (дитячої порнографії, продукції, що пропагує нацизм і фашизм, принижує або ображає націю чи особистість за національною ознакою тощо). Крім того, державна реєстрація аналізованого виду ЗМІ передбачатиме необхідність сплати останніми податків, що відповідно сприятиме зміцненню податкової та як результат і фінансової систем України. Зважаючи на вищезазначене ті інформаційні ресурси, що хочуть займатися журналістикою, обов'язково повинні бути зареєстрованими в установленому законом порядку. Крім того, така диспозитивність у регулюванні відносин реєстрації Інтернет-ЗМІ може зумовити їх привілейований статус порівняно з іншими ЗМІ, що підлягають обов'язковій реєстрації.

По-друге, чітко визначити державний орган, що буде уповноваженим здійснювати реєстрацію, контроль і нагляд за діяльністю Інтернет-ЗМІ. Науковець Г. Красноступ пропонує доручити розроблення порядку державної реєстрації таких засобів масової інформації Службі безпеки України, Міністерству інфраструктури України, Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку й інформатизації, Державному комітету телебачення та радіомовлення й Національній експертній комісії з питань захисту суспільної моралі [257]. Натомість, на нашу думку, така розпорошеність повноважень зумовить подвійність компетенції та безвідповідальність у кінцевому результаті. Ми вважаємо, що держане регулювання над Інтернет-ЗМІ має реалізовувати Міністерство юстиції України. Адже, консолідація повноважень щодо реєстрації засобів масової інформації як друкованих, так й електронних в одного органа дозволить розробити загальні уніфіковані правила і відповідно сприятиме рівності всіх засобів масової інформації. Водночас наглядову діяльність з цього питання

необхідно доручити Національній комісії, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації, до числа повноважень якої належать серед іншого і реалізація державної стратегії розвитку у сфері телекомунікацій, інформатизації та розвитку інформаційного суспільства, а крім того, забезпечення державного нагляду (контролю) за додержанням суб'єктами ринку законодавства про телекомунікації, інформатизацію [459].

По-третє, треба окреслити принципи діяльності аналізованих ЗМІ: свобода слова, неупередженість інформації, достовірність інформації, принцип збалансованого поєднання державної підтримки та саморегулювання у діяльності Інтернет-ЗМІ. По-четверте, важливо врегулювати правовий статус працівників інтернет-ЗМІ. Зокрема, К. Афанасьєва вважає, що інтернет-авторів цілком можна прирівняти до журналістів, хоча обов'язковою умовою визнання автора журналістом є професійне збирання, прийом, виготовлення й підготовка інформації до публікації. Зрештою, значний відсоток учасників Інтернету не має відповідної підготовки та не займається професійною журналістикою. Крім того, журналістові потрібно мати трудові або договірні відносини з редакцією, що повинна мати статус юридичної особи. Водночас редакція може набути статусу юридичної особи лише після державної реєстрації ЗМІ. Отже, реєстрація є основною вимогою правового захисту суб'єктів та об'єктів інформаційної діяльності в ЗМІ [24]. Крім того, набуття співробітниками Інтернет-ЗМІ статусу журналістів зобов'яже їх дотримуватись Кодексу професійної етики українського журналіста, а також забезпечить поширення професійних правових гарантій на цих осіб.

По-п'яте, потрібно чітко окреслити підстави й механізм притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист суспільної моралі, а також відшкодування шкоди за порушення авторського права. Питання захисту суспільної моралі завжди було неоднозначним, тому що, з одного боку спеціальний закон, який регулює ці відносини, спрямований на попередження антиморального впливу на суспільство, а з іншого – може бути трактований як такий, що нівелює свободу слова, тобто, фактично, фільтрує інформаційний

потік та є яскравим проявом цензури. Водночас зарубіжний досвід свідчить про ефективність як спеціального законодавства в цій сфері (Англія), так і компетентного органу (Аргентина). З огляду на це, ми вважаємо, що притягнення до відповідальності за порушення законодавства про захист суспільної моралі, особливо в мережі Інтернет, є соціально необхідним.

Щодо захисту авторського права, то в Україні де-юре розроблена й діє система нормативно-правових актів спрямованих на захист авторського права, але, де-факто вважати їх ефективними дуже складно. Підтвердженням цього, безперечно, є те, що Україна належить до держав, які найчастіше порушують авторське право. Найбільш поширеними видами порушення в цій сфері є плагіат і піратство. Ураховуючи негативні тенденції, уряд вживає певних (на жаль, повільних) заходів для покращення ситуації в цій галузі зокрема поступово вдосконалює національне законодавство. У цій ситуації потрібно нагально прискорити ухвалення Закону України «Про колективне управління майновими правами суб'єктів авторського права і суміжних прав» або іншого законодавчого акта, що повинен внести систематичні зміни для вирішення питань цивільної, адміністративної й кримінальної відповідальності за порушення авторських прав. Також необхідно бути активізувати ефективну роботу центрального органу виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері інтелектуальної власності. Зрозуміло, що підвищення ефективності вирішення складної проблеми порушення авторських прав в Україні залежить від реалізації державної стратегії, що повинна поєднувати систематичні й скоординовані зусилля законодавчої влади, наукових кіл, правоохоронних органів та органів державного управління [258, с. 91].

Другим критерієм класифікації ЗМІ в Україні є форма їх власності: державні (газета «Голос України», журнал «Віче», канал «Перший національний»), комунальні (телерадіоагентство «Новий Чернігів», газета «Вечірній Київ», радіостанція «Голос Києва») та приватні (телеканал «1 +1», радіостанція «ХІТ FM, журнал «Фокус»). Нині більшість ЗМІ перебувають у приватній власності. Проблема в тому, що в умовах конкуренції державні

засоби масової інформації втрачають популярність, а комерційні аудиторія починає цінувати більше. За певних умов державні ЗМІ змушені виконувати державне замовлення, а приватні змагаються за аудиторію й читачів. Розвиток недержавних компаній забезпечують власники [482, с. 82–83], а отже, він більш стрімкий завдяки значному матеріально-технічному потенціалу. Водночас у ЗМІ, що перебувають у приватній власності є інші проблеми. Зокрема, Н. Мороз зазначає, що зараз спостерігається тенденція до створення потужних медіагруп, які об'єднують кілька популярних комерційних ЗМІ та відіграють визначну роль в інформаційному середовищі, але їх фінансове підпорядкування призводить до відсутності об'єктивності, та значної упередженості в наданні інформації й випуску замовних програм [328, с. 209].

Третім критерієм класифікації засобів масової інформації в Україні є територія їх розповсюдження. Згідно з ним їх розподіляють на загальнонаціональні (доступні на всій території України), міждержавні (доступні не лише в Україні, а й за кордоном), регіональні (доступні на території області, району), місцеві (доступні в межах певного міста, села, селища). г

Охарактеризувавши правову природу ЗМІ, пропонуємо зосередити увагу на напрямах їх участі в протидії корупції в Україні, зокрема законодавчо окреслених. По-перше, законодавець закріплює необхідність обов'язкового висвітлення в національній доповіді щодо реалізації засад антикорупційної політики відомостей про співпрацю зі ЗМІ. По-друге, фіксує, що НАЗК проводить перевірку антикорупційних декларацій на підставі інформації, одержаної із ЗМІ, про можливе відображення в декларації недостовірних відомостей. По-третє, передбачає, що НАЗК моніторить життя суб'єктів декларування на підставі інформації, отриманої із ЗМІ, що містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну й доходам [440].

На нашу думку, такий перелік напрямів участі ЗМІ в запобіганні корупції в Україні є обмеженим. Зважаючи на це ми пропонуємо доповнити його.

Зокрема, важливим напрямом антикорупційної діяльності є можливість одержання публічної інформації. Зазначений напрям має загальний характер, оскільки доступний не лише журналістам, а й фізичним, юридичним особам, об'єднанням громадян без статусу юридичної особи, крім суб'єктів владних повноважень. Тобто, Закон України «Про доступ до публічної інформації» надає можливість кожному одержувати інформацію, що є або повинна бути в розпорядженні органів державної влади та місцевого самоврядування. Хоча закон не встановлює окремого порядку доступу до публічної інформації для журналістів, саме журналісти-розслідувачі використовують доступ до публічної інформації як інструмент щоденного вжитку [361].

Щодо сутності поняття «публічна інформація», то Закон України «Про доступ до публічної інформації» називає нею відображену та задокументовану будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформацію, що була одержаною чи створеною в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених чинним законодавством, або перебуває у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом. Наприклад, інформація про розпорядження бюджетними коштами, користування чи розпорядження державним, комунальним майном, зокрема копії відповідних документів, умови отримання цих коштів чи майна, прізвища, імена, по батькові фізичних осіб і найменування юридичних осіб, що отримали ці кошти або майно [434].

Доступ до цієї та іншої публічної інформації забезпечують двома шляхами: оприлюдненням (в офіційних друкованих виданнях, на офіційних вебсайтах тощо) і наданням за запитами. Перший шлях є загальнодоступним, тобто ним можуть користуватися всі без винятків. Приклад ресурсу із загальнодоступною публічною інформацією – Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Зокрема кожний журналіст під час проведення корупційного розслідування може користуватися відкритим онлайновим доступом і засобами пошуку по відкритих даних, наявних у деклараціях, має змогу завантажувати їх

у різних форматах [169]. Як свідчить досвід, журналісти в процесі виявлення недоліків і цікавих неоднозначних записів у деклараціях осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, можуть бути ефективнішим, ніж працівники НАЗК, до компетенції яких належить перевірка таких декларацій. Водночас саме останні постійно нарікають на брак часу й людських ресурсів для належної перевірки декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Крім того, вагомий внесок у спрощення процесу журналістських корупційних розслідувань робить «ProZorro» – електронна система публічних закупівель, яка прийшла на зміну паперовим держтендерам [184]. Завдяки ній журналіст може бути віртуально присутнім під час процесу державної закупівлі й стати безпосереднім свідком корупційної процедури. За таких умов корумпована процедура негайно одержить розголос у пресі, а її учасники стануть фігурантами кримінального провадження, тому що відповідно до наказу Офісу Генерального Прокурора України № 298 від 30 червня 2020 р. «Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення» повідомлення в пресі є джерелом, з якого можуть бути виявленими обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення [444], а, отже, стати підставою для відкриття кримінального провадження. Крім того, у журналістів є можливість переглянути всі подані тендерні пропозиції й самостійно визначити, чи об’єктивно було обрано переможця конкретної державної закупівлі.

Другий шлях передбачає подання спеціально оформленого запиту про доступ до публічної інформації – прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що перебуває в його володінні [434]. Необхідно звернути увагу на те, що законодавець не встановлює імперативно визначеної форми запиту на публічну інформацію, що значно спрощує процедуру його складання. Форма запиту також може бути різною, починаючи від письмової закінчуючи телефонною. Зазначення дати в запиті на публічну інформацію є принциповим, тому що розпорядник інформації має надати відповідь на такий

запит не пізніше за п’яти робочих днів з дня його отримання. Відповідь вважають наданою з моменту здавання документа на пошту; реєстрація відповіді на запит як вихідного документа в системі діловодства розпорядника інформації не є моментом завершення перебігу згаданого строку. Якщо відповідь на запит здають на пошту разом з іншою кореспонденцією того самого виду й категорії, належним і допустимим доказом відправлення такого запиту є список згрупованих поштових відправлень із відміткою працівника зв’язку про його прийняття [755]. Проте, з кожного правила є винятки. Зокрема строки надання відповіді на запит про доступ до публічної інформації можуть бути як скороченими до 48 годин, наприклад якщо запит стосується інформації, необхідної для захисту життя чи свободи особи, так і подовжені до 20 робочих днів, зокрема в разі необхідності надання великого обсягу інформації [434].

Щодо зарубіжного досвіду з цього питання, то, наприклад, у Грузії строк відповіді на запит про публічну інформацію також диференційований, але він може як бути негайним, так і становити десять днів, якщо інформацію необхідно збирати. На нашу думку, формулювання «негайно» є оціночним, тому що незрозуміло, коли саме починається перебіг цього строку (тоді, коли запит було зареєстровано в розпорядника інформації чи одержано безпосереднім виконавцем). Водночас у Молдові цей строк довший і становить п’ятнадцять днів [14].

На жаль, реальний доступ до інформації не такий простий, як прописано в законі. Журналіст може отримати формальну відписку або й відмову з посиланням на державну чи комерційну таємницю. Таким чином, розслідувальна журналістика у важкому становищі. Не дотримуються розпорядники інформації й часових рамок. Службовці намагаються відтягнути відповідь, надсилають її не в перший день, навіть, якщо вона вже готова, а, – в останній [14]. Описана ситуація значно шкодить роботі журналіста, тому що запорукою успішного журналістського розслідування є оперативність і перевіреність фактів.

Щодо переваг рис Закону України «Про доступ до публічної інформації», то серед них особливу увагу необхідно звернути на найважливіші для журналістів під час проведення корупційних розслідувань. І перша з них – можливість одержання відповіді на запит про доступ до публічної інформації не лише письмово чи усно, а й електронному вигляді. Наприклад, у Вірменії немає положень, що регулюють електронні запити. Згідно із законом, запити повинні бути поданими лише усно чи письмово. Судом було ухвалено рішення, що електронні запити не потребують таких самих відповідей, як письмові [14]. Ми вважаємо, що можливість одержання відповіді в електронному варіанті істотно спрощує процедуру обміну інформацією, тому що час, необхідний для надання відповіді, значно скорочується порівняно з письмовим варіантом, що потребує часу для поштового відправлення, яке подекуди може тривати до тижня. На жаль, зазначений спосіб має кілька недоліків. Об'єктивним недоліком є те, що не всі запитувачі інформації мають безперешкодний доступ до мережі Інтернет, наприклад жителі віддалених сіл та гірських районів. Тобто, фактично, журналісти, які працюють у цих місцевостях позбавлені права на електронне подання запиту й права одержання електронної відповіді на такий запит. Суб'єктивним недоліком є те, що іноді розпорядники інформації приховують факт отримання запиту про доступ до публічної інформації електронною поштою та відповідно взагалі не відповідають на нього.

Друга перевага аналізованого закону – можливість безкоштовного одержання інформації, що становить суспільний інтерес. Проте, це положення має певні обмеження, тому що, якщо журналіст хоче одержати інформацію, що не становить суспільного інтерес та обсяг якої перевищує десять сторінок, він зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання й друк документів, що її містять [434]. На нашу думку, для усунення затягування відповіді на запит про доступ до публічної інформації необхідно у запиті просити надати відповідь на електронну пошту. Адже, на практиці необхідно вчинити ряд дій: розпорядник інформації повідомить запитувача про необхідність сплатити кошти, запитувач інформації сплатить кошти, кошти надійдуть на рахунок

розпорядника (процес може зайняти до трьох днів), а лише потім розпорядник відправить запитувану інформацію поштою. Як бачимо, такий алгоритм дій може тривати до двох тижнів і відповідно право на оперативне одержання інформації відверто дискредитується.

Третя перевага – безапеляційне ігнорування бюрократичних процедур, якими просякнута більшість законодавства. По-перше, отримавши запит на інформацію, поданий згідно із Законом України «Про доступ до публічної інформації», проте який за своїм змістом є зверненням громадянина, розпорядник інформації повинен відмовити в задоволенні такого запиту через невідповідність його предмета вимогам закону та з урахуванням принципів добросовісності й розсудливості розглянути запит за Законом України «Про звернення громадян». Водночас запитувача повинно бути повідомлено в п’ятиденний строк про те, що його запит на інформацію розглядатимуть як звернення громадян [755]. Умова про повідомлення запитувача інформації є суттєво, оскільки строк розгляду звернення громадян та запиту про доступ до публічної інформації дуже відрізняється. Так, для звернення громадян він коливається між п’ятнадцять днями і одним місяцем з дня одержання звернення, натомість строк для розгляду запиту про доступ до публічної інформації, як уже наголошувалось, суттєво менший і триває від 48 годин до п’ятнадцяти днів з дня одержання такого запиту.

По-друге, Закон України «Про доступ до публічної інформації» не містить положень, які б регулювали відносини, коли запит на інформацію помилково адресовано й направлено не розпоряднику інформації, а його структурному підрозділу. На ці відносини за аналогією закону необхідно поширювати положення ч. 3 ст. 22 цього закону, а тому в разі адресування запиту на інформацію структурному підрозділу останній зобов’язаний направити отриманий запит на інформацію до розпорядника інформації. Проте наведене тлумачення не стосується відокремлених структурних підрозділів, зокрема територіальних підрозділів апарату центральних органів виконавчої влади, що відповідно до Закону України «Про центральні органи виконавчої

влади» за статусом є органами влади, а отже, розпорядниками інформації, зобов'язаними самостійно розглянути запит на інформацію без пересилання його до центрального органу виконавчої влади [755]. Отже, якщо журналіст, наприклад, помилився з конкретним відділом державного органу, що є розпорядником інформації, то така ситуація буде оперативно вирішеною, без повернення запиту його авторові. Більше того, якщо важко визначити розпорядника інформації, то журналіст має право подати запит одночасно до двох, трьох або більше установ. Різні установи можуть надавати різні відповіді, але це допоможе одержати більш чітку картину щодо інформації, що його цікавить [67, с. 13]. А в окремих випадках може свідчити про приховування інформації чи її фальсифікації. Виявлення та розголошення таких обставин журналістами, по-перше, сприятиме інформуванню суспільства, по-друге, стане підставою для щонайменше службового розслідування, що зможе перерости у кримінальне.

По-третє, апріорі обмеженою або забороненою для доступу може бути лише певна інформація з офіційного документа, а не сам такий документ. По-четверте, відповідь розпорядника інформації про те, що інформація може бути одержаною запитувачем із загальнодоступних джерел вважають неправомірною відмовою в наданні інформації. Наприклад, якщо запитувач інформації звертається до державного органа для одержання інформації, наявної на його сайті, то державний орган не має права відмовити в її наданні. В іншому разі такі дії розпорядника інформації можуть бути кваліфіковані як порушення права на інформацію та права на звернення (ст. 212-3 КУпАП).

Четверта перевага – це можливість оскарження рішень, дій і бездіяльності розпорядників інформації. Оскаржувати рішення можна двома шляхами: адміністративним (до вищого органу) та судовим (до адміністративного суду). На практиці дієвішим і більш розповсюдженим є саме останній. Адміністративний шлях оскарження видається менш ефективний через корумповані зв'язки між керівниками та їх підлеглими. Зокрема, службові розслідування, що починаються за скаргами на дії чиновників, пов'язані з

порушення права на доступ до публічної інформації, здебільшого закінчуються нічим, тому що вказівки в наданні відмови, затягуванні з відповіддю на запити надходять безпосереднім виконавцям саме від їх керівників.

Ми вважаємо, що Закон України «Про доступ до публічної інформації» є дієвим механізмом забезпечення гласності й публічності інформації, що становить чи може становити суспільний інтерес. Цей закон має ряд переваг, проте його належне виконання гальмують розпорядники інформації, які повсякчас або намагаються обійти закон, або відкрито зловживають ним.

Інший напрям участі ЗМІ в запобіганні корупції – журналістське розслідування. Роль ЗМІ в запобіганні та протидії корупції неоціненна. Насамперед, журналістські корупційні розслідування є запорукою подолання зловживань влади, корупційних діянь і формою забезпечення громадянам доступу до неупередженої інформації про діяльність влади.

Журналістські корупційні розслідування здебільшого довготривалі й потребують істотних матеріальних і подекуди людських ресурсів. На практиці вони продуктивніші, ніж розслідування спеціально уповноважених державних органів. Така ситуація зумовлена кількома факторами. По-перше, журналісти, які проводять корупційні розслідування, особливо щодо службових осіб, які обіймають особливо відповідальне службове становище, мають значне фінансування, що за потреби може бути скореговане. Натомість НАБУ та інші правоохоронні органи, які проводять досудове розслідування в кримінальних провадженнях щодо корупційних кримінальних правопорушень обмежені у витратах кошторисом. По-друге, кримінальне процесуальне законодавство чітко визначає строки досудового розслідування. Водночас строки для журналістського розслідування більш гнучкі. По-третє, результати слідства можуть бути скоригованими чи відверто сфальсифікованими за можливість одержання чи обіцянки прийняття неправомірної вигоди. Підкупити журналіста складніше, але на жаль, дуже популярними лишаються замовні матеріал, тобто, журналістське розслідування проводять на замовлення певної особи чи групи

осіб. Найбільш поширені такі замовлення напередодні виборів. Їх замовниками є політичні лідери чи навіть політичні партії.

Мета таких розслідувань спотворюється, тому що їх проводять не для інформування громадськості або викриття корупційних схем чи притягнення винних до юридичної відповідальності, а для використання в якості компромату проти політичних опонентів. Наприклад, журналіст не публікує результатів свого розслідування, а продає їх опонентові об'єкта розслідування [12, с. 17] чи, навпаки таке дослідження публікують для псування інформації про конкретного політика чи чиновника, тобто застосування таких технологій ставить під сумнів демократичність виборів [723].

Проведення будь-якого журналістського розслідування, особливо на корупційну тему, потребує взаємодії ЗМІ загалом та окремих журналістів з іншими суб'єктами, насамперед правоохоронними органами [430]. Особливу увагу хотілося б зупинити на НАБУ. Особливу увагу потрібно звернути на НАБУ. У законі, що регулює діяльність цього правоохоронного органу, чітко наведено принципи його діяльності, зокрема, відкритість до демократичного цивільного контролю, підконтрольність і підзвітність суспільству, прозорість (НАБУ через ЗМІ регулярно інформує суспільство про свою діяльність; готує та оприлюднює не пізніше між 10 лютого й 10 серпня в загальнодержавних друкованих засобах масової інформації та на власній офіційній вебсторінці в мережі Інтернет звіт про свою діяльність протягом попередніх шести місяців, поданий ПУ, ВР та КМ України) [458].

На жаль, співпраця ЗМІ з правоохоронними органами, фактично, декларативна, тому що з одного боку правоохоронці кваліфікують журналістську діяльність як тиск і неправомірне втручання. Зокрема, вони майже завжди апелюють до таємниці слідства під час подання журналістами запитів. З іншого боку, журналісти досить часто зловживають своїми правами й заважають проведенню слідчих та оперативних дій, чим дійсно ускладнюють слідство. На нашу думку, налагодити співпрацю допомогло б спеціальне законодавство. Насамперед, необхідно визначити форми й порядок взаємодії

органів досудового розслідування та журналістів, чітко встановити строки й порядок звітування керівників правоохоронних органів про результати розслідування корупційних кримінальних правопорушень, особливо початих за повідомленнями в ЗМІ тощо.

Щодо взаємодії громадськості та журналістів, то мета діяльності останніх, на жаль, не завжди збігається з метою діяльності антикорупційної громадської організації. Це пов'язано з тим, що журналісти не завжди хочуть реально вплинути на стан корупції в державі, а можуть мати корисливу мету (особисте збагачення). Натомість, учасники громадських організацій вірять у свою мету й засоби, якими намагаються її досягти.

Журналіст в Україні, особливо той, який проводить корупційні розслідування – дуже ризикована професія. Зважаючи на це вітчизняне законодавство гарантує особливу правову охорону особам, що займаються такою діяльністю. Кодекс України про адміністративні правопорушення передбачає відповідальність за порушення права на інформацію й права на звернення громадян (ст. 212-3) [229].

Щодо кримінально-правової охорони, то ст. 171 КК України передбачає відповідальність за незаконне вилучення зібраних, опрацьованих, підготовлених журналістом матеріалів і технічних засобів, якими він користується під час своєї професійної діяльності; незаконну відмову в доступі журналіста до інформації, незаконну заборону висвітлення окремих тем, показування окремих осіб, критики суб'єкта владних повноважень, а також будь-яке інше умисне перешкоджання законній професійній діяльності журналіста. Крім того, будь-який заборонений вплив на журналіста для перешкоджання виконанню ним професійних обов'язків або переслідування журналіста через його законну професійну діяльність [239].

У контексті законодавчої охорони професійної діяльності журналістів особливо значущі зміни, внесені до КК України у 2015 р. Зокрема, розділ XV Особливої частини КК України одержав нову назву «Кримінальні правопорушення проти авторитету органів державної влади, органів місцевого

самоврядування, об’єднань громадян та кримінальні правопорушення проти журналістів». Зазначений розділ серед іншого передбачає відповідальність за чотири кримінальні правопорушення, пов’язані з професійною діяльністю журналіста. Покарання за ці кримінально протиправні діяння диференційоване й залежить від конкретного діяння винної особи, наприклад виправні роботи на строк до двох років або позбавлення волі на десять років чи навіть довічне позбавлення волі.

На жаль, незважаючи на системні та виправдані заходи щодо правової охорони журналістів, зробити висновок про їх ефективність в Україні складно. Підтвердженням цього є офіційна статистика кримінальних правопорушень щодо журналістів. Зокрема, упродовж останніх двох років було зареєстровано 64 кримінальні провадження, лише 15 з яких направили до суду [554]. Така ситуація є парадоксально, тому що в пресі, на сайтах інтернет-видань і телебаченні постійно описують погрози й насилля щодо журналістів. Водночас, реального захисту працівники цієї професії, як бачимо, не одержують. Отже, серед факторів, що можуть впливати на ЗМІ в Україні, визначальне місце посідають не політичні чи економічні, а репресивні, тобто захоплення як заручників, фізичне насилля проти журналістів, переслідування, вбивства тощо [672, с. 1806].

З огляду на зазначене, наявність у державі дієвої системи ЗМІ є фундаментом для забезпечення ефективного нагляду за її діяльністю. Здатність вітчизняних журналістів бути активними учасниками антикорупційних реформ підтверджується чималою кількістю журналістських корупційних розслідувань. Основними напрямами діяльності вітчизняних ЗМІ в протидії корупції є: 1) розкриття й опублікування інформації про корупційні діяння; 2) можливість одержання публічної інформації шляхом подання запиту про доступ до публічної інформації; 3) журналістські розслідування корупційних діянь і діянь, пов’язаних із корупцією.

3.3. Антикорупційні напрями діяльності громадян та викривачів корупції

Одним із суб'єктів протидії корупції є громадськість, яка, на нашу думку, може стати найбільш дієвим із них. Зазначене твердження обумовлене тим, що жодний з антикорупційних заходів не буде успішним характер без підтримки з боку суспільства під час його реалізації. Досвід багатьох країн демонструє, що громадська активність є ключовою передумовою подолання корупції [296, с. 90.], тому що представники громадського суспільства особисто зацікавлені не лише в декларативному існуванні правової, демократичної та соціальної держави, а й у фактичному. Результати досліджень О. Тихонової підтверджують, що рівень корупції буде нижчим у країнах населення якої демонструє високий рівень антикорупційної активності [727, с. 30]. Водночас, незважаючи на ключову роль громадськості в протидії корупції, ставлення населення до цього явища неоднозначне. З одного боку, громадськість розуміє згубний вплив корупції на всі сфери взаємовідносин, а з іншого зазначене порушення стало повсякденністю, звичкою під час вирішення будь-яких питань. Важливо зазначити, що в країнах із розвиненим громадянським суспільством нетерпимість до корупції набагато вища, ніж в інших 533, с. 303].

Громадяни України, на жаль, не дуже зацікавлені в можливості брати участь у громадянському суспільстві для вирішення спільних проблем і захисту своїх інтересів. Низький рівень знань про роль та значення організацій громадянського суспільства обмежує можливості перетворення їх на справжні «школи демократії», у яких громадяни ставатимуть учасниками демократичних цінностей та набуватимуть навичок протидії корупції й демократичної участі в суспільному житті [62].

Загалом правова система демократичної держави, що базується на верховенстві закону, повинна не лише попереджати чи навіть гарантувати реалізацію прав громадян на ініціативу, зокрема суто протидію корупції, а й сприяти їй. Державні та муніципальні органи, чиновники зобов'язані

об’єднувати населення для реалізації громадянських ініціатив, але цей обов’язок чітко не визначений для держави. Здебільшого випадків зусилля окремі громадяни чи стихійно сформовані групи роблять істотні ший внесок у протидію корупції, ніж організовані державні установи. На сьогодні інститути прямої демократії й форми участі громадян у здійсненні публічної влади (особливо нові) або застосовують недостатньо активно або значення їх застосування спотворене. Водночас можна зробити висновок, що роль громадських ініціатив зростає порівняно з попередньою практикою. Важливо, що для цього вже є певна правова база [394, с. 88].

Щодо ролі громадськості в реалізації протидії корупції в Україні, то ми переконані, що неможливо не відзначити її зростаючого значення в реалізації антикорупційної реформи й оновленні антикорупційного законодавства. Зараз громадяни не лише охоче дізнаються про свої права, а й хочуть їх реалізувати. Отже, підвищення рівня правової освіти та правової культури населення зумовлює не як подолання правового нігілізму, так і свідому участь громадськості в реалізації антикорупційних заходів. Більше того, це означає, що громадяни в контексті протидії корупції можуть діяти на противагу політичній корупції та є важливим фактором формування прозорості й підзвітності [770, с. 174],

Варто відзначити, що в нормативних документах досить часто використовують термін «громадськість» [330, с. 630], але законодавче визначення наведене лише в наказі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 168 від 18 грудня 2003 р. «Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони навколишнього середовища». Згідно з цим положенням «громадськість» – це одна або більше фізичних або юридичних осіб, їх об’єднання, організації або групи, які діють відповідно до чинного законодавства України або практикою [445]. Ми вважаємо, що наведене визначення не зовсім вдале. На противагу йому в наукових джерелах можна зустріти безліч інших. Зокрема, в юридичній енциклопедії «громадськість»

визначена як соціально активна частина суспільства, яка на добровільних засадах бере участь у суспільно-політичному житті країни [649, с. 640]. Науковці А. Кривоносов, А. Філатова й М. Шишкіна відзначають, що «громадськість» – це сукупність індивідів і соціальних спільнот, які функціонують у публічній сфері та якими рухають загальні інтереси й цінності, що має публічний характер [267, с. 99]. На нашу думку, найбільш повним є визначення П. Каблака, який зазначає, що «громадськість» – це сукупність окремих соціально-активних людей і їх груп, об'єднаних спільністю становища, інтересів, громадська діяльність яких базується на ідеях індивідуальної свободи громадян та автономності громад, право захищати свої інтереси, створювати асоціації й спілки, щоб протистояти та запобігати свавіллю чиновників [207] .

Значення участі громадськості в протидії корупції визнане як на міжнародному, так і національному рівні. Доказом цієї тези, безумовно, є ст. 13 Конвенції ООН. Зазначена Конвенція визначає необхідність участі суспільства в заходах щодо запобігання й протидії корупції, а для цього необхідно сприяти активній участі окремих осіб і груп за межами державного сектора, таких як громадянське суспільство, неурядові організації та організації, що функціонують на базі громад, у запобіганні корупції й боротьбі з нею та поглибленні розуміння суспільством факту існування, причин і небезпечності корупції, а також загроз, спричинюваних нею. Крім того, Конвенція ООН проти корупції пропонує і загальні заходи щодо реалізації цього завдання. А саме: посилення прозорості й сприяння залученню населення до процесів ухвалення рішень; забезпечення для населення ефективного доступу до інформації; проведення заходів щодо інформування населення, що сприяють створенню атмосфери неприйняття корупції, а також реалізація програм державної освіти, зокрема у школах та університетах і повага, заохочення й захист свободи пошуку, одержання, опублікування та поширення інформації про корупцію [233]. Тобто, ратифікувавши цю конвенцію, Україна взяла на себе зобов'язання реалізовувати ці заходи, шляхом закріплення у внутрішньому законодавстві й розробленні процесуального порядку їх реалізації.

Щодо внутрішнього законодавства, то права громадськості у сфері протидії корупції закріплені в Основному Законі. Зокрема, згідно зі ст. 36 КУ громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії та громадські організації для здійснення й захисту своїх прав і свобод та задоволення політичних, економічних, соціальних, культурних та інших інтересів, за винятком обмежень, установлених законом в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [239].

Відповідно до ст. 38 КУ громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами. Згідно зі ст. 40 Основного Закону всі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади й місцевого самоврядування, посадових і службових осіб цих органів, зобов'язаних розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь в установлений законом термін. Зазначене право деталізовано в Законі України «Про звернення громадян» та Законі України «Про доступ до публічної інформації». Особливе місце в законодавстві, спрямованому на протидію корупції, безперечно, посідає Закон. Стаття 21 Закону закріплює право громадського об'єднання, їх членів або вповноважених представників, а також окремих громадян брати участь у заходах щодо запобігання корупції [440].

Крім того, неможливо не зазначити і «Стратегії комунікації у сфері запобігання і протидії корупції», затверджену розпорядженням КМУ від 23 серпня 2017 р. № 576-р. Цей документ наголошує на необхідності постійної ефективної комунікації у сфері протидії корупції та донесення перевіреної інформації до суспільства. Стратегія охоплює основні цілі запровадження й реалізації антикорупційної комунікації: формування довіри до державної антикорупційної політики та надання загальної підтримки в реалізації антикорупційної реформи; координованість дій державних органів та інших учасників антикорупційних комунікацій під час об'єктивного інформування суспільства щодо проведення антикорупційної реформи; формування «нульової

толерантності» до корупції в суспільстві шляхом застосування масових антикорупційних комунікацій із широким колом громадян, а також ефективних комунікацій державних органів [474].

Особливе місце в контексті участі громадськості у сфері протидії корупції посідають окремі громадяни, тобто особи, які мають громадянство України. Більше того, для одержання прав у сфері протидії корупції особа повинна не лише бути громадянином України, а й досягти повноліття – 18 років. Ми вважаємо, що законодавче обмеження осіб без громадянства або іноземців, які постійно проживають на території України, у праві бути повноцінними суб'єктами протидії корупції є не зовсім виправданим. Відповідно до Основного Закону нашої держави на іноземців в Україні поширюється національний режим із певними обмеженнями. Обмеження щодо можливості реалізовувати певні права щодо протидії корупції, зокрема бути засновником громадської організації чи подавати звернення до органів державної влади, на нашу думку, не повинні належати до переліку таких обмежень. Досить часто іноземці, які проживали в державах із невисоким рівнем корупції, сприяли вітчизняним органам державної влади в упровадженні заходів, методів і способів ефективної протидії корупції. Більше того, такі заходи були не лише теоретично вигідними, а й практично апробованими. Ми вважаємо, що використання позитивного досвіду іноземних держав допоможе значно спростити процес антикорупційних реформ.

Громадяни України можуть реалізовувати свої права у сфері протидії корупції за різними напрямами. Першим із них є здатність запитувати та отримувати від органів державної влади й місцевого самоврядування в обсязі та порядку, не заборонених законом, інформацію про заходи щодо запобігання й боротьби з корупцією. Розроблення та реалізація державної політики є прозорими лише за наявності повної й відкритої інформації для громадян, що або вже відкрита, або яку надають на прохання громадян [242, с. 326]. Як зазначали, в Україні створена правова база, що дозволяє належно реалізовувати право на одержання інформації. Зокрема, відповідно до Закону України «Про

звернення громадян» громадяни України мають право звернутися до державних органів, установ, а також юридичних осіб приватного права незалежно від організаційно-правової форми, громадських об’єднань для одержання інформації, наприклад, розмір матеріального забезпечення державних службовців або співробітників, про антикорупційні заходи, що уживанні на підприємстві, в установі, організації тощо. Щодо Закону України «Про доступ до публічної інформації», то громадяни користуються тими ж правами, щодо можливості подання запитів про доступ до публічної інформації до її розпорядників, що й журналісти.

Другим напрямом є можливість суб’єктів права законодавчої ініціативи вносити пропозиції щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері протидії корупції. У юридичній літературі немає чіткого визначення поняття «суб’єктів законодавчої ініціативи», а замість нього вживають такі терміни, як «право законодавчої ініціативи» і «законодавча ініціатива». Ці два терміни вживають як синоніми, тоді як право законодавчої ініціативи лише дає можливість здійснювати певну дію, а законодавча ініціатива – це сама дія (сукупність дій), що здійснюється на основі реалізації цього права [134, с. 55].

Згідно з КУ право законодавчої ініціативи у ВР України належить ПУ, народним депутатам України та КМУ. Отже, кожний громадянин України, користуючись своїми конституційними правами на участь в управлінні державними справами (ст. 38 КУ) і правом на звернення до органів державної влади (ст. 40 КУ), може звернутися до суб’єктів права законодавчої ініціативи з пропозиціями щодо вдосконалення антикорупційного законодавства.

Ми впевнені, що суб’єктам законодавчої ініціативи під час розроблення законопроєктів антикорупційного значення необхідно більш тісто співпрацювати з ученими-правознавцями, тому що вони володіють глибокими комплексними знаннями з антикорупційного права зокрема й права загалом. Така співпраця здатна усунути проблему колізій, що виникають через невідповідність нових норм уже існуючим. Більше того, співпраця суб’єктів

законодавчої ініціативи та вчених здатна скоротити кількість звернень до КСУ й винесених рішень про неконституційність правових норм.

Третій напрям – моніторинг управлінських рішень. Ми переконані, що громадяни, по-перше, повинні стати стрижнем ухвалення політичних рішень на всіх рівнях управління. По-друге, громадянському суспільству потрібно забезпечити здійснення антикорупційних заходів шляхом контролю за їх виконанням. Крім того, громадяни повинні контролювати додержання політичних зобов'язань щодо корупції та викривати політиків, якщо вони ухиляються від таких зобов'язань. По-третє, процес моніторингу діяльності чиновників завжди повинен бути прозорим, максимально відкритим для громадського контролю й забезпечувати активну участь усіх зацікавлених сторін, зокрема, державних установ, бізнесу й громадянського суспільства, які представляють голоси громадян. Прозорість є важливою для забезпечення довіри до процесу моніторингу та обґрунтованості звітів, що випливають із таких процесів для суспільного споживання. У цьому контексті повинні бути встановленими канали комунікації, що дозволять простим громадянам, зокрема вразливому населенню, висловлювати свою думку, яку потрібно враховувати в процесі моніторингу [703].

Участь громадян у протидії корупції можлива лише тоді, коли реально існує підзвітність публічної влади суспільству і діє громадський контроль (спеціальна кваліфікована діяльність компетентних представників інститутів громадянського суспільства, з використанням установлених нормативними правовими актами механізмів та інструментів, здійснювана для зниження рівня корупції в органах публічної влади й суспільстві [205, с. 90]).

Іншим суб'єктом протидії корупції є її викривачі. За останні два десятиліття понад 30 країн світу розробили та ухвалили спеціальні закони для захисту викривачів корупції або включили певні заходи захисту цих осіб до кодексів праці, антикорупційного законодавства чи кодексів етичної поведінки службовців. До країн, що ухвалили профільні законодавчі акти, належать Канада, Австралія, Нова Зеландія, США, Японія, Південна Африка, Румунія,

Велика Британія [412, с. 6]. У рамках масштабних державних реформ, які значною мірою вплинули на національне антикорупційне законодавство, були реалізовані найважливіші положення конвенцій ООН та Ради Європи, а також рекомендації GRECO, присвячені підтримці викривачів корупції, тобто осіб, які надають підтримку у запобіганні та протидії корупції або повідомляють про порушення антикорупційних вимог [252, с. 37].

Однак, як справедливо зауважує Л. Герасименко захист тих, хто сприяє протидії корупції був гарантований і раніше. Зокрема, «Про засади запобігання та протидії корупції» (2009 р.) наголошував, що особи, які надають допомогу у запобіганні та протидії корупції, перебувають під захистом держави. У редакції вищезазначеного нормативно-правового акта вони розглядалися як особи, які добросовісно (без егоїстичних мотивів, мотивів ворожих стосунків, помсти, інших особистих мотивів) повідомляли про порушення вимог антикорупційного закону іншою особою [108, с. 26].

Нині викривачі корупції – це фізичні особи, які за наявності переконання, що інформація є достовірною, повідомили про можливі факти корупційних або пов’язаних з корупцією правопорушень, інших порушень Закону, вчинених іншою особою, якщо така інформація стала їм відома у зв’язку з її трудовою, професійною, господарською, громадською, науковою діяльністю, проходженням ними служби чи навчання або їх участю у передбачених законодавством процедурах, які є обов’язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання [440].

Наведене поняття є системним, тому що об’єднує велику кількість різних термінів, що потребують правильного тлумачення для забезпечення принципу правової визначеності й усунення можливості неправильної кваліфікації корупційних чи пов’язаних із корупцією правопорушень, тому, пропонуємо з’ясувати сутність кожного терміна з поняття «викривач».

По-перше, викривачем корупції може бути фізична особа. Відповідно до ст. 24 Цивільного кодексу України людина є фізичною особою [618], тому в такому разі діє національний режим, тому що викривачами на рівні з

громадянами України можуть бути як іноземні громадяни, так і особи без громадянства.

Ще одним спірним поняттям є встановлення переконання, що інформація є достовірною. На нашу думку, це поняття оціночне, тому що в підсвідомості людини головну роль відіграють власні сформовані концепції й поняття про справедливість, незалежність, відповідальність та інші філософсько-етичні категорії, що формуються в процесі соціалізації й виховання особи [549, с. 123]. Тобто внутрішнє переконання ґрунтується на особливих внутрішніх світоглядно-оціночних критеріях та уявленнях конкретної особи, які подекуди можуть відхилятися від суспільної моралі або навіть права. Більше того, внутрішнє переконання повинно спиратися на життєвий досвід особи, але законодавець не встановлює вікового цензу для викривачів корупції.

Внутрішнє переконання являє собою твердо сформовану думку щодо певного факту чи обставини з приводу вчинення корупційного правопорушення або пов’язаного з корупцією правопорушення, іншого порушення Закону та істинності висновків щодо них. Ми вважаємо, що відсутність чіткого розуміння поняття корупції, корупційного правопорушення, правопорушення пов’язаного з корупцією та можливість одержання грошової винагороди викривачем на практиці може призвести до зловживання правами: надмірного та невиправданого зростання кількості заяв та повідомлень про вчинення корупційних діянь, які насправді такими й не будуть. Водночас кожен такий факт має бути перевірений компетентними органами, що зумовить нераціональне використання людських ресурсів та бюджетних коштів. Саме тому законодавцю необхідно більшу увагу приділяти просвітницькій антикорупційній діяльності не лише серед осіб, уповноважених на виконання функцій держави та місцевого самоврядування, а й інших громадян, що потенційно можуть стати викривачами корупції.

Наступне поняття, що входить до поняття «викривач корупції» – це наявність достовірної інформації про можливі факти корупційних правопорушень чи інших правопорушень, пов’язаних з корупцією.

Достовірність інформації тлумачиться як функція ймовірності помилки, тобто події, коли реальна інформація в системі про параметр не узгоджується з істинним значенням в межах заданої точності [63, с. 53].

У роз'ясненні НАЗК № 5 від 23 червня 2020 р. «Щодо правового статусу викривача» зазначено, що викривач повинен переконатися у достовірності відповідної інформації [646]. Натомість критеріїв оцінки такої достовірності не зазначено. Ми вважаємо, що наявність оціночних понять під час кримінально-правової кваліфікації є значною прогалиною в правовому режимі, що регулює правовий статус викривачів (у контексті отримання доказів, якими вони обґрунтовують точність інформації [252, с. 49], а відтак суперечить конституційним принципам і має бути усунена. Підтвердженням цієї тези є й позиція КСУ висловлена у Рішенні КСУ у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення ч. 3 ст. 62 КУ від 20 жовтня 2011 р. № 12-рп/2011, відповідно до якої визнаватися допустимими і використовуватися як докази в кримінальній справі можуть тільки фактичні дані, одержані відповідно до вимог кримінально-процесуального законодавства. Перевірка доказів на їх допустимість є найважливішою гарантією забезпечення прав і свобод людини і громадянина в кримінальному процесі та ухвалення законного і справедливого рішення у справі. Аналіз положення ч. 3 ст. 62 КУ («обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом») дає підстави для висновку, що обвинувачення у вчиненні кримінального правопорушення не може бути обґрунтоване фактичними даними, одержаними в незаконний спосіб, а саме: з порушенням конституційних прав і свобод людини і громадянина; з порушенням встановлених законом порядку, засобів, джерел отримання фактичних даних; не уповноваженою на те особою тощо [504].

Зокрема, під час аналізу достовірності інформації та визначення її допустимості важливо враховувати: чи можливий цей факт чи подія; чи не є інформація суперечливою; наскільки одержана інформація відповідає наявній; якщо одержана інформація не узгоджується з інформацією з інших джерел, яке

з них можна вважати найбільш достовірним (тобто простежується проблема порівняння інформації з різним рівнем надійності як інформації, так і її джерел) [63, с. 107]. На думку М. Хавронюка, особа повинна повідомляти інформацію, що базується не на припущеннях, а на підтверджених фактах. Проте, якщо інформація виявиться недостовірною, особа повинна довести, що на момент поширення в неї не було підстав сумніватися в достовірності, а тому повідомляє про порушення вимог Закону іншою особою [334, с. 368].

Ще однією складовою поняття викривач є одержання інформації у зв'язку з трудовою, професійно, господарською, громадською, науковою діяльність, проходженням служби чи навчання або участю у передбачених законодавствах процедурах, які є обов'язковими для початку такої діяльності, проходження служби чи навчання. Зокрема, першим видом діяльності, здійснюючи яку викривач може одержати інформацію про корупційні чи пов'язанні з корупцією правопорушення, є трудова (діяльність найманого працівника, фізичної особи, яка забезпечує себе роботою самостійно, зокрема надає послуги чи виконує роботи на підставі цивільно-правових договорів) [646].

Другий вид такої діяльності – професійна. У понятті «викривач» законодавець використовує саме поняття «професійна діяльність», водночас під час його тлумачення у роз'ясненні НАЗК № 5 від 23 червня 2020 р. «Щодо правового статусу викривача» дане поняття штучно замінено поняттям незалежна професійна діяльність із Податкового кодексу України [646]. Ми переконані, що підміна понять створює термінологічний дисонанс та є неприпустимою під час кваліфікації суспільно небезпечних діянь. Саме тому, у понятті викривач необхідно використовувати поняття «незалежна професійна діяльність».

Третій вид діяльності – це господарська, сутність якої окреслено у Господарському кодексі України. Господарською діяльність є діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямована на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт чи надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність [119].

Четвертий вид діяльності – громадська, що полягає у діяльності інститутів громадянського суспільства, їх посадових осіб, членів представників і волонтерів щодо участі у формуванні і реалізації державної, місцевої політики, реалізації статутних цілей та напрямів діяльності відповідних інститутів, яка пов'язані із офіційними відносинами із органами державної влади, місцевого самоврядування, зокрема членство у громадських радах тощо [646]. Доволі цікавим є законодавчий підхід стосовно виділення наукової діяльності як окремого виду діяльності викривача. Науковою діяльність відповідно до Закону України «Про науковому і науково-технічну діяльність» є інтелектуальна творча діяльність, спрямована на одержання нових знань та (або) пошук шляхів їх застосування, основними видами якої є фундаментальні та прикладні наукові дослідження [457]. Наукова діяльність є також трудовою діяльністю, тому не зрозуміло, навіщо виділяти науковців в окрему категорію. О. Косиця зауважує, що така ситуація швидше за все, зумовлена вирішальною роллю наукових досліджень для соціально-економічного життя суспільства. Водночас автор влучно наголошує на відсутності адекватної потреби у визначенні наукової діяльності як окремого джерела інформації [252, с. 51].

Наступний вид діяльності – це проходження служби. У цьому понятті законодавець вважає за необхідне скомпонувати всі види проходження служби починаючи із державної і закінчуючи діяльністю осіб, що займають політичні посади. Так під проходженням служби необхідно розуміти діяльність на державних політичних посадах, у державних колегіальних органах, професійна діяльність прокурорів, військова служба, невійськова служба, інша державна служба, патронатна служба в державних органах, служба в органах влади АР Крим, органах місцевого самоврядування. Відповідно до указу ПУ від 14 квітня 2000 р. «Про Стратегію реформування державної служби в Україні» всі посади в органах державної влади поділяються на адміністративні, політичні, патронатні. Адміністративні посади займають керівники, які є державними службовцями, не всі керівники органів виконавчої влади є державними службовцями. Прем'єр-міністр та міністри мають статус політиків [96, с. 94].

Політичний характер діяльності осіб, які займають державні політичні посади, полягає у тому що вони визначають громадський порядок у всіх сферах суспільного життя, вирішують стратегічні проблеми економічного та соціального розвитку суспільства та відповідної сфери управління тощо. Водночас слід зазначити, що політичний характер статусу політичної посади не обмежується тим, що особи, які обіймають ці посади, обов'язково належать до певної політичної партії (критерій є необов'язковим, хоча це цілком можливо). Тобто, на відміну від адміністративних посад, особи, які займають політичні посади, не повинні бути політично нейтральними при виконанні своїх посадових обов'язків [578, с. 302]. До посад патронатної служби належать посади радників, помічників, уповноважених та прес-секретаря ПУ, працівників секретаріатів Голови ВР України, його Першого заступника та заступника, працівників секретаріатів депутатських фракцій (депутатських груп) у ВР України, працівників патронатних служб Прем'єр-міністра України та інших членів КМУ, помічників-консультантів народних депутатів України, помічників та наукових консультантів суддів КСУ, помічників суддів, а також посади патронатних служб в інших державних органах [432]. Стосовно осіб, що мають статус прокурора в Україні, то їх перелік також чітко визначений ст. 15 Закону України «Про прокуратуру» [468].

Щодо військової служби, то відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про військовий обов'язок та військову службу» військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України (за винятком випадків, визначених законом), іноземців та осіб без громадянства, пов'язаній із обороною України, її незалежності та територіальної цілісності [425]. А альтернативною невійськовою службою згідно з Законом України «Про альтернативну (невійськову) службу» є служба, яка запроваджується замість проходження строкової військової служби і має на меті виконання обов'язку перед суспільством. Право на альтернативну службу мають громадяни України, якщо виконання військового обов'язку суперечить їхнім релігійним

переконанням і ці громадяни належать до діючих згідно з законодавством України релігійних організацій, віровчення яких не допускає користування зброєю[421].

Особливе місце серед видів діяльності, здійснюючі які викривач може отримати інформацію про корупційні чи пов'язанні з корупцією правопорушення, займає навчання. Оскільки суттєво розширює можливості стосовно протидії корупції у освітній сфері. Навчання традиційно визнаються організовані двосторонні заходи, спрямовані на максимальне засвоєння та поінформованість у навчальних матеріалах та подальше застосування результатів навчання, досягнутих на практиці [116, с. 145].

Також викривачем корупції вважатимуть особу, якій стала відомою інформація під час участі в передбачених законодавством процедурах, обов'язкових для початку вищезазначеної діяльності, зокрема стажування, участі у конкурсі на обіймання посади / прийнятті / відбір на роботу /службу/ обрання членів громадської ради, вступ закладу освіти тощо [646].

У контексті протидії корупції особливо важливим з'ясування всіх способів та шляхів повідомлення викривачем про корупційні й пов'язані з корупцією правопорушення. Законодавець виділяє кілька можливих каналів для повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень цього Закону, а саме: внутрішні, регулярні або зовнішні. Внутрішні канали повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону – способи захищеного та анонімного повідомлення інформації, повідомлюваної викривачем керівникові або уповноваженому підрозділу (особі) органу або юридичної особи, у яких викривач працює, проходить службу чи навчання або на замовлення яких виконує роботу.

Зовнішні канали повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону – шляхи повідомлення інформації викривачем через фізичних чи юридичних осіб, зокрема через ЗМІ, журналістів, громадські об'єднання, професійні спілки тощо

[440]. Водночас, як свідчать висновки «Transparency International Україна», щоб викривач корупції в Україні працював ефективно, спершу необхідно створити доступні та безпечні канали для розкриття інформації (зокрема, санкції за порушення анонімності й конфіденційності викривачів, переслідування викривачів тощо). Важливо поширити захист викривачів на розкриття інформації про корупцію не лише та супутні кримінальні правопорушення, а й про всю незаконну діяльність; реформувати судову та правоохоронну системи; створити політично незалежний орган для розслідування для розслідування повідомлень викривачів; розробити реальні захисні механізми в законодавстві, що зроблять чинні правові норми дієвими, а не показовими [193].

Щодо сутності регулярних каналів, то ними є повідомлення про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень закону – шляхи захищеного й анонімного повідомлення інформації викривачем НАЗК, іншому суб'єктові владних повноважень, до компетенції якого належать розгляд та ухвалення рішень із питань, щодо яких розкривають відповідну інформацію. Регулярні канали обов'язково створюють спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції, органи досудового розслідування, органи, відповідальні за контроль за додержанням законів у відповідних сферах, інші державні органи, установи, організації.

Викривачі відіграють одну з провідних ролей у розкритті правопорушень, що загрожують інтересам суспільства й виснажують публічні фінанси. Зазвичай особи, які інформують про корупційні кримінальні правопорушення, можуть зазнавати утисків від тих, проти кого свідчать [210]. Ми вважаємо, що конституційно-правовою основою для створення правових гарантій захисту викривачів є ст. 60 КУ, згідно з якою «ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази». Окремі положення щодо захисту викривачів, які розкрили інформацію про факти корупції містяться в ст. 11 Закону України «Про доступ до публічної інформації» та ст. 29 Закону України «Про інформацію» передбачають звільнення від юридичної відповідальності викривачів за розповсюдження інформації з обмеженим доступом [412, с. 6.] А

у профільному законі міститься окремий розділ присвячений державному захисту викривачів. Поза тим все ж доводиться констатувати брак адекватних механізмів практичного впровадження відповідного законодавства. Це пояснюється як недосконалістю цього закону, так і відсутністю детального регулювання процедури подання, розгляду та прийняття рішень стосовно фактів, що містяться у звіті викривача, а також неадекватною теоретичною розробкою відповідних питань [340, с. 94].

На нашу думку, гарантії можуть бути загальні, які притаманні для всіх суб'єктів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, так і спеціальні, що характерні виключно для викривачів корупції. Відповідно до п. 16-2 ч. 4 ст. 3 КПК України викривачем є фізична особа, яка за наявності переконання, що інформація є достовірною, звернулася із заявою або повідомленням про корупційне кримінальне правопорушення до органу досудового розслідування [264]. Тобто викривач корупції є особою, що бере участь у кримінальному процесі та судочинстві, а отже на нього будуть поширюватися всі гарантії, передбаченні Законом України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві». Наприклад, особиста охорона, охорона житла і майна (житло і майно цих осіб можуть бути обладнані засобами протипожежної та охоронної сигналізації, можуть бути замінені номери їх квартирних телефонів і державні номерні знаки транспортних засобів, що їм належать (ст. 8); видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку (ст. 9); використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів (за письмовою заявою цих осіб або за їх письмовою згодою може проводитися прослуховування телефонних та інших переговорів, у ході прослуховування яких може застосовуватися звукозапис), візуальне спостереження (ст. 10); заміна документів та зміна зовнішності тощо [435].

Спеціальними гарантіями, установленими спеціально для викривачів корупції є: 1) гарантування анонімності особам, які повідомляють про правопорушення на робочому місці; 2) створення захищених каналів, через які

викривачі можуть повідомляти про корупційні діяння; 3) розроблення спеціального дієвого досудового механізму щодо захисту прав викривачів; 4) гарантування захисту від утисків на робочому місці; 5) звільнення на підставах, визначених законодавством, від юридичної відповідальності за розкриття інформації; 6) установлення права повідомляти суспільно необхідну інформацію в ЗМІ, громадським організаціям, у парламентські комітети чи комісії та ін.; 7) забезпечення соціальних гарантій у разі звільнення; 8) матеріальна винагорода тощо [412, с. 6].

Порівнюючи ситуацію щодо захисту викривачів в іноземних країнах, необхідно зазначити, що там ці питання здебільшого регулюють спеціальним законом. Серед країн ЄС особливої уваги заслуговують Словенія, Ірландія, Велика Британія, тому що вони держави зуміли створити не лише дієву нормативно-правову базу, а й практичні способи реалізації правових приписів. У таких країнах, як США та Південна Корея, теж розробленні механізми захисту викривачів, але навіть ефективне законодавство не завжди належно застосовують на практиці, як, наприклад, у Румунії та Японії [77, с. 36].

Потрібно зауважити, що законодавство зарубіжних держав здебільшого спрямоване на заохочення громадян викривати корупціонерів. Цей стимул полягає насамперед у тому, що викривачі отримують певний відсоток штрафу, сплаченого корупціонером, чи певний відсоток від отриманої неправомірної вигоди. На наш погляд, держава таким способом створює основу для подальших контрзаходів проти корупції. Необхідно зазначити, які особи, що повідомили про порушення, навряд чи зловживають цим правом у своїх інтересах, тому що більшість іноземних країн мають механізм чітких перевірок, що, у свою чергу, робить такі дії неможливими. У результаті чого в населення розвивається нетерпимість до корупції на підсвідомому рівні [580, с. 289].

Відповідно до вітчизняного підходу, наведеного в ст. 53-7 Закону право на винагороду мають лише ті викривачі, які повідомили про корупційне кримінальне правопорушення, грошовий розмір предмета якого або завдані державі збитки від якого в п’ять тисяч і більше разів перевищують розмір

прожиткового мінімуму для працездатних осіб, установленого законом на час вчинення злочину. Натомість, ст. 130-1 КПК України передбачає, що виплату викривачеві можуть здійснювати не лише за повідомлення про вчинення корупційного кримінального правопорушення, а також закріплює необхідність активно сприяти розкриттю останнього. Ми погоджуємося з позицією О. Хамходера, що сутнісний контекст положення КПК України про те, що викривач / особа повинна «активно сприяти розкриттю кримінального правопорушення», не збігається як із положеннями антикорупційного закону, так і з іншими нормами кримінального процесуального законодавства, тому що закон передбачає право активно сприяти розкриттю кримінального правопорушення лише для підозрюваного та обвинуваченого, а не для викривача, який може досягти процесуального статусу свідка або заявника. Зважаючи на це, положення Закону щодо умов виплат винагороди викривачам, порядок реалізації яких визначений КПК України, мають першочергове значення [613, с. 186].

Щодо розміру винагороди для викривача корупції, то вона становить 10 % від грошового розміру предмета корупційного кримінального правопорушення або розміру завданих державі збитків від кримінального правопорушення після ухвалення обвинувального вироку суду. Розмір винагороди не може перевищувати трьох тисяч мінімальних заробітних плат, установлених на час учинення кримінального правопорушення. Якщо про одне й те саме корупційне правопорушення повідомили кілька осіб, то розмір винагороди порівну розподіляють між такими викривачами [440].

Не мають права на винагороду особи, які повідомили про корупційне кримінальне правопорушення в рамках угоди в кримінальному провадженні або які є співучасниками корупційних кримінальних правопорушень, про які вони повідомляли; особи, які повідомили про корупційні правопорушення як викривачі, водночас маючи змогу для офіційного повідомлення про виявлене кримінальне правопорушення в межах реалізації своїх повноважень [264].

Підводячи підсумки варто наголосити, що основними напрямами діяльності громадян у сфері протидії корупції є: 1) забезпечення прозорості влади; 2) вплив на процес ухвалення управлінських рішень і можливість повідомляти компетентні органи про корупційні правопорушення чи правопорушення, пов'язанні з корупцією; 3) моніторинг управлінських рішень. Щодо викривачів корупції, то вони реалізують свою антикорупційну діяльність шляхом повідомлення компетентним суб'єктам про можливі факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону.

3.4. Характеристика напрямів діяльності громадських організацій та юридичних осіб у сфері протидії корупції

Одним із суб'єктів, діяльність яких, на нашу думку, відіграє колосальне значення в протидії корупції в Україні, є громадські об'єднання, тому що в сучасних умовах значно посилилися позиції громадських ініціатив, їх діяльність наповнена новим змістом з урахуванням потреб побудови демократичного громадянського суспільства в Україні [570, с. 67]. Громадське об'єднання – це добровільне об'єднання фізичних та/або юридичних осіб приватного права для здійснення й захисту прав і свобод, задоволення суспільних, інтересів, зокрема економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших. Діяльність громадських об'єднань – це система правового, організаційного й соціального характеру, установлена адміністративним законодавством, що охоплює дозволи, заборони, розпорядження, а також порядок взаємодії суб'єктів та об'єктів державного управління у сфері громадських об'єднань для регулювання й оптимізації процесів управління в конкретній сфері [223, с. 91]. Аналіз законодавства дозволяє виокремити основні ознаки громадських об'єднань: право на вільне самовираження в громадських об'єднаннях; неприбутковий характер

діяльності; суб'єктами створення можуть бути фізичні і юридичні особи приватного права, єдність цілей членів громадських об'єднань [629, с. 249].

Громадські об'єднання в Україні по організаційно-правовій формі утворюються як громадська організація або громадська спілка [429]. Основне місце у сфері протидії корупції серед громадських об'єднань, безперечно, посідають громадські організації (громадські об'єднання, засновниками й членами (учасниками) яких є фізичні особи). В Україні громадські організації утворюються відповідно до конституційного права на об'єднання (ст. 36 КУ). Зважаючи на це, побудоване на демократичних засадах правове регулювання цієї діяльності створює та сприяє реалізації зазначеного права [114, с. 636].

Діяльність громадських організацій є накопичувачем суспільно значущих ідей, що виникають у процесі постійного соціального розвитку для їх передавання державним інститутам влади. З огляду на це режими функціонування громадських організацій безпосередньо обумовленні структурно-часовими обставинами політико-правової системи держави, що потрібно розглядати як спосіб здійснення суверенітету громадян, для спільного впливу на інститути державної влади, виділення нових ідей [223, с. 92].

Метою таких організацій є досягнення соціальних, некомерційних, культурних, освітніх, наукових цілей, захист прав та законних інтересів громадян, розвиток фізичної культури й спорту, задоволення інтелектуальних та інших нематеріальних потреб [168, с. 43]. Проте певні громадські організації не мають реальних цілей щодо протидії корупції, а лише формально зазначають антикорупційні заходи у своїх статутах. Більшість узагалі не передбачає протидію корупції як легальну діяльність. Звичайно, важливо закріпити в статутах таких організацій боротьбу з корупцією як одну з цілей їх діяльності й започаткувати якісну зміну їх діяльності в цьому напрямку шляхом посилення ініціативності та очищення від псевдоантикорупційних членів [156, с. 55].

Ознаки громадської організації можна поділити на кілька груп. Перша з них – ознаки, властиві їй як юридичній особі (організаційна єдність; державна реєстрація й цивільна правосуб'єктність, проявами якої є майнова

відокремленість, виступ у цивільних відносинах від свого імені, самостійна майнова відповідальність і здатність бути позивачем (відповідачем) у суді). Друга група – ознаки, властиві громадській організації як непідприємницькому товариству (спеціальна правоздатність, непідприємницький характер діяльності й неприбутковість). Третя група ознак громадської організації – це конститутивні, що розкривають її сутність (мета створення та діяльності й членський характер) [315, с. 185].

Розгалужену мережу громадських організацій різного спрямування традиційно розглядають як одну з ознак демократичного суспільства. За офіційними даними, кількість зареєстрованих громадських організацій в Україні з року в рік зростає. Зокрема, у 2011 році було зареєстровано 55 113 громадських організацій, а станом на 01 січня 2021 р. – уже 80 500 Найактивнішими областями за кількістю зареєстрованих громадських організацій є Львівська, Одеська, Закарпатська, Харківська, Дніпропетровська, Миколаївська та Запорізька [168, с. 43]. Стосовно антикорупційних громадських організацій, то їх налічується близько 200 [654, с. 163]. Водночас А. Мусієнко вважає, що, незважаючи на значну кількість громадських організацій антикорупційного спрямування в Україні, досі немає потужної незалежної організації, яка могла б впливати на владу та її представників. Отже, потрібно об’єднати такі організації в одну, але дуже впливову, максимально прозору, щоб надати їй матеріальну (спонсорську) підтримку й підтримку ЗМІ для максимально ефективної протидії корупції [333, с. 172]. Таку позицію підтримує А. Тіньков, який наголошує на необхідності об’єднання громадських антикорупційних організацій у структуру, що зможе цілеспрямовано та послідовно брати участь в антикорупційних заходах. Зокрема, учений наголошує, що інституційні об’єднання громадських організацій можуть мати різні форми організації. Наприклад, можна створити коаліцію або мережеву структуру наявних організацій, об’єднаних спільною метою – протидією корупції [577, с. 204]. Безперечно, певна раціональність у зазначеній пропозиції є, але, відсутність плюралізму серед антикорупційних громадських організацій

може загрожувати дискредитацією демократизму в їх діяльності, а отже, відсутністю справедливого всеосяжного контролю.

Незважаючи на значну кількість антикорупційних громадських організацій, реальна ефективність їх діяльності й можливості впливу на владу дуже обмежені. Це пов'язано як із загальними умовами функціонування інститутів громадянського суспільства в Україні, так і з певними факторами. До таких факторів належать: обмеження доступу до інформації про діяльність органів влади й місцевого самоврядування; відсутність законодавчого механізму реагування влади на інформацію громадських організацій про виявлені корупційні прояви та дії; спроби певних органів влади (політичних сил) одержати контроль над громадськими організаціями. Цей контроль необхідний, щоб створити певні сфери, закриті для нагляду за корупцією, й використовувати їх як інструмент у політичній боротьбі [577, с. 203].

Проблемною також видається нерівномірність розвитку інфраструктури таких громадських організацій, тому що більшість із них зареєстрована в столиці, обласних і районних центрах. У сільській місцевості великий дефіцит громадських антикорупційних організацій, що можуть виконувати експертні функції, формулювати соціальні антикорупційні ініціативи тощо [178, с. 30].

Щодо видів громадських антикорупційних організацій, то за масштабом діяльності вони бувають міжнародними, всеукраїнськими й регіональними. Діяльність міжнародних громадських організацій антикорупційного спрямування, проведені ними заходи та результати діяльності найбільш помітні, тому що такі організації не обмежені в ресурсах, мають велику кількість висококваліфікованого персоналу. Серед найвпливовіших міжнародних антикорупційних організацій необхідно виділити «Transparency International».

«Transparency International» – антикорупційна громадська організація, заснована колишнім директор Світового банку Пітером Айгеном у 1993 р. На сьогодні Делія Феррейра Рубіо є головою ради директорів «Transparency International». Вона організація репрезентована в більше ніж 100 країнах.

Організація найбільш відома завдяки індексу сприйняття корупції та глобальному барометру корупції. В Україні є офіційне представництво цієї організації – «Transparency International Ukraine». Стратегічною діяльністю Transparency International Україна є: запобігання корупції шляхами мінімізації можливості корупційних ризиків на національному й місцевому рівнях, підвищення прозорості та підзвітності уряду; боротьба з корупцією шляхами залучення максимальної кількості прихильників і створення умов для їх інтеграції в ефективну мережу з постійною підтримкою; покарання за корупційні діяння [769].

В Україні багато антикорупційних громадських організацій всеукраїнського рівня. Серед них можна виділити найбільш впливові, але Однак, незважаючи на те, що основою метою діяльності таких організацій, безперечно, є протидія корупції, все ж напрями й форми такої протидії можуть бути різними. Зокрема, у статуті громадської організації «Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам «Антикорупційна ініціатива» основною метою зазначено реалізацію законних інтересів членів такого Центру в розробленні й упровадженні на державному рівні національної антикорупційної політики шляхом залучення громадськості до участі в законотворчому процесі, установлення громадського контролю за дотриманням Конституції та Законів України посадовими особами державної влади, здійснення наукових досліджень природи корупції й досвіду передових демократій світу [556]. Статут громадської організації «Стоп корупція» основною метою діяльності визначив консолідацію зусиль суб'єктів, які здійснюють заходи щодо запобігання та протидії корупції, забезпечення системного запобігання, виявлення й припинення корупційних правопорушень, поновлення законних прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, усунення причин та наслідків учинення корупційних діянь, співробітництво з громадськими й державними діячами для запобігання та протидії корупції, задоволення й захисту законних соціальних, економічних, творчих та інших суспільних інтересів своїх членів [557]. У статуті громадської організації

«Центр протидії корупції» зазначена така мета: задоволення й захист спільних інтересів членів організації шляхом сприяння популяризації принципів прозорості та доброчесності ухвалення рішень органами державної влади й місцевого самоврядування, іншими установами та організаціями, підзвітності громадянам органів державної влади й місцевого самоврядування, добросовісного ведення бізнесу та вільної конкуренції, обґрунтованого планування й використання коштів державного та місцевого бюджетів, широкої участі громадян в ухваленні рішень [558].

Регіональні антикорупційні громадські організації завжди мають обмежений вплив на місцеву антикорупційну політику, тому що досить часто першопричиною корупції є прогалини чи колізії законодавства, і тому певні проблеми можна вирішити лише шляхом унесення відповідних змін до нього [128, с. 7]. Причинами їх обмеженої ефективності є й відсутність фінансових та людських ресурсів, пасивність громадськості, залякування владою та відсутність належного фінансування. Ті, регіональні громадські антикорупційні організації, які отримують гранти, як правило, отримують їх у малому масштабі та на короткий час. Інші важливі джерела доходу, такі як членські внески та внески на підтримку, також рідко використовуються. Основна причина, через яку антикорупційним організаціям важко залучити кваліфікованих робітників, полягає в тому, що вони мають обмежені у можливості забезпечити конкурентоспроможні зарплати [128, с. 11–12]. Нині громадські організації є не лише ефективним інструментом взаємодії й конструктивного діалогу між громадськістю та органами державної влади та місцевого самоврядування, а й стали активними учасниками політичних процесів, впливають на формування й реалізацію державної політики в різних сферах суспільного життя [570, с. 68].

Для посилення ролі громадських організацій в антикорупційній діяльності необхідно їх кількісно і якісно розширити, зокрема їх компетенцію, інституційний та ресурсний потенціал, вдосконалити комунікацію, пошук та застосовувати нові технології контролю й покращити спільні заходи [283, с. 101]. Крім того, простежується й пряма взаємозалежність між підтримкою

держави антикорупційних громадських організацій та їх продуктивністю, тому що саме збалансована взаємодія органів державної влади, спеціально вповноважених державних органів у сфері протидії корупції й таких громадських організацій є запорукою досягнення зазначеної мети.

На принципах громадської діяльності, партнерства, відкритості та відповідальності, політичної незалежності повинна базуватися співпраця між антикорупційними громадськими організаціями й органами влади у сфері протидії корупції. Владі потрібно підтримувати громадську ініціативу, створюючи сприятливі умови для її утворення та функціонування. Взаємозв'язок партнерства й рівності створить умови для спільних зусиль державного та недержавного секторів для вирішення питань протидії корупції. Водночас діяльність неурядових організацій і державних установ повинна бути відкритою для суспільства. Їм необхідно бути вільними й незалежними у своїй діяльності, але діяти лише в рамках закону [390, с. 135].

Наприклад, державна підтримка може мати форму цільового часткового фінансування певних соціально вигідних проєктів і програм громадських організацій, надання державних грантів та грошових премій за активну співпрацю з правоохоронними органами. Крім того, для поглиблення діалогу між громадськістю й владою в протидії корупції необхідним фактором є забезпечення безумовної швидкої реакції влади на інформацію про корупцію, одержану від представників антикорупційних громадських організацій, з обов'язковим звітуванням щодо вжитих заходів [181, с. 306]. Ми переконані, що можливість члена громадської антикорупційної організації бути викривачем корупції є підтвердженням підтримки держави діяльності таких організацій.

Щодо основних напрямів діяльності громадських організацій у протидії корупції, то В. Завгородній пропонує виділити такі: правова допомога потерпілим від корупції; громадський контроль за діяльністю; упровадження освітніх та інформаційних антикорупційних заходів; запровадження обов'язкового громадського огляду та обговорення нормативних актів; участь у розробленні проєктів законів; проведення досліджень із застосуванням високих

інформаційних технологій; підтримка державних органів у здійсненні антикорупційних заходів [181, с. 306]. О. Пухкал та А. Тіньков вважають ними моніторинг діяльності органів влади, захист прав і свобод громадян, забезпечення інформаційної відкритості в суспільстві щодо стану корупції, організацію просвітницької роботи з населенням та окремими соціальними групами, сприяння підвищенню рівня життя населення [483, с. 84–86].

На нашу думку, напрями діяльності громадських організацій у протидії корупції є значно ширшими. Зокрема, перший із них реалізація права участі в парламентських слуханнях. Можливість участі представників громадськості в парламентських слуханнях із питань запобігання й боротьби з корупцією нарівні з іншими уповноваженими суб'єктами, безумовно, є позитивним кроком на шляху до реалізації прозорості. Водночас члени цих профільних громадських організацій повинні отримувати запрошення на такі парламентські слухання. Запрошеними учасниками слухань налають документи щодо питань, що будуть розглядати на конкретному слухані, лише під час реєстрації. Отже, часу на підготовку (вивчення матеріалів, розроблення пропозицій чи зауважень) об'єктивно немає. Ми вважаємо, що для забезпечення реальної участі громадських організацій в ухваленні рішень антикорупційного спрямування необхідно розробити інформаційний портал, на якому усі охочі могли зареєструватися й отримати запрошення на парламентське слухання в спеціалізованому комітеті. Безумовно, кількість запрошених представників громадських організацій повинна бути обмеженою, але запровадження такого механізму дозволить подолати декларативність та обмеженість норми про участь громадськості в парламентських слуханнях.

Крім того, ми вже зазначили про позитивні тенденції зростання правової свідомості та правової культури громадян. Запорукою подолання корупції ми вважаємо оновлення ментальності населення, тому що, як уже наголошували, навіть формально засуджуючи корупцію, більшість громадян не нехтують нею, якщо корупційні дії здатні спростити їх життя. Зважаючи на це, першочерговим завданням держави є проведення різноманітних семінарів, тренінгів,

конференцій антикорупційного спрямування. Водночас важливо, щоб їх формат робили відкритим, а не проводили зазначені заходи лише для вчених і практичних працівників. Доповідачам потрібно використовувати просту, не перенасичену термінологією мову. Теми таких зустрічей не обов'язково повинні бути чітко конкретизованими і формалізованими. Для ефективнішого засвоєння матеріалу доцільно проводити подібні зустрічі на постійній основі. Наприклад, один раз зустрітися, щоб узагальнено обговорити проблеми в системі освіти; другий – звузити тематику, проаналізувавши проблему корупції в навчальних закладах; і лише на третій зустрічі звернутися до теми корупції взагалі та підкупу в навчальних закладах зокрема [710, с. 15]. Саме така система є ефективною, тому що має системний характер і зумовлює не примусове нав'язування, а самостійне відвідування учасниками таких навчальних заходів, ухвалення рішень. Крім того, вважаємо необхідним передбачити в навчальних планах підготовки школярів та студентів спеціальні дисципліни антикорупційного спрямування, тому що перед державою на сьогодні стоїть важливе й невідкладне завдання сформувати в нового покоління зневажливе ставлення до підкупу, кумівства, будь-яких особистим зловживань та інших корупційних проявів.

Третій напрям участі громадських організації в протидії корупції можливість ініціювати й безпосередньо проводити громадські антикорупційні експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів, подавати за їх результатами пропозиції до відповідних органів державної влади, одержувати від відповідних органів інформацію про ухвалення поданих пропозицій. Згідно з чинним законодавством антикорупційна експертиза в Україні буває двох видів: державною і громадською. Державну експертизу вповноважені проводити Міністерство юстиції України, профільний комітет ВР України та НАЗК, а громадську здійснюють з ініціативи окремих громадян, громадських організацій і юридичних осіб. На відміну від державної антикорупційної експертизи, що є обов'язковою, громадська відіграє лише рекомендаційну роль. Водночас з цим, як державна, так і громадська

антикорупційні експертизи – це способи викриття й попередження корупційних чинників, під якими розуміють здатність окремого нормативного припису або їх сукупності самостійно або у взаємодії з іншими нормами сприяти вчиненню корупційних правопорушень [349, с. 2].

Основним недоліком громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів є відсутність належного професіоналізму. Зокрема, конкретні експерти можуть не мати ґрунтовного рівня знань, практичних навичок, не бути обізнаними з методологією проведення такої експертизи, що на практиці проводити не до протидії корупції, а до її поширення. Дослідник А. Недотатко пропонує проводити таку експертизу із залученням незалежних акредитованих експертів, які повинні пройти відповідний курс навчання й отримати сертифікат, що надавав би відповідні повноваження. Навчання та видача сертифікатів повинні відбуватися на базі відповідного підрозділу Міністерства юстиції України, що є основним суб'єктом проведення антикорупційних експертиз [341, с. 185]. Ми вважаємо, що навіть такий підхід не здатний запобігти зловживанням із боку компетентних експертів, тому, змога підкупу є завжди.

Ще однією проблемою, що змушує сумніватися в прозорості експертів-представників громадських організацій, є спосіб фінансування. Відповідно до результатів свідчать дані соціологічного дослідження громадські організації фінансуються за рахунок внесків їх членів (56,7 %) і донорської допомоги (36,7 %). Але, 6,7 % співробітників стверджують, що бізнес також причетний до фінансової підтримки [39, с. 233]. Водночас неспроможність пересічного громадянина відокремити справжні громадські організації від «штучних», а також слабкі контакти неурядових організацій із широкою громадськістю призводять до пасивної громадської думки щодо необхідності долати корупційне зло [658, с. 163].

Отже, експерти теж можуть бути упередженими. З огляду на це, ми вважаємо, що компетентні експерти повинні проходити не лише проходити навчання на базі Міністерства юстиції України, а й проходити незаплановані

процедури ретельної спеціальної перевірки та поліграф для недопущення конфлікту інтересів, активного підкупу й можливості дискредитації результатів громадської антикорупційної експертизи.

Четвертий напрям діяльності громадських організацій – можливість ініціювати, проводити дослідження, зокрема, наукові, соціологічні тощо, з питань протидії корупції. Соціологічні опитування можуть стосуватися з'ясування таких питань: кому може належати ініціатива вчинення корупційного діяння (посадовій особі чи самому громадянинові); дослідження ефективності антикорупційних заходів; дослідження оцінювання громадянами діяльності громадськості в заходах протидії корупції в Україні; дослідження джерел інформації про корупційні дії тощо. Замовлення наукових досліджень не часте, але громадські організації, особливо міжнародні, іноді фінансують наукові гранти, пов'язанні з дослідженнями причин, умов і заходів, необхідних для подолання корупції в Україні.

П'ятий напрям діяльності громадських організацій із протидії корупції в Україні полягає в громадському контролі за виконанням законів у сфері протидії корупції з використанням форм контролю, що не суперечать законодавству. У демократичній державі підзвітність і громадський контроль за діяльністю влади (рішеннями й діями їх органів та посадових осіб) забезпечують за допомогою одночасного й паралельного політичного та громадського контролю [345, с. 3]. Перешкодами в здійсненні громадського контролю визнано некомпетентність суб'єктів контролю; суперечність законодавству форм проведення контролю; порушення правил / методології проведення певного заходу контролю. Крім того, пропозиції за результатами громадського контролю не носять обов'язкові [43, с. 113]. Зважаючи на це необхідне оновлення законодавства й уведення зобов'язуючого механізму виконання пропозицій і рекомендацій, що надходять як результати такого контролю.

Одним із важливих механізмів щодо реалізації громадського контролю з протидії корупції є Рада громадського контролю при НАБУ, склад якої

змінюють щороку. ЇЇ члени є найвпливовіші громадські антикорупційні організації. Раду формують шляхом проведення інтернет-голосування на сайті НАБУ. За рейтинговою системою відбирають перших 15 переможців, які стають її членами. Аналогічна Громадська рада функціонує при НАЗК.

Останнім напрямом діяльності громадських організацій у протидії корупції в Україні є організація антикорупційного навчання потенційних суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов'язаних із корупцією. Зазначений спосіб цілком можна визнати основою запобігання корупції, тому що його ефективне застосування поєднує пропаганду правомірної поведінки, виховання правової свідомості, етики, усвідомлення відповідальності й негативного ставлення до корупції. Більше того, саме антикорупційне навчання дозволяє державним службовцям, службовим і посадовим особам органів державної влади та місцевого самоврядування оволодіти знаннями про механізм протидії корупції в усіх сферах суспільного життя. Організацію й проведення таких заходів координує НАЗК [413, с. 28]. Водночас дуже часто громадські організації розробляють та реалізовують свої власні програми семінарів, вебінарів, тренінгів, підвищень кваліфікації у сфері протидії корупції.

Ще одним порівняно новим суб'єктом протидії корупції є юридичні особи. Він набув своїх антикорупційних повноважень лише з ухваленням Закону, в розділі X «Запобігання корупції у діяльності юридичних осіб» якого наведені загальні засади запобігання корупції в діяльності юридичних осіб. У ньому визначені вимоги до антикорупційної програми юридичних осіб і передбачені призначення особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми (уповноваженого). На нашу думку, підхід до надання певних антикорупційних повноважень юридичним особам виважений, а також свідчить про комплексний та всеохоплюючий підхід до подолання корупції. Позитивним є те, що антикорупційна програма юридичної особи хоча й затверджується одноособово керівником, але підлягає обов'язковому обговоренню всім колективом. Крім того, цей документ є відкритим і доступним для трудового

колективу постійно. Така норма справді може забезпечити доступність інформації, що, у свою чергу, сприятиме запобіганню корупції. Єдине, що викликає занепокоєння, – об'єктивність реалізації цього законодавчого припису.

Вважаємо не послідовним обмежений законодавчий крок до вибіркового визначення юридичних осіб, які мають обов'язково повинні затверджувати антикорупційну програму. Зокрема, ними є лише: 1) державні, комунальні підприємства, господарські товариства (у яких державна або комунальна частка перевищує 50 %), середньооблікова кількість працівників яких за звітний (фінансовий) рік перевищує 50 осіб, а обсяг валового доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) за цей період більший за 70 млн грн; 2) юридичні особи, які є учасниками процедури закупівлі відповідно до Закону України «Про публічні закупівлі», якщо вартість закупівлі товару (товарів), послуги (послуг), робіт дорівнює або перевищує 20 млн грн [440]. Таке формулювання є не виваженим огляду на те, що законодавець передбачає, що кримінальну відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення у сфері службової й професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, можуть нести службові особи юридичних осіб як публічного, так і приватного права незалежно від організаційно-правової форми. Саме тому необґрунтованим є те, що захід боротьби з корупцією можуть застосовувати до будь-яких юридичних осіб, а захід запобігання корупції обов'язковий лише для певних із них. Такий підхід є невиправданим і з огляду на те, що антикорупційна програма повинна бути спрямованою саме на виявлення, протидію й запобігання корупції в діяльності юридичної особи, що може призвести до зростання корупційних зловживань у приватноправовій сфері.

Більше того, такий обмежений підхід суперечить міжнародним зобов'язанням України: ст. 12 Конвенції ООН проти корупції, згідно з якою кожна держава-учасниця вживає заходів відповідно до основних принципів свого внутрішнього права, спрямованих на запобігання корупції в приватному секторі [233]. Натомість, чинна редакція ч. 2 ст. 62 Закону, що містить

вичерпний перелік юридичних осіб, які в обов'язково повинні затверджувати антикорупційну програму, свідчить про те, що держава захищає лише свої інтереси, а не інтереси суспільства щодо протидії корупції в будь-яких її проявах і сферах. З огляду на вищезазначене ми пропонуємо передбачити обов'язкове затвердження антикорупційної програми для всіх без винятку юридичних осіб. Цей захід насамперед дозволить пояснити вимоги й положення антикорупційного законодавства всім працівникам, сформувати в них правильні орієнтири щодо змісту та значення протидії корупції й прийнятності обов'язкового повідомлення про всі факти корупційних правопорушень.

Незважаючи на описані вище законодавчі недоліки, є певні позитивні зрушення в динаміці протидії корупції в діяльності юридичних осіб (як керівника, так і самих співробітників). Тому вважаємо необхідним зосередити увагу на основних напрямах протидії корупції, здійснюваних юридичними особами. Перший напрям – усунення зовнішніх і внутрішніх корупційних ризиків (обґрунтованих імовірностей настання подій корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення або порушення вимог антикорупційної програми) у діяльності юридичної особи. Відповідно до розділу 2 Типової антикорупційної програми юридичної особи, затвердженої Рішенням НАЗК № 75 від 2 березня 2017 р. юридична особа не менше одного разу на рік здійснює внутрішню оцінку корупційних ризиків у своїй діяльності [449]. Здійснення оцінки корупційних ризиків розглядається як один з найважливіших аспектів протидії корупції, що реалізується юридичними особами. Вона дозволяє створити умови щодо реалізації антикорупційних заходів відповідно до специфіки діяльності кожної юридичної особи [343, с. 245]. Загалом оцінювання корупційних ризиків полягає у визначенні потенційних і реальних наслідків для певних сфер діяльності юридичної особи в разі недодержання його працівниками вимог антикорупційного законодавства. Крім того, під час оцінки корупційних ризиків у діяльності

юридичної особи важливо визначити ймовірність їх виникнення в діяльності структурного підрозділу цієї юридичної особи [68, с. 161].

Для забезпечення стандартизації підходу до проведення оцінки корупційних ризиків НАЗК своїм рішенням № 126 від 02 грудня 2016 р. затвердило Методологію оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади [443], яка широко використовується й іншими юридичними особами. Згідно з цим нормативно-правовим актом процес оцінки корупційних ризиків складається певних етапів: організаційно-підготовчі заходи; ідентифікація (виявлення) корупційних ризиків; оцінка корупційних ризиків; складання звіту за результатами оцінки корупційних ризиків. З метою забезпечення об'єктивності такого звіту до проведення оцінки можуть залучатися й незалежні експерти, особливо під час проведення аудитів [140, с. 96]. За результатами опрацювання звіту внутрішнього та / або зовнішнього оцінювання корупційних ризиків керівник, засновники (учасники) вживають необхідних заходів для запобігання, виявлення й протидії корупції в діяльності юридичної особи, зокрема шляхом зміни антикорупційних стандартів і процедур [449].

Для усунення корупційних ризиків у юридичній особі необхідно використовувати наступні загальні правила: 1) удосконалення нормативних та організаційно-розпорядчих документів; 2) уточнення й конкретизація повноважень посадових осіб; 3) розроблення положень про механізми попередження, виявлення й урегулювання конфліктів інтересів і правил отримання подарунків, іншої благодійної допомоги, а також їх періодичні перегляд та оновлення; 4) уточнення термінів проведення певних процедур і загальне спрощення процесу ухвалення управлінських рішень тощо [68, с. 162]. Крім того, вагоме значення є і запровадження не лише загальних правил усунення корупційних ризиків, а й правил, що враховуватимуть специфіку мети та видів діяльності конкретної юридичної особи. Наприклад, юридична особа може: зазначити додаткові заборони, зважаючи на специфіку своєї діяльності, зокрема заборону працівникам на будь-яку діяльність, що може становити конкуренцію юридичній особі; визначити додаткові умови, за яких отримання є

забороненим; урахувати специфіку своєї діяльності й передбачати додаткові норми професійної етики працівників [449].

Другий напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції – спеціальний відбір кадрів. Кадри є основним ресурсом юридичної особи, що обумовлює наперед успіх її діяльності, тому їх відбір – одна з найважливіших управлінських функцій, яка впливає на подальшу діяльність і розвиток суб'єкта й без якої неможливо реалізувати інших функцій управління [68, с. 163]. Проте нині спеціальна перевірка є обов'язковою лише для кандидатів, які претендують на обіймання посад, що передбачають відповідальне або особливо відповідальне становища, а також посад із високим корупційним ризиком, перелік яких затверджений НАЗК. Спеціальній перевірці підлягають певні чітко визначенні в законодавстві відомості, зокрема особиста інформація [140, с. 96]. У разі виявлення за результатами спеціальної перевірки відомостей про претендента на посаду, що не відповідають установленим законодавством вимогам для обіймання посади, посадова особа (орган), яка (який) призначає (обирає) на цю посаду, відмовляє претендентові [440]. Крім того, ми переконані в необхідності чітко сформувати єдиний уніфікований підхід до відбору кадрів для усунення потенційних корупційних ризиків у діяльності всіх без винятку юридичних осіб незалежно від форми власності й організаційно-правової форми. Для цього ми пропонуємо конкретні заходи. По-перше, проводити конкурсний відбір комісійно, а не одноособово (керівником чи начальником відділу кадрів). Цей захід дозволить уникнути суб'єктивності та упередженості представників юридичної особи. Також важливо включати до таких комісій уповноваженого з протидії корупції. По-друге, значущим є належне документування процедури співбесіди, за якого кожний член комісіє виставляє бали за відповіді претендента й письмово коментує своє рішення, спираючись у своїх судженнях на твердження, висловлені претендентом або відомості з наданих останнім документів, а не на внутрішнє переконання. По-третє, особливої уваги та перевірки потребують документи, поданні претендентом на посаду. Зокрема, обов'язково необхідно перевірити справжність диплома про

освіту. Зазначена вимога дозволить уникнути проблем із невідповідністю вмінь і навичок претендента кваліфікаційним вимогам до певної посади. По-четверте, у разі відмови претендентові, ця інформація повинна бути відображеною письмово в певному документі, тому що за невмотивованості й необ'єктивності рішення про відмову в прийнятті на роботу, претендент зможе оскаржити таке рішення в судовому порядку. Крім того, подібний захід стане додатковим елементом захисту від надання відмов кваліфікованим працівникам та прийняття на вакантні місця осіб, що можуть «купити» посаду шляхом надання неправомірної вигоди в грошовій формі або одержання її як неправомірної послуги, що у свою чергу, також є елементом неправомірної вигоди.

Третій напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції – це систематичне антикорупційне підвищення кваліфікації працівників. Підвищення кваліфікації працівників юридичної особи у сфері запобігання та виявлення корупції здійснюється з метою надання базових знань з питань антикорупційного законодавства, підвищення рівня виконання вимог антикорупційної програми, формування антикорупційної культури, а також виховання нетерпимості до корупції. Підвищення кваліфікації здійснюється відповідно до затвердженого керівником юридичної особи тематичного плану-графіка на кожне півріччя, який готується уповноваженим. Підвищення кваліфікації повинно передбачати як заходи (лекції, тренінги, семінари, вебінари тощо) для всіх працівників юридичної особи, так і окремі заходи для керівника та/або засновників (учасників) юридичної особи [449]. На нашу думку, ті кошти, що юридична особа буде витрачати на підвищення кваліфікації своїх працівників у сфері протидії корупції, дійсно зумовлять скорочення кількості корупційних і пов'язаних із корупцією правопорушень. Програми таких курсів можуть бути як загальними, тобто прийнятними для всіх без винятку співробітників незалежно від сфери їх діяльності. Відповідно метою їх проходження буде формування загальних антикорупційних орієнтирів, зокрема, вивчення сутності протидії корупції, засад державної антикорупційної політики, певних основ антикорупційного законодавства,

актуальних питань протидії підкупу, відповідальності за вчинення корупційних дій. Поряд із такими курсами підвищення кваліфікації доцільно розробити спеціальні, адаптовані до сфер діяльності, наприклад, правоохоронної, судової, державної служб, діяльності юридичних осіб приватного права й осіб, які надають публічні послуги тощо. У такому разі програма навчання повинна охоплювати такі питання, як професійна етика, службова поведінка та регулювання конфліктів інтересів, особливості реалізації антикорупційних заходів у системі державної й муніципальної служби, протидія корупції в системі державної служби, особливості юридичної відповідальність за корупційні правопорушення, антикорупційний режим державних і муніципальних органів влади, антикорупційний режим юридичних осіб приватного права, антикорупційна експертиза нормативно-правових актів, антикорупційна поведінка державних та муніципальних службовців [358].

Четвертий напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції передбачає впровадження інституту уповноваженого підрозділу або уповноваженої особи з протидії корупції й уповноваженої особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми юридичної особи. Закон надає вичерпний перелік суб'єктів, у яких обов'язково повинен бути утвореним спеціалізований профільний підрозділ із протидії корупції, наприклад Офіс ПУ, апарати Ради національної безпеки і оборони України й ВСУ, підприємства, установи та організації, що належать до сфери управління державного органу (крім юридичних осіб, у яких відповідно до Закону затверджують антикорупційні програми), державні цільові фонди тощо [440]. Згідно з Типовим положенням про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції, затвердженим наказом НАЗК № 102/20 від 17 березня 2020 р. уповноважений підрозділ (уповноважену особу) утворюють як самостійний і функціонально незалежний структурний підрозділ (уповноважену особу) відповідно до ч. 1 ст. 13-1 Закону [478]. Крім того, ст. 64 Закону передбачає запровадження посади уповноваженої особи, відповідальної за реалізацію антикорупційної програми юридичної особи.

Основними завданнями уповноваженого є підготовка, забезпечення реалізації й контроль за з проведенням заходів щодо запобігання, протидії та виявлення корупції в юридичній особі. Уповноважений реалізує свої права та обов'язки безпосередньо. До виконання своїх функцій уповноважений може залучати (за згодою керівника) інших працівників юридичної особи. Здійснення уповноваженим своїх функцій у юридичній особі є незалежним. Втручання в діяльність уповноваженого з боку працівників, засновників (учасників), керівника, ділових партнерів юридичної особи, а також інших осіб заборонене [449]. Аналіз основних завдань уповноважених підрозділів (осіб) з питань запобігання й виявлення корупції та завдань уповноваженого із питань реалізації антикорупційної програми юридичної особи дає підстави зробити висновок про їх майже цілковиту тотожність. Саме тому ми вважаємо, що оптимальнішим є запровадження єдиної посади антикорупційного спрямування. Зокрема, до компетенції такої особи будуть належати такі питання: 1) розроблення, нагляд і контроль за реалізацією антикорупційної програми; 2) проведення конкретних заходів щодо запобігання корупції (допомога в заповненні декларації особі, уповноваженій на виконання функцій держави або місцевого самоврядування; пояснення антикорупційного законодавства тощо).

П'ятий напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції полягає в інформуванні уповноважених суб'єктів у юридичних особах (керівника, засновників, учасників, посадову особу, відповідальну за запобігання корупції) про випадки підбурення до вчинення корупційного правопорушення, пов'язаного з діяльністю юридичної особи, учинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень іншими працівниками юридичної особи або іншими особами (діловими партнерами), виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів. У розділі IX Типової антикорупційної програми юридичної особи зазначено, що юридична особа гарантує конфіденційність, але не визначено жодним конкретних засобів її забезпечення. Єдине, що можна трактувати як своєрідний засіб захисту

конфіденційності – можливість подання анонімних повідомлень про факти корупції. Водночас такі повідомлення підлягатимуть перевірці лише якщо стосуватимуться конкретного, чітко зазначеного працівника чи партнера або міситимуть інформацію, що може бути перевіреною.

Щодо захисту працівників, які повідомили інформацію про корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення, то він полягає в неможливості звільнення викривача, притягнення його до дисциплінарної відповідальності чи піддання керівником іншим негативним заходам впливу (переведенню, атестації, зміні умов праці, відмові в призначенні на вищу посаду, скороченню заробітної плати тощо) або загрозі таких заходів впливу з огляду на повідомлення ним про порушення вимог антикорупційного законодавства та/або вимог антикорупційної програми [449].

Шостий напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції – це проведення внутрішніх розслідувань для підтвердження чи спростування інформації про ймовірне порушення антикорупційної програми або корупційне чи пов'язане з корупцією правопорушення. Одержавши інформацію про можливе порушення вимог антикорупційної програми або вчинення корупційного чи пов'язаного з корупцією правопорушення працівником юридичної особи, її керівником чи безпосередньо самим уповноваженим, важливим є проведення внутрішнього розслідування. Таке розслідування здійснює комісія, до складу якої повинен входити уповноважений на реалізацію антикорупційної програми юридичної особи.

Кожній юридичній особі у своїй антикорупційній програмі необхідно чітко визначати строки ініціювання такого розслідування. За результатами внутрішнього розслідування в разі встановлення винуватості особи важливим є застосування певного дисциплінарного стягнення, а також аналіз причин та умов, що спряли вчиненню певного корупційного діяння. Такий аналіз відіграє важливу роль і може зумовити оновлення антикорупційної програми юридичної особи. Якщо за результатами внутрішнього розслідування в діях особи буде встановлено ознаки правопорушення, пов'язаного з корупцією, чи

корупційного кримінального правопорушення, то керівництво юридичної особи зобов'язане негайно повідомити про цей факт спеціально уповноважені суб'єкти у сфері протидії корупції.

Сьомий напрям діяльності юридичної особи у сфері протидії корупції полягає в застосуванні заходів дисциплінарної відповідальності до працівників, які порушують положення законодавства у сфері протидії корупції й антикорупційної програми. Дисциплінарну відповідальність за порушення антикорупційного законодавства та/або антикорупційної програми юридичної особи застосовують відповідно до Кодексу законів про працю України, Закону й антикорупційної програми конкретної юридичної особи. Дисциплінарну відповідальність можуть застосовувати до осіб, які: 1) не повідомили безпосереднього керівника про потенційний конфлікт інтересів; 2) не передали в управління корпоративних прав чи порушили строки такого передавання, не повідомили чи порушили строки повідомлення НАЗК про таке передавання в управління підприємств і корпоративних прав, не надали до НАЗК нотаріально завіреної копії договору про таке передавання [645].

Більше того, ми вже наголошували на неоднозначності законодавчого припису щодо застосування до винних у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, дисциплінарної відповідальності поряд із кримінальною чи адміністративною. Водночас зазначене положення є в більшості антикорупційних програм, тому що запозичене з типової антикорупційної програми. Наприклад, згідно з Антикорупційною програмою «Інтенжін» особа, яка вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, пов'язане з корупцією, але до якої судом не було застосовано покарання чи на яку не було стягнення у вигляді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави або місцевого самоврядування або такою, що прирівнюється до цієї діяльності, підлягає притягненню до дисциплінарної відповідальності [400].

Відповідно до Антикорупційної програми «Лемтранс» за наявності достатніх підстав за результатами внутрішнього розслідування керівник компанії накладає дисциплінарне стягнення відповідно до законодавства й (або) передає зібрані матеріали в правоохоронні органи для подальшого розслідування [17]. Ми переконані, що такі приписи є яскравими проявами дискредитації конституційного припису про неможливість двічі притягати до відповідальності за одне й те саме діяння, тобто, особа може підлягати дисциплінарній відповідальності лише за порушення, визначені в антикорупційній програмі конкретної юридичної особи, що не належать до законодавчо визначеного переліку правопорушень, пов'язаних із корупцією, та корупційних кримінальних правопорушень.

Отже, громадські організації є важливим суб'єктом протидії корупції, що здійснює антикорупційну діяльність за п'ятьма напрямами: 1) реалізовує право участі в парламентських слуханнях; 2) проводить інформаційні кампанії щодо попередження корупції; 3) ініціює і безпосередньо проводить громадські антикорупційні експертизи нормативно-правових актів та їх проєктів; 4) ініціює й проводить дослідження, зокрема наукові, соціологічні тощо, з питань запобігання корупції, а також антикорупційне навчання потенційних суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією.

Щодо протидії корупції юридичними особами, то її реалізують за сімома основними напрямами: 1) усунення зовнішніх та внутрішніх корупційних ризиків у діяльності юридичної особи; 2) розроблення й реалізація спеціальної процедури відбору кадрів для всіх юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми; 3) систематичне антикорупційне підвищення кваліфікації працівників; 4) упровадження уповноваженого підрозділу (особи) з питань антикорупційної діяльності; 5) належне інформування керівництва юридичної особи про підбурення до вчинення корупційного правопорушення, пов'язаного з діяльністю юридичної особи, випадки вчинення корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень

працівниками юридичної особи чи іншими особами; виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; 6) проведення внутрішніх розслідувань щодо порушень вимог антикорупційної програми чи інших корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень; 7) неминучість застосування заходів дисциплінарного впливу за порушення антикорупційної програми.

Висновки до розділу 3

1. З'ясовано, що значущість протидії корупції зумовила розроблення розгалуженої й порівняно замкненої системи спеціалізованих антикорупційних органів. Водночас певні стратегічні повноваження у сфері протидії корупції зберегли органи загальної компетенції (ВР України, ПУ, КМУ). Визначено, що така розпорошеність повноважень, а подекуди їх дублювання, не спрощує, а, навпаки, ускладнює протидію корупції. Зважаючи на це більш виваженим буде не кількісний, а якісний підхід і чітке, а не декларативне розмежування функцій та засад співпраці між усіма державними інституціями, уповноваженими протидіяти корупції в Україні.

2. Визначено основні напрями антикорупційної діяльності органів загальної компетенції. Зокрема, ВР України забезпечує формування антикорупційної політики й проведення антикорупційної експертизи нормативно-правових актів. Кабінет Міністрів України здебільшого спрямований на координацію антикорупційної діяльності як держави загалом, так і НАЗК зокрема. Щодо повноважень ПУ у сфері протидії корупції, то саме глава держави повинен забезпечити виконання стратегічного завдання подолання корупції для реалізації ч. 3 ст. 102 КУ, що передбачає набуття повноправного членства України в Європейському Союзі та Організації Північноатлантичного договору.

3. Проаналізовано повноваження спеціально уповноважених органів державної влади у сфері протидії корупції. Основними функціями НАЗК є аналітична (аналіз ситуації з корупцією); контрольна (додержання правил

етичної поведінки, законодавства щодо запобігання конфлікту інтересів у діяльності публічних службовців), координувальна, співпраця з викривачами корупції й адміністрування Єдиного державного реєстру декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, Єдиного державного реєстру осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення, Єдиного державного реєстру фінансових звітів політичних партій.

4. Визначено, що сутність діяльності АРМА полягає в пошуці активів, доведенні їх кримінально протиправного або корупційного походження, конфіскації його, винятково за рішенням суду, а потім продажі зазначених активів на публічних торгах. Усю інформацію про активи та рахунки зберігають у спеціально створеному відкритому реєстрі, адміністрування якого також забезпечує АРМА.

5. Досліджено причини низької ефективності діяльності НАБУ як правоохоронного органу, уповноваженого розслідувати більшість корупційних кримінальних правопорушень. Наголошено на необхідності розширення повноважень НАБУ, удосконалення процесу професійного відбору кадрів і створення дієвої системи неможливості політичного втручання у розслідування.

6. Досліджено роль САП у механізмі реалізації державної політики з протидії корупції в аспекті процесуального керівництва розслідуваннями корупційних кримінальних правопорушень, притягненні корупціонерів до кримінальної відповідальності й відшкодуванні державі завданої шкоди. Наголошено на важливості чіткого розмежування компетентностей між Офісом Генерального прокурора та САП.

7. З'ясовано, що ВАК є останньою ланкою в ланцюжку новостворених антикорупційних органів. Його місія полягає в здійсненні справедливого, об'єктивного й неупередженого правосуддя щодо корупційних кримінальних правопорушень. Вважаємо, що результати ефективності цієї інституції вважаємо ще зарано. Водночас варто наголосити, що вони прямо залежать від

об’єктивності та оперативності органів, що забезпечують досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень і процесуальне керівництво ними.

8. Доведено, що роль і значення ЗМІ у забезпеченості демократизму, плюралізму й публічності в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, є неоціненними, тому що основне завдання ЗМІ – забезпечення оперативного, об’єктивного й належного висвітлення подій, фактів і явищ. Виконання цього завдання є запорукою інформування населення про стан корупції, її причини, умови, факти вчинення корупційних правопорушень, а також правопорушень пов’язаних із корупцією, що, у свою чергу, є фундаментом для протидії корупції.

9. Обґрунтовано, що позицію, що українське законодавство доволі детально описує напрями участі ЗМІ в протидії корупції. Водночас, ми вважаємо, що таких напрямів більше. Зокрема, ухвалення Закону України «Про доступ до публічної інформації» значно спростило процедуру користування та розповсюдження інформації про корупцію. Завдяки відкритим інформаційним ресурсам журналісти мають право ставати свідками й викравачами корупційних схем і прихованих доходів осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. Більше того, журналісти мають право безперешкодно звертатися за доступом до суспільно значущої та іншої інформації, що не належить до конфіденційної чи інформації з обмеженим доступом. Запит про доступ до публічної інформації повинні розглядати оперативно, а відповідь можуть надавати не лише усно чи письмово, а й у електронному форматі. Проте на практиці відповіді на журналістські запити або затримують, або «гублять» майже безкарно для їх виконавців.

10. Наведено основні напрями діяльності громадськості щодо протидії корупції: 1) здатність запитувати й одержувати від органів державної влади та місцевого самоврядування обсягом і в порядку, не заборонених законом, інформацію про заходи щодо запобігання й боротьби з корупцією;

2) можливість уносити пропозиції суб'єктам права законодавчої ініціативи щодо вдосконалення законодавчого регулювання відносин, що виникають у сфері запобігання корупції; 3) моніторинг управлінських рішень.

11. Визначено, що, незважаючи на можливість викривачів протидіяти корупції лише шляхом повідомлення компетентним суб'єктам про ймовірні факти корупційних або пов'язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону, роль такого напряму є колосальною й може істотно скоротити кількість випадків учинення корупційних діянь і діянь, пов'язаних із корупцією, а також сприятиме формуванню позитивного досвіду в інших осіб щодо необхідності розкриття всіх корупційних проявів.

12. Наголошено, на необхідності державної підтримки антикорупційних громадських організацій. Висловлені основні напрями діяльності антикорупційних громадських організацій, реалізовані ними для протидії корупції: 1) залучення до участі в парламентських слуханнях; 2) проведення інформаційних кампаній, спрямованих на формування соціально позитивної поведінки й зневажливого ставлення до будь-яких корупційних проявів; 3) проведення громадських антикорупційних експертиз нормативно-правових актів і їх проєктів та надання за результатами таких експертиз пропозицій до відповідних органів державної влади; 4) здійснення наукових і соціологічних досліджень антикорупційного характеру; 5) громадський контроль за виконанням та додержання законів у сфері протидії корупції; 6) організація антикорупційного навчання потенційних суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень і правопорушень, пов'язаних із корупцією.

13. Визначено основні напрями антикорупційної діяльності, що реалізовуються юридичними особами: 1) усунення ризиків у діяльності юридичної особи; 2) реалізація спеціальної процедури відбору кадрів для всіх юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми; 3) системне антикорупційне підвищення кваліфікації працівників; 4) упровадження уповноваженого підрозділу (особи) з питань антикорупційної діяльності; 5) інформування керівництва юридичної особи про підбурення до

вчинення корупційного правопорушення, випадки вчинення корупційних або пов’язаних із корупцією правопорушень працівниками юридичної особи або іншими особами; виникнення реального чи потенційного конфлікту інтересів; 6) проведення внутрішніх розслідувань щодо порушень вимог антикорупційної програми чи інших корупційних або пов’язаних із корупцією правопорушень; 7) неминучість застосування заходів дисциплінарного впливу за порушення антикорупційної програми.

РОЗДІЛ 4. КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗАХОДІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В ОКРЕМИХ ГАЛУЗЯХ

4.1. Особливості протидії політичній та економічній корупції

Аналіз наукових джерел яскраво демонструє плюралізм підходів до видів, способів, заходів, напрямів протидії корупції. Зокрема, запропоновано впливати на конкретні детермінанти або вживати різних заходів (соціальних, правових, економічних, інформаційних тощо). На нашу думку, доцільним є застосування галузевого підходу, що буде враховувати особливості кожної галузі, виявить детермінанти корупції в них й на їх основі дозволить розробити адаптовані до потреб кожної галузі, найбільш ефективні, цілеспрямовані заходи, необхідні для протидії тому чи іншому виду корупції.

Насамперед з огляду на колосальний вплив політичної корупції на державну політику пропонуємо зосередити особливу увагу саме на протидії корупції в цій галузі. Форми політичної корупції схематично зображені на Рисунку 4.

Рисунок 4 – Форми політичної корупції

Щодо ознак політичної корупції, то першою з них є не лише протиправність, але й неетичність, тому що високорівнева корупція характеризується можливістю зацікавленої особи за допомогою потенційно неетичних засобів впливати на політика [83, с. 46]. Згідно з КУ єдиним носієм влади в державі є народ, який може реалізовувати свою владу як безпосередньо, так і через обраних представників, тобто діяльності державних органів, органів державної влади і органів місцевого самоврядування повинна бути спрямована виключно на реалізацію волі народу і в його інтересах. А наявність особистих зв'язків, фактично, дискредитує цю норму. Таким чином, логічним є припущення Д. Мілі, що бажання отримати такі зв'язки закономірно ставить питання, чи можуть вони бути придбані або орендовані [736, с. 30]?

Іншими словами наявність так званих «прямих» відносин між зацікавленою особою і політиком, безумовно, спрощує процедуру їх «співпраці». Природно, спільне проведення часу зазначеними особами не може бути прямо кваліфіковано як корупція, а лише як лобізм, однак, певні передумови для зародження останньої все ж можуть з'явитися. А в разі постійного характеру такого роду зустрічей, державне управління ризикує перетворитися на маріонетку бізнесу (корпорацій).

По-друге, інструмент збагачення конкретних груп або еліт. Безумовно, політична корупційна діяльність завжди спрямована на задоволення інтересів вузьких груп та суттєво загострює протиріччя між приватними інтересами вузьких груп (класів, груп, партій тощо) та інтересами громадянського суспільства і тим самим є фактором соціальної несправедливості. Політична корупція не є плацдармом для реалізації волі всіх верств суспільства, а тільки певних «обраних» осіб, які мають «доступ» до високопоставлених чиновників, уповноважених на прийняття управлінських рішень, і необхідні важелі тиску на цих суб'єктів, з метою власного збагачення. Такими важелями можуть стати іміджеві, політичні, економічні, соціальні тощо.

По-третє, характерною особливістю елітарної корупції в Україні є її політизація, відкрите, хіба що не сказати масове зрощення підприємців в

політику [242, с. 33]. Таким чином, особи, які є засновниками або представниками певних юридичних осіб, а також їх об'єднань, отримують безпосередню можливість лобіювати свої бізнес-інтереси, минаючи посередників. І як свідчить практика, найпростіший спосіб досягнення цієї мети – це саме корупційний. Такого роду політики відстоюють виключно інтереси власного бізнесу, а не галузі. І це колосальна різниця між українським і класичним європейським лобіюванням, де великий бізнес створює асоціації, або спеціалізовані структури, і ці структури вже представляють бізнес в парламенті [130, с. 73]. Тобто, політична корупція тісно пов'язана з бізнес циклом [693, с. 306] і може виступати одним з його основних інструментів.

Щодо основних причин та заходів, необхідних для забезпечення належного рівня протидії цьому виду корупції, то ми пропонуємо розглянути їх у Таблиці 5.

Таблиця 5 – Причини та заходи протидії політичній корупції

№ пор.	Причина політичної корупції	Захід, необхідний для протидії
1.	Недостатній рівень реалізації принципу публічності	Залучення неурядових організацій і приватних осіб до законодавчого процесу є одним із принципів демократичного режиму, тому що вони виконують величезну роботу з захисту прав та свобод громадян, обізнаності громадськості й звітування про діяльність уряду та місцевого самоврядування [192, с. 3]. Проте процедура такого залучення законодавцем майже невизначена. Наприклад, ч. 7 ст. 29 Закону України «Про комітети ВР України» передбачає можливість участі запрошених осіб у засіданнях комітетів, але процедура їх участі, можливості та обсяг впливу на обговорення й ухвалення рішення з тих чи інших питань законодавцем невстановлені. Аналогічну норму містить і в постанова КМУ № 950 від 18 липня 2007 року «Про затвердження Регламенту КМУ», але навіть із її

Продовження таблиці 5

1	2	3
		ухваленням питання про правила такого залучення залишається відкритим. Такі законодавчі прогалини базис для успішного процвітання зловживання у сфері ухвалення управлінських рішень [51, с. 70–71]. Саме тому нагальним є оновлення зазначених вище нормативно-правових актів шляхом чіткого визначення форм участі зацікавлених осіб у діяльності ВР України й КМУ
2.	Відсутність належного підходу до проведення антикорупційної і кримінологічної експертиз нормативно-правових актів	Щодо антикорупційної експертизи, то нею прийнято вважати діяльність фахівців (експертів) із виявлення та опису корупціогенних факторів, що стосуються чинних правових актів і їх проєктів; а також розроблення рекомендацій, спрямованих на усунення або обмеження дії таких факторів [16, с. 6]. Порядок проведення цієї експертизи встановлений Законом. Варто зазначити, що на практиці інколи важко або зовсім невигідно виявити фактор корупції, тому що зацікавлені особи елементарно можуть підкупити чиновника, щоб він позитивно оцінив той чи інший законопроєкт. Щодо кримінологічної експертизи, тобто експертно-кримінологічного дослідження, спрямованого на виявлення значущих кримінологічних чинників, небажане виникнення або негативні зміни яких пов’язані з об’єктом дослідження, а також розробленням рекомендацій щодо їх усунення, запобігання або стимулювання [366, с. 23], то ситуація щодо неї ще гірша. Оскільки результати антикорупційної експертизи de jure підлягають публікації, а дані кримінологічних експертиз є повністю закритими, проблемним насамперед є, те, що поняття, сутність і порядок проведення кримінологічної експертизи на законодавчому рівні не визначено.

Продовження таблиці 5

1	2	3
3.	Поширеність кланових структур, традиції непотизму, використання «дружніх зв'язків», «дарування» подарунків-подяк	Формування антикорупційного світогляду (антикорупційної етики) та активна участь громадян, антикорупційних громадських організацій і журналістів у розкритті діяльності кого є запорукою протидії цій причині, тому що саме суспільна думка не дозволить стерти з людської пам'яті походження капіталу й «молоді роки» головного героя клану та його найближчого оточення. Нині ми є свідками того, як особи з кримінальним минулим є лідерами кланів, мають офіційні статуси, очолюють ради й мерії українських міст. Якщо в структурі клану є озброєні групи або загони, клан використовує насильство як інвестицію та вирішує за допомогою кримінального терору або шантажу власні завдання, то ми маємо справу зі специфічною формою мафії [513, с. 50, 53–54]. У такому разі важливим є вдосконалення законодавчої бази щодо протидії організованій злочинності. Крім того, ми неодноразово наголошували на необхідності зміни свідомості громадян щодо неприпустимості екстраполяції особистих відносин у сферу взаємодії із суб'єктами владних повноважень. Перший крок до цього було зроблено шляхом розроблення системної законодавчої бази щодо недопущення й способів усунення конфлікту інтересів.
4.	Відсутність законодавчо визначених форм політичного впливу	Необхідно чітко визначити законні способи впливу на політиків. По-перше, у ст. 91 Закону України «Про Регламент ВР України» необхідно додати частину 1-1 і викласти в такій редакції: «Якщо законопроєкт розроблений за участю осіб, які відповідно до положень КУ не є суб'єктами законодавчої ініціативи, то разом із законопроєктом подається список авторів, що повинен містити імена авторів та учасників розроблення

Продовження таблиці 5

1	2	3
		законопроєкту, а також (за наявності) посади й назви організацій, які вони представляють [455]. По-друге, ст. 48 Закону України «Про комітети ВР України» доповнити ч. 4 у такій редакції: «У засіданнях комітетів мають право брати участь суб'єкти лобізму з питань, що стосуються до предмета лобізму». По-третє, § 3 постанови КМУ № 950 від 18 липня 2007 р. «Про затвердження Регламенту КМУ» викласти в такій редакції: «Кабінет Міністрів інформує громадськість про свою діяльність, залучає громадян, представників і лобістських організацій до процесу ухвалення рішень із питань, що мають важливе суспільне значення і стосуються сфери їх діяльності».
5.	Відсутність, не лише правових, а й моральних принципів взаємодії між зацікавленими особами та представником влади	Вплив на політичну діяльність повинен мати наповнена певні ознаки. Зокрема, формалізм, тобто зацікавленим особам потрібно визнавати першість змісту закону, а не його букви, і відповідно вся їх діяльність повинна бути підпорядкованою цьому правилу. Водночас політична корупція перебуває поза рамками дії будь-яких принципів тлумачення права, тому що зусилля політичних корупціонерів спрямовані винятково на задоволення потреб груп інтересів незалежно від того, наскільки вони відповідають правопорядку. Зважаючи на це політичні корупціонери не цураються будь-яких засобів для досягнення поставлених цілей. В суспільстві сформувалося негативне ставлення, зокрема, до лобізму як діяльності, що в кращому випадку межує з правомірністю, а в гіршому є суто неправомірною. Вплинути на ці усталені уявлення в умовах масштабності зловживання владою, підкупу й незаконного впливу на представників влади виявляється важко [51, с. 72].

Ще однією не менш корумпованою галуззю є економіка, що підтверджують результати рейтингу «Економічна свобода у світі». Відповідно до них Україна хоча й піднялася на 7 позицій (138-ме місце зі 162), але продовжує залишатися в групі економічно невільних країн, зокрема єдиною європейською країною ній. Сусіди України за рейтингом Пакистан, Туніс (обидва 129-те місце), Таджикистан (132-те місце) і Бангладеш (133-те місце). Позицію кожної країни в рейтингу визначають за 44 показниками, що оцінюють п'ять сфер економічної свободи: розмір уряду (український індекс – 6,72 бала з 10), правову систему та право власності (4,57), грошово-кредитну політику (5,65), відсутність обмежень у міжнародній торгівлі (6,78) і законодавство (6,61) [493]. Згідно з іншим впливовим рейтингом, сформованим американським аналітичним центром «Фонд «Спадщина» (The Heritage Foundation), із 12 розглянутих економічних свобод Україна покращила показники за вісьмома (правом власності, ефективністю судочинства, цілісністю уряду, трудовими свободами, валютними свободами, державними витратами, податковою політикою, свободою торгівлі), дві залишилися незмінними (інвестиційні й фінансові свободи), а дві погіршилися (свободи бізнесу та оподаткування) [166].

Під економічною корупцією розуміють підкуп (отримання, обіцянку, пропозицію, надання або вимагання неправомірної вигоди), будь-яке інше незаконне використання особою свого публічного статусу, поєднане з отриманням вигоди (майна, послуг чи пільг або переваг, зокрема немайнового характеру) як для себе, так і для будь-яких інших осіб усупереч охоронюваним законом економічним інтересам громадянина, юридичної особи, суспільства або держави чи незаконне надання такої вигоди зазначеній особі незалежно від здійснення зазначених діянь особисто або через посередників. Охоронюваними законом економічними інтересами громадянина, юридичної особи, суспільства або держави є повноваження й свободи, що не суперечать КУ, іншому законодавству, міжнародним договорам та ухваленим відповідно до них нормативно-правовим актам права, у сферах власності (відносини володіння,

користування, розпорядження майном) та економічної діяльності (відносини виробництва, обміну, розподілу й споживання товарів, надання послуг).

Основними ознаками економічної корупції є, по-перше, те, що вона з приватної злочинної практики перетворюється на системну проблему, характерну для формулювання корумпованих усталених сегментів економіки, у яких панує політична воля, а сама держава починає функціонувати в інтересах олігархічних груп [98, с. 82.] Інституційність економічної корупції наприкінці минулого століття в Україні послужила методом створення нових бізнес-структур, що одночасно як пришвидшувало економічний розвиток, так і гальмувало його [486, с. 23]. Нинішні статистичні дані свідчать про те, що роль цих структур на сьогодні полягає лише в гальмуванні. Інституціоналізація економічної корупції в Україні характеризується такими особливостями: 1) значним ступенем тіньової економіки; 2) перетворенням корупції на звичну форму діяльності; 3) стійкістю корупційної економічної діяльності, що перестала бути епізодичною; 4) економічної корупції складною розгалуженою структурою, що охоплює осіб на різних рівнях системи управління [486, с. 24].

Друга ознака полягає в тому, що корупція є не лише державному секторі економіки, а й у приватному. Тоді, коли менеджер має змогу використовувати владу під час укладення договорів, надання різноманітних пільг, премій і найму робітників, є можливість організувати корупційні дії для особистої вигоди, незважаючи на економічну шкоду власникам або акціонерам. Значний ступінь корупції та її постійне поширення всередині країни призводять до необхідності формулювання проблеми пошуку шляхів ефективної боротьби з нею в усіх сегментах, особливо основних секторах економіки країни [98, с. 85.]

Згідно з третьою ознакою подекуди корупція стає бізнесом. Це також спотворює правила гри, тому що окремих юридичних осіб захищають від конкуренції, а отже, підтримують неправильну роботу підприємств. Чиновники, які приховують свої ділові відносини, можуть переоцінити технічну складність проєктів у публічному просторі, що, зумовить спотворення фактичної

інвестиційної картини. Економічна корупція призводить до погіршення якості надання публічних послуг, а отже, сповільнює розвиток економіки [321, с. 13].

Щодо основних причин та заходів, необхідних для якісної протидії економічній корупції, то, як і з політичною корупцією, пропонуємо розглянути їх у таблиці.

Таблиця 6 – Причини та заходи протидії економічній корупції

№	Причина	Захід, необхідний для протидії
1.	Тіньова економіка	Зростання корупції й зростання тіньової економіки тісно взаємопов'язані. Їх основна причина полягає в тому, що неправомірна вигода частково відіграє роль своєрідного податку з тіньового обороту. З іншого боку, високі корупційні доходи посилюють проблему їх використання, розширюючи сферу тіньового споживання [292, с. 23]. У літературі немає чіткого визначення тіньової економіки. Юристи розглядають її як економічну діяльність, заборонену законодавством України. Також під тіньовою економікою розуміють усю економічну діяльність, за якої з різних причин не враховують офіційної статистики й відповідно не долучають до складу ВВП. Економісти виділяють три сфери тіньової економіки: неофіційну економіку – легальні види економічної діяльності, у яких немає фіксованого офіційною статистичного виробництва товарів і послуг, приховування цієї діяльності від податків; фіктивну економіку – підкуп, приписки, спекулятивні угоди й інші види шахрайства, пов'язані з отриманням та передаванням грошей; підпільну економіку – усі заборонені законом види економічної діяльності [420, с. 57]. Об'єктивна тіньова економіка є в будь-яких країнах світу. Якщо у високорозвинених країнах поведінку суб'єкта тіньової економічної діяльності можна пояснити девіацією від норми, то в трансформаційних економіках, крім девіації від норми, девіацією в межах норми, тобто причиною останньої, є «прогалини» в чинному законодавстві, що дають можливість виходити в «тінь», не порушуючи чинного законодавства [32, с. 52].

Продовження таблиці 6

1	2	3
		Для скорочення рівня тіньової економіки й з'ясування ступеня її впливу на офіційну, необхідно подолати безліч перешкод [41, с. 106]. І звісно прогнозувати повне викорінення цього явища, на жаль, неможна. Проте навіть скорочення її рівня здатне істотно вплинути на бізнес-клімат у суспільстві загалом і зниження рівня корупції [716, с. 48], тому що система корупційно-тіньових відносин є головною перешкодою на шляху реалізації реформ, спрямованих на модернізацію української економіки й прогресивних змін у суспільстві [490, с. 37]. Для цього дуже важливо створити та забезпечити належне функціонування системи органів контролю, щоб знизити рівень ухилення від сплати податків, легалізації корупційних доходів і фіктивного підприємництва
2.	Небажання зацікавлених осіб виходити з «тіні», щоб ухилитися від сплати податків	Необхідність законної сплати податків, без сумніву, призведе до порушення бізнес-циклів багатьох підприємств, що роками лобіювали свої інтереси законними й незаконними способами без будь-яких відрахувань до бюджету країни. Наприклад, у законопроєкті «Про лобізм» від 20 вересня 2016 р. передбачена державна реєстрація для фізичної або юридичної особи, яка має намір бути суб'єктом лобіювання та внесення інформації про неї до державного реєстру лобістів. Така умова зумовлює необхідність сплати податків суб'єктом лобізму, а отже, є важливим стимулом бойкоту ухвалення подібного закону, тому що необхідність законної діяльності призведе до деформації ділових циклів багатьох юридичних осіб, які роками могли лобіювати свої інтереси без будь-яких відрахувань державі [51, с. 71]. Ми переконані в необхідності прийняття цього проєкту закону, а також посилення відповідальності за ухилення від сплати податків, зокрема збільшення суми штрафу як виду кримінального покарання

Продовження таблиці 6

1	2	3
3.	Відсутність належної комунікації між різними суб'єктами	На державному рівні необхідно забезпечити провідну роль держави у реалізації антикорупційних заходів та створити перепони для можливості використання корупційних доходів у діяльності суб'єктів господарювання. На рівні ділового середовища: впроваджувати програми комплаенс згідно з сучасною міжнародною практикою [94, с. 86]
4.	Існування сфер «прямої взаємодії між суб'єктом владних повноважень» та особою, яка звертається за видачею дозволу, ліцензії, довідки тощо	Світовий економічний форум вважає, що цифровізація має великий потенціал для бізнесу й суспільства, що може призвести до додаткових 30 трлн дол. в економіці впродовж наступних 10 років. Крім того, згідно з прогнозами міжнародної дослідницької компанії «IDC», 40 % провідних компаній можуть витиснути ринок новачків, які із самого початку стали на цифровий шлях. Це є свідченням того, що цифрова трансформація є одним зі стратегічних напрямків модернізації економіки. Цифровий уряд – це відкрита, прозора та зручна можливість для громадян та бізнесу, доступна в Інтернеті в будь-який час [786, с. 1]. Електронні голосування, правосуддя, надання адміністративних послуг, подавання звернень і скарг до державних органів та органів місцевого самоврядування з застосуванням інформаційних технологій, а також будь-яке надання інформації про державні органи в електронному вигляді є складовою розглянутого механізму [364, с. 187]. Форми громадського контролю, реалізовувані з застосуванням інформаційних технологій, повинна всіляко підтримувати держава, а горизонти їх застосування потрібно максимально розширювати. Водночас необхідно додержуватися принципу незалежності суб'єктів громадського контролю від органів влади [170, с. 122]. Оцифровування не залежить лише від технологій. Цей процес потребує комплексного підходу, що пропонує

Продовження таблиці 6

1	2	3
		доступні, швидкі, надійні й персоналізовані послуги. Державний сектор у нашій державі погано підготовлений до такої модернізації. Традиційні форми регулювання можуть не спрацювати. Послуги повинні бути пристосованими до конкретних потреб і цільової аудиторії, зокрема потреби бізнесу [786, с. 10]. Нині для спрощення діяльності суб'єктів господарювання дистанційно вже надають такі послуги: державну реєстрацію фізичної особи-підприємця; видачу видачу виписки з Єдиного державного реєстру юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців; державну реєстрацію припинення фізичної особи-підприємця; державну реєстрацію створення юридичної особи (зокрема в результаті виділу, злиття, перетворення, поділу) тощо [414]. Водночас ми вважаємо, що в подальшому цей перелік доцільно розширити а строк надання окремих послуг – скоротити
5.	Непрозорість державних закупівель	Неефективне управління державними коштами характеризується низьким рівнем підзвітності та верховенства права. В умовах цих недоліків у національній економіці не тільки знижується ефективність господарської діяльності, але й зростає соціальна нестабільність, скорочуються інвестиції, гальмує економічне зростання [653, с. 37]. Для усунення подібних наслідків і подальшої протидії важливо: 1) постійно проводити електронні торги, незалежно від суми договорів; 2) спростити систему державних закупівель та забезпечити її доступність; 3) чітко сформулювати правові норми й не допустити колізії між ними; 4) установити об'єктивні стандарти поведінки та проведення процедур державних закупівель, зокрема однозначно сформулювати понятійно-категоріальний апарат («пов'язані особи», «змова» тощо); 5) упроваджувати міжнародні стандарти проведення публічних торів [248]

З огляду на зазначене вище варто наголосити, що забезпечення належного рівня протидії політичній та економічній корупції є першочерговим завданням держави, тому що сприятиме економічному зростанню, посиленню ролі державних інституцій, відновленню довіри до них, а також покращить іміджу держави на міжнародному рівні, що, у свою чергу, підвищить рівень міжнародних інвестицій.

Основними причинами політичної корупції, на нашу думку, є: недостатній рівень реалізації принципу публічності; відсутність належного підходу до проведення антикорупційної й кримінологічної експертиз нормативно-правових актів; поширеність кланових структур, традиції непотизму, використання «дружніх зв'язків», «дарування» подарунків-подяк; відсутність законодавчо окреслених форм політичного впливу; відсутність морального осуду політичної корупції як явища.

Основними заходами протидії вважаємо: оновлення законодавства; формування антикорупційного світогляду та розширення умов для реалізації принципу публічності. До причин економічної корупції належать: тіньова економіка; небажання здійснювати підприємницьку діяльність легально; відсутність належної комунікації між різними суб'єктами у сфері господарювання; велика кількість сфер «прямої взаємодії» між суб'єктом владних повноважень» та особою, яка звертається за видачею дозволу, ліцензії, довідки тощо; корупційна складова під час проведення державних закупівель. Ми вважаємо, що усунути ці причини дозволить: оновлення законодавства; створення органів, що зможуть забезпечити якісний нагляд і контроль у сфері господарювання; ширше застосування електронного урядування та оптимізація державних закупівель.

4.2. Особливості протидії корупції у судовій системі та правоохоронних органах

Дослідивши особливості протидії політичній та економічній корупції, пропонуємо зосередити увагу на рисах протидії корупції в діяльності суду й правоохоронних органів. Проблема корупції в судовій системі є типовим явищем у країнах, що розвиваються. Для їх функціонування така корупція завдає більшої шкоди, ніж будь-яка інша, тому що навіть припущення про корумпованість судової влади викликає широкі сумніви щодо успішності антикорупційної діяльності та ефективності правового захисту за допомогою судових засобів [329, с. 153]. Наприклад, у 2020 р. НАБУ оприлюднило касети, нібито записані в кабінеті голови окружного адміністративного суду м. Києва П. Вовка. Ці записи, здається, фіксують П. Вовка та інших суддів, які планують вплинути на інші суди та органи судового управління, водночас хвалячись тим, що вони «володіють двома судами – окружним і конституційним». Незважаючи на обурення громадськості й подальше кримінальне розслідування, Вища рада правосуддя одноголосно відмовилася відсторонити цих суддів. Потім ескалація недовіри була зумовленою, як уже наголошували, КСУ, що фактично демонтував ключовий елемент антикорупційної інфраструктури України. Він постановив, що тим, хто надає неправдиву інформацію в антикорупційних деклараціях, більше не буде загрожувати кримінальна відповідальність. Суд позбавив НАЗК майже всіх повноважень та вилучив систему декларацій про майно під контроль громадськості. Ці кроки суперечили закону. Рішення не було обґрунтованим. Суд перевищив обсяг конституційного подання і навіть скасував деякі антикорупційні норми, які не просив розглянути [779]. Подібні ситуації недопустимі, тому що за умови дії системи стримувань та противаг саме судова влада є важливим елементом забезпечення захисту прав людини й громадянина, законності та верховенства права. «Іржавіння» судової влади, зумовлене корупцією, неминуче призводить до нівелювання основних конституційних приписів щодо сутності нашої держави, а саме ст. 1 КУ, згідно

з якою Україна є суверенною й незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, а також основних прав і свобод людини та громадянина. Наприклад, усі люди є вільними й рівними у своїй гідності та правах, а права й свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ст. 21 КУ), громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Більше того, не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками (ст. 24 КУ) [239]. Важливим є те, що судді, з огляду на свій особливий статус, належать до специфічних суб'єктів кримінальної відповідальності. Зокрема, їх права та обов'язки обумовлені окремим Законом України «Про судоустрій і статус суддів»; на посаду судді призначають лише ту особу, яка відповідає встановленим вимогам законодавства; до них не можуть бути застосованими більшість заходів забезпечення кримінального провадження, але передбачені особливості характерні для розгляду кримінальних справ, підозрюваними в яких є судді. З огляду на вищезазначене корупція в судовій системі має вагомий негативний вплив на утвердження та реалізацію конституційного припису про правову державу Україну, породжує правовий нігілізм, порушує законність і руйнує правову систему держави [521, с. 32].

Сутність корупції в судовій системі зводиться до експлуатації статусу, організаційних і владних повноважень судді й посадових осіб, які здійснюють адміністративне керівництво судовими органами всупереч встановленим КУ та законодавством нормам їх функціонування, що завдає шкоди охоронюваним законом правам та інтересам громадян [404, с. 34]. Аналіз поточної ситуації дозволяє виділити основні перешкоди для протидії корупції в досліджуваній галузі: 1) відсутність загального розуміння актуальних проблем судової влади, що впливають на становлення справедливого правосуддя в країні й спричиняють корупцію; 2) неоднозначність і відсутність уніфікованих та узгоджених кроків для подальшої судової реформи [283, с. 88].

Вважаємо необхідним зупинитися на дослідженні цих перешкод. Ми переконані, що корупція в судовій системі не лише підриває довіру до судів як борців із корупцією, а й руйнує довіру до незалежності судів, завдаючи шкоди всьому ядру судових функцій [709]. Незалежність суддів як першочергова засада здійснення правосуддя закріплена у Основних принципах незалежності судових органів (Схвалених резолюціями 40/32 та 40/146 Генеральної Асамблеї ООН від 29 листопада та 13 грудня 1985 р.). Так, відповідно до цих принципів: не повинно мати місця неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, а судові рішення, винесені суддями, не підлягають перегляду. Цей принцип не перешкоджає здійснюваному відповідно до закону судовому перегляду чи пом'якшенню вироків, винесених судовими органами [666]. Водночас Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки (ухвалена Комітетом Міністрів Ради Європи 17 листопада 2010 р. на 1098 засіданні заступників міністрів) закріплює, що незалежність суддів та судової влади мають гарантуватися Конституцією або бути закріплені на найвищому правовому рівні держав-членів. На законодавчому рівні мають бути встановлені більш конкретні норми [752]. Відповідно до КУ (ст. 129) суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права [239]. Поняття незалежності конкретизується у профільному Законі України «Про судоустрій та статус суддів» (ст. 48) і передбачає, що суддя у своїй діяльності щодо здійснення правосуддя є незалежним від будь-якого незаконного впливу, тиску або втручання [470]. Дж. Сілен наголошує, що необхідність формування незалежного суду особливо відчутна у колишніх комуністичних країнах, де зростає усвідомлення важливості незалежності окремого судді [761]. Крім того, відмічається й негативне тенденція зростання неправомірного впливу на суддів, що представлена схематично.

Рисунок 5 – Кількість повідомлень про втручання у діяльність судді

У 2018 р. у Єдиному реєстрі досудових розслідувань було зареєстровано 187 повідомлень про втручання в діяльність судді, у 2019 р. – 335, а у 2020 р. – 371 [554]. Більше того, порушення незалежності судді характеризується високою латентністю. Українські суди загалом зберігають негативний баланс довіри-недовіри в суспільстві: довіряють судам 14 % населення, тоді як не довіряють – 75 % (баланс – 61 %). Водночас порівняно з 2015 р. баланс довіри-недовіри дещо покращився позитивний бік (тоді він дорівнював 72%). Про це свідчать результати опитування, проведеного соціологічною службою Центру Разумкова спільно з Фондом «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва на замовлення Центру політико-правових реформ [562].

Однією з найбільших проблем сучасної України є наявність у свідомості громадян глибоко вкоріненої зневаги до суду. Для вирішення цієї проблеми важливо вжити як моральних, так і виховних заходів, переформатувавши рівень правової культури громадян, а також ухваливши примусові заходи, відповідні ступеню втручання й важливості правосуддя для держави. Отже, певні форми неповаги до суду повинні бути криміналізованими. Кримінально протиправним діянням потрібно визнати неповагу до суду, що виражатиметься в тих діях чи бездіяльності, які можуть становити значну суспільну небезпеку для суду, тому що вони супроводжуються надзвичайним цинізмом, призводять до систематичного невиконання судових рішень [639, с. 11].

Важливість незалежності судової влади настільки вагома, що український законодавець передбачає кримінальне переслідування за втручання і діяльність судових органів (ст. 376 КК України). Втручання в діяльність судових органів – це вплив на суддю в будь-якій формі: прохання, вимога, вказівка, погроза, підкуп, насильство, критика судді в ЗМІ до вирішення справи у зв'язку з її розглядом тощо, здійснені щоб завадити судді виконати службові обов'язки або змусити його ухвалити несправедливе рішення [749, с. 5].

Перша форма втручання – це прохання, тобто ввічливе звернення до судді на основі особистих дружніх стосунків, щоб заохотити його ухвалити рішення в інтересах адресата запиту або третьої сторони. Прохання про несправедливе рішення або рішення про обхід закону варто вважати незаконною послугою, навіть якщо за таку послугу не передбачена плата.

Друга форма – це вимога. За сутністю вона подібна до прохання, але виражається в категоричній, безперечній манері й спрямована на задоволення егоїстичних інтересів (як особистих, так і групових) [758]. Спроби осіб, що займають особливо відповідальне службове становище (народних депутатів, політиків, представників органів виконавчої влади тощо) домогтися прийняття в суді вигідних їм рішень, сьогодні є особливо агресивними. У 2010 р. громадськості стало відомо про випадок, коли один з народних депутатів чинив тиск на голову Одеського апеляційного адміністративного суду, щодо чого він зробив публічну заяву. Суддя вказав, що депутат наполегливо вимагав від нього ухвалити незаконне рішення щодо виборів мера. Після цього депутат став робити заяви про корупцію в судах, намагався тиснути на суддю [742, с. 214].

Вказівка є яскравим проявом корупції, адже допускає існування специфічного соціального зв'язку, що виникає між керівником суду, його підлеглими та третьою зацікавленою стороною, що переслідує власні приватні інтереси і задля їх задоволення може використовувати різні ресурси [728, с. 109]. Під час кримінально-правової кваліфікації можуть виникнути проблеми із відмежуванням вимоги оголошеної судді від вказівки. Пропонуємо, суб'єктом оголошення вимогами вважати зовнішнє джерело, що стосується

державних службовців, інших службових осіб, а суб'єктом оголошення вказівки – внутрішнє (голову суду, інших суддів).

Під погрозою насильством треба розуміти загрозу побоїв, нанесення тілесних ушкоджень та інших актів насильства щодо жертви. Погроза судді або його близьким родичам у зв'язку з діяльністю судді, пов'язаною із здійсненням правосуддя, кваліфікується за спеціальною нормою – ст. 377 КК України. Під погрозою насильством варто розуміти погрозу заподіяння потерпілому побоїв, тілесних ушкоджень, вчинення інших насильницьких дій [749, с. 6].

Відповідно до українського кримінального закону, якщо підкуп передбачає одержання неправомірної вигоди у матеріальній формі, то діяння судді необхідно кваліфікувати за сукупністю кримінальних правопорушень, тобто як втручання в діяльність судових органів та прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою. Щодо насильства, то воно може бути фізичним (заподіяння тілесних ушкоджень), та психологічним (психологічний тиск на суддю).

Щодо останньої форми неправомірного втручання у діяльність судді, то на практиці знайти межу між виступом у пресі та реальним впливом дуже важко. Так, вважаємо, що у випадку висловлювання особою у ЗМІ закликів до справедливого і гуманного процесу, ознаки складу кримінального правопорушення у її діях – відсутні. Водночас відкрита критика судді, звинувачення його у відсутності об'єктивності, заклики прийняти певне рішення, якщо вони реально зумовили вплив на суддю, мають бути кваліфіковані як втручання в діяльність судових органів [749, с. 6]. Саме тому, для держави важливо запровадити заходи, які одночасно змогли б і сформувати у суддів бажання діяти незалежно, і розробити механізми і гарантії такої незалежності, а також скоригувати у свідомості громадян рівень довіри до судової влади. Зокрема, доцільно забезпечити належну юридичну підтримку, координацію діяльності та викорінити формальне ставлення до дотримання засади незалежності під час прийняття судового рішення [647, с. 1931].

Ще однією суттєвою перепоною у подоланні корупції у судовій системі є незавершеність судової реформи. Аналіз рекомендації Transparency International для України засвідчує негативну тенденцію щорічного невиконання однієї умови – формування незалежної та професійної судової влади. Ця рекомендація як наголошують експерти Transparency International, має надзвичайно високий пріоритет. Поза тим, фактичних змін за роки проведення судової реформи, так і не відбулося. Протягом 2019 р., як Президент так і ВР України, кілька разів намагалися ініціювати болісний процес змін. Незважаючи на те, що народні депутати прийняли перший закон Президента у 2019 р., КСУ визнав основні положення цього закону неконституційними. Наступну спробу реалізувати реформу також ініціював ПУ, через законопроєкт 3711 про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності Верховного Суду та органів суддівського врядування». Однак, він був розкритикований Венеціанською комісією та експертним співтовариством і чекає висновку та другого читання. Доброчесний склад Вищої ради правосуддя, обраний за участю міжнародного співтовариства та громадських експертів, залишається чинною вимогою МВФ, рекомендацією Венеціанської комісії. Однак, це не вплинуло на кроки перезапуску цього органу. Склад Вищої кваліфікаційної комісії суддів також чекає на оновлення, але невідомо, коли нарешті відбудеться таке переформатування та чи буде враховано досвід незалежних конкурсних процедур [201].

Загалом ключовими проблемами у проведенні судової реформи є: 1) низька довіра до судової влади в основному через корупцію, нечесну поведінку багатьох суддів, залежність та патронаж; 2) неефективність діяльності і навіть бойкот реформ з боку Вищої Ради правосуддя; 3) невдача у перезапуску Вищої ради правосуддя та Вищої кваліфікаційної комісії суддів щодо очищення та оновлення судової влади; 4) хаотичність у реструктуризації місцевих та апеляційних судів, заповнення посад не шляхом конкурсів, а шляхом переведення нинішніх суддів до нових судів; 5) поганий доступ до правосуддя через дефіцит персоналу в судах, велике навантаження на суддів та

затягування судового процесу; 6) відсутність мотивації та спрямованості суддів у задоволені потреб сторін, що є користувачами послуг правосуддя; 7) слабка розвиненість електронних послуг та цифрового суду; 8) відсутність належного інструктажу для присяжних [595].

Відносно причин та заходів, необхідних для подолання корупції у судовій системі, то ми відобразили їх у Таблиці 7.

Таблиця 7 – Причини та заходи протидії корупції у судовій системі.

№ пор.	**Причина**	**Захід, необхідний для протидії**
1.	Неправильна організація роботи суду	- усунути можливості зовнішнього втручання в автоматизовану систему розподілу справ між суддями шляхом удосконалення інформаційної безпеки та якісного добору кадрів на посади працівників апарату суду; - забезпечити можливість впливу громадян на формування судової влади; - подолати низький професіоналізм серед працівників апарату суду шляхом організації прискіпливого добору кадрів у кілька етапів та підвищення їх заробітної плати
2.	Низький рівень професійної культури суддів	- удосконалити систему кваліфікаційної атестації суддів, шляхом залучення до добору представників міжнародної спільноти та антикорупційних громадських організацій; - організовувати стажування суддів у країнах, у яких успішно впроваджують антикорупційні програми в судовій системі; - - розробити систему юридичної відповідальності суддів за істотні порушення законодавства й правової етики

Продовження таблиці 7

1	2	3
3.	Вплив на суддів деяких політиків, представників влади й бізнесу для отримання бажаного результату розгляду справи	- забезпечити єдність судової практики, шляхом активнішого впровадження узагальнень судової практики й постанов пленуму ВСУ; - посилити громадський контроль шляхом створення профільних громадських організацій, що будуть спеціалізуватися на розкритті корупційних ризиків саме в судовій владі; - оснастити зали судових засідань відеокамерами для фіксування поведінки присутніх
4.	Неправомірний тиск голови суду або впливових груп усередині судової системи	- забезпечити єдність судової практики, шляхом активнішого впровадження узагальнень судової практики й постанов пленуму ВСУ; - забезпечити фінансування витрат на незалежне функціонування судової системи; - розширити гарантії підтримки незалежності суддів вжити заходів для запобігання реальній залежності суддів від вищих судів; - оснастити зали судових засідань відеокамерами для фіксування поведінки присутніх
5.	Відсутність ефективного механізму притягнення судді до відповідальності	- скасувати недоторканність судової влади як архаїзму, атрибуту привілейованого статусу суддів порівняно з іншими громадянами, отже унеможливити викривлене застосування ст. 21 КУ

Одним із яскравих проявів корупції в країні є корупція в правоохоронних органах: органах прокуратури, Національної поліції, служби безпеки,

Військової служби правопорядку в Збройних Силах України, НАБУ, ДБР, органах охорони державного кордону, органах доходів і зборів, органах та установах виконання покарань, слідчих ізоляторах, органах державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інших органах, які здійснюють правоохоронні функції [430]. Цей перелік не є вичерпним, тому що змінюється залежно від утворення, ліквідації, реорганізації тих чи інших органів. Класичним є підхід до віднесення певного органу державної влади до правоохоронного з огляду на фактичність здійснення правоохоронних функції [583, с. 69]. Водночас, на нашу, думку, визначення того чи іншого органу правоохоронним відбувається й на підставі мети, завдань, компетенції та повноважень [496, с. 138].

Інституційна структура правоохоронної системи перебуває в стані постійного формування, на тлі чого створюють інституції, метою яких є безпосереднє запобігання корупції й корупційним кримінальним правопорушенням. Крім того, кожний правоохоронний орган зобов'язаний здійснювати антикорупційні заходи в межах власної організаційної структури. Основний аргумент низької ефективності антикорупційної діяльності певного правоохоронного органу пов'язаний із затягуванням судової реформи, але він недостатньо обґрунтований [197, с. 62].

Корупційні кримінальні правопорушення, що здійснюються в правоохоронних органах, найчастіше виражаються в різних відступах і порушеннях чинного законодавства, що регламентує правоохоронну та правозастосовну діяльність цих органів [698]. А саме: 1) використання свого статусу, а також заснованих на ньому можливостей для втручання в діяльність інших державних і недержавних органів, установ та організацій; 2) надання не передбачених законодавством переваг фізичним або юридичним особам під час підготовки і прийняття управлінських рішень, що входять в компетенцію співробітника правоохоронної системи; 3) участь як повірений або представник третіх осіб у справах органу, в якому даний співробітник перебуває на службі, або у справах органів, підпорядкованих співробітнику, або у справах органів,

діяльність яких контролюється (перевіряється) співробітником правоохоронного органу; 4) використання співробітниками правоохоронних органів в особистих або в інтересах третіх осіб службової та іншої інформації, отриманої при виконанні службових повноважень; 5) вимога від фізичних та юридичних осіб відомостей, надання яких цими особами не передбачене ні законом, ні іншими нормативно-правовими актами; 6) незаконне або невиправдане створення перешкод для фізичних та юридичних осіб у реалізації їх прав та законних інтересів [583, с. 73].

Відомо, що наслідки корупції в правоохоронній системі корелюють через, з одного боку, значні проблеми в самій правоохоронній системі, а з іншого – негативні наслідки корупції в системі державного управління. Узагальнено результатом корупції (особливо в правоохоронних органах) є дисбаланс певних соціально-правових відносин, що призводить до негативних наслідків: підриву авторитету влади, порушення інституційних структур і зв'язків, недовіри від суспільства [197, с. 62]. Корупція в правоохоронних органах зумовлює зростання злочинності й порушує один з основних принципів кримінального законодавства – невідворотність покарання. Корумповані співробітники правоохоронних органів допомагають особам, які вчинили кримінальні правопорушення, ухилятися від відповідальності, нехтуючи верховенством права, етичними нормами та суспільною мораллю. Це сприяє формуванню в осіб, які вчиняють кримінально протиправні діяння, стереотипу безкарності й загострення криміногенної ситуації [541, с. 92].

Поширення корупції в правоохоронних органах зумовлене такими обставинами: 1) правоохоронні органи – найчисленніша структура; 2) сфера їх діяльності дуже різноманітна та стосується контролю за дотриманням законодавчих положень у різних сферах (безпеці дорожнього руху, торгівлі, міграції, громадському порядку, зокрема запобіганні кримінальним правопорушенням), що порушують права й свободи громадян; 3) наявність корупції сприяє відсутності правопорядку, що знижує «престиж» державного управління. Проблема виявлення причин та умов, що спричиняють корупцію в

працівників правоохоронних органів, тісно пов'язана з проблемами, характерними для всіх категорій державних службовців [583, с. 71].

Пропонуємо зосередити увагу на основних причинах корупції в правоохоронній системі. Першою й найголовнішою, на наш погляд, є високий ступінь латентності корупційних кримінальних правопорушень. По-перше, на практиці надзвичайно складно довести сам факт одержання, надання, а тим паче пропозиції чи обіцянки неправомірної вигоди, особливо якщо предметом корупційного кримінального правопорушення були переваги, пільги чи послуги нематеріального характеру. У зазначеному питанні простежується відсутність системного зв'язку між кримінальним і кримінально-процесуальним правом, тому що КК України та Закон чітко визначають і наполягають на можливості нематеріальної природи неправомірної вигоди. Саме в такому разі виникає закономірне запитання: як на практиці довести наявність такого предмета корупційного кримінального правопорушення? У корупційних діяннях предмет має істотне значення, впливає на кваліфікацію, а його відсутність зумовлює відсутність у діяннях особи ознак складу кримінального правопорушення.

По-друге, працівники правоохоронних органів, яких підозрюють у вчиненні корупційних кримінальних правопорушень, намагаються всіма силами уникнути відповідальності, використовуючи весь комплекс засобів впливу на оперативно-тактичну й слідчу ситуації та осіб, які ведуть виявлення, розкриття й розслідування (від використання авторитету інших, більш впливових службових осіб і підкупу до погроз та залякування). Система правоохоронних органів є дуже замкненою і якщо говорити про кругової поруки між різними інституціями не простежується, тому що здебільшого вони досить вороже налаштовані один проти одної. З огляду на це допомога, покривання між працівниками одного правоохоронного органу або й підрозділу не просто вірогідні, а – безумовні. Наявність подібних «дружніх» зв'язків зумовлює покривання корупційних діянь або й взаємну участь у їх учиненні. За таких умов сподіватися на ефективність антикорупційних заходів марно. Подібна ситуація обумовлена зневажливим ставленням до правових норм і

наданням пріоритету нормам моралі: 1) дружнім відносинам, правилам взаємодопомоги й взаємовиручки; 2) відносинам субординації та поваги або страху перед керівництвом. Крім того, не варто забути про елементарні побоювання за своє місце роботи, а подекуди життя й здоров'я (у разі використання погроз і залякування з боку колег чи начальника).

По-третє, виявлення корупційних кримінальних правопорушень серед співробітників правоохоронних органів складне, тому що суб'єкти цих кримінально протиправних діянь володіють методикою й тактикою здійснення оперативно-розшукової діяльності, способами закріплення одержаної інформації як доказів [111, с. 110]. Загальновідомо, що кожне протиправне діяння неминуче залишає сліди та певні речові чи інші докази. Проте особа, яка має спеціальні знання стосовно видів доказів, може знищити їх або в інший спосіб ускладнити чи навіть унеможливити їх отримання. Більше того, навіть уже знайдені докази можуть бути втраченими, неправильно збереженими тощо.

Другою причиною збільшення кількості нерозкритих корупційних кримінальних правопорушень і зростання кількості кримінальних справ, припинених судом за недоведеністю провини підсудних, є проблема кадрового забезпечення органів, уповноважених здійснювати досудове розслідування корупційних кримінальних правопорушень [111, с. 110]. Корупція у правоохоронних органах є «хворобою», яка вимагає постійної профілактики. Викорінити корупцію можливо тоді, коли працівники правоохоронних органів будуть мати високі моральні якості, почуття власної гідності і будуть непідкупними [165, с. 148]. Водночас нині працівникам правоохоронних органів здебільшого притаманні професійна деформація, корисливість, використовуючи свої службові повноваження; невиправдана «м'якість» характеру, невміння проявляти принциповість, відмовляти іншим особам у їх незаконних проханнях; схильність діяти під впливом інших осіб, щоб не ухвалювати самостійних рішень; гостра потреба в грошових коштами за збігом складних особистих (сімейних) обставин [635].

Третя причина корупції в правоохоронних органах полягає в недостатньому фінансування трудової діяльності працівників цих органів. Низький рівень офіційного матеріального заохочення зумовлює необхідність пошуку альтернативних джерел доходу, а законодавче обмеження щодо сумісництва для працівників правоохоронних органів, як і для інших державних службовців, та постійна завантаженість провокують на вчинення корупційних кримінальних правопорушень. Як наголошує О. Волянська, згідно з результатами більшості досліджень на тему «зарплата – корупція» справедлива компенсація могла б забезпечити чесність [100, с. 256]. Більше того, необхідність збільшення рівня заробітної плати завжди озвучується законодавцем у антикорупційних стратегіях. Відповідно до проведеного нами анкетування належний рівень матеріального забезпечення є одним із базових факторів, що зможе спонукати працівників правоохоронних органів утриматися від вчинення корупційних діянь.

Водночас певні вчені звертають увагу на відсутність прямого взаємозв'язку між заробітною платою й видами діяльності, тому що потреби людини постійно зростають, а отже, жодна заробітна плата не зможе цілком їх задовольнити [307, с. 59–60]. Отже, зростання заробітної плати може значно не вплинути на зменшення корупції, хоча низька заробітна плата здебільшого пов'язана з істотною корупційною активністю. Лише поєднання підвищення заробітної плати (або її порівняного зростання) з низкою інших заходів, зокрема придушенням корупції, зміною концепції справедливої та несправедливої заробітної плати в очах суспільства, запровадженням систем соціального забезпечення на додаток до заробітної плати тощо, зможе відіграти важливу роль у зменшенні корупції [100, с. 261].

Четверта причина – це босинг, тобто вертикальний мобінг (психологічне насильство на роботі), при якому в ролі психологічного кривдника виступає керівник організації або її відділу [545, с. 264]. Четверта причина – це босинг, тобто вертикальний мобінг (психологічне насильство на роботі), за якого психологічним кривдником є керівник організації або її відділу [549, с. 264].

Ефективність роботи правоохоронного органу залежить від існуючого морально-психологічного клімату – ряду взаємопов'язаних, стійких соціально-психологічних характеристик групи (домінуючих 50 характеристик, що стосуються цілей і мотивів спільної діяльності, людських стосунків, моральних та інтелектуальних установок, а також переважного настрою) [495, с. 50].

Керівник колективу – це особа, яка здебільшого має підпорядкованих собі підлеглих, уповноважена керувати їх діями й повністю відповідальна за стан об'єкта управління. Здатність нести відповідальність за виконання складних завдань, своєчасно підтримувати та реалізовувати ініціативу, визначати пріоритети завдань, підтримувати атмосферу взаєморозуміння в колективі, довіру підлеглих до начальника й навпаки тощо – усе це характеризує та визначає організаційне мистецтво керівника [551, с. 376]. Керівники відповідальні за організацію всіх видів підлеглої діяльності: оперативно-службової, навчальної, позаслужбової (дозвілля й відпочинку) тощо. Особливі обов'язки та права керівників (офіцерів) мають значний вплив на характер їх відносин із працівниками, що, у свою чергу, може зумовлювати прояви босингу в колективах правоохоронних органів [495, с. 48]. У наслідок босингу працівники правоохоронних органів потравляють у вимушені умови, а відтак змушені брати участь у корупційних схемах керівництва, щоб не втратити роботу або не бути звинуваченими у інших неправомірних діяннях.

Для виявлення основних причин корупції в правоохоронних органах нами було ініційовано проведення анкетування серед працівників органів Національної поліції, прокуратури, Служби безпеки України. (додаток Б). За результатами анкетування з'ясовано, що основними факторами, які спонукають працівників правоохоронних органів учиняти корупційні кримінальні правопорушення, є бажання збагачення, що може бути вмотивованим різними факторами (відсутністю власного житла, скрутним матеріальним становищем, невпевненістю в майбутньому); примус керівництва, моральна деформація, що, у свою чергу, позначається на манері їх поведінки, звичках; відсутність належного контролю керівництвом; почуття безкарності й захищеності.

Аналіз основних причин корупції в правоохоронних органах і результати анкетування дозволили нам розробити заходи, що зможуть сприяти зниженню рівня корупції в цій галузі. Насамперед загальновідомо, що різні види професійної діяльності обумовлюють необхідність особливих, специфічних якостей та характеристик для здійснення того чи іншого виду роботи. Якість роботи кваліфікованих працівників гарантована передусім ефективністю професійної орієнтації молоді, професійним відбором, а потім посиленням підготовки, а також усією системою освіти й виховання. Проте, сучасне вирішення цієї проблеми вимагає вирішення низки суперечностей, тому що нині зменшується загальне зростання трудових ресурсів і підвищується усвідомлення відповідальності професійного самовизначення. На тлі зростаючої інтенсивності праці підвищилися вимоги до кадрів з точки зору їх психофізіологічних та особистісних якостей. Самі кандидати на посади змінюються якісно, підвищується рівень їх обізнаності та особистого самовизначення, незалежності й критичних суджень. Крім того, в останні роки спостерігається тенденція до підвищення рівня нервово-психічних розладів [417, с. 175]. Неможливо не зазначити, що працівники правоохоронних органів можуть бути як самостійними корупціонерами, так і організаторами чи учасниками злочинних груп або організованих злочинних організацій. Саме тому значення правильно організованого та реалізованого професійного відбору на посаду працівника правоохоронного органу зростає. Відбір – це система, що охоплює технології людських ресурсів, спрямовані на виявлення, дослідження й оцінювання професійної придатності кандидата на посаду правоохоронця та передбачення можливостей досягти необхідного рівня навичок [623, с. 209].

З огляду на це ми переконані, що професійний відбір повинен обов’язково передбачати, крім інших етапів, співбесіду, до проведення якої доречно залучати представників громадських антикорупційних організацій, здатних забезпечити всеосяжний фінансовий моніторинг способу життя претендентів і перевірку їх соціальних мереж на предмет виявлення

незаконного збагачення чи прихованих статків. Крім того, важливим є проведення перевірки за допомогою поліграфа, щоб заборонити доступ до роботи в правоохоронних органах особам, що мають схильність до вчинення корупційних правопорушень [729, с. 100].

Другий захід, спрямований на протидію корупції в правоохоронній системі, полягає в налагодженні роботи внутрішніх і зовнішніх каналів зв'язку для викривачів корупції, а також забезпечення оперативного та беззаперечного реагування на всі заяви та повідомлення про корупційні дії працівників правоохоронних органів.

Третій захід передбачає планомірне підвищення заробітної плати працівникам правоохоронних органів і забезпечення не лише зовнішнього (з боку НАЗК), а й внутрішнього фінансового моніторингу способу життя працівника правоохоронних органів. Особливу увагу, на нашу думку, варто звертати на розмір коштів, що працівники правоохоронних органів витрачають на утримання майна, особливо нерухомого, а вже потім проводити арифметичну і логічну перевірку, зіставлення доходів і витрат.

Четвертий захід передбачає постійне виховання й підвищення кваліфікації працівника правоохоронного органу, необхідність щорічного проходження реальної психологічної атестації для виявлення схильності до вчинення корупційних діянь, професійного вигорання, проявів мобінгу та босингу. Особливу увагу необхідно приділяти саме керівному складу правоохоронних органів, щоб не допустити деформації понять правильного й гідного; можливості негативного впливу колег, які здійснюють корупційні дії; формування схильності до недодержання від принципових позицій; бажання бути «своїм» усупереч власним установкам тощо [638, с. 105].

Отже, корупція в судовій системі є буденним явищем, що нівелює принципи законності, верховенства права, рівності перед судом, незалежності та неупередженості відправлення правосуддя. Основними перешкодами ефективності протидії корупції в діяльності суду є відсутність послідовності в здійсненні судової реформи й неусвідомлення всіх негативних явищ, що

дискредитують судову систему. На нашу думку, основними детермінантами корупції в судовій галузі є: неправильна організація роботи суду; низький рівень професійної культури суддів і працівників апарату суду; розвиненість неформальних зв'язків та як наслідок можливість впливу на суддю, як із зовні, так і з середини суду; відсутність ефективного механізму притягнення судді до відповідальності. Основними заходами, що сприятимуть усуненню зазначених детермінант є: розроблення та впровадження інформаційних технологій, дебюрократиація судового розгляду; залучення громадськості до процесу формування суддівського корпусу й наглядової діяльності; оптимізація підходів до професійного добору та підвищення кваліфікації суддів; запровадження суворої відповідальності за порушення правил етичної поведінки суддею; формування єдиного підходу в судовій практиці.

Щодо корупції у правоохоронних органах, то корупційні кримінальні правопорушення, учинюванні в правоохоронних органах, найчастіше є різними відступами й порушеннями чинного законодавства, що регламентує правоохоронну та правозастосовну діяльність цих органів. Основними причинами корупції в цій галузі ми вважаємо високу латентність корупційних кримінальних правопорушень; проблеми кадрового забезпечення, низьку заробітну плату та босинг. До заходів, що потрібно вжити для протидії корупції в правоохоронних органах, то до них належать: оптимізація процесу кадрового добору; удосконалення роботи внутрішніх і зовнішніх каналів зв'язку для викривачів корупції; підвищення заробітної плати й сприяння внутрішньовідомчому фінансовому моніторингу способу життя працівників правоохоронних органів, а також постійне виховання та підвищення кваліфікації працівника кожного правоохоронного органу, необхідність проходження реальної щорічної психологічної атестації.

4.3. Особливості протидії корупції у освітній, медичній та спортивній галузях

Освіта є основою розвитку будь-якого суспільства [730, с. 1406]. Роль та значення права на освіту настільки важливе, що його закріплено не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Так відповідно до ст. 26 Загальної декларації прав людини, прийнятої та проголошеної в резолюції 217 А (III) Генеральної Асамблеї від 10 грудня 1948 р. кожна людина має право на освіту. Освіта спрямовується на повний розвиток людської особи і збільшення поваги до прав людини і основних свобод. Освіта повинна сприяти взаєморозумінню, терпимості і дружбі між усіма народами, расовими або релігійними групами і повинна сприяти діяльності ООН з підтримання миру [771].

Раціональним продовженням легалізації права на освіту стало його закріплення в Міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права. Цей міжнародний документ визначає зміст права кожного на освіту та окреслив заходи щодо його повної реалізації. Пакт зобов'язує держави-учасниці вжити таких необхідних заходів: 1) поступове запровадження безкоштовної загальної освіти; 2) сприяння здобуттю загальної освіти тими, хто не отримав початкової освіти; 3) розбудова мережі шкіл усіх рівнів, створення задовільної системи стипендій та постійне поліпшення матеріальних умов викладацького складу. Така деталізація на рівні міжнародного нормативно-правового документу обов'язкових заходів має позитивне значення для забезпечення доступу до освіти у кожній країні-учасниці [314, с. 182].

Питання включення права на освіту стало «наріжним каменем» під час прийняття Радою Європи Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Це право було закріплено в Протоколі до Конвенції. Досить своєрідною є форма закріплення цього права, адже вона відрізняється від тієї, що зазвичай використовується в міжнародних документах ООН. Право на освіту проголошується негативним формулюванням: «Нікому не можна відмовляти в праві на освіту» [235].

Значущість права на освіту підтверджено й тим, що в більшості держав його закріплено не просто на законодавчому, а на конституційному рівні. Зокрема, відповідно до ст. 53 КУ кожен має право на освіту. Повна загальна середня освіта є обов'язковою. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої й післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних та комунальних навчальних закладах на конкурсній основі [239]. Зазначене законодавче формулювання ст. 53 КУ дало підстави для неоднозначного розуміння й змусило 50 народних депутатів звернутися за його тлумаченням до КСУ. Останній своїм рішенням у справі № 1-4/2004 від 4 березня 2004 р. № 5-рп/2004 розтлумачив, що доступність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту ґрунтується на принципах рівності, визначених ст. 24 КУ означає, що нікому не може бути відмовлено в праві на освіту, і держава повинна створити можливості для реалізації цього права; безоплатність освіти як конституційна гарантія реалізації права на освіту означає можливість здобуття освіти в державних та комунальних навчальних закладах без унесення плати в будь-якій формі за освітні послуги визначених законодавством рівня, змісту, обсягу й у межах тих видів освіти, безоплатність яких передбачена ч. 3 ст. 53 КУ. Виходячи з ч. 2, 3 ст. 53 КУ, за якими повна загальна середня освіта є обов'язковою та безоплатною, витрати на забезпечення навчально-виховного процесу в державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах здійснюють на нормативній основі коштом відповідних бюджетів у повному обсязі. Безоплатність вищої освіти означає, що громадянин має право здобути її відповідно до стандартів вищої освіти без унесення плати в державних і комунальних навчальних закладах на конкурсній основі в межах обсягу підготовки фахівців для загальносуспільних потреб (державного замовлення) [505].

Спільним для Основного Закону України та конституцій більшості європейських держав є закріплення певного стандарту освіти, здебільшого обов'язковість здобуття освіти певного рівня, а також заборона дискримінації в освітньому процесі за будь-якою з підстав [484, с. 18]. Наприклад, у ст. 38 Конституції Вірменії закріплено право кожного на освіту, яка в установлених законом випадках може бути безкоштовною [686]. Відповідно до ст. 27 Конституції Грузії всі мають право здобувати освіту і обирати її форму. А початкова і базова освіти є обов'язковими [685]. Доволі цікавим є підхід польського законодавця до викладення права на освіту, адже ч. 2 ст. 33 Конституції Польщі закріплює, що жінка і чоловік мають, зокрема, рівне право на освіту [687]. Згідно зі ст. 76 Конституції Данії всі діти шкільного віку мають право здобути безкоштовну початкову освіту. Батьки або опікуни, які самостійно навчають своїх дітей або дітей, узятих під опіку, відповідно до стандартів загальної початкової освіти, не можуть бути примушеними віддати своїх дітей або дітей, узятих під опіку, в початкові школи [684].

Водночас корупція спотворює можливість доступу та реалізації цього права. За оцінками експертів 17 % корупційних дій вчиняються саме у цій сфері [550]. Ми переконані, що такі статистичні данні є вражаючими, адже завдається шкода одній з найбільш важливих сфер, у якій відбувається формування свідомості, культури та освіченості нації. Реалізація права на освіту є передумовою здатності особи користуватися багатьма іншими правами. Однак у суспільствах, де поширена корупція, існує великий ризик того, що вся система освіти буде деформована. Діти та підлітки часто знайомляться з корупцією ще в школах та університетах, і корупція в класі особливо шкідлива, оскільки нормалізує прийняття корупції в ранньому віці. Коли це трапляється, центральна роль освітнього сектору – викладати етичні цінності та поведінку – стає неможливою. Натомість освіта сприяє тому, що корупція стає нормою на всіх рівнях суспільства. Соціальна довіра руйнується, а потенціал розвитку країн саботується [725]. Окрім здобуття навичок корумпованості негативним наслідком корупції в освіті є й отримання безграмотного спеціаліста (лікаря,

вчителя, інженера, юриста тощо), якщо мова йде про вищу освіту. Таким чином, розвиток суспільства і держави за умови відсутності грамотних, кваліфікованих спеціалістів має достатньо примарні перспективи [138, с. 6].

Корупція в освітній галузі є видом корупції, але водночас має специфічні прояви. Ми пропонуємо диференціювати їх за рівнями освіти на корупцію в дошкільній, шкільній, вищій освіті. Важливим є детальний аналіз прояву кожного рівня. Зокрема, під час навчання дітей у закладах дошкільної освіти батьки часто стикаються з відсутністю вільних місць у конкретному дошкільному навчальному закладі й необхідністю сплати неправомірної вигоди за «рух» в електронній черзі. Потім корупційні дії проявляються впродовж усього періоду навчання дитини в такому закладі та здебільшого полягають у необхідності оплати постійних ремонтів і потреб конкретних груп чи всього закладу. Більше того, ситуація ускладнюється необхідністю «оплати» прихильного ставлення до дитини й постійними подарунками для вихователів та адміністрації дошкільного навчального закладу.

Наступний рівень освіти – шкільний. Роль шкільної освіти в процесі соціалізації підростаючого покоління важко переоцінити. Але, на жаль, це певною мірою також стосується виховання в молоді прихильного ставлення до корупції. Безперечно, в Україні для подолання цього незаконного явища розроблена система електронної подання документів до конкретної школи чи навчально-виховного комплексу. Крім того, до конкретного закладу освіту повинні приймати дітей за територіальною належність, а вже потім на основі лотереї та інших потенційних учнів. Водночас кожну технологію можна обійти, якщо підкупити директора або зробити йому цінний подарунок.

Загалом подарунок учителеві чи адміністрації школи – це окремий прояв корупції. Відповідно до статистичних даних під час опитування 822 учнів старших класів середніх шкіл і 314 батьків, тобто 32, 1% учнів (кожний третій) і 22 % дорослих, підтвердили факти збирання коштів на подарунки вчителям. Як ми вже наголошували, між справжнім подарунком та оплаченими батьками подарунками вчителям є велика різниця, тому що спотворюється сенс дару –

безоплатність і безкорисливість. Проте, в дарувальників наявна інша мета – забезпечити прихильність педагога до їх дитини [65, с. 115]. Подарунок учителеві перестає носити символічний, вітальний характер, а набуває відверто корисливого. Підтвердженням цього є те, що сучасні школярі стали частіше дарувати побутову техніку й дорогий посуд. Крім запропонованих в анкеті варіантів відповідей, респонденти згадували також картини та ювелірні вироби, предмети інтер'єру, одяг та постільну білизну, роботи по дому і на дачі. Широка практика таких подарунків учителям у середніх школах певною мірою навчає кожне нове покоління громадян підкупу. Уроки відплатних відносин, одержані в середній школі, її вихованці несуть потім у доросле життя. За результатами опитування 684 осіб, тобто більше ніж половина (53,9 %) молоді віком від 16 до 30 років морально готові запропонувати неправомірну вигоду, а майже 45 % – прийняти її. Такими є результати негативної соціалізації підростаючого покоління в сім'ї та школі [65, с. 116].

Крім того, зберігається тенденція до здавання коштів на «ремонт школи», «благодійні внески» за досягнення успіхів у навчанні. Хотіли б зазначити, що благодійні внески не є забороненими, але передбачені певні правові процедури їх унесення. По-перше, у батьків їх не можуть вимагати, тому що здавання грошей у благодійні фонди – справа добровільна, і будь-яке вимагання адміністрацією навчального закладу такої оплати є незаконним. Здавати чи не здавати – індивідуальне рішення кожного з батьків.

По-друге, відповідно до Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків та пожертв від юридичних і фізичних осіб бюджетними установами й закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування, затвердженого постановою КМУ від 4 серпня 2000 р. № 1222 [448], працівники навчальних закладів не мають права особисто брати в батьків гроші. По-третє, благодійні кошти витрачають за напрямами, визначеними благодійниками, тобто батьками. Якщо вони не зазначили напрямків витрачання, це може зробити керівник навчального закладу, спрямувавши благодійні кошти на першочергові

потреби, пов’язані з основною діяльністю. І найважливіше: благодійники мають право отримувати звіт про використання своїх коштів. Батьки можуть навіть зазначити у квитанції цільове призначення грошей [244].

Шкільний досвід корупційних дій здебільшого значно поповнюється під час навчання у ЗВО. Потрібно конституювати, що корупційні ризики під час вступу до ЗВО істотно в результаті скоротилися впровадження системи зовнішнього незалежного оцінювання, що дійсно можна назвати дієвим механізмом протидії корупції. Водночас корупційний акцент перемістився безпосередньо на процес навчання, зокрема на сьогодні 74,6 % опитаних в університетах зазнали корупції, із них 23,3 % – під час захисту кваліфікаційних робіт, 22,9 % – під час узгодження питань із дострокової здачі сесії або, навпаки, її відтермінування, 11,5 % – під час отримання дозволу на перескладання певного предмету. Особливо небезпечною є тенденція до зростання корупційних проявів на факультетах, на яких готують майбутніх юристів (66,3 % студентів-юристів брали участь у корупційній практиці) [247]. Студент, який одержує екзаменаційну оцінку за гроші, а не за знання, мимоволі приходить до висновку, що знання не мають цінності. Це природно знижує мотивацію до навчання й породжує зневагу до професійної діяльності, як своєї, так і інших. «Купівля» оцінок та дипломів формує уявлення про те, що за гроші можна купити що завгодно [167].

Крім того, поширеними є корупційні прояви під час поселення в гуртожитки, тому що списки для поселення складає комісія, до якої входять представники адміністрації факультету (інституту), гуртожитку й студенти. Безумовно, право першочергового поселення мають першокурсники. Водночас за отримання кращої кімнати, «спокійних» сусідів подекуди доводиться надавати неправомірну вигоду [596]. Крім того, на нашу думку корупцією є і наполеглива «пропозиція» викладача придбати його книгу, яка істотно «допоможе» у підготовці до іспиту.

Таким чином атмосфера корупції в системі вищої освіти призводить не тільки до зниження рівня професійної підготовки фахівців, а й що не менш

важливо, девальвації норм моралі та моральності. А вони у свою чергу, спричиняють деградацію й розпад суспільства. Чинний Закон України «Про вищу освіту» виділяє три рівні вищої освіти: бакалаврський, магістерський та освітньо-науковий / освітньо-творчий [424] . З огляду на це корупцію під час захисту дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії, потрібно класифікувати не як наукову, а саме як освітню корупцію. Учений ступінь був престижним для власника, тому що традиційно забезпечував його затребуваність в університетах і науково-дослідних інститутах. Сьогодні стан справ змінився. Новий привілейований клас (політики, державна бюрократія й бізнесмени) прагне придбати всілякі знаки відмінності, як вербальні, так і документально зафіксовані. Для того щоб задовольнити попит на наукові ступені, дисертації пропонують до продажу. Крім того, фальшиві наукові ступені знижують ефективність соціально-орієнтованої економіки та завдають шкоди не лише освітній сфері, але й суспільству загалом [370, с. 53].

Водночас корупція на третьому рівні вищої освіти проявляються не лише купівлею дисертацій, а й самим навчанням в аспірантурі. Адже, непоодинокими є випадки, коли вимагання неправомірної вигоди починається зі вступу до аспірантури. Так, у деяких ЗВО вимагають кошти на «розвитку аспірантури» або на розвиток кафедри чи подяку за затвердження теми майбутньої дисертації. Коли ж дисертація готова, то здобувачу наукового ступеня необхідно «подякувати» багатьом людям напередодні захисту. Подання дисертації до розгляду у спеціалізовану вчену раду вимагає від заявника грошей за «розвиток ради», але з якихось причин не в місцевій валюті, а в доларах і не через касу, а в конвертах [135].

Однією з причин такого підходу до присудження наукових ступенів – це незначна роль, яку відіграє особиста відповідальність керівника та опонентів у прийнятті рішення про присудження наукового ступеня. Репутація та кар’єра жодного із них не страждали в будь-який час історії сучасної української науки. Тому, почуття безкарності зумовлює продовження навчання молоді на таких умовах [494]. Безумовно здобувачі наукового ступеня, що пройшли через такі

процедури, по-перше, забажають повернути затрачені кошти, а по-друге, будуть втілювати таку модель роботи й зі своїми аспірантами. І перший, і другий чинники зумовлять нове коло корупційних відносин.

Крім того, проявом корупції в освітній галузі є підкуп під час процедури акредитації. Навчальний заклад, що одержав акредитацію за рахунок надання неправомірної вигоди представникам експертної групи, буде випускати фахівців із низьким рівнем знань. Здійснюючи таке зловживання, ЗВО обманюють суспільство й скоюють кримінальне правопорушення в стінах того самого закладу, що буде діяти для відбору майбутніх студентів [712, с. 107].

Розкривши основні прояви корупції в освітній галузі, доречно проаналізувати причини її виникнення. У наукових джерелах запропоновано різні підходи до визначення причин корупції в цій галузі. Зокрема, І. Гоюк вважає ними низькі зарплати вчителів і викладачів, недостатній рівень громадського контролю, низький рівень культури, недостатнє покарання за корупційні діяння, ментальні особливості, нерозвиненість громадянського суспільства, низький економічний рівень тощо [121].

Натомість, А. Ковтун надає ширший перелік причин корупції в освітній галузі. Учений називає ними такі: 1) неоднозначність антикорупційного законодавства; 2) недостатня оплату праці; 3) застарілість матеріально-технічної бази, особливо в сільській місцевості; 4) зниження цінності освіти; 5) відсутність у студентів та учнів бажання навчатися; 6) несформованість, а подекуди деформованість правової культури молодого покоління і їх батьків; 7) відсутність добросовісності окремих вчителів та викладачів;8) відсутність дієвих механізмів запобігання корупції в навчальних закладах; 9) почуття безкарності корупційних дій [226].

Дослідник К. Бабенко більш систематизовано визначає причини корупції в освітній галузі, шляхом виділення груп таких причин. Перша група репрезентована об’єктивними причинами: низьким рівнем оплати праці; бажання вступити на конкретну спеціальність чи освітню програму; неоднозначністю та колізійністю антикорупційного законодавства. Друга група

– це суб’єктивні причини: професійне вигорання викладачів і вчителів; відсутність шанобливого ставлення студентів та учнів; природна латентність корупційних діянь. До третьої групи належать об’єктивно-суб’єктивні причини: відпрацьовування особою корупційних витрат, що виникли через влаштування на викладацьку роботу; відсутність належних соціальних гарантій [286].

Критично проаналізувавши позиції вчених, ми вважаємо, що причини корупції в освітній галузі можна поділити на: об’єктивні та суб’єктивні. Об’єктивними можна вважати: 1) невизнання викладачів і вчителів суб’єктами корупційних кримінальних правопорушень; 2) низький рівень оплати праці; 3) невідповідність матеріально-технічної бази в закладах дошкільної освіти, школах та ЗВО сучасним освітнім методикам і технологіям. Суб’єктивними причинами, на нашу думку, є: 1) взаємна «вигідність» корупційних діянь як учителям, так і батькам вихованців садочків, учнів та студентам; 2) розчарування в професії, зумовлене професійним вигоранням; 3) особливості менталітету; 4) почуття безкарності за вимагання й отримання неправомірної вигоди та подарунків.

Виділення причини корупції в освітній галузі послідовно зумовлює необхідність запровадження конкретних заходів протидії, що можна поділити на заходи запобігання та боротьби. Щодо заходів запобігання, то першим із них має стати підвищення оплати праці вихователів, вчителів і викладачів. Насамперед варто наголосити, що освіта покликана спрямована до вивчення культури, формувати поведінку в дорослому віці та допомагати особам, які навчаються визначатися зі своєю кінцевою роллю в суспільстві. У найбільш примітивних культурах часто не обмежуються формальним навчанням, а все середовище й усі види діяльності часто розглядають як школу та заняття, зокрема багато хто з дорослих або навіть усі дорослі є вчителями. Проте, коли суспільство ускладнюється, кількість знань, що передаються від одного покоління до іншого, стає більшою, ніж та якою може оперувати будь-яка людина, а отже, повинні розвиватися більш вибіркові та ефективні засоби передавання культури. Результатом є формальна освіта – заклад дошкільної

освіти, школа, університет і фахівець, який зможе доступно, об'єктивно, ґрунтовно й науково викласти певний навчальний матеріал [716]. Отже, з огляду на важливість соціальної ролі фахівця в освітній галузі його рівень оплати праці повинен бути еквівалентним. Водночас в Україні максимальна заробітна плата для педагогічного працівника (вчителя вищої категорії) становить близько 8 000 грн. Для науково-педагогічного працівника заробітна плата залежить від посади та доплат за науковий ступінь і вчене звання. Наприклад, для старшого викладача, кандидата наук вона становить також близько 8 000 грн [190]. Натомість, особа, яка працює в галузі освіти в Словаччині, зазвичай заробляє близько 2310 євро на місяць. Зарплата коливається від 1110 євро (найнижча середня) до 4220 євро (найвища середня, фактична максимальна зарплата вища). Це середньомісячна заробітна плата, включаючи житло, транспорт та інші пільги. Заробітна плата залежить від сфери викладання та освіти. Особа, що працює вчителем у Німеччині, зазвичай заробляє близько 2830 євро на місяць. Зарплата коливається від 1300 євро (найнижча) до 4500 євро (найвища) [766] Щодо заробітної плати викладача у ЗВО у Німеччині, то вона складає близько 4 500 євро [760]. Таким чином, рівень оплати праці педагогічних та науково-педагогічних працівників в Україні – катастрофічний, особливо враховуючи значущість їхньої роботи для виховання нового покоління. Саме тому, ми переконання у важливості підвищення рівня оплати праці працівників освітньої галузі з метою покращення рівня їх життя, а як наслідок скорочення рівня корупції.

Для реалізації цього запобіжного заходу відповідно до п. 6 ст. 61 Прикінцевих положень Закону України «Про освіту» та ст. 36 Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» КМУ було ухвалено Постанову від 10 липня 2019 р. № 822 «Про оплату праці педагогічних, науково-педагогічних та наукових працівників закладів і установ освіти і науки», у якій передбачено поступове (до 2023 р.) підвищення найнижчого посадового окладу зазначених категорій працівників до рівня чотирьох прожиткових мінімумів для працездатних осіб, як це наведено у вищезазначених законодавчих нормах.

Проте через відсутність фінансування для виконання цієї постанови в державному та місцевих бюджетах її дія була призупиненою до 1 січня 2022 р. Міністерство освіти і науки надзвичайно зацікавлене в реалізації цієї постанови, тому що вона не лише відповідає законодавству, а й підвищує соціальні стандарти та державні гарантії рівня життя освітян [389]. Водночас хотіли б відмітити, що, як правило, законодавчі спроби чітко зафіксувати рівень зростання заробітних плат у законодавстві, є безуспішним. Як це було з заробітною платою суддів та прокурорів. Дефіцитність державного бюджету завжди зумовлює відтермінування підвищення заробітних плат. Водночас ми переконані, що описане матеріальне покращення дозволило б скоротити рівень низової та ситуативної корупції в освітній галузі.

Наступний запобіжний захід, що дозволить знизити рівень корупції в освітній галузі – удосконалення матеріально-технічної бази. Безперечно, розвиток системи освіти неможливий без належного інвестування в матеріально-технічну базу закладів дошкільної, загальної та вищої освіти, тому що саме фінансування покращення матеріально-технічних умов безпосередньо зумовлює розвиток творчих здібностей, професіоналізм, підвищення соціального статусу кожного індивіда, а також впливає на відтворення інтелектуально-духовного потенціалу суспільства загалом. Отже, виникає протиріччя, за якого необхідно підвищити рівень матеріально-технічного оснащення закладу освіти, водночас потрібна широка підтримка з боку громадськості проведеної освітньої політики, відновлення відповідальності і активної ролі держави в цій сфері, глибока та всебічна модернізація освіти з виділенням необхідних для цього ресурсів [129, с. 96].

Робота з удосконалення матеріального оснащення повинна охоплювати: комп’ютеризацію закладів освіти незалежно від місцевості, й упровадження інформаційних технологій (мультимедійного обладнання, розумних дошок тощо); створення предметно-розвивального середовища із застосуванням сучасних навчальних технологій і дидактичних матеріалів; наукову організацію

праці викладачів та керівників структурних підрозділів, нові розробки, що дозволяють зробити працю педагога й навчальний процес ефективнішим [537].

Державні витрати – найважливіше джерело фінансування освіти. І позитивним є те, що державні витрати на освіту у відсотковому аналізі від загальних державних витрат зросли з 16,7 % у 2018 р. до 17,3 % у 2021 р. Проте, необхідне додаткове фінансування. Лише вісім країн витрачають більше ніж 20 % державних витрат на освітню галузь. Певні країни, наприклад Пакистан, Гвінея, Грузія, загалом виділяють менше 10 % на освіту. Крім того, в Україні простежується тенденція до зменшення витрат на фінансування дошкільної освіти й спрямовування більшості витрат на реформування загальної освіти та створення нової школи [695, с. 69].

Сучасна ситуація з фінансуванням освітньої галузі не дозволяє обмежитися винятково коштами державного чи місцевих бюджетів для забезпечення дієвого вдосконалення матеріально-технічної бази закладів освіти. Можливість надання платних послуг спрощує цей процес для ЗВО, а решту закладів освіти дійсно змушує звертатися до благодійників. Пошук оптимального співвідношення між державним і приватним фінансуванням освіти став проблемою реформування системи освіти в багатьох країнах. У ряді країн частка позабюджетних джерел у фінансуванні освітніх установ становить: у Японії – 57 %; у США – 52 %; у Великобританії – 38 % [109, с. 16].

Для забезпечення прозорості у фінансуванні освітніх закладів у різних державах запроваджують своєрідні нові методи. Наприклад, у Південній Африці розроблена система п’яти сходинок, покликана забезпечити збільшення обсягів фінансування шкіл, у яких навчаються діти з найбідніших верств населення. Для того щоб фінансування дійсно надходило до тих шкіл, яким воно безпосередньо призначене, було вжито низку заходів, наприклад використання об’єктивних, інформативних, адресно-цільових табло. Ця система відіграє важливу роль у забезпеченні більшої справедливості у сфері освіти, скорочуючи плату за шкільне навчання для дітей із найбідніших сімей у Південній Африці, які відкривають їм таким чином доступ до освіти.

У Бразилії створення шкільних рад із продовольства дозволило знизити ризики незаконного привласнення продуктів харчування й шахрайства під час закупівлі продовольства, що становили серйозну проблему в минулому. Такий результат був досягнутим завдяки постановці на регулярну правову основу процесу безперервного моніторингу програм і суворої підзвітності [702].

Ми вважаємо, що для вдосконалення матеріально-технічної бази в освітніх закладах необхідно: по-перше, реформувати сам підхід до розподілу коштів в освіті; по-друге, розробити нове законодавство, яке реально дозволить контролювати витрачання коштів, що надходять як благодійні внески.

Третій запобіжний захід передбачає усунення взаємовигідності корупційної складової під час здобування освіти. Для цього, на нашу думку, важливо передбачити конкретний механізм, який заклади освіти зможуть застосувати, щоб знизити ймовірність поширення корупції та реформувати уявлення про те, що вони корумповані. Це Кодекс поведінки педагогічних та науково-педагогічних працівників, адміністративних працівників і студентів; декларації про чесність на загальнодоступних вебсайтах, університетські «суди», на яких заслуховують справи про неналежну поведінку, щорічні доповіді, що інформують громадськість про зміну кількості виявлених випадків корупції. Педагоги повинні чітко знати, які дії можуть бути витлумаченими як корупційні. Наприклад, Кодекс поведінки повинен розшифровувати правомірність і встановлювати ліміти на прийняття подарунків. Упровадження таких механізмів могло б стати обов’язковою умовою для закладів освіти в тих країнах, які сподіваються на те, що їх дипломи будуть оголошеними еквівалентними дипломам європейських закладів освіти, або на підтримку міжнародних партнерів [651, с. 112]. Крім того, з метою усунення декларативності запропонованих заходів, необхідно передбачити обов’язкове звільнення працівника, який став суб’єктом корупційного кримінального правопорушення, на підставі п. 3 ч. 1 ст. 41 Кодексу законів України про працю, а саме: вчинення працівником, який виконує виховні функції, аморального проступку, не сумісного з продовженням даної роботи [228].

Таким чином, корупція буде сприйматися як аморальне, антисуспільне явища і взаємна зацікавленість у ній – зникне.

Крім того, розвиток студентського самоврядування та активної громадянської позиції у студентів може стати запорукою викорінення корупції у ЗВО. Більшість студентів побоюються повідомляти про факти корупції, тим самим, покривають корупціонерів і сприяють поширенню корупції. Студенти з відкритою громадянською позицією в умовах розвинутого студентського самоврядування будуть менш терпимі до корупції. Також вважаємо, що подолати взаємовигідність корупції можливо за допомогою громадського контролю за освітньою діяльністю, перш за все, з боку батьків, громадських організацій, органів освітнього контролю [344].

Четвертий запобіжний захід – профілактика професійного вигорання працівників освіти. У сучасному суспільстві відбувається значна кількість соціально-економічних змін, що впливають і на виконання працівниками своєї професійної діяльності, і на ставлення до неї. Зміна ставлення людини до своєї професійної діяльності особливо помітна, якщо в суспільстві падає її рейтинг. У результаті зростає психічне, емоційне напруження, частіше з'являються порушення, пов'язані зі стресом на робочому місці [610, с. 95]. Психологи описують професійне вигорання як стан хронічного стресу, що призводить до фізичного та емоційного виснаження, цинізму, відстороненості, почуття неефективності й відсутності досягнень. Педагогічні та науково-педагогічні працівники здебільшого мають високі успіхи, люблять багато працювати і завжди шукають шляхи вдосконалення. Ці риси заслуговують на похвалу, але можуть означати, що педагоги стають жертвами перфекціонізму та не залишають достатньо часу для відпочинку й відновлення сил. Науковець К. Онстад стверджує, що ми живемо в «культі перевтоми», і бути трудоголізм часто відзначають як чесноту, коли цього не повинно бути. Досить часто педагоги забувають, що вони більше, ніж їх робота [765].

Значна частина педагогів професійно вигорає вже за 5–10 років. Така ситуація зумовлена високими вимогами до роботи та відсутністю задоволення

від результатів своєї діяльності [665]. Причина остання обумовлюється те, що, влаштувавшись на роботу в навчальний заклад, фахівець бажає ділитися своїми знаннями, водночас часто ці знання не потрібні учням та студентам, які знають, що зможуть отримати гарні оцінки й без них за допомогою тієї самої корупційної складової. Особи, які навчаються, повинні перестати сприймати освіту як тягар чи втрату часу. Освіту потрібно цінувати [699]. Отже, необхідно змінювати державний підхід до сутності освіти, зокрема розробляти навчальні програми так, щоб вони могли зацікавити нове покоління. Це дозволить скоротити кількість випадків професійного вигорання в працівників галузі освіти, які для одержання зворотного зв'язку від роботи можуть вимагати неправомірну вигоду, та пропозицій неправомірної вигоди. Отже, коло корупції буде розірвано.

Профілактика професійного вигорання передбачає: позитивне сприйняття і самосприйняття; розвиток соціального інтелекту; участь в роботі різних громадських організацій; пошук друзів інших професій; читання не лише професійної літератури; спроби мислити позитивно та раціонально [70, с. 327].

Щодо заходів боротьби з корупцією в освітній галузі, то нашу думку, першочерговим завданням є запровадження адміністративної й кримінальної відповідальності для всіх науково-педагогічних і педагогічних працівників, а не лише службових осіб, тому що сучасна ситуація не передбачає майже жодної, крім дисциплінарної, відповідальності, наприклад, для вчителя в школі, який вимагає неправомірну вигоду від батьків для покращання успішності дитини. Крім того, у законодавстві немає будь-яких вартісні обмежень щодо вартості подарунків для працівників освітньої галузі. Запровадження адміністративної й кримінальної відповідальності за корупційні кримінальні правопорушення та правопорушення, пов'язані з корупцією, для визначення категорій осіб дозволить подолати почуття безкарності й стане прикладом для решти, а отже, буде належно виконано профілактичну функцію кримінального права.

Зазначені заходи протидії корупції мають загальний характер, тому що пропонувати, розробляти, упроваджувати та реалізовувати їх первинна

держава. Водночас певні заходи протидії може реалізовувати конкретна особа, наприклад, якщо в закладі дошкільної освіти вимагають «благодійний внесок», можна звернутися зі скаргою до управління освіти, правоохоронних органів. Щодо заходів протидії корупції у закладах загальної освіти, то на прохання пожертвувати гроші на «шкільне приладдя / ремонт» можна подати запит на документ із зазначенням уповноваженої особи та причин залучення коштів (це краще зробити в заяві на ім'я директора) тощо. Для протидії корупції у вищій школі кожний студент має право відмовитися надавати неправомірну вигоду, спробувати отримати докази (відео, аудіо, свідчення тощо) для звернення до правоохоронних органів; повідомити про факт вимагання органи студентського самоврядування та адміністрацію ЗВО [248].

Наступною галуззю, що також зазнає значного впливу корупційних проявів є медична. Відповідно до ч. 1 ст. 49 КУ кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування [239]. Надання медичних послуг стосується майже всіх людей [673, с. 156]. На міжнародному рівні це право вперше було сформульовано в Конституції 1946 р. Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ), преамбула якої визначає стан здоров'я як «стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не лише відсутність хвороб або вад». Далі в преамбулі зазначено, що «задоволення найвищим досяжним рівнем здоров'я є одним із основних прав кожної людини незалежно від раси, релігії, політичних переконань, економічного чи соціального стану». У Загальній декларації прав людини 1948 р. також згадувалося про здоров'я як частину права на належний рівень життя (ст. 25). Право на здоров'я знову було визнано основоположним правом людини в Міжнародному Пакті про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.). З тих пір інші міжнародні договори про права людини визнавали або посилалися на право на здоров'я або на його окремі елементи, зокрема, право на медичну допомогу. Право на здоров'я є актуальним для всіх держав, адже, кожна держава ратифікувала принаймні один міжнародний договір про права людини, що визнає пріоритетність права на здоров'я. Більше того, держави взяли на себе

зобов'язання захищати дане право через міжнародні декларації, внутрішнє законодавство та політику. Останнім часом все більше уваги приділяється формуванню єдиного стандарту охорони здоров'я. Так, контролюючими органами з прав людини та ВООЗ та було створено мандат Спеціального доповідача щодо права кожного на найвищий досяжний рівень фізичного та психічного здоров'я. Ці ініціативи допомогли з'ясувати природу права на здоров'я та як воно може бути реалізовано [768].

Як уже зазначили, корупція в медичній галузі дискредитує сутність права на здоров'я, саме тому одним з основних напрямів антикорупційної реформи було визнано саме цю галузь. Оцінювання поширеності медичної корупції надзвичайно ускладнене соціальною й правовою неоднозначністю неформальних відносин у цій галузі. Незважаючи на латентність корупційних практик у медичній галузі, понад 90 % збитків, завданих державі та виявлених детективами НАБУ, що розслідують кримінальні правопорушення, пов'язані із соціальною корупцією, становлять саме медичні корупційні кримінальні правопорушення [405]. Корупцію у сфері медицини умовно можна поділити на такі основні рівні: від пацієнта до лікаря чи іншого медичного працівника; внутрішньо лікарняна – від працівника медичних установ до керівництва лікарні; на рівні держави з приводу державних закупівель медичних препаратів і легалізація корупційних доходів у медичній галузі [45].

Насамперед варто зазначити, що особливо гостро завдання з протидії корупції в медичній галузі постало з необхідністю протистояти загальносвітовій загрозі Covid-19. Пандемія змусила пере спрямувати кошти з інших державних потреб на медичну сферу, а отже можливість корупційних зловживань також перемістилася. Зокрема, в 2020 р. у складі державного бюджету було створено Фонд боротьби з гострою респіраторною хворобою COVID-19, спричиненою коронавірусом SARS-CoV-2 та її наслідками. Крім нового напряму корупційних зловживань, у медичній сфері залишилися «старі». Пропонуємо проаналізувати кожний із них.

Незважаючи на декларативні гасла, у нашій країні ніколи не було безкоштовної медицини. Згідно з дослідженнями кожний другий пацієнт відмовляється від лікування або відкладає його через відсутність грошей. Досвід за останні 12 місяців показує, що третина тих, хто звертався до закладів охорони здоров'я, заявила, що не стикалася з жодною неформальною ситуацією з виплатами чи практикою, що можна розглядати як корумповану. Водночас майже кожен другий пацієнт (47,9 %) медичних закладів підтвердив, що їм довелося купувати ліки для невідкладної допомоги зависний кошт, 40 % повідомляють про неофіційні витрати – прямі виплати лікарям, менеджерам та іншим медичним працівникам [419].

У 2020 році на замовлення Харківської обласної державної адміністрації було проведено регіональне дослідження щодо наявності корупції в медичній галузі. Дослідження продемонструвало, що неправомірну вигоду надавали пацієнти або їх родичі для одержання таких послуг: а) отримання листка тимчасової непрацездатності або інших довідок – 75 % респондентів; б) якісної операції пацієнта, надання медичних послуг, консультацій – близько 50 % респондентів (у цьому разі пацієнта запевнили, що йому гарантована якісна до-й післяопераційна допомога, використання найкращих ліків, медичних виробів, позачергові обстеження та найкращі умови перебування в медичному закладі); в) щоб лікар, виписав необхідний рецепт, – 10 % опитаних; г) підтвердження або маскування певних медичних фактів – менше ніж 10 % (найчастіше лікарі можуть підтвердити (приховати) наявність травм, ударів тощо); ґ) для дострокової виписки хворого зі стаціонару або, навпаки, продовження терміну його перебування – 5 %; д) за видачу необхідних довідок про психічний стан пацієнта – 15 %; е) спотворити справжню причину смерті (у цьому разі розмір неправомірної вигоди в медичній галузі є найбільшим, тому що це може бути маскуванням кримінальної смерті) [246]. На нашу думку, зміна загальнодержавного підходу до визначення сутності та підходу фінансування надання медичних послуг зможе, якщо і не викорінити повністю, то хоча б

скоротити корупційні зловживання з боку медичних працівників та самих пацієнтів.

Проблемним видається й те, що галузь охорони здоров'я в Україні – одна з найменш оплачуваних. За даними Державної служби статистики України, середня заробітна плата медичних працівників становить близько 224 євро, менше отримують лише у сферах тимчасового розміщування (готелі) й організації харчування – 221 євро [189].

Низький рівень оплати праці поєднується з високою відповідальністю за людське життя та здоров'я та можливістю зараження COVID-19, що також підвищує напруження всередині медичної системи. Усі ці причини зумовили масові звільнення кваліфікованого медичного персоналу у 2020 р. та необхідність перегляду системи й рівня оплати праці працівників медичної галузі. Водночас політичні обіцянки щодо істотного зростання рівня матеріального забезпечення лікарів і допоміжного медичного персоналу, на жаль, мали декларативний характер.

Проблема оновлення й перезавантаження системи охорони здоров'я радянського зразка назріла вже давно. Одним із ключових напрямів такого оновлення було саме запровадження загальнообов'язкового державного соціального медичного страхування. Загальнообов'язкове державне соціальне медичне страхування є дієвим способом покриття витрат пацієнтів на лікування, діагностику, профілактику та реабілітацію в разі хвороби чи нещасного випадку. Водночас, незважаючи на нагальну невідкладність на регуляторному рівні, ця проблема досі не вирішена. До ВР України було подано кілька законопроєктів, але жодний із них досі не прийнятий. На думку С. Козменка та І. Охріменка, основною проблемою ухвалення остаточної редакції закону є відсутність комплексного підходу до реформування сучасного механізму фінансування сектора охорони здоров'я на основі загальнообов'язкового медичного страхування [230].

Показовим щодо запровадження обов'язкового медичного страхування є досвід однієї з колишніх соціалістичних держав – Республіки Польща. Згідно із

законом про загальнообов'язкове медичне страхування з 1 січня 1999 р. кожний громадянин сплачує обов'язковий страховий внесок, який компенсують відповідним зменшенням податку на прибуток, що означає зменшення доходів державного бюджету на величину внесків, спрямованих на загальнообов'язкове страхування здоров'я. На першому етапі цей внесок становить 7,5 % величини доходів брутто, а із січня 2001 р. – 7,75 % цього показника. Ці кошти накопичує Пенсійний фонд, що розподіляє їх між 16 повністю автономними регіональними (на рівні кожного з воєводств), створеними законом та 1 відомчим (призначеним для обслуговування військовослужбовців, поліції та службовців інших воєнізованих формувань) фондами обов'язкового медичного страхування (16 регіональних і 1 відділення так званої «каси хворих»). У цьому разі кожний із пацієнтів має право вибору «каси хворих» із двох можливих. Проте, здебільшого вибір обмежений регіональним фондом пацієнтів на території проживання застрахованого [158].

Ми переконані, що підвищення рівня охорони здоров'я для всіх шляхом запровадження медичного страхування як самостійної системи товарних ринкових відносин у медичній галузі є пріоритетом сучасної системи охорони здоров'я в Україні. Уведення в нашій країні обов'язкового страхування повинно базуватися на прив'язаності застрахованої особи до певної території, що обслуговуваної страховою установою. Порядок переведення на певній території повинен бути чітко формально визначеним, для збалансування фінансових можливостей різних регіонів [137, с. 14]. Усе це дозволить усунути корупційну складову з відносин між медичним працівником як суб'єктом надання медичних послуг і пацієнтом як особою, яка одержує таку послугу, або третіми особами (родичами пацієнта).

Щодо напрямів протидії корупції в медичній галузі, то ми пропонуємо застосувати комплексний підхід, що передбачатиме кілька основних напрямів. По-перше, в Україні давно існує застаріла модель управління та контролю за охороною здоров'я, що дісталася в спадок від Радянського Союзу. Заклади охорони здоров'я були бюджетними установами й належали державі чи

місцевим громадам. Кошториси цих закладів охорони здоров'я затверджували ті самі установи, у власності яких вони перебували. Саме тому органи влади традиційно діяли не в інтересах осіб, які одержували медичні послуги, а в інтересах певних закладів охорони здоров'я. Ці установи фінансували в рамках суворого бюджету на основі застарілих стандартів інфраструктури. Це позбавило менеджерів закладів охорони здоров'я гнучкості та мотивації для покращання результатів [473]. Саме тому Міністерство охорони здоров'я ініціювало реформу у фінансуванні медичної галузі, щоб кожний українець міг одержати якісну меддопомогу. Зокрема, відповідно до Закону України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення» з 1 січня 2020 р. державні гарантії медичного обслуговування населення за програмою медичних гарантій реалізовують для всіх видів медичної допомоги через уповноважений центральний орган виконавчої влади, що проводить державну політику у сфері державних фінансових гарантій медичного обслуговування населення, – Національну службу здоров'я України.

Установи, що функціонують у формі комунального некомерційного підприємства, можуть підписати угоду з Національною службою здоров'я України та долучитися до програми медичних гарантій згідно із Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства про заклади охорони здоров'я». Створення цього органу виконавчої влади усуває корупційну складову бюджетних асигнувань під час фінансування певних закладів охорони здоров'я, оскільки Національна служба здоров'я України як стратегічний покупець аналізує потреби громадян у медичних послугах і визначає найбільш ефективні способи оплати різних видів послуг, а також вибір медичних закладів, здатних надати безпечну та якісну допомогу [338].

Станом на сьогодні Національна служба здоров'я України уклала контракти для надання допомоги пацієнтам з COVID-19 та з підозрою на нього 25 центрам екстреної медичної допомоги, 316 медзакладам для надання пацієнтам допомоги в стаціонарних умовах, які лікують пацієнтів з COVID-19

та 935 медзакладам, в яких утворено мобільні бригади, що виїжджають до людей з підозрою на COVID-19 (у цих закладах працює майже 1600 мобільних бригад) [337]. Таким чином, перший крок до перетворення медичної галузі на галузь послуг вважаємо успішним. Так, дійсно організаційне нововведення дійсно слугуватиме усуненню корупційної складової під час розподілу фінансування у медичній сфері.

По-друге, важливим є запровадження максимальної публічності під час проведення процедур державних закупівель ліків. Сфера проведення державних закупівель завжди була найбільш привабливою для корупційних зловживань. Через непрозорі та неефективні процедури публічних закупівель значна частина бюджетних асигнувань використовується з численними порушеннями. Більшість порушень мають місце під час публічної закупівлі медичних препаратів та медичних виробів, що є особливим предметом державних закупівель, оскільки від якості придбаних ліків залежить здоров'я людей і навіть їх життя [568, с. 375].

За оцінками спеціалістів, річні втрати від корупційних зловживань в сфері державних закупівель складають 10 – 15 % видаткової частини державного бюджету, або 35 – 50 млрд грн. [198] Подібна ситуація характерна для всіх пострадянських держав. Так, за результатами дослідження представників Євросоюзу до 40 % бюджету всіх державних закупівель в Молдові осідають в кишенях корупціонерів. У цій країні найбільш схильними до корупції є придбання фармацевтичної продукції та медичного обладнання [564].

В Україні корупційні кримінальні правопорушення у сфері державних закупівель учиняють як розпорядники бюджетних коштів, так і учасники публічних торгів. Найпоширенішими зловживаннями є наміри покупців придбати товари певного виробника. Для цього можна обійти конкурентну процедуру здійснення закупівель або надати одному з учасників торгів незаконну перевагу [313, с. 49].

Для усунення корупційної складової під час державних закупівель ліків у 2015 р. Міністерство охорони здоров'я України почало централізовані закупівлі

ліків за державні кошти через міжнародні організації. За даними Рахункової палати України нові ефективні й прозорі процедури заощадили до 40 % бюджету та дозволили придбати певні ліки вдесятеро дешевше. Про ефективність міжнародних закупівель на відміну від закупівель через систему «Prozorro» (державних онлайн-закупівель) свідчать місцеві тендери: регіональні онкодиспансери й державні установи купують препарати, на 300 % дорожчі, ніж міжнародні організації (за результатами моніторингу закупівель ліків для хворих на рак, проведеного Центром протидії корупції).

Наприкінці 2018 р. було засновано Державне підприємство «Медичні закупівлі України» для забезпечення найбільш прозорих закупівель фармацевтичних препаратів. Це агентство повинне стати найважливішою закупівельною організацією та гарантувати прозорі, якісні й своєчасні поставки фармацевтичних препаратів [657]. Завданням цього державного підприємства є сприяння верифікації потреб на основі статистичних та демографічних даних з урахуванням даних, наданих регіонами, про характер захворювання, його тяжкість, вагу пацієнта, вік тощо. Цього року вперше потреба у дорогих препаратах формується індивідуально з урахуванням конкретних медичних даних кожного важкохворого пацієнта. Огляд дає змогу сформувати об’єктивну та реалістичну потребу в регіонах та купувати лише ті ліки та в тих обсягах, в яких пацієнти дійсно потребують [657]. Поза тим не дивлячись на загалом позитивну динаміку, все ще існують певні затримки та проблеми у взаємодії між профільним міністерством та державним підприємством «Медичні закупівлі України». З метою забезпечення безперебійного постачання ліків постановою Міністерства охорони здоров’я від 28 лютого 2020 р. було подано до державного підприємства «Медичні закупівлі України» 14 напрямків профілактики та діагностики. Однак через затримку з боку останньої з підготовки документів для проведення тендерів, такий тендер був перенесений по 46 найменуванням препаратів для онкологічних хворих [327].

По-третє, важливим є подолання корупційної складової під час співпраці фармацевтичних компаній і лікарів. Поширеною в Україні є ситуація, за якої лікар виписує рецепт на конкретний препарат, керуючись не інтересами пацієнта, а корисливою метою – отриманням подарунків чи неправомірної вигоди від працівників фармацевтичних компаній. В Україні значно поширена діяльність медичних торгових представників фармацевтичних компаній. Їх спілкування з медичним персоналом регулярне, але відбувається в правовому вакуумі, тобто без будь-якого законодавчого регулювання [711, с. 2405].

У Європейському Союзі така ситуація є неприпустимою, адже Директива 2001/83 /ЄС Європейського Парламенту та Ради від 6 листопада 2001 року про Кодекс Співтовариства стосовно лікарських засобів для людського використання містить положення про те, як інформувати лікарів про лікарські засоби. Пункт 47 Преамбули Директиви визначає, що реклама лікарських засобів особам, які мають право виписувати або поставляти їх, сприяє отриманню такої інформації. Тим не менше, ця реклама повинна підлягати суворим умовам та ефективному моніторингу, зокрема, посилаючись на роботу, яка проводиться в рамках Ради Європи. Пряма заборона обдаровування чи надмірної гостинності для лікарів викладена у ст. 94 вказаної Директиви, згідно з якою якщо лікарські засоби просуваються до осіб, кваліфікованих для їх виписування чи постачання, таким особам не можна надавати, пропонувати чи обіцяти подарунки, грошові вигоди чи вигоди, якщо вони недорогі та не відповідають практиці медицини або фармації (пункт 1) [694].

Для протидії цьому виду корупції у медичній галузі український уряд ініціював програму «Доступні ліки». В рамках цієї програми пацієнти із серцево-судинними захворюваннями, астмою або діабетом II типу можуть отримувати ліки безкоштовно або за невелику додаткову плату. Особливістю цієї програми є те, що лікарі при призначенні вказують не торгову назву препарату, а діючу речовину – непатентовану назву. Ця процедура мінімізує лобіювання лікарів щодо певних марок ліків.

Крім того, у 2020 році Міністерство охорони здоров'я України затвердило Національний перелік лікарських засобів – короткий перелік основних необхідних ліків із доведеною ефективністю, до якого держава гарантує безкоштовний доступ усім пацієнтам під час стаціонарного лікування. Національний перелік містить назви міжнародних непатентованих назв ліків, рекомендованих Всесвітньою організацією охорони здоров'я для лікування найпоширеніших та найнебезпечніших захворювань. На даний момент цей список містить 427 діючих речовин. Тому з січня 2020 р. медичні заклади купують ліки за національним переліком, і лише після цього кожен медичний заклад може купувати необхідні ліки, яких немає у цьому списку. Водночас медичні установи не повинні «купувати» конкретні торгові назви ліків. Завдяки цьому можливо купувати ефективні препарати за нижчою ціною [418].

По-четверте, важливим є реформування системи оплати праці медичних працівників. З 1 квітня 2020 р. стартував другий етап медичної реформи в Україні. Традиційно система оплати праці медичного персоналу ділилася на категорії: лікарі, середній та молодший медичний персонал, адміністративний та обслуговуючий персонал. Система заробітної плати лікарів базувалася на встановленні структури заробітної плати, системі підвищення та надбавок. Схематична заробітна плата залежить від посади (хірурга, стажера або лікарів інших спеціальностей) з урахуванням кваліфікаційної категорії. Зарплата також залежала від місця розташування медичного закладу [220, с. 117].

Нова медична реформа передбачає, що ті, хто працює більше та обирається пацієнтами, отримуватимуть більше грошей за конкретну виконану роботу. Тобто, бути посередньою лікарнею чи посереднім спеціалістом невигідно, оскільки немає фіксованої зарплати, а пацієнт має вибір – і може звернутися до спеціаліста, якого він обрав, і якого він вважає найкращим. А Національна служба охорони здоров'я України оплачуватиме лікарняну допомогу у лікарні на вибір пацієнта [202].

Крім, проведення медичної реформи, у 2020 році медична система Україна зіштовхнулася зі ще одним випробуванням – пандемією COVID-19. На

нормативно-правовому рівні питання оплати праці медичних та інших працівників закладів охорони здоров'я було врегульоване у постанові КМУ № 246 «Деякі питання оплати праці медичних та інших працівників, які безпосередньо зайняті на роботах з ліквідації гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 23 березня 2020 р. Цим документом було встановлено на період проведення заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню, локалізацію та ліквідацію спалахів, епідемій та пандемій гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, визначений КМУ в Акті про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України коронавірусної хвороби (COVID-19), призначити додаткову доплату розміром 300 відсотків заробітної плати (посадового окладу (з підвищеннями) з урахуванням передбачених законодавством обов'язкових доплат та надбавок [147]. Згодом, для заохочення медичних працівників і подолання того рівня звільнень, що виник після пандемії, 19 червня 2020 р. КМУ ухвалив постанову № 610. У цьому документі він установив з 1 вересня до 31 грудня 2020 р. доплати до заробітної плати медичним та іншим працівникам закладів охорони здоров'я комунальної форми власності [146].

По-п'яте, важливим є проведення різних освітніх, просвітницьких і роз'яснювальних заходів щодо недопустимості підкупу лікарів. Таке завдання є дуже складним, тому що наше суспільство історично звикло до подяки лікарям. Реформування свідомості й формування належного рівня правової культури є складним і довготривалим процесом. Чекати на задовільні результати лише впроваджуючи суворі заборони, безперечно, не є дієвим. Важливий є комплексний, збалансований підхід, ключове місце в якому посідає виховання юридично свідомої молоді, для якої надання неправомірної вигоди буде не лише антиправовим, а й абсолютно недопустимим явищем.

Щодо заходів, потрібних для активної боротьби з корупцією в медичній галузі, то, як і в освітній, вважаємо необхідним визнати медичних працівників суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень. Поняття «медичний

працівник» наведене в Етичному кодексі лікаря України. Водночас ототожнювати медичного працівника з лікарем неправильно. Ми переконані, що таким суб'єктом можуть бути особи, які мають спеціальну освіту й відповідають єдиним кваліфікаційним вимогам, установленим Міністерством охорони здоров'я для осіб, які займаються певними видами медичної та фармацевтичної діяльності, зокрема у галузі народної й нетрадиційної медицини [385, с. 299]. Також слід відмітити, що на кваліфікацію не повинно впливати у якій лікарні якої форми власності здійснюється ненадання медичної допомоги: державної, комунальної чи приватної власності. Для того, щоб особа була визнана суб'єктом корупційного кримінального правопорушення, вона має відповідати не лише загальним ознакам: фізична особа, осудність, досягнення певного віку, а й відповідати ряду спеціальних. Перша із них – це наявність спеціальної медичної освіти [371]. Ми вважаємо, що з метою реальної протидії корупції у медичній галузі на кваліфікацію діяння особи не повинно впливати яку саме середню чи вищу освіту має медичний працівник. Тобто суб'єктом цього корупційного кримінального правопорушення може бути лікар, незалежно від його профілю, медична сестра, фельдшер [669, с. 2550].

Друга ознака – відповідність єдиним кваліфікаційним вимогам. Так, вагомим досягненням є наявність єдиного Державного стандарту вищої медичної і фармацевтичної освіти, що є запорукою уніфікованого, стандартизованого підходу до підготовки кваліфікованих медичних і фармацевтичних працівників. Більше того, незважаючи на те, що даний стандарт затверджується Міністерством освіти і науки, однак за сприяння та координації Міністерства охорони здоров'я, що ще раз підтверджує, що стандарт відповідає практичним вимогам до професії і забезпечує не лише підготовку загальних теоретичних компетентностей, а й спеціальних практичних навичок. Третя ознака – наявність спеціального дозволу або ліцензії, що засвідчують право на здійснення медичної діяльності. Дозвіл потрібен медичним працівникам, які пройшли підготовку за кордоном, ліцензія необхідна на медичну діяльність фізичних осіб-підприємців [604, с. 327].

Особливе значення в контексті боротьби з медичною корупцією відіграє визнання всіх лікарів, незалежно від форми власності закладу охорони здоров'я, де він працює, суб'єктами декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування.

Проаналізувавши особливості заходів протидії корупції в медичній та освітній галузях, пропонуємо зосередити увагу на спорті, тому що на думку експертів спортивна корупція є вже дуже давно: підкупи спортсменів та їх представників здійснювалися ще в Стародавній Греції під час проведення перших Олімпійських ігор. Грецький географ і письменник, який жив у II ст. н. е., Повсаній називав змагання «несвященними». Крім того, К. Вебер опублікував працю «Несвященні ігри: Стародавня Олімпія між легендою і реальністю», у якій описав випадки «придбаних перемог», підкупів та «політичних інтриг». Спираючись на матеріал, викладений у працях письменників і критиків, можна припустити, що зачатки корупції в спортивній галузі з'явились незабаром після початку перших Олімпійських ігор у Стародавній Греції. Корупція досі є невирішеною проблемою [302, с. 34].

У наш час спорт – одна з найбільш розвинених і надприбутковий індустрій. Щорічний прибуток учасників галузі за різними джерелами оцінюють не менше ніж у 145 млрд доларів. Здебільшого основному грошові потоки рухаються через міжнародні організації, наприклад Міжнародну федерацію футболу і Міжнародний олімпійський комітет. Стан справ у спорті свідчить про те, що це середовище стало одним із найбільш корумпованих. Наприклад, доказом корупції в спорті є договірні матчі, ухилення клубів від податків, а також непрозорість агентського бізнесу [539, с. 30–31].

Нагальна необхідність протидії спортивній корупції, зумовила акумуляцію зусиль держав на міжнародному рівні, у результаті якої ухвалили профільні антикорупційні міжнародно-правові акти: Міжнародну конвекцію про боротьбу з допінгом у спорті від 19 жовтня 2005 р. Ця конвенція була підписана Україною 18 листопада 2005 р., а ратифікованою 3 серпня 2008 р.

Конвенція містить зобов'язувальні норми для гармонізації антидопінгових законодавчих актів, зокрема: створення перешкод для отримання й використання заборонених речовин, таких як анаболічні стероїди; надання допомоги у фінансуванні антидопінгових тестів; установлення зв'язків між суворим застосуванням антидопінгових правил і наданням субсидій спортивним організаціям або індивідуальним спортсменам; проведення регулярних процедур допінг-контролю під час і поза змаганнями, зокрема в інших країнах. Конвенція також містить список заборонених речовин. Важливим також є створення моніторингової групи, яка спеціально періодично переглядатиме цей список та монітритиме дотримання Конвенції [663].

На жаль, ратифікація Міжнародної конвекції про боротьбу з допінгом у спорті не зумовила належних змін у кримінальному законі нашої держави. Зокрема, доцільно доповнити ст. 323 КК України вказівкою на сферу застосування закону – спортивну, а отже передбачити суворіше покарання за використання допінгу в цій сфері. Важливим є доповнення КК України статтею, що запровадить відповідальність за виробництво допінгу [757, с. 38].

Ще одним важливим документом антикорупційного спрямування саме в спортивній галузі є Конвенція Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями. Цей документ було підписано 18 вересня 2014 р. у м. Маглінген в рамках роботи Ради Європи. Україна приєдналася до неї 21 грудня 2015 р., а ратифікувала 17 листопада 2016 р.

Відповідно до Конвенції Сторони повинні забезпечити можливість кримінального переслідування за маніпулювання спортивними змаганнями, якщо воно охоплює дії з примусу, корупції або шахрайства, як вони визначені в їх законодавствах, а також ухвалення законодавчих та інших заходів, спрямованих на встановлення в своєму національному законодавстві кримінальної відповідальності за відмивання доходів, одержаних злочинним шляхом, пов'язаним із маніпулюванням спортивними змаганнями, і на залучення юридичних осіб до відповідальності за правопорушення, передбачені в цій Конвенції.

Конвенція містить положення про співпрацю Сторін у цілях розслідування, судового переслідування й здійснення правосуддя щодо правопорушень, передбачених у ній, зокрема арешту та конфіскації. Співпрацювати потрібно повністю згідно з чинними міжнародними, регіональними та двосторонніми договорами про взаємодопомогу в кримінальних справах і законодавством кожної зі Сторін щодо правопорушень, передбачених статтями 15–17 Конвенції (ст. 26). Конвенція також передбачає співпрацю Сторін із міжнародними спортивними організаціями в боротьбі з маніпулюванням спортивними змаганнями [688].

Необхідно позитивно відзначити, той факт, що профільний закон в Україні ухвалили ще до моменту офіційного підписання Конвенції. Зокрема, 3 листопада 2015 р. було ухвалено Закон України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань», покликаний вибудувати дієву систему запобігання впливу на результати офіційних спортивних змагань корупційних правопорушень і порушень, пов’язаних із корупцією у сфері спорту, а також виявлення таких порушень, усунення їх наслідків та застосування належного виду юридичної відповідальності [436]. Зокрема, серед іншого аналізований закон передбачив і доповнення до КУпАП та КК України. Так, перший було доповнено статтею, що передбачила відповідальність за порушення заборони розміщення ставок на спорт, пов’язаних з маніпулюванням офіційним спортивним змаганням (ст. 172-9-1 КУпАП), а другий – статтею, що встановила відповідальність за протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань (ст. 369-3 КК України) [58, с. 214] .

Ще одним важливим документом, безперечно, стала Конвенція Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони та послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів (укладена в м Сан-Дені 03 липня 2017 р., до цього часу документ Україною, на жаль, не було ратифіковано). Водночас ратифікація є дуже важливою, адже, як сказано у пояснювальній записці до проєкту Закону України «Про ратифікацію Конвенції

Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони та послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів», прийняття закону про ратифікацію наближенню сфери фізичної культури і спорту до європейських стандартів, зокрема в питанні забезпечення безпеки, охорони та послуг під час організації та проведення футбольних матчів та інших спортивних заходів [411]. Відповідно до Конвенції Сторони вживають заходів, спрямованих на забезпечення безпеки, захисту і обслуговування на футбольних і інших спортивних заходах; попередження і запобігання ризику неправомірних дій або неправомірної поведінки [689].

Хотіли б наголосити, що ухвалення цих документів і ратифікація більшості з них є важливим кроком у протидії спортивній корупції. Водночас більшість із цих міжнародних нормативно-правових актів спрямовані на боротьбу з корупцією, тобто пропонують саме каральні, активні заходи боротьби. Крім того, ми неодноразово наголошували на ефективності саме заходів запобігання. Ми переконані в необхідності більш широкого застосування саме заходів запобігання. Необхідність їх запровадження обумовлена тим, що негативні наслідки спортивної корупції (порушення принципу захисту добросовісної поведінки в спорті й спортивної етики; підрив довіри серед населення; легалізація доходів, отриманих злочинним шляхом тощо), незважаючи навіть на кримінальну відповідальність, із кожним роком проявляються все сильніше. А це, у свою чергу, зумовлює: по-перше, порушення ст. 49 КУ, яка закріплює, що держава дбає про розвиток фізичної культури та спорту, зокрема в контексті запобігання будь-якому неправомірному впливу на хід та результати спортивних заходів; по-друге, деформування уявлення про суспільну важливість спорту для життя населення в Україні, наприклад у контексті формування та підтримання традицій здорового способу життя; по-третє, негативно впливає на здоров’я спортсменів у разі застосування допінгу; по-четверте, шкодить іміджу України.

З огляду на викладене ми пропонуємо такі заходи протидії спортивній корупції. Насамперед їх доцільно поділити за напрямами. Перший із них – це

протидія корупції в міжнародних спортивних організаціях. Ефективність антикорупційних заходів у цій сфері передусім чергу залежить від прозорості їх діяльності. Нині міжнародні спортивні асоціації в певному сенсі подібно до країн, що розвиваються у період підйому економіки. Доходи швидко зростають, а регулювання істотно відстає, тому що спочатку це все некомерційні й наднаціональні організації. Нинішні скандали та розслідування відбуваються здебільшого завдяки наднаціональним податковим і поліцейським органам розвинених країн, у яких громадська думка настільки важлива, що може зумовити розслідування корупції й має важелі для нагляду за розслідуванням. Розслідування корупції в Міжнародній федерації футболу вже привело до кількох арештів, відставок і дискваліфікації керівників світового та європейського футболу. Позитивним підсумком цих розслідувань буде реформування міжнародних асоціацій і розроблення більш суворий та прозорих правил спортивного бізнесу в усіх сферах [245]. Отже, особливо важлива прозорість саме в доступі до фінансів організацій. Зокрема, ми вважаємо необхідним передбачити повний вільний онлайн-доступ до інформації про фінанси й виплати державам-членам, декларування доходів керівництва.

Крім того, на нашу думку, доцільне чітке розмежування адміністративних і фінансових функцій міжнародних спортивних організацій, тому що поєднання в одній особі і адміністративних, і фінансових повноважень створює передумови до зловживань через відсутність внутрішнього контролю. Наприклад, у 2020 р. було викрито покривання допінгових схем головою Міжнародної федерації важкої атлетики Т. Аяном. Зокрема, встановлено, що як і будь-яка інша міжнародна спортивна федерація, Міжнародна федерація важкої атлетики регулярно отримує гроші від Міжнародного олімпійського комітету. Із 1992 р. по 2009 р. на два рахунки Міжнародної федерації важкої атлетики у швейцарських банках було перераховано близько 23 млн доларів, що не були відображеними у фінансових звітах організації. Доступ до рахунків був лише в Т. Аян. Згідно з результатами досліджень на сьогодні невідома доля як мінімум 5,5 млн доларів, що були на цих рахунках. За правилами

Міжнародної федерації важкої атлетики, національні асоціації країн, спортсмени яких були викритими в уживанні допінгу, повинні заплатити штраф до 500 тис. доларів на рік залежно від кількості позитивних допінг-проб. Нерідко такі штрафи сплачували готівкою безпосередньо Т. Аяну. У 2013 році Азербайджан за 18 позитивних допінг-проб мав заплатити штраф в 500 тис. доларів, але у фінансовому звіті, цієї суми не зазначено [399].

Більшість сучасних спортивних організацій отримують фінансові ресурси з найрізноманітніших джерел, наприклад від реалізації спортивних лотерей, продажу квитків, реклами, спонсорства, меценатства, від підприємницької діяльності, депозитних операцій, здавання в оренду власності та багатьох інших видів діяльності. З іншого боку, спортивні організації витрачають отримані з різних каналів кошти на власні потреби, виплачують заробітні плати й преміальні спортсменам і тренерам, розраховуються за кредитами з комерційними банками, здійснюють податкові відрахування. Отже, фінанси спортивної організації не перебувають у статичному стані, вони постійно циркулюють від одного платника до іншого. І навіть тимчасово вільні грошові кошти повинні не лежати «мертвим вантажем», а приносити спортивній організації дохід, бажано максимально можливий. Необхідно, щоб усі ці завдання з управління фінансовими потоками спортивної організації були покладеними на спеціальну економічну службу, очолювати яку повинен компетентний фахівець, який добре знається як на спорті, так і на фінансах, – фінансовий менеджер. Фінансовий менеджер у спортивних клубах та організаціях виконує такі функції: здійснює фінансовий аналіз і планування (зокрема бізнес-планування); взаємодіє з комерційними банками й розробляє кредитну політику; спільно з керівництвом спортивної організації планує загальну суму трансфертів та обсяги фінансових інвестицій; управляє потоками готівки (на заробітну плату, преміальні, відрядження спортсменам, тренерам і персоналові спортивної організації), управляє податками; шукає й залучає спонсорів [182].

Ще одним заходом протидії корупції у міжнародних спортивних організаціях має стати розвиток корпоративної культури. Корпоративна культура – це специфічна форма існування взаємозалежної системи, яка включає в себе ієрархію цінностей, що домінують серед співробітників організації та сукупність способів їх реалізації, що переважають в ній на певному етапі розвитку [626, с. 27]. Значущість корпоративної культури для спортивної організації полягає в тому, що вона підсилює згуртованість і породжує узгодженість у поведінці співробітників. Для останніх корпоративна культура служить своєрідним компасом для вибору правильного типу поведінки, необхідного для успішної роботи в організації. Отже, корпоративна культура спортивної організації – це набір фундаментальних цінностей, переконань, установок, загальних для членів спортивної організації, що обумовлюють стандарти або норми поведінки для всіх її членів, зокрема щодо недопустимості корупційної поведінки [614, с. 314]. Для протидії корупції дуже важливо сформувати правильні організаційні засади, тобто принципи, закладені в місії, й бачення спортивної організації, якими керуватиметься організація загалом і її керівник, зокрема, під час взаємодії із зовнішнім середовищем та в роботі зі співробітниками. На формування організаційних цінностей впливають як соціальні й культурні норми, що склалися в суспільстві, так і цінності ключових співробітників, підрозділів. Отже, без чіткого розуміння характерних особливостей корпоративної культури спортивної організації не можна починати змінювати корпоративну культуру. Усталені цінності та переконання трансформувати дуже складно, і навіть за умови психологічно грамотного введення нових символів, героїв тощо реальна зміна корпоративної культури триває роки або може потребувати зміни поколінь [171, с. 107]. Саме тому, наприклад, зараз, враховуючи численні корупційні скандали та оновлення керівного складу, світова спільнота покладає великі надії на нове керівництво Міжнародної федерації футболу, не тільки в частині боротьби за чесність в спорті, але і у всебічному розвитку спортивних відносин в цілому [588, с. 117].

Ще одним напрямом корупції у спорті є низова корупція. Найдавніший вид корумпованого виду спорту – це той, який спонтанно виникає під час змагань між двома учасниками або двома командами. Конкурент А підкуповує конкурента Б, щоб перемогти. Або навіть конкурент А підкупив би опонента Б, щоб той погодився допомогти йому/їй виграти в третього суперника. Така корупція на місці не планується заздалегідь і виникає, коли можливість досягти перемоги випадково з'являється в ході спортивного змагання. Це різновид дрібної (на відміну від тяжко кримінальної) корупції, яка спотворює спортивні результати, не загрожуючи життю когось та не створюючи величезних суспільних проблем. Наприклад, в гонках на довгі дистанції, таких як Тур де Франс, за деяких обставин перемога в етапі відбувається між двома гонщиками, які фінішують попереду, зрештою один гонщик підкуповує інших. Крім того, має місце стихійна співпраця між суперниками у спортивних змаганнях. У футбольному матчі гравці двох команд розмовляють між собою – так само, як два велосипедисти в кінці етапу, – або просто сигналізують суперникам, безцільно і ліниво б'ючи м'ячем, про свою готовність докласти менше зусиль і зафіксувати результат. Така корупція, як правило, передбачає грошові платежі. Перемога на етапі Тур де Франс «коштуватиме» в межах 100 000 євро. Конкретна сума залежатиме від обставин гонки та типу (гірської чи ні) стадії. Цей вид корупції виникає між спортивними інсайдерами, ніхто з корумпованих співробітників не працює ззовні спортивної індустрії. Спортивні інсайдери – це самі спортсмени/гравці, тренери, арбітри, судді та спортивні менеджери від клубного рівня до міжнародних органів управління спортом [735, с. 216].

Наступний різновид дрібної корупції у спорті, що також місце серед інсайдерів, однак має безгрошовий характер – це бартерна корупція. При такому бартерному обміні корупційний спортсмен або команда А, які перебувають на межі зниження в спортивній ієрархії і, отже, абсолютно потребують перемоги, пропонує спортсмену або команді В дозволити їй перемогти; неправомірна вигода не виплачується готівкою, а пізніше з деякими запланованими збитками, прийнятими А в подальших матчах проти В.

Бартерну корупцію важко виявити, оскільки немає грошових потоків або матеріальних показників. Водночас все ж існують певні методики виявлення і цього виду спортивної корупції. [696, с. 1598]. Наприклад, виявити зловживання в японській професійній боротьбі сумо вдалося завдяки прискіпливому аналізу значної кількості поєдинків. Традиційно винагорода борцям виплачується у випадку послідовних системних перемог кілька матчів поспіль. Аналіз здійснений журналістами дав можливість виявити непропорційну частку матчів, що спочатку вигравали одні борці, для одержання винагороди, а потім інші [735, с. 217].

Протидіяти низовій корупції значно складніше, тому що для цього важливе проведення просвітницьких заходів, спрямованих на виховання в осіб, зацікавлених у спортивній корупції, неприйнятного ставлення до корупційних правопорушень. Зокрема, у цьому аспекті необхідно відзначити позитивний досвід Міжнародної організації кримінальної поліції (Інтерполу), яка розробила програму «Чесний спорт». Сутність цієї програми полягає у вихованні й навчанні ключових осіб у спорті, як розпізнавати, протистояти та звітувати про спробу підкупу або підтасування результатів матчів; покращенні підготовки правоохоронних органів із розслідування корупційних правопорушень або договірних матчів. Програма містить у собі ряд інструментів для захисту спорту від корупції, зокрема національні й регіональні семінари та модулі електронного навчання [588, с. 116]. Також, як свідчить зарубіжний досвід, важливою є увага громадськості й ЗМІ до проблеми спортивної корупції. Корупція може залишатися непоміченою внаслідок «сліпоти» спортивних журналістів, які можуть бути або наївно зачарованими красою спортивної діяльності, або зануреними в щоденну журналістську рутину чи зберігається нейтралітет завдяки символічним і матеріальним подарункам від спортсменів, спортивних клубів бо організацій. Проте здебільшого спортивна журналістика передбачає зусилля, щоб одержати ексклюзивну інформацію й технічно досконало відтворити сучасний спорт [740, с. 32].

Прикладом успішного журналістського розслідування, яке дозволило розкрити корупційні зловживання, є, зокрема, те, що у 2012 р. американця Л. Армстронга дискваліфікували за вживання допінгу та анулювали всі його результати, починаючи з повернення у 1998 р. в велоспорт. У січні 2013 р. спортсмен публічно визнав факти вживання заборонених препаратів і багаторазового переливання крові [93].

Журналісти передачі «STOP Корупції» розкрили корупційні схеми президента Федерації футболу України А. Павелка. Щорічно Союз Європейських спортивних організацій в рамках соціальної програми «Хет-трик» виділяє Україні 6 млн євро на будівництво футбольних полів зі штучним покриттям. Цих коштів достатньо, щоб щороку будувати 300 майданчиків по всій Україні, але Федерація футболу України вирішила розпорядиться європейськими мільйонами інакше.

Зокрема, президент Федерації футболу України А. Павелко замість будівництва майданчиків вирішив побудувати завод із виготовлення штучного покриття для футбольних полів. У 2016 р. федерацією було створено товариство з обмеженою відповідальністю «ФФУ-Продакшн» і витрачено 8 млн євро соціальної програми на будівництво цього заводу. У результаті вітчизняне покриття вийшло дорожчими, ніж закордонні аналоги [177]. За інформацією швейцарського журналіста, президент Української асоціації футболу був упевненим у своїй недоторканності. Проте щось пішло не так, і він був змушений підписати секретну угоду, заплативши штраф, і навіть піти з Дисциплінарного комітету Міжнародної асоціації футболу, членом якого він був [164]. Таким чином роль журналістів у протидії спортивній корупції дійсно суттєва.

Підсумовуючи варто наголосити, що основними причинами корупції в освітній галузі є об’єктивні (невизнання викладачів і вчителів суб’єктами корупційних кримінальних правопорушень; низький рівень оплати праці; невідповідність матеріально-технічної бази в закладах дошкільної освіти, школах та ЗВО сучасним освітнім методикам і технологіям) та суб’єктивні

(взаємна «вигідність» корупційних діянь як учителям, так і батькам вихованців садочків, учнів та студентам; розчарування в професії, зумовлене професійним вигоранням; особливості менталітету; почуття безкарності за вимагання й одержання неправомірної вигоди та подарунків. Протидія освітній корупції потрібно за допомогою дієвих заходів запобігання (підвищення заробітної плати; удосконалення матеріально-технічної бази; подолання взємовигідності корупції; недопущення професійного вигорання) і заходів боротьби (визнання працівників освітньої галузі суб'єктами кримінальних правопорушень у сферах службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, та адміністративних правопорушень, пов'язаних із корупцією).

Щодо протидії корупції в медичній галузі, то з огляду на значущість права на медичну допомогу для розвитку правової, соціальної держави й в умовах можливості нових пандемій, це завдання нині є дуже важливим. Ефективність протидії залежить від точності визначення основних причин такого виду корупції. Зокрема, ними вважають: низьку заробітну плату; відсутність загальнообов'язкового державного медичного страхування; необхідність трансформації системи фінансування медичної галузі. До заходів протидії належать: реформування фінансування закладів охорони здоров'я; удосконалення прозорості процедури публічних торгів під час закупівлі ліків, медичного обладнання тощо; закріплення на законодавчому рівні засад співпраці фармацевтичних компаній і лікарів; продовження реформування системи оплати праці працівників медичної галузі; проведення різних освітніх та роз'яснювальних заходів щодо неприпустимості, згубності й незаконності корупції; визнання працівників медичної галузі суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень.

Щодо ефективності протидії корупції в спортивній галузі, то вмотивовано, що вона залежить від синхронного застосування кримінальних покарань за корупційні кримінальні правопорушення в спортивній галузі та широкого проведення заходів запобігання корупції. Реалізацію останніх необхідно адаптувати відповідно до конкретних напрямів. Зокрема, протидія

корупції в міжнародних спортивних організаціях повинна передбачати впровадження механізмів прозорості, розмежування адміністративних і фінансових функцій міжнародних спортивних організацій та розвиток корпоративної культури. Для протидії низовій корупції в спортивній галузі, важливі просвітницька діяльність та активна участь ЗМІ в проведенні антикорупційних розслідувань і викритті корупціонерів.

Висновки до розділу 4

1. Обґрунтовано доцільність застосування галузевого підходу до протидії корупції, враховуватиме особливості кожної галузі, виявить їх специфічні детермінанти та на основі цього дозволить розробити адаптовані до потреб кожної галузі, найбільш ефективні, цілеспрямовані заходи, необхідні для протидії тому чи іншому різновиду корупції.

2. Визначено основні причини політичної корупції: недостатній рівень реалізації принципу публічності; відсутність належного підходу до проведення антикорупційної й кримінологічної експертиз нормативно-правових актів; поширеність кланових структур; традиції непотизму, експлуатації «дружніх зв'язків», блату, «дарування» подарунків-подяк; відсутність законодавчо визначених форм політичного впливу на суб'єктів владних повноважень, особливо тих, які обіймають політичні посади; відсутність морального осуду політичної корупції як явища.

3. Запропоновано основні заходи, необхідні для протидії політичній корупції: оновлення законодавства (визначення можливостей участі зацікавлених осіб у діяльності ВР України та КМУ; ухвалення закону щодо кримінологічної експертизи нормативно-правових актів; законодавча конкретизація форм взаємодії суб'єктів владних повноважень і зацікавлених осіб); формування антикорупційного світогляду – антикорупційної етики).

4. Визначено основні причини корупції в економіці: тіньова економіка та непереборне бажання суб'єктів господарювання не порушувати злочинних бізнес-циклів; відсутність належної комунікації між суб'єктами господарювання й державою; поширення сфери «прямої взаємодії» між суб'єктом владних повноважень» та особою, яка звертається за видачею дозволу, ліцензії, довідки тощо; та непрозорості державних закупівель.

5. Визначено найбільш оптимальні заходи протидії економічній корупції: оновлення законодавства, зокрема для протидії організованій злочинності й корупційному лобіюванню; запровадження на рівні ділового середовища програми комплаенс; створення та забезпечення передумов для належного функціонування системи органів контролю, для зниження рівня ухилення від сплати податків, легалізації корупційних доходів і фіктивного підприємництва; ширше застосовування електронного урядування (подальше розширення переліку адміністративних послуг, що можна одержувати дистанційно, скорочення строку надання певних із них) та оптимізація державних закупівель, наприклад постійне проведення електронних торгів незалежно від суми договорів.

6. Виділено основні причини корупції в судовій системі: неправильна організація роботи суду, низький рівень професійної культури суддів і працівників апарату суду; вплив на суддів деяких політиків, представників влади й бізнесу для одержання бажаного результату розгляду справи; неправомірний тиск з боку голови суду або впливових груп усередині судової системи та відсутність ефективного механізму притягнення судді до відповідальності.

7. Визначено основні заходи подолання судової корупції: 1) усунути можливості зовнішнього втручання в автоматизовану систему розподілу справ між суддями шляхом удосконалення інформаційної безпеки та якісного добору кадрів працівників апарату суду; 2) подолати низький професіоналізм серед працівників апарату суду шляхом організації прискіпливого добору кадрів у кілька етапів підвищення заробітної плати працівникам апарату суду;

3) удосконалити систему кваліфікаційної атестації суддів шляхом залучення до добору представників міжнародної спільноти й антикорупційних громадських організацій; 4)організовувати стажування українських суддів у країнах, у яких успішно впроваджують антикорупційні програми в судовій системі; 5) розробити систему юридичної відповідальності суддів за істотні порушення процесуального законодавства та правової етики; 6) забезпечити єдність судової практики шляхом активнішого й детальнішого впровадження узагальнень судової практики та постанов пленуму ВСУ; 7) посилити громадський контроль шляхом створення профільних громадських організацій, що будуть спеціалізуватися на розкритті корупційних ризиків саме в судовій владі; 8) оснастити зали судових засідань відеокамерами й мікрофонами, для фіксування поведінки всіх присутніх; 9) забезпечити відповідне фінансування витрат на незалежне функціонування судової системи; 10) скасувати недоторканність судової влади як архаїзму, атрибуту привілейованого статусу суддів порівняно з іншими громадянами, а отже, викривленого застосування ст. 21 КУ.

8. Основними причинами корупції в діяльності правоохоронних органів є: 1) латентність корупційних кримінальних правопорушень, що має три форми (складність доведення діяння, предметом якого є неправомірна вигода у нематеріальній формі; кругова порука і наявність у суб'єктів таких діянь спеціальних знань, що дозволяють їм приховувати докази або дискредитувати їх походження); 2) непрофесійність, низька правова культура, відсутність професійної етики та деформація загальнолюдських цінностей у працівників правоохоронних органів; 3) недостатній рівень фінансування трудової діяльності працівників цих органів; 4) босинг.

9. Обґрунтовано необхідність запровадження певних заходів для протидії корупції в діяльності правоохоронних органів: 1) оптимізації кадрового відбору шляхом проведення співбесіди з обов'язковим залученням представників громадських антикорупційних організацій і проведення перевірки за допомогою поліграфа; 2) налагодження роботи внутрішніх та зовнішніх каналів

зв’язку для викривачів корупції й оперативне реагування на всі повідомлення; 3) планомірного підвищення заробітної плати працівникам правоохоронних органів і забезпечення внутрішньовідомчого фінансового моніторингу способу життя працівника правоохоронних органів; 4) постійного виховання й підвищення кваліфікації працівників правоохоронних органів, необхідність проходження реальної щорічної психологічної атестації.

10. З’ясовано, що корупція в освітній галузі має специфічні прояви в дошкільній, шкільній, вищій освіті. Визначено, що причини корупції в освітній галузі можна поділити на об’єктивні та суб’єктивні. До об’єктивних належать: 1) невизнання викладачів та вчителів суб’єктами корупційних кримінальних правопорушень; 2) низький рівень оплати праці; 3) невідповідність матеріально-технічної бази в закладах дошкільної освіти, школах і ЗВО сучасним освітнім методикам та технологіям. Суб’єктивними причинами необхідно визнавати: 1) взаємну «вигідність» корупційних діянь як учителям, так і батькам вихованців садочків, учнів та студентам; 2) розчарування в професії, зумовлене професійним вигоранням;3) особливості менталітету; 4) почуття безкарності за вимагання й одержання неправомірної вигоди та отримання подарунків.

11. Визначено основні заходи протидії корупції в освітній галузі, а саме: заходи запобігання (підвищення рівня оплати працівників освітньої галузі; покращання матеріально-технічної бази навчальних закладів усіх рівнів і в усіх місцевостях; усунення взаємовигідності корупції для батьків, учнів, студентів, з одного боку, та працівників галузі освіти – з іншого; профілактика професійного вигорання працівників освітньої галузі) й приведення заходів боротьби (запровадження кримінальної відповідальності для всіх педагогічних і науково-педагогічних працівників за вчинення кримінальних правопорушень у сферах службової та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг, та адміністративної відповідальності за правопорушення, пов’язані з корупцією).

12. Запропоновано чіткі заходи протидії корупції в медичній галузі: 1) реформування медичної галузі радянського зразка, щодо фінансування закладів охорони здоров'я на галузь послуг; 2) запровадження максимальної публічності проведення процедур публічних торгів під час закупівлі ліків, медичного обладнання тощо; 3) законодавче врегулювання засад співпраці фармацевтичних компаній і лікарів; 4) подальше впровадження реформи системи оплати праці медичних працівників; 5) проведення різних просвітницьких та роз'яснювальних заходів щодо недопустимості підкупу лікарів; 6) визнати медичних працівників суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень.

13. Установлено, що на міжнародному рівні розроблено профільну нормативно-правову базу щодо протидії спортивній корупції: Міжнародну конвенцію про боротьбу з допінгом у спорті, Конвенцію Ради Європи проти маніпулювання спортивними змаганнями, Конвенцію Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони й послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів тощо. Згідно з результатами аналізу цих міжнародних конвенцій запропонований у них підхід здебільшого закріплює заходи боротьби з корупцією. Натомість, на нашу думку, більш доцільно застосовувати заходи запобігання корупції в спортивній галузі.

14. Доведено важливість реалізації заходів протидії спортивній корупції за конкретними напрямами: протидія корупції в міжнародних спортивних організаціях і протидія низовій спортивній корупції. Запропоновано протидіяти корупції в міжнародних спортивних організаціях шляхом упровадження механізмів прозорості, розмежування адміністративних та фінансових функцій міжнародних спортивних організацій і розвитку корпоративної культури. Щодо протидії низовій корупції в спортивній галузі, то для цього важливими є просвітницька діяльність та активна участь ЗМІ в проведенні антикорупційних розслідувань

РОЗДІЛ 5. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ І ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ

5.1. Зарубіжний досвід реалізації антикорупційних заходів

За даними Всесвітнього економічного форуму щорічні втрати, пов'язані з корупцією, становлять не менше ніж 2,6 трлн доларів США, або 5 % світового валового внутрішнього продукту. Відповідно до даних Програми розвитку ООН у країнах, що розвиваються, пов'язані з корупцією втрати перевершують обсяги офіційної допомоги на цілі розвитку в 10 разів [362]. Водночас деякі світові держави все ж досягають значних успіхів у сфері протидії корупції.

Найменш корумпованими державами за рейтингом корумпованості «Transparency International» є Фінляндія, Данія, Нова Зеландія, Ісландія, Республіка Сінгапур, Швеція, Канада, Нідерланди, Люксембург, Норвегія, Австралія, Швейцарія, Великобританія, Гонконг, Австрія, Ізраїль, США, Чилі, Ірландія, Німеччина, Японія. Уряди сприймають корупцію цих країн як серйозну проблему національної безпеки [32, с. 27] У таблиці 8 наведена інформація про тридцять найменш корумпованих держав світу. Показники демонструють, що здебільшого суттєві коливання у рейтингу – відсутні, а існуючі пов'язанні здебільшого зі зміною політичного керівництва держави та послідовністю втілення рекомендацій, що розробляються Transparency International для кожної із держав. Окрім того, важливим є й те, що у представленому рейтингу до уваги береться лише корупція у публічному секторі.

Таблиця 8 Рейтинг держав за індексом сприйняття корупції

Держава	2020 р.		2019 р.		2018 р.		2017 р.		2016 р.	
	місце	кількість балів	місце	кількість балів	місце	кількість балів	місце	кількість балів	місце	кількість балів
Данія	1	88	1	87	1	88	2	88	1	90
Нова Зеландія	1	88	1	87	2	87	1	89	1	90
Фінляндія	3	85	3	86	3	85	3	85	3	89
Сінгапур	3	85	4	85	3	85	6	84		
Швеція	3	85	4	85	3	85	6	84	4	86
Швейцарія	3	85	4	85	3	85	3	85	5	88
Норвегія	7	84	7	84	7	84	3	85	6	85
Нідерланди	8	82	8	82	8	82	8	82	8	83
Німеччина	9	80	9	82	11	80	12	81	10	81
Люксембург	9	80	9	80	9	81	8	82	10	81
Австралія	11	77	12	77	13	77	13	77	13	79
Канада	11	77	12	77	9	81	8	82	9	82
Гонконг	11	77	13	76	14	76	13	77	15	77
Велика Британія	11	77	12	77	11	80	8	82	10	81
Австрія	15	76	12	77	14	76	16	75	17	75
Бельгія	15	76	16	75	17	75	16	75	15	77
Естонія	17	75	18	74	14	76	21	71	22	70
Ісландія	17	75	11	78	14	76	13	77	14	78
Японія	19	74	20	73	18	83	20	73	20	72
Ірландія	20	72	18	74	18	73	19	74	19	73
Об’єднані арабські емірати	21	71	21	71	23	70	21	71	24	66
Уругвай	21	71	21	71	23	70	23	70	21	71
Франція	23	69	23	69	21	72	23	70	23	69
Бутан	24	68	25	68	25	68	26	61	27	65
Чилі	25	67	26	67	27	67	26	61	24	66
США	25	67	23	69	22	71	16	75	18	74
Сейшельські острови	27	66	27	66	28	66	36	60	–	–
Тайвань	28	65	28	65	31	63			31	61
Барбадос	29	65	30	62	25	68	25	68	31	61
Багамські острови	30	63	29	64	29	65	28	65	24	66

Отже, вважаємо необхідним зосередити увагу на конкретних заходах, яких уживають найменш корумповані держави для запобігання корупції

залежно від моделі її розвитку. Загалом модель розвитку корупції тісно пов’язана з правовими системами та умовами їх покращення, а заходи запобігання корупції можуть бути як універсальними, тобто закріпленими в міжнародно-правових актах антикорупційного спрямування (формування ефективних антикорупційних законодавчих актів, пропаганда законослухняних високоморальних типів поведінки службовця, відстежуваня корупційних процесів на всіх рівнях і в усіх їх проявах, удосконалення методів забезпечення правопорядку й оздоровлення морально-психологічного стану в конкретному суспільстві [120, с. 421]), так і специфічними, тобто характерними для окремих країн. Ми пропонуємо, охарактеризувати конкретні заходи запобігання корупції, які вживаються у різних державах, адже, окремі з них можуть бути запозичені та адаптовані у вітчизняне законодавство.

Європейській моделі характерний порівняно невисокий рівень корупції за майже повної відсутності низової корупції. Низький рівень корупції підтримують комплекс заходів (інституційних, організаційних, правових) поряд з ефективною дією традиції, культури й інститутів громадянського суспільства. Варто наголосити, що країни, у яких реалізовують цю модель, проходять етап якому властивий досить високий рівень корупції [215, с.101.]

Серед європейських країн найбільш ефективних заходів запобігання корупції, що привели до майже фактичного її викорінення (щорічно фіксують учинення менше ніж 100 корупційних кримінальних правопорушень) уживають у скандинавських державах. Насамперед пропонуємо проаналізувати досвід запобігання корупції Фінляндії. Цікаво, що в цій країні майже ніколи не було спеціального закону, присвяченого протидії корупції, та створених спеціалізованих антикорупційних органів. Корупцію завжди вважали різновидом злочинності, а запобігання їй регулювали Конституціє, КК, законодавством про державну службу, інструкціями й іншими підзаконними нормативно-правовими актами. Більше того, особливу роль у запобігання корупції завжди відігравали етичні норми. У Фінляндії на відміну від багатьох інших країн, зокрема сусідньої Швеції, немає практики політичних призначень,

крім апарату прем’єр-міністра. Основний склад центральної та місцевої адміністрацій залишається досить постійним. До нього входять професійні чиновники, яких призначають мінімум на п’ять років.

Структура державної служби є чіткою, а апарат – не дуже численним. Зокрема, в 1990-х роках кількість державних службовців усіх рівнів скоротилася ледь не на половину – з 230 тисяч до 127 тисяч осіб. Наприклад, в Україні кількість державних службовців на грудень 2020 р. становила 253 553 осіб [11]. Обов’язки, права й відповідальність фінських державних службовців чітко прописані і контрольовані. Наприклад, міністр може ухвалити політичне рішення, що відрізняється від пропозиції свого співробітника, але воно не стане юридично зобов’язувальним, якщо той не поставить своєї візи, тому що саме він несе правову відповідальність за рішення. Якщо міністр ухвалює рішення, що відрізняється від запропонованого чиновником, останній може уникнути юридичної відповідальності, подавши письмове оскарження. Отже, щодо корупції фінська система потребує подвійної роботи від потенційного корупціонера. Він повинен контролювати як того, хто ухвалює певне рішення, так і того, хто лише готує таке рішення.

Основним у Фінляндії завжди був принцип, що все в державній адміністрації дійсно повинне бути публічним, відкритим для критики з боку інших чиновників, громадян і ЗМІ. Усі протоколи й записи обговорень (стенограми), зроблені в адміністрації, відкриті для кожного громадянина.

На нашу думку, одним із найважливіших чинників, що перешкоджають поширенню корупції у Фінляндії, є матеріальна та соціальна забезпеченість чиновників [145, с. 139]. тому що середня заробітна плата в державному секторі становить приблизно 3 500 євро [339]. Щодо України, то середня заробітна плата державного службовця близько 10 000 грн.

Досвід Фінляндії яскраво демонструє значущість моральних принципів для скорочення рівня корупції. Зокрема, щиро сприймаючи цінності помірності, самоконтролю та загального блага, у суспільстві усталені важливі обмеження в прагненні до особистої вигоди за рахунок інших. Зазначенні цінності також

допомагають побудувати взаємну довіру. Отже, коли громадяни бачать високо моральну й відповідальну поведінку чиновників, то хочуть брати з них приклад. Культуру відповідальності в державному управлінні можна розвивати та підтримувати, офіційно заявляючи, що етичні цінності є основою державної служби. Кадрова політика уряду Фінляндії робить саме це, наголошуючи, що державна служба базується на етичних цінностях. Отже, яскравим є взаємозв'язок між високим рівнем довіри серед членів суспільства та низьким рівнем корупції.

Вважаємо, що одним з основоположних заходів протидії корупції дійсно є не правові, а моральні, етичні, можливо, навіть духовні. Особистість кожного формується з огляду на певні біологічні й соціальні фактори. Особливе місце в соціальних факторах, безумовно, відіграє приклад. Тобто, якщо дитина під час розвитку, виховання завжди бачить приклади корупційних відносин, сприйняття або навіть схвалення корупції навколо себе, особливо з боку батьків, то жодні правові та організаційні важелі не зможуть реформувати її прийнятне ставлення до неї. Отже, у розвинених державах, у яких високий рівень життя населення, а основними цінностями є не матеріальні, а духовні, формується неприйнятне й недопустиме сприйняття корупції як соціально згубного явища. Для формування негативного ставлення до корупції необхідним є створення спеціальної освітньої платформи антикорупційного навчання, проведення просвітницьких заходів як для учнів та студентів, так і для службових осіб. Зазначені заходи потрібно проводити постійно й у різних форматах, щоб закласти та закріпити у свідомості негативне ставлення та неприйняття корупції.

Приватний сектор Фінляндії також довгий час додержувався цінностей «найкращої практики», відповідальності, чесності й чесної гри. Етична освіта стала невід'ємною складовою навчання фінського бізнесу з адміністрування. Зокрема, 90 % керівників фінських підприємств вважають, що додержання закону є надзвичайно важливим у їх корпоративній діяльності. Також доведена кореляція між високим рівнем конкурентоспроможності та низьким рівнем

корупції. Так, Фінляндія кілька років поспіль посідає перше або друге місце за конкурентоспроможністю у світі, водночас залишається найменш корумпованою [704].

Ще однією державою, що досягла значних успіхів у протидії корупції, є Норвегія. Антикорупційне законодавство цієї держави імперативне та одне з найбільш суворих в Європі. Водночас, як і у Фінляндії, воно передбачає активне залучення громадськості до процесу запобігання корупції. Крім того, ця країна активно бере участь у профільних міжнародних структурах та загалом має найбільш позитивну динаміку в антикорупційній боротьбі навіть на тлі інших європейських країн. Із 2004 р. в Норвегії чинний Кодекс етичного характеру, що перешкоджає інвестуванню фінансів норвезького Державного пенсійного фонду «Global» у фірми, які можуть бути причетними до корупційних кримінальних правопорушень, порушень прав людини або діяльності, що завдає шкоди навколишньому середовищу [208, с. 10–12].

Інформування про випадки корупції в Норвегії, як і про інші кримінальні протиправні діяннях вважають громадським обов'язком кожного громадянина, тому що корупцію розглядають як загрозу для інститутів правової держави, демократії, прав людини й соціальної справедливості. Згідно з Конституцією Норвегії працівник має право висловлюватися про обставини та відносини, пов'язані з місцем роботи. Закон «Про трудові відносини» від 17 червня 2005 р. закріплює право працівника інформувати відповідні органи про варті критики дії керівництва або співробітників організації чи підприємства, на якому він працює. До таких дій належить і корупція. Водночас інформатор має право на захист від дій, мета покарати яких – його за розкриття компрометуючої інформації. Згідно із законом роботодавець не може карати інформаторів шляхом звільнення чи шляхом застосування інших негативних заходів. Закон поширюється як на державний, так і на приватний сектор [363].

Уряд поважає свободу преси й висловлювань. У Норвегії дуже розвинена система ЗМІ, що налічує понад 200 газет із різними думками, часто субсидованих урядом. Кількість позовів про наклеп проти ЗМІ впродовж

останніх кількох років постійно зменшується. Масмедіа досить часто стають ключовими гравцями в розкритті корупційної поведінки серед державних службовців та інших суб'єктів, а також в підвищенні обізнаності громадськості щодо рівня й напрямів корупції.

Громадянське суспільство Норвегії різноманітне та, як уже наголошували, характеризується значним залученням норвезького населення в процес запобігання корупції. Організації громадянського суспільства підпадають під дуже незначне законодавче регулювання, а державні субсидії становлять порівняно невелику частку їх доходу. Громадські організації часто висловлюють критику проти державних органів без наслідків і можуть впливати на політичні дебати [676].

Для азійської моделі характерне ставлення суспільства до корупції як до звичного явища, зумовленого культурними традиціями й економічною необхідністю, прийнятного для всієї структури державного управління та всіх верств населення. У рамках зазначеної моделі корупцію здебільшого сприймають не як щось протизаконне, а розцінюють як атрибут функціонування держави [381, с. 75]. Поза тим, навіть серед азійських держав є ті, що змогли відійти від традиційного для цих країн ставлення до корупції.

Наприклад, досвід запобігання корупції в Японії свідчить про те, що відсутність єдиного кодифікованого акта не перешкоджає ефективному вирішенню цієї проблеми. Антикорупційні норми містяться в багатьох національних законах [157]. Сучасна антикорупційна правова база була закладеною в Японії в післявоєнний період. Зокрема, тією чи іншою мірою заходи щодо запобігання корупції конкретизовані в законах «Про вибори на публічні посади» 1950 р., «Про парламент» (1950 р.), «Про політичні фонди» (1948 р.), «Про державних службовців» (1948 р.), «Про місцеве самоврядування» (1947 р.) Безперечно, кожний із зазначених документів був оновленим відповідно до вимог міжнародних Конвенцій для підвищення ефективності протидії корупції [364]. Важливо навести позицію Ейдзі Оямада, який зауважує, що в Японії більше уваги приділяють саме запобіганню

корупції, зокрема, захисту її викривачів, сприянню прозорості та підзвітності уряду, вихованню етики публічних службовців [743, с. 38]. Особливого значення законодавство Японії надає заборонам щодо політиків, державних та муніципальних службовців. Вони, зокрема, стосуються численних заходів, що політично нейтралізують японського чиновника щодо приватного бізнесу як під час служби, так і після її завершення [157.

Значну увагу законодавство Японії приділяє етичній поведінці політиків та службовців. Із квітня 2000 р. в країні діє Закон «Про етику державних службовців», а також затверджені урядовим указом етичні правила державного службовця. В етичних правилах державного службовця наведені розгорнуте визначення «зацікавленої особи» й докладний перелік неетичних дій, що внеможливлює довільне тлумачення норм закону.

Крім того, в Японії ведуть реєстр осіб, проти яких висунуті звинувачення в корупції або причетності до організованої злочинності. Цю інформацію доводять до відома громадськості через ЗМІ. Вона може спричинити встановлення контролю за поведінкою конкретної особи, застосування до неї ряду правових обмежень [191].

Фінансування партій та інших політичних об’єднань регламентоване Законом «Про політичні фонди». У ньому, зокрема, детально прописаний порядок фінансової звітності подібних організацій, а також установлені обмеження сум для політичних пожертв від різних категорій фізичних і юридичних осіб. Діє ряд заборон, наприклад, щодо отримання депутатами коштів від компаній, а також зарубіжних джерел.

Свобода преси гарантована японським законодавством. Її додержують на практиці. Водночас у грудні 2014 р. набув чинності обмежувальний закон «Про захист спеціально відведених таємниць». Згідно з цим законом викривачам, які передають неясно визначені «державні таємниці», може загрожувати до десяти років позбавлення волі, тоді як журналістам, що публікують витік інформації, – до п’яти років ув’язнення [721].

Громадянське суспільство користується конституційно захищеними свободами зібрань та об'єднань, які додержуються на практиці. У 2001 р. в Японії набрав чинності Закон «Про розкриття інформації». Цей акт гарантує громадянам право на доступ до офіційної інформації, наявної в урядових установах, і можливість подати апеляцію до Ради з контролю за розкриттям інформації, якщо уряд відмовиться її оприлюднити [157].

Однією з найбільш відомих азійських держав, що досяг колосальним успіхів у протидії корупції, є Сінгапур. Вона першою серед сучасних індустріальних країн почала активну протидію корупції й зміцнення морально-етичних засад влади та професіоналізму апарату державного управління. Сьогодні Сінгапур – одна з найздоровіших щодо «лікування корупційної хвороби», країн. І не лише серед держав азійської моделі, тому що впродовж майже двадцяти років країна міцно перебувала в сімці найменш корумпованих держав світу. У середньому впродовж 2013–2020 років було 125 справ, із яких 16 (13 %) випадків у державному секторі та 109 (8 7%) випадків у приватному. Середня кількість справ про корупцію зменшилася, тому що впродовж 2008–2012 років у середньому було 199 справ, із яких 39 (20 %) справ у державному секторі та 160 (80 %) у приватному [722].

Сінгапур для боротьби з корупцією покладається на два ключові закони: «Про запобігання корупції» (PCA) та «Про корупцію, торгівлю наркотиками та інші тяжкі злочини (конфіскація пільг)» (CDSA). Перший має широкий обсяг щодо осіб, які дають (отримують) хабарі у державному та приватному секторі.

Антикорупційна стратегія країни орієнтована на три основні завдання: позбавлення державного апарату від хабарників; спрощення бюрократичних процедур та посилення правової регламентації повноважень чиновників; контроль за додержання етичних стандартів службової діяльності. Водночас у державі чітко встановили, що заробітна плата чиновника, адвоката, судді, лікаря державної лікарні, наукового співробітника повинна бути тотожною з тією, що він може отримати за аналогічну роботу в приватній корпорації або займаючись приватною юридичною чи іншої професійною практикою. За таких

умов чесність і порядність у міжособистісних стосунках дуже скоро стають своєрідною звичкою та природним станом душі людини [303, с. 117–118]. На нашу думку, такий підхід необхідно запровадити і в Україні. Згідно з даними соціологічного опитування, проведеного серед державних службовців, 12 % респондентів працюють на державній службі з почуття обов'язку та зацікавлені в ній принаймні 80 % працівників розглядають роботу як засіб «отримання хліба» для себе й своїх близьких. Решта намагається поєднати здатність працювати ефективно та продуктивно, отримувати належну оплату своєї праці, а також одержувати моральне задоволення від виконання свої професійних обов'язків [292, с. 100]. Водночас недостатні заробітні плати є однією з основних причин низової корупції в Україні, тому що рівень матеріального забезпечення державних службовців не відповідає рівню їх розумового, психологічного навантаження та є дуже низьким порівняно з рівнем матеріального забезпечення в приватному секторі. Отже зрівняння заробітної плати в державній та приватній сферах дозволить істотно скоротити рівень корупції в Україні.

Щодо конкретних прав та обов'язків службових осіб, спрямованих на запобігання корупції, то вони викладені в урядових інструкціях. Наприклад, 1) службовим особам заборонено позичати гроші або будь-яким способом ставити себе під фінансові зобов'язання перед будь-якою особою, яка певним чином перебуває під його офіційною владою або має офіційні стосунки з ним; 2) не можна використовувати будь-яку офіційну інформацію для подальшого розвитку своєї приватної справи; 3) обов'язково декларувати свої активи за свого першого призначення й згодом щорічно; 4) заборонено займатися торгівлею, бізнесом або будь-яким сумісництвом; 5) заборонено одержувати розваги від представників громадськості; державний службовець не може прийняти будь-яку частку, випущену запропонованою йому компанією через приватне розміщення без схвалення; 6) заборонено отримувати подарунки особисто [737]. Подарунки повинні подаватися офіційно лише у відповідний урядовий департамент, а дарувальник повинен звернутися до відповідного

постійного секретаря (або принаймні до керівника чи начальника департаменту), щоб запропонувати подарунок [778].

У Сінгапурі незалежна судова влада забезпечує ізоляцію від політичного втручання. Верховного суддю призначає Президент за порадою Прем'єр-міністра та Ради радників Президента. Суддів і магістратів призначає Президент за порадою Верховного судді. Різні положення Конституції також гарантують незалежність судової влади. Під час розгляду корупційних справ, судова влада зберігає об'єктивність та прозорість і займає позицію стримування, призначаючи суворі штрафи й позбавлення волі щодо корупціонерів. Це важливо, тому що слідство та кримінальне переслідування, якими б ефективними вони не були, необхідно доповнювати шляхом подальшого засудження й відповідного покарання для утримання корупції [775, с. 94]. Ми переконані, що цей аспект доцільно запозичити у вітчизняне правозастосування, де часто гучні корупційні справи закінчуються нічим, а корупціонери не одержують належного або навіть ніякого покарання.

Водночас, незважаючи на численні успіхи в запобіганні корупції є у сінгапурському підході певні недоліки. По-перше, сінгапурська преса не є вільною. Майже всі місцеві газети, радіостанції та телевізійні канали належать компаніям, пов'язаним з урядом. Незважаючи на те, що подекуди владу критикують, більшість ЗМІ практикують самоцензуру. По-друге, традиції громадянського суспільства в Сінгапурі слабкі, але поступово розширюються, особливо серед соціально орієнтованих груп. Конституція Сінгапуру передбачає свободу слова та свободу вираження поглядів, але уряд встановлює офіційні обмеження цих прав, особливо щодо критики уряду або потенційних порушень соціальної гармонії. Свобода об'єднань обмежена законом про товариства, що вимагає від більшості організацій чисельністю понад 10 осіб реєструватися в уряді. Уряд, у свою чергу, має право відмовити в реєстрації або розпустити такі групи без пояснення причин [762].

Специфіка англосаксонської моделі антикорупційної політики полягає в прагненні до інституціоналізації всіх відносин, які виникають у сфері надання

публічних послуг. З огляду на це антикорупційна політика США, Великобританії й Канади базується на концепції попередження та припинення корупції в системі державної служби. Вона передбачає детальну регламентацію адміністративно-правового статусу службовця, режиму взаємовідносин державного службовця з фізичними та юридичними особами, формування чітких адміністративних процедур, що звужують рамки необґрунтованого адміністративного розсуду з боку чиновника. Усі ці процедури дозволяють своєчасно виявляти корупцію в системі державної служби, а також припиняти спроби окремих чиновників використовувати державну службу в особистих або корпоративних інтересах [194, с. 115.]

Найбільшу увагу у вітчизняній літературі приділено антикорупційній системі США. Багато дослідників вважають, що це найрозвиненіша система, гідна прямого копіювання. Проте, як зауважують, В. Дробишевський та Р. Романова, на сьогодні поширені спрощені уявлення про американський досвід і невиправдані очікування швидкого вирішення наших проблем у результаті сліпого копіювання антикорупційного досвіду цієї держави [160, с. 82]. З огляду на це для критичного аналізу досвіду США щодо запобігання корупції пропонуємо охарактеризувати основні заходи, яких уживають у цій державі. Система запобігання корупції в США ґрунтується на впровадженні так званої «адміністративної моралі» – етичних та дисциплінарних норм.

Уперше Кодекс етики урядової служби був ухваленим у 1958 р. як резолюція Конгресу, у якій було закріплено, що кожна особа, яка перебуває на урядовій службі, повинна додержуватися ряду вимог, серед яких: 1) неухильно виконувати Конституцію, закони США, постанови органів влади й ніколи не підтримувати тих, хто ухиляється від їх виконання; 2) працювати весь трудовий день за встановлену плату, докладаючи необхідних зусиль і зусиль для виконання своїх обов’язків; знаходити й застосовувати найбільш ефективні способи виконання поставлених завдань; 3) не давати ніяких обіцянок, що стосуються посадових обов’язків, тому що державний службовець не може діяти як приватна особа тощо [682].

Незважаючи на те, що Кодекс мав рекомендаційний характер, у подальшому він став основою правової регламентації «адміністративної етики» державних службовців США. Із кінця 80-х років XX ст. етичні засади державної служби стали об'єктом ще суворої правової регламентації. У 1989 р. Конгресом США був прийнятий Закон «Про реформу Закону про етику», який містив істотні зміни до норм, що регулюють етику поведінки посадових осіб, і поширив їх на всі гілки федеральної влади: законодавчу, виконавчу й судову. У жовтні 1990 р. закон був підкріпленим наказом президента США № 1 2731 «Принципи етики поведінки посадових осіб і службовців державного апарату». Ці принципи тепер поширюються лише на чиновників вищого рангу, а й на рядових державних службовців. Згідно з наказом державні службовці: 1) не повинні брати участі у фінансових операціях, під час проведення яких передбачене використання закритої урядової інформації або такої інформації в особистих цілях; 2) не можуть у будь-якій формі заохочувати підношення або приймати подарунки від будь-яких осіб або групи осіб, які домагаються від них здійснення будь-яких офіційних дій, мають разом із ними будь-які спільні справи або провадять діяльність, регульовану органом, у якому працюють ці службовці; 3) не можуть приймати подарунків від осіб, інтереси яких залежать від виконання або невиконання цими службовцями своїх посадових обов'язків; 4) зобов'язані доповідати повноважним інстанціям про всі помічені випадки обману, зловживання й корупції [191].

На нашу думку, враховуючи позитивний досвід США, в Україні необхідно запровадити сувору дисциплінарну відповідальність за порушення правил етичної поведінки державних службовців. Нині за порушення правил етичної поведінки, наприклад неввічливе поводження під час надання адміністративної послуги, дискримінацію, відсутність політичної нейтральності тощо, державний службовець підлягає дисциплінарній відповідальності та до нього може бути застосованим одне з таких стягнень, як зауваження, догана, попередження про неповну службову відповідність, звільнення з посади державної служби. Ми вважаємо, що за порушення етичних засад винну особу

необхідну відразу звільняти. Державну службу потрібно здійснювати на засадах професійності та законності. Державний службовець реалізує завдання й функції держави, а отже його поведінка повинна бути бездоганною. З огляду на це єдиним можливим видом дисциплінарного стягнення може бути лише звільнення та обмеження щодо строку повторного вступу на державну службу.

Одним із найбільш дієвих інститутів запобігання корупції, що є атрибутом прозорості влади, необхідно визнати фінансову антикорупційну звітність службових осіб США. Зокрема, сенатори, кандидати, які балотуються в Сенат, а також чиновники різних рангів, службовці Сенату подають декларації фінансового стану. Подавати декларацію потрібно щорічно, а для кандидатів – упродовж 30 днів із моменту висунення кандидатури. Декларують усе, що стосується фінансових витрат і доходів за весь минулий рік: повний заробіток, дивіденди, відсотки за вкладами, доходи від рухомого й нерухомого майна, гонорари; фінансові та інші доходи, отримані від неурядових організацій; оплату транспортних і пов’язаних із ними витрат; подарунки, отримані від будь-яких осіб та організацій, зокрема оплату транспортних витрат, харчування, проживання в готелях, частування в ресторанах, різні розваги; фінансові та інші зобов’язання й заборгованості за ними; угоди та домовленості з різними організаціями про можливу роботу в них або для них і багато іншого. Інформацію зазначену в деклараціях, перевіряють спеціально призначені в будь-якому державному управлінні або департаменті особи чи групи осіб, комісії, які за необхідності можуть запитувати додаткову інформацію, викликати на бесіду чиновників, проводити розслідування [756]

Крім того, у США державні чиновники високого рівня проходять обов’язкову перевірку на поліграфі. Часто цю умову закріплюють у посадовій інструкції або контракті на роботу. Якщо чиновник або службовець не проходить перевірки на детекторі, з ним можуть навіть розірвати контракт [363]. Ми вважаємо, що цей захід варто запровадити і в Україні. Потрібно наголосити, що певні спроби перевірки державних службовців та представників правоохоронних органів робили під час реформування окремих центральних

органів виконавчої влади й Національної поліції України. Водночас подекуди особи, що були звільненні зі своїх посад через причетність до корупційних кримінальних правопорушень, у подальшому змогли оскаржити своє звільнення та були поновленими в посадах. Така ситуація була обумовленою тим, що поліграф офіційно не міг бути доказом у судовому процесі. Позитивним кроком до закріплення необхідності й важливості поліграфа як доказу є рішення ВСУ, винесене в лютому 2020 року, у справі 457/906/17, відповідно до якого фактично було визнано допустимість і законність застосування експертизи з використанням поліграфа [501]. Ураховуючи соціальну обумовленість необхідності перевірки діяльності службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, пропонуємо доповнити Закон України «Про запобігання корупції» ст. 51-1 «Перевірка службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, за допомогою поліграфічного обстеження» у наступній редакції:

«1. Національне агентство здійснює вибіркову перевірку службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, за допомогою поліграфічного обстеження, з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається відповідно до цього Закону.

2. Поліграфічне обстеження способу життя суб'єктів декларування здійснюється Національним агентством на підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам.

3. Порядок здійснення поліграфічного обстеження способу життя суб'єктів декларування визначається Національним агентством.

4. Поліграфічне обстеження способу життя здійснюється із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинно передбачати

надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи.»

Поряд з активним розвитком державних заходів запобігання корупції в США також розвинена громадянська активність, пов’язана з викриттям протиправних дій в уряді й організаціях, що одержали право на виконання державних контрактів. Федеральним відомством, відповідальним за захист викривачів від репресивних заходів, є створене в 1979 р. Управління Спеціального юридичного радника. Його штат складається приблизно зі 100 співробітників. Сам Спеціальний юридичний радник входить до складу Ради генеральних інспекторів із чесності та ефективності. Крім того, спеціальну програму щодо захисту інформаторів здійснює Міністерство праці США. Показовим є те, що за свою антикорупційну активність американці можуть отримати грошову винагороду. Ще в 1863 р. був ухваленим закон «Про фальсифікації правових претензій», що дозволив громадянам, які підозрювали урядових підрядників і чиновників в обмані держави, подавати проти них позови в суди. Водночас у разі виграшу справи пильний громадянин отримував частину (15–25 %) присудженого відшкодування збитків. Ця практика поширена досі – лише за 2019–2020 рр. на підставі цього закону Міністерство юстиції США повернуло через суд у державну скарбницю 5 млрд доларів США [364].

Щодо ролі ЗМІ в запобіганні корупції в США, то Конституція США прямо захищає свободу слова та преси. Більшість засобів масової інформації належать до приватної власності, що також забезпечує високий рівень незалежності інформації й створює сприятливі умови для антикорупційних розслідувань журналістів. Незважаючи на те, що в більшості штатів від журналістів не вимагають розголошувати свої конфіденційні джерела, іноді фіксують факти тиску на журналістів для розкриття їх інформаторів [774].

Ще однією державою англосаксонської моделі розвитку корупції є Канада, що підписала Конвенцію про боротьбу з хабарництвом у міжнародних ділових операціях Організації економічного співробітництва та розвитку

(Конвенцію ОЕСР) 17 грудня 1997 р. А в 1998 р. Парламент ухвалив закон «Про корупцію іноземних державних службовців» (CFPOA) для імплементації в канадське законодавство зобов'язань Канади згідно з Конвенцією ОЕСР.

Канада має чітку законодавчу базу, яка детально описує механізм запобігання корупції: закон «Про відповідальність федерального уряду», закон «Про конфлікт інтересів», створений на основі положень Кодексу правил, що стосуються конфлікту інтересів і правил поведінки після виходу у відставку для державних посадових осіб, закон «Про Парламент Канади», Кодекс правил поведінки в умовах конфлікту інтересів для членів Палати общин 2004 р, Кодекс правил поведінки в умовах конфлікту інтересів для сенаторів 2005 р., Керівництво для міністрів та державних секретарів «Відповідальний уряд», закон «Про лобізм», Кодекс поведінки лобістів, Принципи внутрішнього аудиту Ради Казначейства [586, с. 196].

У 1985 р. в Канаді був ухваленим Ціннісний етичний кодекс державного службовця, що містить правила поведінки, якими зобов'язані керуватися всі державні службовці в разі виникнення конфлікту між їх службовими обов'язками й особистими інтересами. Правила спрямовані на профілактику корупційних кримінальних правопорушень, установлення чітких норм поведінки всіх державних службовців у разі «конфлікту інтересів» на держслужбі та після її завершення, мінімізація можливості їх виникнення. Зазначений кодекс складається з чотирьох частин. У першій частині сформульовані загальні принципи поведінки, якими зобов'язані керуватися державні службовці, наприклад заборона приймати подарунки, одержувати матеріальний зиск зі ще не оприлюдненої інформації, що стала їм відомою в результаті виконання їх службових обов'язків [680].

Друга частина кодексу містить конкретні вимоги до повсякденної діяльності державного службовця. Мета цих вимог – максимально знизити ймовірність виникнення «конфлікту інтересів». Відповідно до зазначеного документа державний службовець упродовж 60 днів після призначення на службу зобов'язаний подати детальний конфіденційний звіт про своє майно й

усі прямі та істотні зобов'язання, здатні спричинити можливість конфлікту зі службовим інтересом [680].

Третя частина Кодексу містить вимоги до поведінки службовця після завершення ним державної служби, мета яких – звести до мінімуму можливість виникнення в нього ще на державній службі реального, потенційного або явного «конфлікту інтересів», маючи на увазі його майбутнє працевлаштування за межами держслужби, вилучення особистих вигод із володіння інформацією, що стала йому відомою як державному службовцеві.

Четверта частина Кодексу встановлює мінімальні відмінності в порядку прийому на роботу й звільнення зі служби певних категорій державних службовців, а також визначає права та обов'язки сторін у сенсі додержання правил про «конфлікт інтересів» [363].

Судова система Канади є прозорою й вільною від корупції. Бізнес повідомляє, що канадські суди демонструють високий рівень незалежності та пристойну впевненість держави в ефективності правової системи в разі оскарження нормативних актів і врегулювання суперечок. Виплати й хабарі за вигідні судові рішення нерегулярні [676].

У системі заходів запобігання корупції істотну роль відіграє механізм забезпечення реального захисту осіб, які повідомляють про корупційні дії державних службовців. Уводять ще одного парламентського уповноваженого з перевірки чесності та непідкупності співробітників урядових установ, який буде контролювати виконання спеціального закону про захист державних службовців, які розкривають інформацію про корупційні дії (Public Servants Disclosure Protection Act). За цим законом передбачене створення спеціального незалежного суду, що складається з діючих і колишніх суддів, які вправі вимагати застосування дисциплінарних заходів до порушників [206, с.90].

Конституція Канади захищає свободу слова та преси, але уряд має право обмежувати свободу слова, якщо її вважають мовою ворожнечі, визначення якої залишається не окресленим. За наклеп карають позбавленням волі на строк до 5 років, але журналісти можуть уникнути відповідальності за нього, якщо

продемонструють, що діяли відповідально, висвітлюючи питання, що становлять суспільний інтерес, незалежно від того, правдиві були їх твердження чи ні. Конфіденційність джерел юридично не захищена; суди вирішують, чи захищати джерела в кожному конкретному випадку. Закон про доступ до інформації надає громадянам право доступу до записів федерального уряду. Приблизно половина всіх медіа Канади перебуває в приватній власності. Громадяни користуються безкоштовним і необмеженим доступом до Інтернету. Громадські організації діють без обмежень і часто працюють у партнерстві з державними установами [676].

Моделі й підходи до запобігання корупції в проаналізованих державах різні, проте, всі вони мають одну спільну мету – комплексне запобігання корупції на всіх рівнях та в усіх напрямах. Досвід цих держав наочно показує, як прозорість, відкритість влади та наявність ефективного механізму сприяють подоланню цього негативного явища [569, с. 167]. Ми переконані, що запозичення окремих заходів запобігання корупції в зарубіжних державах, їх адаптація відповідно до реалій вітчизняного праворегулювання можуть покращити результати запобігання корупції в нашій державі.

Водночас, як ми наголошували, протидія корупції може бути ефективною лише за умови поєднання заходів запобігання й боротьби. З огляду на це, вважаємо необхідним дослідити останні. За тисячоліття спроб утримати людей від учинення правопорушень держава та суспільство спробували величезну кількість різних засобів, зокрема відрізання рук і спалювання на багатті, публічне четвертування, «заслання до Сибіру», погрози карою «на тому світі», оголошення «ворогами народу», конфіскацію майна тощо. Подібна картина спостерігається у сфері протидії корупції. Водночас до цього часу кожна країна застосовує різні засоби впливу, зокрема смертну кару, вважаючи саме їх найбільш ефективними в сучасних умовах [601, с. 65] Найефективніше покарання у сфері боротьби з корупцією залишається невідомим. Є думка, що смертна кара дієва для зменшення корупції та забезпечення прозорого управління. Проте дослідження показують, що найбільшим ефективним

стримувальним фактором є ймовірність покарання [732]. Система покарань у різних державах насамперед залежить від їх правових систем. У країнах континентального права санкції поділяються на основні (принципові) й додаткові (вторинні). Певні покарання можуть належати до обох груп, наприклад, штраф. У країнах загального права покарання на види не поділяють тому що вони мають альтернативний характер, можуть замінювати або доповнювати одне одного [677, с. 102].

Рисунок 6 – Підходи до вибору покарання за корупційні кримінальні правопорушення

Щодо системи покарань за корупційні кримінальні правопорушення, то ми пропонуємо виділити чотири підходи до бору м'який, помірний, суворий та особливо суворий підходи (рисунок 6).

М'який підхід характерний для держав, у яких рівень корупції є незначним. Наприклад, Данії та Швеції, яких щорічно згідно з рейтингом The Corruption Perceptions Index, публікованим «Transparency International», визнають одними з найменш корумпованих держав світу. Покаранням за корупційні кримінальні правопорушення в цих державах здебільшого є штраф. Водночас за масштабну корупцію (великий розмір хабара) або вчинення корупційних дій суб'єктом, наділеним спеціальним повноваженими (за

аналогією до вітчизняного поняття суб'єкта, що займає особливо відповідальне службове становище), може бути обране покарання у виді позбавлення волі.

Данія ратифікувала кілька міжнародних конвенцій про боротьбу з корупцією, зокрема Конвенцію ООН проти корупції (UNCAC), Кримінальну конвенцію Ради Європи про боротьбу з корупцією та Конвенцію Організації економічного співробітництва й розвитку про боротьбу з хабарництвом (OECD Anti-Corberry Конвенція). Як член ЄС Данія також впровадила відповідні директиви та протоколи антикорупційного спрямування, видані ЄС [726].

У Данії підкуп, як і інші види неправомірних дій, таких як розкрадання й шахрайство, вважають корупційними кримінальними правопорушеннями. У КК Королівства Данії розміщено дві статі, що передбачають відповідальність за підкуп публічних службовців: активне хабарництво (ст. 122) та пасивне хабарництво (ст. 144). Активне хабарництво – це надання хабара, а пасивне полягає в його отриманні. Хабар – це незаконна гарантія, обіцянка, пропозиція іншій особі, яка виконує державні функції в уряді Данії або міжнародній чи громадській організації, а також вимагання, одержання такого хабара. Хабар – це також подарунок і стимулювання службової особи прийняти або утриматися від певних дій. Покаранням за підкуп у Королівстві Данія може бути штраф або позбавлення волі на строк від трьох до шести років.

Станом на 2021 р. Європейська комісія звітує, що лише 4 % датчан серед ділових кіл вважають, що корупція є проблемою для ведення бізнесу в Данії. Інше опитування показує, що майже половина датських компаній вважають, що вони повинні підкупити або порушити офіційні правила, якщо хочуть вести бізнес закордоном, наприклад у Бразилії, Росії, Індії чи Китаї [697]. Водночас все ж у КК Данії передбачена відповідальність за підкуп у приватному секторі (ст. 299 (2). Це діяння полягає в неправомірному отриманні, наданні та обіцянці майна, порушенні вимог контракту, пов'язаному з обіцянкою третій особі подарунка, надання інших незаконних переваг. За вчинення цього кримінально протиправного діяння винному може бути призначеним покарання у виді штрафу або навіть позбавлення волі на строк до шести місяців.

Крім того, у Данії, як і в Україні, передбачено відповідальність за корупційні дії у сфері спорту. Зокрема, відповідно до ст. 304а КК Данії будь-яка особа, яка неправомірно обіцяє або пропонує подарунок чи іншу вигоду арбітра, який працює в Королівстві або за кордоном, щоб спонукати його діяти певним чином під час виконання своїх обов'язків чи, навпаки, утриматися від цього, карають штрафом або позбавленням волі на строк до півтора року. Таке саме покарання застосовують до особи, яка підкупляє арбітра [746]. Щодо правового регулювання кримінально караних корупційних діянь і відповідальності за них, то підхід КК Швеції подібний до підходу КК Данії. Відповідно до глави 20 КК Швеції корупційне кримінальне правопорушення – це зловживання службовим становищем, підкуп та порушення професійної таємниці. Кримінально караним є як надання, так і одержання хабара в державному й приватному секторах. Суб'єктами корупційних діянь є працівники та особи, які виконують доручення на основі контракту, виборів, призначень або обов'язків, такі як члени парламенту, члени ради, адвокати, консультанти, учасники та функціонери в спортивних змаганнях, у яких роблять загальні ставки (наприклад, спортивні заходи). Крім того, хабарем вважають одержання неправомірної вигоди, навіть якщо діяння було вчиненим до того як правопорушник узяв на себе відповідне зобов'язання або навіть після припинення трудових відносин.

Варто зазначити, що у Швеції немає диференціації між підкупом іноземної службової особи та підкупом службової особи держави. Крім того, очевидною є прогалина в притягненні до відповідальності за вчинення закордонного хабарництва, тому що шведська влада не може на належному рівні здійснити процесуальні дії. Найпоширенішим прикладом корупційних дій є надання хабара для впливу на рішення чи дії іншої особи під час здійснення державних повноважень чи державних закупівель або змушення когось впливати на рішення чи дії іншої особи під час здійснення влади або державних закупівель (торгівля впливом).

Водночас позитивним і неординарним є запровадження у 2012 р. кримінальної відповідальності за необережне фінансування хабарництва. Криміналізація цього діяння допомогла вирішити проблему відповідальності посередників у корупційних схемах [697], тому що підкуп може бути здійсненим підприємцем, який надає гроші чи інші активи комусь, хто представляє його в певній справі (необережне фінансування хабарництва). Крім того, хабарництвом є одержання неправомірної вигоди третьою особою, але від якої правопорушник опосередковано одержує вигоду, наприклад, неправомірну вигоду, надану членові сім'ї або організації, в якій порушник задіяний [661].

Сама вигода має матеріальний характер та економічну цінність, наприклад пожертви, знижки, права користування, комісійні винагороди, позики, гарантії та кредити. Вигода також може бути завуальованою: послуги з працевлаштування, зниження витрат, зменшення відсотків і виплат або висока консультаційна винагорода. Крім того, вигода може бути нематеріальною (наприклад, рекомендаціями й рейтингами).

Оцінювання того, чи є вигода неправомірною, ґрунтується на відповідних обставинах. Початковою точкою для оцінювання є інтерес, тому що криміналізація має намір захистити; для державного сектору це здебільшого впевненість громадськості в належній діяльності та доброчесності державних органів, а для приватного сектору – переважно лояльність. Вигода є неправомірною, якщо виплата покликана або призначена вплинути на результати діяльності особи, спонукаючи до поведінки, яка є порушенням очікувань, що особа діятиме добросовісно, неупереджено. Загальне оцінювання проводять у кожному конкретному випадку, зокрема щодо характеру послуги, характеру та вартості вигоди [661]. Покарання за ці діяння, зокрема за наявності обтяжуючих обставин, є такими самими м'якими, як і в Данії. Здебільшого застосовують штраф, а у виняткових випадках позбавлення волі максимальним строком шість років [536, с. 102].

Другий підхід до вибору покарань за корупційні кримінальні правопорушення – помірний. До держав, що додержання такого підходу,

належать Великобританія та ФРН. Система покарань цих держав у контексті корупційних кримінальних правопорушень є досить стриманою й виважено. Максимальне покарання за корупційні діяння в цих країнах – позбавлення волі строком на десять років.

Зокрема, у Великобританії на фізичну чи юридичну особу, винну в хабарництві або іншому кримінальному корупційному правопорушенні, поширюватиметься дія Розділу 11 Закону про підкуп 2010 р. Розділ 11 передбачає покарання за хабарництво та корупційні правопорушення, які збільшують залежно від масштабу такого правопорушення [777]. Хабарництвом називають вимагання, згоду на отримання чи отримання хабара, скоєні службовою особою; пропозицію, обіцянку або підкуп чиновника; підкуп іноземної посадової особи; нездатність запобігти хабарництву представником організації або самою організацією.

На відміну від аналізованих вище держав, які обмежувалися накладенням штрафу та позбавленням волі, система покарання за корупційні кримінальні правопорушення у Великобританії є більш диференційованою. Зокрема, найпоширенішими видами покарань є штраф (розмір якого не обмежений законом, тобто може бути визначеним суддею на основі його власних переконань і ступеня вини засудженої особи) та позбавлення волі до фізичних осіб на строк до десяти років. Крім того, частим є застосування обмеження на обіймання керівник посад у юридичних особах строком до 15 років. Закон про доходи від злочинів 2002 р. передбачає, що будь-яка фінансова вигода, отримана організацією в результаті підкупу, повинна бути поверненою. Отже ще одним видом покарань є конфіскація незаконно отриманого доходу, аналогічна спеціальній конфіскації в Україні. До юридичних осіб як суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень може бути застосовано спеціальну конфіскацію (конфіскацію незаконно отриманого прибутку); штраф; виключення юридичної особи зі списку державних постачальників [260].

Щодо ФРН, то в німецькому законодавстві поняття «корупція» законодавчо не визначено. У країні використовують термін «хабарництво»,

тобто зловживання службовою особою владою з приватною чи політичною вигодою. Положення Німеччини щодо боротьби з корупцією внесені в різні законодавчі акти, такі як КК, Закон про адміністративні правопорушення, Закон про боротьбу з міжнародним підкупом та Закон ЄС про боротьбу з хабарництвом. У 2015 р. набрав чинності новий німецький Закон про боротьбу з корупцією, який було ухвалено для узгодження внутрішнього законодавства ФРН з міжнародними стандартами щодо комерційного підкупу. Зокрема, було розширено положення про корупцію в господарських операціях [708]. З огляду на це кримінальну відповідальність за корупційні дії (надання (пропозицію, обіцянку чи подарунок) та отримання (прибутку, оплати чи прийняття) послуг мали нести не лише чиновники через виконання службових завдань (ст. 331), а й працівники чи представники юридичних осіб за надання та одержання послуг у контексті господарської операції як винагороди за несправедливу перевагу в разі конкурентного придбання товарів чи комерційних послуг (ст. 299). Перевага несправедлива, якщо вона не ґрунтується на будь-яких об’єктивних обставинах, а є лише завдяки самій вигоді, наприклад, завдяки ексклюзивній доставці товарів за додаткову плату. Те саме стосується конкурентної поведінки за кордоном (ст. 299–3). Особливу увагу в контексті порівняння з Україною варто звернути на підкуп під час виборів. Аналіз примітки до ст. 45 КК України демонструє, що відповідно до вітчизняного кримінального законодавства, підкуп виборця, учасника референдуму (ст. 160 КК України) не належить до корупційних діянь. Водночас КК ФРН визнає виборчий підкуп (ст. 108 b), тобто надання або прийняття подарунків чи переваг за голосування чи не голосування певним чином, корупційним діянням [664]. Конкретне покарання, що може бути застосованим до винної особи, залежить від суб’єкта й сфери вчинення корупційного діяння (державна чи приватна). Підкуп у державному секторі караються штрафом або позбавленням волі на строк до трьох років, у серйозних випадках (за наявності кваліфікаційних вимог) – до десяти років. Підкуп під час здійснення комерційних операцій карають

штрафом або позбавленням волі на строк до п’яти років. Підкуп під час виборів також карають штрафом або ж позбавленням волі до 5 років [707].

Концепція німецького кримінального права передбачає кримінальну відповідальність лише для фізичної особи. Водночас Закон про адміністративні правопорушення допускає накладення штрафу на юридичну особу. Зокрема, у деяких випадках власники та керівництво юридичних осіб можуть також нести відповідальність за неналежний нагляд за вживанням необхідних заходів щодо запобігання корупційним кримінальним правопорушенням [708].

Третій підхід до вибору покарань за корупційні кримінальні правопорушення – суворий. Він властивий тим державам, що застосовують дієві й ефективні заходи для боротьби з корупцією, а також прагнуть злучити всі можливі методи для досягнення цієї мети (дозволеної національним і міжнародним законодавством). Найсуворішим покаранням за корупційні кримінальні правопорушення в країнах, для яким характерний аналізований підхід, є позбавлення волі на строк до п’ятнадцяти років [57, с. 181].

Представником цієї групи є Італія. Протягом тривалого часу саме цю державу вважали однією з найбільш корумпованих європейських держав. Однак, успішна модель антикорупційних реформ дозволила Італії значно знизити рівень корупції. У даний час антикорупційне законодавство цієї держави зазнало нових змін, завдяки ратифікації ряду міжнародних антикорупційних конвенцій. Ключові італійські положення про хабарництво та корупцію викладені КК, Цивільному кодексі та законодавчому декреті № 231, від 8 червня 2001 р. Крім того, керівні принципи Національного органу з питань боротьби з корупцією (ANAC) щодо хабарництва та корупції, хоча і не носять обов’язкового характеру, водночас містять найкращі практики, яких повинні дотримуватися приватні та державні компанії для належного виконання внутрішньодержавних регламентів та регламентів ЄС [717].

У законодавстві Італії не має чіткого законодавчого визначення хабарництва. Тим не менше, можна зробити висновок на основі відповідних положень, пов’язаних із підкупом, тому що вони мають однакові (або подібні)

елементи. Зокрема, згідно з такими положеннями, підкупом є будь-який акт давання, пропонування, обіцянки, а також кожний акт вимагання, отримання або прийняття неправомірних грошей чи будь-якої іншої вигоди як винагороди для певних категорій осіб (наприклад, державних службовців і директорів компаній) за неналежну поведінку.

Новий італійський Закон № 3/2019 «Про заходи щодо боротьби зі злочинами проти державного управління, а також щодо питання позовної давності та прозорості політичних партій та рухів» набув чинності 31 січня 2019 р. Цей закон запроваджує важливі заходи, що впливають на кримінальне законодавство Італії та вносить істотні зміни до законодавчого указу № 231/2001 щодо корпоративної відповідальності.

Щодо італійського кримінального законодавства, то новий закон передбачив збільшення покарань, застосовуваних за вчинення окремих корупційних кримінальних правопорушень. Наприклад, було збільшено покарання за підкуп, що призвів до правомірних дій (ст. 318). Мінімальне покарання збільшили з одного до трьох років позбавлення волі, а максимальне – із шести років до восьми. Крім того, запровадили довічну заборону на роботу з державними адміністраціями та довічне позбавлення права обіймати державні посади особам, засудженим за кримінальні правопорушення, пов’язані з корупцією, за винятком покарання у вигляді позбавлення волі, що не перевищує двох років, або якщо передбачена пом’якшувальна обставина [718]. Щодо покарань за інші корупційні кримінальні правопорушення, то крадіжка державних коштів (ст. 314) карається позбавленням волі від чотирьох до десяти років, підкуп суду (ст. 319) – позбавленням волі від чотирьох до дванадцяти років [718].

Згідно з італійським законодавством юридичні особи державні чи приватні також можуть нести відповідальність за хабарництво та інші кримінальні правопорушення, учинені в їх інтересах або на їх користь, директорами, керівниками та їх підлеглими, агентами й іншими фізичними особами, які діють від імені юридичних осіб [717].

Четвертий підхід до вибору покарань – за корупційні кримінальні правопорушення – особливо суворий. Держави, що належать до цієї групи, надзвичайно суворо карають за корупцію. Зокрема, позбавленням волі на строк до двадцяти п’яти років і навіть смертною карою [57, с. 183].

Першим представником цієї групи є США, що за індексом корупції входять до двадцятки найменш корумпованих країн світу. Кримінальна відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення в США передбачена у Федеральному КК США (Главі 11 «Хабарництво, підкуп та конфлікт інтересів» Титулу 18 Кодексу законів США). Зокрема, вони охоплюють підкуп посадових осіб та свідків (ст. 201 КК США), винагороду членам Конгресу, посадовим особам та іншим особам у справах, що зачіпають інтереси уряду (ст. 203 КК США), або отримання компенсації чи вимагання винагороди за допомогу в працевлаштуванні на державну службу (ст. 211 КК США) [691]. На федеральному рівні відповідальність за корупційні кримінальні правопорушення, як уже було наголошено, передбачена Законом США про корупцію за кордоном (Foreign Corrupt Practices Act), застосовуваним до громадян США та юридичних осіб США незалежно від місця вчинення корупційного діяння. Відповідно до пунктів 78dd-1 (g) і 78dd-2 (i) цього закону неправомірним є вчинення корупційного діяння, що полягає в здійсненні платежу чи пропозиції, санкціонуванні або обіцянні платежу чи чогось цінного іноземній державній посадовій особі, іноземній політичній партії або партійному службовцеві чи кандидату на посаду іноземної політичної влади прямо чи опосередковано з корупційним наміром для впливу на будь-який вчинок або рішення такого іноземного чиновника в його службовій відповідності чи спонукання такого іноземного чиновника зробити або, навпаки, утриматися від певних дії, що порушують законний обов’язок такої посадової особи, чи забезпечення будь-якої неправомірної вигоди або спонукання такого іноземного чиновника застосовувати свій вплив з іноземним урядом або його інструментами для впливу на будь-які дії бо рішення такого уряду чи інструментарію для отримання або збереження бізнесу [767].

Згідно з Foreign Corrupt Practices Act особам загрожує штраф до 100 000 доларів США за корупційні кримінальні правопорушення й п’ять років позбавлення волі. Відповідно до положень про бухгалтерський облік і ведення діловодства особам загрожує штраф до 5 мільйонів доларів США за порушення та 20 років позбавлення волі. Крім того, фактичний штраф може бути вдвічі вищим, ніж відповідач прагнув отримати від корупційного платежу. Комісія з обміну цінних паперів може прагнути накласти цивільне покарання до 10 000 доларів США за порушення й зневагу [734].

До антикорупційного законодавства належать і федеральні закони про відмивання грошей, що забороняють певні фінансові операції з використанням доходів від незаконної діяльності, зокрема порушення Foreign Corrupt Practices Act. Законодавство про шахрайство з поштою та банком, що забороняє використовувати поштовий або міждержавний телефонний, електронний чи інший дротовий зв’язок для подальшого застосування будь-якої шахрайської схеми позбавлення грошей або майна, наприклад керівник компанії, який виконує фідуціарні обов’язки, стверджує, що не розкрив інформації про хабарництво в рамках схеми стимулювання інвестицій [772].

Ще однією країною з особливо суворим підходом є КНР. Відповідальність за хабарництво та корупцію в Китаї влада регулює відповідно до різних нормативно-правових актів. Законодавча база загалом може бути розподіленою на три рівні залежно від тяжкості та особистості залучених осіб. По-перше, передбачені закони й підзаконні акти в цивільній, адміністративній та економічній сферах, такі як Закон про боротьбу з недобросовісною конкуренцією й Тимчасові положення про заборону комерційного підкупу, що є основою для широко розповсюдженого адміністративного забезпечення проти комерційного підкупу. По-друге, розроблені КК КНР та відповідні йому законодавчі й судові тлумачення, що регулюють питання кримінальних правопорушень і відповідальності за них. Крім того, дисципліни та норми, видані Центральним комітетом Комуністичної партії КНР, обов’язкові для всіх членів цієї партії [678]. Водночас КНР репрезентує неоднозначні дані щодо

своїх антикорупційних зусиль. З одного боку, значне поширення корупції залишається величезним викликом для держави, тому що це не лише призводить до втрати державного майна, а й завдає шкоди законності режиму. З іншого боку, показники боротьби з корупцією в КНР не набагато гірші, ніж в інших країнах. У КНР центральний уряд не може або не хоче розслідувати значної кількості зловживань чиновників, особливо тих, які обіймають відповідальні посади, але, повинен призначити суворі покарання засудженим високопосадовцям. Такий спосіб вибіркової дисципліни компрометує довіру до держави. Щодо ефективності боротьби з корупцією, він також створює невизначеність для корупціонерів, тому що корупціонерам не гарантоване покарання [733, с. 595].

Згідно з адміністративним і кримінальним законодавством Китаю виділяють різні визначення «підкупу». З точки зору адміністративного права, в широкому розумінні підкуп належать до акту пропонування, вилучення грошей чи товарів, що порушують принцип добросовісної конкуренції, для надання або одержання можливостей здійснення транзакцій чи задоволення інших фінансових інтересів. З точки зору кримінально-правових норм, у кримінальному законі передбачено десять кримінальних правопорушень, пов’язаних із підкупом, наприклад пропонування хабара будь-якому державному чи недержавному службовцеві та отримання такого хабара [747].

В антикорупційному законодавстві розмежовують підкуп державного службовця й підкуп приватних осіб. У Китаї є конкретний термін для державної посадової особи – «державний функціонер», що означає кожного, хто виконує державну службу в державних органах, державних підприємствах та установах, а також інших осіб, які виконують державну службу відповідно до закону. Кримінальний закон установлює чіткий поділ між підкупом державного функціонера й підкупом приватної особи, а також передбачає різні кримінальні правопорушення залежно від причетності до обов’язку або впливу державного функціонера. Наприклад, будь-який державний функціонер, який, скориставшись своїм становищем, вимагав гроші чи майно в іншої особи або

незаконно приймав гроші чи товари іншої особи в обмін на забезпечення вигоди для цієї особи, був би винним в отриманні хабара. А особа, яка запропонувала хабар керівникові приватної структури, була б засудженою за кримінальне правопорушення, пов'язане з пропонуванням хабара недержавному функціонеру [747]. Покаранням за корупційні кримінальні правопорушення є штраф, який визначають залежно від суми хабара; арешт; затримання, що може бути пов'язаним із конфіскацією майна, та смертна кара. Згідно зі ст. 48 КК КНР, смертна кара може бути використана для покарання особливо злісних корупціонерів і в разі підкупу у великих розмірах. Водночас дозволені відтермінування покарання на два роки, з направлення засудженого до виправної установи та контролю за його поведінкою, а також негайне виконання вироку [747]. Відповідно до китайських законів корупціонер може уникнути смертного вироку й «перетворити» його на довічне позбавлення волі, якщо впродовж наступних двох років не вчинить нових кримінальних правопорушень.

Проте, незважаючи на такий суворий підхід, КНР не належить до держав із низьким рівнем корупції, що є свідченням неоптимальності особливо суворого підходу у сфері боротьби з корупцією, тому що її особливістю є те, що навіть найсуворіші покарання не здатні забезпечити стримувального ефекту на потенційних корупціонерів. Для того щоб зробити корупцію економічно невигідною, отже не привабливою, кримінальне законодавство більшості держав передбачає можливість конфіскації майна корупціонера. Водночас реалізація конфіскації ускладнена тим, що в сучасному світі корупціонери часто виводять доходи за кордон і перед державою гостро стоїть питання міжнародної співпраці для повернення втрачених активів [535, с. 21–22].

Підбиваючи підсумки потрібно зробити висновок, що підхід до протидії корупції в зарубіжних державах обов'язково враховує необхідність застосування універсальних заходів, визначених у міжнародних конвенціях антикорупційного спрямування, та заходів, що властиві конкретним державам і насамперед залежать від рівня розвитку суспільства загалом та рівня його

правової культури зокрема. Важливою частиною антикорупційної стратегії кожної правової держави є запобігання корупції й корупційним кримінальним правопорушенням. Аналіз рейтингу найменш корумпованих держав світу та заходів запобігання корупції залежно від моделі її розвитку; зокрема європейської (Фінляндія, Норвегія), азійської (Японія, Сінгапур), англо-американської (США, Канада), дозволив виокремити ті, з них, що доцільно о запозичити для удосконалення вітчизняної моделі запобігання корупції. Пропонуємо запозичити такі заходи: 1) на основі досвіду Фінляндії запропоновано вдосконалити освітню та просвітницьку антикорупційну діяльність серед населення України; 2) на основі досвіду Сінгапуру вважаємо необхідним стандартизувати систему оплати праці для державних службовців і працівників, які надають такі послуги в приватній сфері; 3) з огляду на позитивний досвід Сінгапуру пропонуємо розробити систему суворого контролю за процесом винесення вироків корупціонерам у межах розумних строків; 4) на основі досвіду США вважаємо за необхідне передбачити сувору дисциплінарну відповідальність за порушення правил етичної поведінки державних службовців; 5) з огляду на досвід США вважаємо доцільним запровадити обов'язкову щорічну перевірку службових осіб, які займають особливо відповідальне службове становище, на поліграфі.

Щодо заходів боротьби з корупцією та корупційними кримінальними правопорушеннями, то запропоновано чотири підходи до обрання покарань за корупційні кримінальні правопорушення: м'який (Швеція, Данія), помірний (Великобританія, ФРН), суворий (Італія) та особливо суворий (США, КНР). М'який підхід передбачає застосування штрафу за вчинення корупційних кримінальних правопорушень і можливість призначення покарання у виді позбавлення волі за великий розмір хабара або вчинення корупційних дій суб'єктом, наділеним спеціальними повноваженими. У державах, що додержуватися помірного підходу, максимальне покарання за корупційні діяння – позбавлення волі строком на десять років. Відповідно до суворого підходу максимальним покаранням за корупційні кримінальні правопорушення

є позбавлення волі на строк до п’ятнадцяти років. Держави, у яких застосовують четвертий підхід до вибору покарань за корупційні кримінальні правопорушення, особливо суворо карають за корупційні дії, зокрема позбавленням волі на строк до двадцяти п’яти років та смертною карою.

5.2. Участь України в міжнародному співробітництві у сфері протидії корупції

Розроблення концепції кримінально-правової протидії корупції в Україні не було б ефективним без характеристики сутності й ролі міжнародного співробітництва у цій сфері. Передумовою виникнення співпраці щодо протидії корупції є те, що корупція в усьому світі стала настільки масштабною, що внутрішньодержавних заходів не вистачає для забезпечення належного рівня протидії цьому деструктивному явищу.

Недостатність вживаних у державах заходів, а також поглиблення процесу глобалізації, що, у свою чергу, призвели до посилення взаємозалежності економік окремих країн у XX столітті, змусило об’єднувати сили щодо протидії корупції, тому що контроль її рівня є не лише відповідальністю конкретної країни, але також й частиною синергетичного управління в усьому світі [764, с. 945]. Така акумуляція зусиль в першу чергу відбувається в рамках міжнародних організацій, які сферу протидії корупції визначають як один з пріоритетів їхньої діяльності [607, с. 407].

Дослідниця А. Жиганова розкриває концепцію міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції та висвітлює її широке й вузьке значення. Міжнародне співробітництво в широкому розумінні охоплює всі сфери та форми співпраці між державами. До них належать розроблення та прийняття міжнародно-правових актів універсального, регіонального та субрегіонального характеру, укладення двосторонніх угод, наближення національного законодавства у сфері протидії корупції, створення

антикорупційних механізмів і відповідність міжнародно-правовим актам щодо протидії корупції, а також співпраця з питань відновлення активів, міжнародна система обміну інформацією, співпраця та підтримка в розслідуваннях і провадженнях у цивільних та адміністративних справах. У вужчому розумінні міжнародна співпраця у сфері протидії корупції безпосередньо пов'язана із взаємодією держав у питаннях кримінального права й процесуальних питаннях. У такому разі маються на увазі форми міжнародного співробітництва, які безпосередньо регульовані в конвенціях, а саме: екстрадиція, передавання засуджених, взаємна правова допомога, передавання кримінального провадження, співпраця між правоохоронними органами, спільні розслідування, застосування спеціальних методів розслідування, надання інформації тощо [174, с. 201].

Науковець Г. Попов розкриває зміст міжнародного антикорупційного співробітництва через сфери його здійснення: практичну (надання необхідних предметів або необхідної кількості матеріалів для експертизи чи розслідування, процесуальні заходи тощо); інформаційно-освітню (надання відповідним органам іноземних держав та одержання від них інформації з питань протидії корупції, обмін інформацією співробітниками компетентних установ тощо); нормотворчу (вдосконалення договірної основи співпраці шляхом укладання міжвідомчих угод між відповідальними інституціями та участі в розробленні міжнародних договорів для України) [408, с. 137].

Водночас Г. Стессенс вважає, що міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції є важливим інструментом для забезпечення демократії й доброчесності державного управління. Це дихотомія між політичною риторикою міжнародних інструментів корупції та фактичним впливом. Також автор зауважує, що міжнародні документи антикорупційного спрямування, здається, є насамперед урочистими деклараціями політиків про готовність боротися з явищем, що загрожує демократії, а не фактичною рішучістю боротися з корупцією на всіх рівнях [763, с. 895].

Дослідники В. Ортинський, Ю. Чорноус зазначають, що міжнародне співробітництво полягає в укладенні угод, зокрема міжвідомчих, узгодженні національного права з положеннями міжнародного [741, с. 259].

Доволі цікавою є позиція Т. Квок Манвайна щодо переоцінювання значення міжнародного співробітництва. Зокрема, вчений зауважує, що єдиного рішення в протидії корупції немає. У кожній країні потрібно вивчити свої унікальні обставини й розробити всеосяжну стратегію, але будь-яка стратегія мусить охоплювати триланковий підхід: стримування, профілактику та освіту. В ідеалі повинна бути цілеспрямована й незалежна протидія корупції. З огляду на це важливо запозичити лише окремі найкращі міжнародні практики протидії корупції [731, с. 115]. Ми вважаємо, що міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції реалізують шляхом укладання конвенцій та угод, а також реалізації положень, що містять рекомендації щодо ефективної протидії корупції [670, с. 410]. Відповідно до ст. 9 КУ чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВР України, є частиною національного законодавства України [456]. Особливо важливу роль міжнародні договори, зважаючи на глобальний характер проблеми корупції, відіграють у сфері запобігання і боротьби із нею. Адже, забезпечують поширення успішного досвіду і механізму взаємної підтримки, а остання у свою чергу, за допомогою режиму взаємного контролю, сприяє динамізму розвитку внутрішніх законодавчих актів антикорупційного спрямування, діалогу між різними національними регулюючими органами та стимулює до реалізації практичних антикорупційних заходів, визначених у цих договорах [701, с. 255].

Насамперед зупинимо увагу на Конвенції ООН проти корупції. У своїй резолюції 55/61 від 4 грудня 2000 р. Генеральна Асамблея ООН визнала необхідність розроблення ефективного міжнародно-правового документа, спрямованого на протидію корупції та незалежного від Конвенції ООН проти транснаціональної організованої злочинності (резолюція 55/25, додаток I) і постановила заснувати спеціальний комітет із розроблення такого документа в м. Відень у штаб-квартирі Управління ООН із наркотиків т злочинності.

Переговори щодо конкретного тексту Конвенції ООН проти корупції були проведеними впродовж семи сесій Спеціального комітету з розробки Конвенції проти корупції, що відбувалися в період із 21 січня 2002 р. до 1 жовтня 2003 р. Конвенція була затверджена Спеціальним комітетом і була прийнята для розгляду Генеральною Асамблеєю в резолюції 58/4 від 31 жовтня 2003 р. Генеральна Асамблея у своїй резолюції 57/169 від 18 грудня 2002 р. прийняла пропозицію уряду Мексики провести конференцію високого рівня в Меріді для підписання Конвенції ООН проти корупції [354, с. 68]. Підписання відбулося 9 грудня 2003 р. На сьогодні до Конвенції приєдналися близько 170 держав. Колосальне значення цього документа підтверджують темпи його підписання, тому що впродовж трьох днів після прийняття Конвенцію підписали майже сто держав, серед яких і Україна, а ратифікувала Конвенцію разом із заявами 18 жовтня 2006 р.

Прийняття цієї Конвенції необхідно визнати однією з найважливіших подій в історії сучасних міжнародно-правових відносин у антикорупційній сфері. Зрештою, цей документ є найважливішим міжнародно-правовим документом щодо протидії корупції на глобальному та національному рівнях. Після цієї події 9 грудня, за ініціативою ООН, відзначається як Міжнародний день боротьби з корупцією [489, с. 252].

Держави-учасниці зобов’язались впроваджувати антикорупційні заходи у всіх сферах діяльності, державних установах та правоохоронних органах. Кожна держава-учасниця повинна забезпечити реалізацію принципів чесності, відповідальності та прозорості, розробити та впровадити стратегії запобігання та боротьби з корупцією, підвищити ефективність існуючих антикорупційних установ, вжити заходів щодо протидії корупції та розвивати співпрацю у антикорупційній сфері на міжнародному та регіональному рівнях [35, с. 170].

Здобутком Конвенції ООН проти корупції є те, що вона містить не лише декларативні обіцянки та заходи загального характеру, а пропонує державам для запровадження конкретні практичні заходи спрямовані на всебічну протидію корупції. Водночас не зважаючи на те, що Україна запровадила усі з

конвенційних антикорупційних заходів, ступінь реальної реалізації кожного з них лишається не досить високим. У Таблиці 9 відображено як саме окремі заходи, викладені у Конвенції ООН проти корупції, були реалізовані в Україні.

Таблиця 9 – Ступінь реалізації заходів, визначених в Конвенції ООН проти корупції, в Україні

№ пор.	Захід, запропонований у Конвенції ООН проти корупції	Упровадження в Україні
1.	Розробити кодекс поведінки державних службовців	Розділ VI Закону розкриває правила етичної поведінки державних службовців
2.	Забезпечити прозорість державних закупівель	У 2016 р. прийнято Закон України «Про публічні закупівлі».
3.	Вжити необхідних заходів для надання членам суспільства можливості одержати інформацію про організацію й процеси прийняття рішень; спростити адміністративні процедури	У 2011 р. прийнято Закон України «Про доступи до публічної інформації»
1	2	3
4.	Визначити в національному законодавстві конкретні діяння, що потребують криміналізації, тому що міжнародне співробітництво може стати ключовим елементом судового переслідування за корупційні кримінальні правопорушення [675, с. 640]: підкуп національних державних посадових осіб; підкуп іноземних державних посадових осіб і посадових осіб міжурядових організацій; розкрадання, неправомірне привласнення	Унесено істотні зміни до КУпАП, де передбачили відповідальність за ті правопорушення, що пов’язані з корупцією. Революційні зміни були внесені і до КК України. Серед них: визначили перелік корупційних кримінальних правопорушень; оновили зміст поняття «службова особа» для потреб розділу, що передбачає

	або інше нецільове використання майна державною посадовою особою; зловживання впливом; зловживання службовим становищем; незаконне збагачення; відмивання доходів, здобутих злочинним шляхом; приховування; перешкоджання здійсненню правосуддя; підкуп у приватному секторі; розкрадання майна в приватному секторі [776, с. 174]	відповідальність за кримінальні правопорушення у сфері службової та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; передбачили відповідальність за корупційні діяння для службових і юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги

Крім Конвенції ООН проти корупції, заслуговують на увагу і конвенції, що були прийняті Радою Європи. Загалом постулатом діяльності Ради Європи та основою для об'єднання її членів варто назвати підписання Європейської конвенції про права людини – договору, покликаного захищати права людини, демократію та верховенство права. Ці базові принципи є основними напрямами її діяльності. Після проголошення незалежності Україна також виявила бажання приєднатися до цієї організації, тому, 9 листопада 1995 р. відбулася урочиста церемонія вступу України до Ради Європи, під час якої була підписаною Спільна програма Комісії європейських співтовариств та Ради Європи щодо реформування правової системи, місцевого самоврядування й удосконалення системи правозастосування в Україні. Набувши членства в Раді Європи, Україна взяла на себе низку зобов'язань у сфері реформування чинного законодавства на основі норм і стандартів цієї міжнародної організації, зокрема прийняти відповідні закони й приєднатися до ряду конвенцій. Більшість із цих реформ тривають досі.

У 1999 році Рада Європи заснувала нову міжнародну організацію – Групу держав проти корупції (GRECO), що надає дієву та систематичну допомогу державам-членам у протидії корупції й контролює додержання антикорупційних стандартів. Важливо зазначити, що членство в GRECO, яке є розширеною угодою, не обмежується державами-членами Ради Європи.

GRECO активно та самостійно розробляє власну юридичну практику «юриспруденції», що полягає у тлумаченні норм антикорупційних конвенцій Ради Європи й практиці антикорупційної політики держав-членів [357, с. 17].

Будь-яка держава, що взяла участь у розробленні розширеної Часткової угоди, може приєднатися, повідомивши про це Генерального секретаря Ради Європи. Діяльність GRECO охоплює: моніторинг відповідності антикорупційним стандартам Ради Європи; розроблення необхідних законодавчих, інституційних і практичних реформ; надання платформи для обміну передовим досвідом у галузі запобігання й виявлення корупції.

Практика діяльності GRECO свідчить про те, що підхід «один розмір підходить усім» не конструктивний. Політика GRECO повинна враховувати особливості кожної країни. Отже, норми, розроблені GRECO, потрібно ретельно адаптуватися з огляду на особливості конкретної країни. Можна зробити висновок, що GRECO повинна не тільки забезпечувати організаційно-правовими засобами імплементацію відповідних міжнародних антикорупційних стандартів, а й реалізувати «точно налаштовувати» правові та організаційні засади діяльності всіх основних державних і громадських інститутів щодо реалізації державної антикорупційної політики [619, с. 210].

Роль GRECO в боротьбі з корупцією стає все більш помітною, а її документи істотніше впливають на законодавство й правозастосовну практику держав-членів. Зважаючи на це необхідно більш детально зупинитися на основних правових документах, прийнятих в рамках роботи GRECO та затверджених Радою Європи: Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, Цивільній конвенції про боротьбу з корупцією, Конвенції Ради Європи про маніпуляції спортивними змаганнями, Додатковому протоколі до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Двадцяти керівних принципах протидії корупції (резолюції (97) 24), Рекомендації щодо кодексів поведінки державних службовців (рекомендації № R (2000) 10), Рекомендації щодо загальних антикорупційних правил у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (Рекомендації Rec (2003) [748, с. 170].

Особливу увагу варто зосередити на основних документах, прийнятих в рамках GRECO. По-перше, Кримінальній конвенції про боротьбу з корупцією, прийнятої 27 січня 1999 р. і ратифікованій Україною 18 жовтня 2006 р. Ця Конвенція є широкомасштабним документом, спрямованим на координацію у сфері кримінальної відповідальності щодо кола корупційних діянь та діянь, пов'язаних із корупцією: активний і пасивний підкуп національних та іноземних державних посадових осіб; активний і пасивний підкуп національних та іноземних парламентарів і членів міжнародних парламентських асамблей; активний та пасивний підкуп у приватному секторі; активний і пасивний підкуп співробітників міжнародних організацій; активний та пасивний підкуп національних, іноземних і міжнародних суддів і посадових осіб міжнародних судів; активне й пасивне використання службового становища в корисливих цілях; відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом, пов'язаним із корупцією; кримінальні правопорушення, що стосуються операцій із рахунками (фактури, бухгалтерські документи тощо), пов'язані з корупційними кримінальними правопорушення [692].

У Конвенції також передбачено додаткові заходи в кримінальному законі та вдосконалення міжнародного співробітництва в переслідуванні осіб, які вчинили корупційні діяння: розширено суб'єктний склад корупційних кримінальних правопорушень (відповідальність за вчинення корупційних дій тепер повинні нести не лише фізичні особи, а й юридичні), визначена необхідність створення на національному рівні спеціальних органів, діяльність яких буде спрямованою на боротьбу з корупцією [695]. Важливість реалізації заходів, закріплених у цій Конвенції, підтверджена тим, що вона відкрита для приєднання держав, що не є членами GRECO [353, с. 62].

Положення цієї Конвенції були активно впровадженими в національне законодавство. По-перше, оновили склад і види корупційних кримінальних правопорушень у КК України та правопорушень, пов'язаних із корупцією, у КУпАП. Унесення змін до КК України необхідно визнати позитивним. З іншого боку, останні були спрямованими не стільки на впровадження положень

Конвенції, скільки на додержання рекомендаційного оціночного звіту GRECO, у якому сформульовані рекомендації щодо узгодження вітчизняного законодавства положенням першої, крізь призму національного законодавства [196, с. 48]. По-друге, було створено розгладжену та замкнену систему спеціалізованих органів, діяльність яких вузько профільована на запобіганні корупції та боротьбу із нею. А саме: НАЗК, САП, НАБУ, ВАС.

По-друге, вагоме значення для протидії корупції на міжнародному рівні відіграє й Цивільна конвенція про боротьбу з корупцією, що була прийнята Комітетом міністрів Ради Європи 4 листопада 1999 р. та ратифікована Україною 16 березня 2005 р. Ця Конвенція є першим актом, покликаним створити на міжнародному рівні цивільно-правове та цивільно-процесуальне регулювання в сфері протидії корупції. Основною метою цієї Конвенції, згідно зі ст. 1, є забезпечення наявності у внутрішньому праві кожної держави-учасниці ефективних засобів правового захисту для осіб, яким заподіяно шкоду внаслідок корупційних дій, що дозволяють їм захищати свої права та інтереси, включаючи можливість отримання компенсації за шкоду. Значення цього міжнародного правового акту беззаперечне, адже у його тексті надано визначення корупції, що попередньо було проаналізовано нами [679].

Хоча варто констатувати, що не всі положення Конвенції достатньо розроблені. Зокрема, документ не містить вказівки на строки, упродовж яких держава, що її підписала, зобов’язана внести, зав’ялені у ньому зміни до внутрішнього законодавства. Крім того, не визначено положення про механізми реалізації контролю за її винятком, за виключенням формулювання про такий контроль з боку GRECO. Водночас, незважаючи на помічені під час аналізу Конвенції окремі упущення, обґрунтованим є висновок про те, що держави, які підписали Цивільну конвенція про боротьбу з корупцією й сумлінно виконали всі необхідні вимоги, можуть досягти її мети [529].

Наприклад, ст. 9 цієї Конвенції закріпила необхідність держав передбачити у своєму внутрішньому законодавстві належний захист проти будь-якої необґрунтованої санкції щодо працівників, які мають достатні

підстави підозрювати корупцію й добросовісно доповідають про свої підозри відповідальним особам або компетентним органам. Для виконання цієї статті, як уже наголошували, в Україні було запроваджено інститут викривачів, унесено зміни до трудового та кримінального законодавства.

Ще одним важливим документом, уже частково проаналізованим, є Конвенція Ради Європи про маніпулювання спортивними змаганнями, була прийнята 18 вересня 2014 р. та ратифікована Україною 16 листопада 2016 р. Документ спрямований на запобігання, виявлення та покарання за маніпуляції спортивними змаганнями, а також посилення обміну інформацією та поглиблення співробітництва як на національному, так і на міжнародному рівнях між причетними органами державної влади, спортивними організаціями й операторами спортивних парі. Крім того, Конвенція закликає уряди вжити заходів, зокрема законодавчих, для того щоб запобігати конфліктам інтересів серед операторів спортивних парі і спортивних організацій; заохочувати органи, що регулюють проведення спортивних парі; протидіяти шахрайству; боротися проти нелегальних спортивних парі. У свою чергу, спортивні організації та оператори повинні прийняти й забезпечити застосування суворих правил в сфері боротьби з корупцією, а також пропорційних санкцій і дисциплінарних заходів впливу, застосовуваних у разі їх порушення. Україна стала 22-ю державою – членом Ради Європи, що підписала цей документ [594].

Цей міжнародний правовий акт серед іншого визначив основні антикорупційні заходи у сфері спортивних змагань: запровадження суворого й прозорого контролю за фінансуванням спортивних організацій; створення або вповноваження певного вже існуючого державного органу на контроль за ставками на спортивні змагання; запровадження адміністративної та кримінальної відповідальності за порушення, пов’язані з маніпулюванням спортивними змаганнями, пособництво й підбурювання до таких дій тощо [688]. На виконання приписів цієї конвенції в Україні, як уже було наголошено, було прийнято профільний Закон України «Про запобігання впливу

корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань» та передбачено юридичну відповідальність.

У контексті аналізу концепції кримінально-правової протидії корупції, особливе місце в міжнародному співробітництві в цій сфері посідає Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, підписаний 15 травня 2003 р. у Страсбурзі, а ратифікований Україною 18 жовтня 2006 р. Проте, він набрав чинності для нашої держави лише 1 березня 2010 р. Основними нововведеннями протоколу були: установлення кримінальної відповідальності за давання та одержання неправомірної вигоди національними арбітрами, які виконують свої функції відповідно до арбітражного законодавства держави; підкуп іноземних арбітрів, підкуп національних та іноземних народних засідателів, тобто осіб, які виконують функції присяжного засідателя в рамках судової системи будь-якої іншої держави [153]. На жаль, положення цього Додаткового протоколу адаптовані не повністю, тому що в кримінальному законі дійсно було передбачено відповідальність за підкуп осіб, які надають публічні послуги, до яких належить арбітражним керуючим, зокрема за зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги (ст. 365-2 КК України), підкуп особи, що надає публічні послуги (ст. 368-4 КК України). Водночас питання кримінальної відповідальності присяжних засідателів залишається не врегульованим. По-перше, у 2017 р. Законом України «Про внесення змін до Цивільного процесуального кодексу України щодо розгляду справ за участю присяжних» поняття «народні засідателі» було замінено на поняття «присяжні». Нині в Україні відбувається становлення інституту присяжних: розширення переліку справ, що можуть розглядати присяжні; формування списків присяжних; розширення переліку громадян, які не можуть бути присяжними; розроблення належної моделі забезпечення захисту присяжних тощо. Зважаючи на це, сподіваємося, що для реалізації дійсно незалежного та неупередженого судочинства в Україні буде запроваджено й кримінальну відповідальність для присяжних за підкуп.

Ще одним важливим міжнародним документом антикорупційного спрямування є Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Двадцять керівних принципів протидії корупції», прийнята Комітетом міністрів 6 листопада 1997 р. на 101-й сесії. Цей міжнародний документ погодив основні засади протидії корупції як на міжнародному, так і на внутрішньодержавному рівні. У тексті Резолюції було рекомендовано запровадити їх у національне законодавство. В Україні вони наведені в різних нормативно-правових актах. Характер упровадження певних із них репрезентований у таблиці 10.

Таблиця 10 – Стан упровадження в Україні окремих міжнародних керівних принципів протидії корупції

№ пор.	Принцип	Упровадження в Україні
1.	Забезпечувати відповідні заходи для конфіскації й позбавлення доходів корупціонерів	Закріплено у спільному наказі АРМА та Міністерства юстиції України від 29 січня 2020 р. № 58/299/5 «Про затвердження Порядку взаємодії АРМА та Міністерства юстиції України при виконанні судових рішень про конфіскацію, спеціальну конфіскацію, стягнення активів в дохід держави в кримінальному провадженні», виданому для забезпечення виконання судових рішень про конфіскацію, спеціальну конфіскацію, стягнення активів у дохід держави в кримінальному провадженні й урегулювання порядку подання Агентством з розшуку та менеджменту активів інформації, що підлягає внесенню до Єдиного державного реєстру активів, на які накладено арешт у кримінальному провадженні [442]

Продовження таблиці 10

	2	3
.	Гарантувати, що організація, функціонування та прийняття рішень публічними адміністраціями бере до уваги потребу боротьби з корупцією, особливо, гарантуючи прозорість, сумісну з потребою досягти ефективності	Закріплено в ст. 19 Закону, що визначає перелік органів державної влади, зобов'язаних ухвалювати антикорупційні програми [21]
3.	Ухвалити відповідно прозорі процедури для соціального замовлення, що забезпечуватимуть справедливу конкуренцію та утримуватимуть корупціонерів	Принцип закріплений у п. 6. ст. 5 Закону України «Про публічні закупівлі», яка принципом здійснення державних закупівель називає запобігання корупційним діям і зловживанням. Для реалізації цього принципу в Україні діє електронна система закупівель, у якій замовник в системі через особистий кабінет на майданчику, на якому він зареєстрований оголошує закупівлю, інформація про закупівлю відразу з'являється на всіх авторизованих майданчиках і порталі prozorro.gov.ua. [184]
4.	Гарантувати, що в кожному аспекті боротьби з корупцією беруть до уваги можливі зв'язки з організованою злочинністю й відмивання грошових коштів; розвивати до найширшого	Закріплено в Законі України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю». Зокрема, у ч. 2 ст. 5 цього Закону визначено перелік державних органів, спеціально створених для боротьби з організованою злочинністю: Координаційний комітет по

Продовження таблиці 10

1	2	3
	ступеня можливе міжнародне співробітництво в усіх сферах протидії корупції [492]	боротьбі з корупцією і організованою злочинністю при Президенті України, спеціальні підрозділи по боротьбі з корупцією та організованою злочинністю Служби безпеки України [463]

Незважаючи на таку позитивну тенденцію, ми переконані, як уже наголошували, на необхідності закріплення принципів протидії корупції в національному законодавстві в окремій статті Закону. Такий уніфікований підхід дозволить розробити дійсно якісне законодавство, що спростить розуміння й усвідомлення основних принципів протидії корупції.

Щодо рекомендацій, ухвалених у рамках роботи GRECO, то традиційно рекомендації міжнародних організацій розглядають як певні правила, покликані забезпечити передбачуваність у правовому регулюванні відносин між сторонами, що мають різну національну належність і хочуть усунути суперечливі приписи національних норм [34, с. 154].

Такі рекомендації, у свою чергу, не зумовлюють виникнення прав та обов’язків, вони припускають лише загальну установку, якої суб’єкти зобов’язані додержання. Рекомендації не повинні стосуватися змісту норм національного законодавства, тому що законотворчість є суверенним правом кожної держави. І якщо норми міжнародного права визначають модель поведінки, висловлюють авторитетну точку зору щодо імплементації та їх застосування, то в норми «м’якого права» таких вимог не містять [534, с. 47].

Пропонуємо проаналізувати певні з рекомендацій GRECO. Зокрема Рекомендацію про кодекси поведінки державних посадових осіб. Вона прийнята Комітетом міністрів на 106-й сесії 11 травня 2000 р. У ній визначено, що державні службовці є ключовим елементом державної влади. У них

специфічні обов’язки, завдання, тому вони повинні мати необхідні кваліфікації, відповідне правове та матеріальне забезпечення, щоб ефективно виконувати їх. Наголошено, що корупція є серйозною загрозою для верховенства права, демократії, прав людини, рівності та соціальної справедливості, що перешкоджає економічному розвитку і створює небезпеку для стабільності демократичних інституцій і моральних основ суспільства. У Рекомендації визначено основні засади діяльності державного службовця, його права, порядок звітування, о сутність конфлікту інтересів та способів його уникнення, порядок отримання подарунків, обмеження щодо цього, ставлення до колишній державних службовців тощо [753].

На основі цих рекомендацій в Україні було видано Наказ Національного агентства України з питань державної служби «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування». У цьому документі детально пояснив, як міжнародно-правові рекомендації реалізовуватимуть в Україні, наприклад, визначені загальні обов’язки державного службовця й посадової особи місцевого самоврядування, межі використання службового становища та використання ресурсів держави й територіальної громади, а також окреслив порядок використання інформації та обміну нею [442].

Вагоме антикорупційне значення також відіграє Рекомендація про загальні правила боротьби з корупцією під час фінансування політичних партій та виборчих кампаній, прийнята 8 квітня 2003 р. Цінність цієї Рекомендації полягає у тому, що політичні партії є фундаментальним елементом демократичної системи держави і основним засобом вираження політичної волі громадян. Саме тому запобігати корупції та боротися з нею у сфері фінансування політичних партій і виборчих кампаній в усіх державах потрібно відповідно до єдиних стандартів [754].

Важливість прийняття цієї Рекомендації обумовлювалася й тим, що під час виборів, політичні партії витрачають значні суми на проведення агітації та отримання підтримки виборців. Таку фінансову підтримку часто надає

впливовий бізнес представники, які мають намір увійти до парламенту і діяти в інтересах свого ж власного бізнесу. Відповідно, ми маємо ситуацію, коли бізнесмен фінансує партію, щоб її представники змогли отримати необхідну кількість голосів та ввійти до парламенту, а партія у відповідь надає такому покровителю місце в своєму списку і відповідно, в парламенті [728, с. 110].

В Україні для запровадження нових стандартів протидії корупції під час фінансування політичних партій та виборчих кампаній було внесено зміни до Закону України «Про політичні партії в Україні». Цей закон мав переважно схвальні відгуки від міжнародних інституцій. З іншого боку, міжнародні організації знайшли й на низку прогалин у законодавчому регулюванні. Практика застосування цього закону демонструє його окремі недоліки, що, безперечно, потребують уваги органів державної влади. Наприклад, відсутність механізмів, спрямованих на запобігання надмірному фінансуванню передвиборної агітації на президентських і місцевих виборах; небезпека тіньового фінансування виборчих кампаній через власні кошти кандидатів; відсутність вичерпного переліку напрямів, на які дозволено або заборонено витрачати бюджетні кошти [546, с. 89].

Ще одним важливим напрямом взаємодії у сфері міжнародної протидії корупції є співпраця в межах ЄС. У документах ЄС вперше з'явилося конвенційне поняття «корупція». Зокрема, у Перший протокол 1996 р. до Конвенції ЄС про захист фінансових інтересів співтовариств, укладеної в 1995 р., містилось поняття пасивної та активної корупції. Крім того, документ визначив необхідність покарання за співучасть у таких діянь та види покарання.

Важливим документом, що визначає стратегічні євроінтеграційні плани нашої держави, є Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами – з іншої. Як відомо підписання Угоди про асоціацію між Україною і ЄС охоплювало два етапи. Спершу 21 березня 2014 р. під час позачергового саміту Україна – ЄС було підписано політичну частину Угоди та Заключний акт саміту, а 27 червня 2014 р. на засіданні Ради ЄС Президентом України П.

Порошенком, керівництвом Європейського Союзу й главами держав та урядів 28 держав – членів ЄС, економічну частину Угоди – розділи III «Юстиція, свобода та безпека», IV «Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею», V «Економічне та галузеве співробітництво» та VI «Фінансове співробітництво та положення щодо боротьби із шахрайством» [342, с. 5]. Угод ратифікована 30 листопада 2015 р. й набрала чинності 01 вересня 2017 р. За обсягом і напрямами співробітництва є найбільш об'ємним документом як для України, так і для самого ЄС. ЇЇ мета забезпечити створення своєрідного каркасу для політико-економічного розвитку та позначити основні напрями реформ для України [300]. Угода про асоціацію налічує понад тисячу сторінок, а за своєю структурою складається з преамбули, семи частин, 43 додатків та 3 протоколів. Основними напрямами взаємодії є: співробітництво з метою поширення регіональної стабільності; зміцнення миру та міжнародного правосуддя, зокрема шляхом імплементації Римського статуту Міжнародного кримінального суду; забезпечення поступової конвергенції у сфері зовнішньої і безпекової політики, включаючи Спільну політику безпеки та оборони, попередження конфліктів, нерозповсюдження, роззброєння та контроль за озброєнням, боротьбу з тероризмом тощо [477].

Цей документ неодноразово наголошує на необхідності протидії корупції. По-перше, у ст. 3 Угоди одним з основних принципів для посилення відносин між Сторонами названо боротьбу з корупцією. По-друге, у ст. 14 визначено, що співробітництво між Сторонами Угоди буде спрямованими на боротьбу з корупцією. Крім того, визначено конкретні напрями протидії корупції, серед яких протидія корупції в державному та приватному секторах (ст. 22); запобігання вчиненню корупційних діянь під час укладення публічних контрактів (ст. 151); удосконалення методів, спрямованих на припинення шахрайства та корупції, запобігання цим явищам у сфері управління державними фінансами (ст. 346) [591].

Особливе місце в контексті співпраці ЄС та України в протидії корупції, безумовно, посідає Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI), що фінансується

ЄС, співфінансується та впроваджує Міністерство закордонних справ Данії (DANIDA). Документ консолідує зусилля, спрямовані на сприяння антикорупційним реформам України. Основна мета EUACI – «покращити реалізацію антикорупційної політики в Україні, тим самим сприяючи зменшенню корупції». Щоб досягти цієї мети, програма підтримує всі ключові антикорупційні інституції в процесі антикорупційного правосуддя в Україні – від запобігання до розслідування, судового переслідування відповідно до міжнародних норм і найкращої європейської практики. Мета Ініціативи – підтримка організацій громадянського суспільства на національному рівні у сфері антикорупційної діяльності, спрямованих на взаємодію органів державної влади й місцевого самоврядування та громадських ініціатив, що борються з корупцією для проведення державних реформ, упровадження широкої адвокатської діяльності й нагляду [19].

У рамках цієї ініціативи 8 липня 2019 р. між Урядом України та Європейською Комісією було підписано угоду «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні – фаза ІІ». Цей документ містить перелік конкретних заходів, визначає очікувані результати та конкретні дії, що повинні бути реалізованими задля їх досягнення. Наприклад, захід – посилення незалежності, ефективності й стійкості антикорупційних установ, що функціонують у межах раціональних стратегічних рамок. Очікуваний результат – зміцнення спроможності НАБУ, НАЗК, САП, ВАС, АРМА. Конкретні дії: 1) допомога в розробленні та впровадженні модернізованої системи моніторингу й оцінювання; 2) надання консультативних послуг і зміцнення спроможностей; посилення міжвідомчої співпраці шляхом упровадження ІКТ-рішень з інтероперабельності між відповідними антикорупційними установами та іншими державними установами й реєстрами; 3) автоматизація бізнес-процесів та підтримка в закупівлі узгоджених ІКТ-рішень для НАБУ, НАЗК, САП, ВАС, АРМА та Державної служби фінансового моніторингу; 4) посилення управління корупційними ризиками й перевірки законодавства на наявність корупційних факторів у Комітеті ВР з питань запобігання і протидії корупції та Міністерстві

юстиції, зокрема (але не обмежуючись цим): підтримки в оцінюванні потреб та визначенні конкретних правових, інституційних, бізнес-процесів і зміцнення спроможностей; допомоги в задоволенні визначених потреб; підтримки розвитку спроможностей у сфері перевірки законодавства на наявність корупційних факторів[592].

Такий деталізований опис, на нашу думку, дозволить спростити процедуру реалізації та контролю за впровадженням окреслених угодою заходів та сприятиме реалізації національної Антикорупційної стратегії. Адже, досягнення такої амбітної цілі як зменшення рівня корупції вимагає викорінення причин та умов, які породжують корупцію та зумовлюють необхідність демонтажу механізму її відтворення. Важливе місце в міжнародній взаємодії держав під час протидії корупції посідають й міжнародні неурядові організації, які аналізувалися нами раніше.

Підбиваючи підсумки варто зазначити, що роль міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції дуже важлива, тому що лише розроблення уніфікованих, стандартизованих вимог дозволить протидіяти цьому деструктивному явищу в усіх його проявах і створить умови для допомоги інших держав. Водночас міжнародне співробітництво повинно слугувати лише орієнтиром антикорупційної діяльності, а конкретні правові заходи та інструменти їх реалізації – бути адаптованими до особливостей політико-економічного та соціокультурного розвитку кожної країни.

Отже, Україна бере активну участь у міжнародному співробітництві у сфері протидії корупції, але, по-перше, потребує більш широкого врахування свого історичного надбання, а по-друге, розроблення дієвого механізму реального провадження всіх антикорупційних принципів та конкретних заходів, закріплених у вітчизняному законодавстві.

Висновки до розділу 5

1. Проаналізовано заходи запобігання корупції залежно від моделі її розвитку: європейської (Фінляндія, Норвегія), азійської (Японія, Сінгапур), англо-американської (США, Канада). Із проаналізованих заходів вибрано такі, що можуть бути запозиченими у вітчизняне правозастосування: 1) на основі досвіду Фінляндії запропоновано вдосконалити освітню та просвітницьку антикорупційну діяльність серед населення Україні; 2) на основі досвіду Сінгапуру вважаємо необхідними стандартизувати систему оплати праці для державних службовців і працівників, які надають такі послуги в приватній сфері; 3) з огляду на позитивний досвід Сінгапуру пропонуємо розробити систему суворого контролю не лише за процесом розслідуванням корупційних кримінальних правопорушень, а й за винесенням вироків корупціонерам у межах розумних строків; 4) на основі досвіду США передбачити сувору дисциплінарну відповідальність за порушення правил етичної поведінки державних службовців; 5) з огляду на досвід США запровадити обов'язкову щорічну перевірку службових осіб, які займають особливо відповідальне службове становище, на поліграфі.

2. Запропоновано виділити чотири підходи до вибору покарань за корупційні кримінальні правопорушення: м'який (Швеція, Данія), помірний (Великобританія, ФРН), суворий (Італія) та особливо суворий (США, КНР). Зокрема, одні держави запроваджують значні штрафи для корупціонерів, а інші карають позбавленням волі на суттєві строки чи навіть позбавленням життя. Водночас згідно з результатами аналізу статистичних даних особливо суворий каральний підхід не завжди є запорукою викорінення корупції. Ефективніші не суворі покарання, а превентивні запобіжні заходи.

3. З'ясовано, що міжнародне співробітництво у сфері протидії корупції Україна реалізує шляхом укладання конвенцій та угод, а також реалізації положень, що містять рекомендації щодо ефективної протидії корупції, насамперед універсальних конвенцій, таких як Конвенція ООН проти корупції,

конвенцій, прийнятих у рамках роботи Ради Європи (Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією, Цивільної конвенція про боротьбу з корупцією, Конвенції Ради Європи про маніпулювання спортивними змаганнями, Додаткового протоколу до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією) та резолюцій і рекомендацій GRECO (Резолюції (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Двадцять керівних принципів протидії корупції», Рекомендація про кодекси поведінки державних посадових осіб, Рекомендації про загальні правила боротьби з корупцією під час фінансування політичних партій та виборчих кампаній). Крім того, ураховуючи євроінтеграційний курс України, важливе антикорупційне значення для нашої держави є і Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їх державами-членами з іншої сторони, а також Антикорупційна ініціатива ЄС (EUACI), яку фінансує Європейський Союз, співфінансує та впроваджує Міністерство закордонних справ Данії (DANIDA). Вона консолідує зусилля, спрямовані на сприяння антикорупційним реформам України.

4. Визначено роль і значення міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції: координування та узгодження зусиль щодо протидії корупції в усіх проявах. Водночас зазначено, що міжнародне співробітництво не повинно полягати в сліпому запозиченні міжнародних приписів без урахування особливостей політико-економічного й соціокультурного розвитку кожної окремої країни.

5. Установлено, що конкретні підходи до запобігання та боротьби з корупцією в зарубіжних державах ґрунтуються на універсальних, визначених у міжнародних конвенціях антикорупційного спрямування, заходах та заходах, що властиві конкретним державах і насамперед залежать від рівня розвитку суспільства загалом та рівня його правової культури зокрема.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне узагальнення й запропоновано нове вирішення наукової проблеми – розроблення концепції кримінально-правової протидії корупції в Україні, що стала основою для формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавства в цьому контексті. У результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, спрямованих на досягнення поставленої мети, основні з яких викладено нижче.

1. Систематизовано методологічні засади дослідження концепції кримінально-правової протидії корупції. Установлено, що елементами методології наукового дослідження є сукупність підходів, принципів та конкретних методів, якими керується науковець. Особливістю дослідження у сфері права, крім іншого, є розроблення або вдосконалення правових норм у певній сфері. Саме тому підбір правильної методології відіграє важливу практичну роль для дисертаційного дослідження. Дисертант використав принципи, підходи й методи (філософські, загальнонаукові, конкретно наукові), застосовувані у взаємозв'язку та взаємозалежності, що також забезпечило об'єктивність і повноту даного дисертаційного дослідження.

2. Обґрунтовано, що поняття «корупція» є міждисциплінарним та широковживаним, тому що його досліджують фахівці в галузі не лише права, а й соціології, політології, економіки, державного управління й психології. Кожна з цих наук наповнює його своїм специфічним змістом. Формулювання універсального визначення корупції є дуже складним, але водночас важливим завданням, тому що окреслення та уніфікація понять – запорука реалізації принципу правової визначеності, що є складовою конституційного принципу верховенства права. Під корупцією запропоновано розуміти умисні дисциплінарні, цивільно-правові, адміністративні, кримінальні правопорушення, що проявилися в протизаконному використанні особою, зазначеною в частині першій статті 3 Закону України «Про запобігання

корупції», наданих їй службових повноважень чи пов’язаних із ними можливостей.

3. На основі аналізу існуючих доктринальних підходів до класифікації видів корупції запропоновано вдосконалений розширений авторський підхід. По-перше, класифікувати корупцію за темпом розвитку на інертну, поступову та активну. По-друге, за сферами здійснення поділяти корупцію на корупцію службових осіб у сфері законодавчої влади; виконавчої влади; судової влади й корупцію у сфері діяльності юридичних осіб приватного права та осіб, які надають публічні послуги. По-третє, за періодичністю вчинення корупційних діянь корупція буває епізодичною, системною й клептократичною. По-четверте, за сталістю доцільно поділяти корупцію на повзучу та стрибкоподібну. По-п’яте, відповідно до рівня організації й розповсюдження корупційних відносин необхідно виділяти низову корупцію (дрібного чиновництва), регіонального рівня (у середніх ешелонах влади), елітарну (високорівневу або політичну) та міжнародну. По-шосте, поділяємо корупцію залежно від її галузевої спрямованості на корупцію в правоохоронних органах, освітній, медичній, спортивній та оборонній галузях. По-сьоме, за формою вираження корупційних відносин корупцію можна поділяти на корупцію, з «твердою формою» вираження корупційних відносин (якщо предметом корупційного правопорушення є неправомірна вигода: гроші, майно, переваги, пільги та послуги матеріального характеру) та корупцію з «м’якою формою» вираження корупційних відносин, якщо сутність корупційного правопорушення полягає в непотизмі (кумівництві), кронізмі (протекціонізмі), родинності, фаворитизмі, патронажі, лобізмі, клановості тощо.

4. Розмежовано поняття «протидія», «запобігання», «боротьба», «попередження» й «профілактика» в контексті поняття «корупція». Зокрема, критично проаналізувавши та узагальнивши позиції вчених, визначено, що протидія корупції є загальним системоутворювальним поняттям, яке охоплює запобігання (сукупність заходів, спрямованих на вдосконалення суспільних відносин для усунення негативних явищ і процесів, що породжують корупцію

або сприяють їй) та боротьбу з нею (вибір адекватного й належного виду юридичної відповідальності та покарань, які б реально слугували виправленню особи, як вчинила корупційне правопорушення або правопорушення, лише пов'язане з корупцією, і стали прикладом для інших осіб, щоб не допустити вчинення ними таких діянь). Також профілактика й попередження є формами запобігання корупційним кримінальним правопорушенням.

5. Доведено, що базисом будь-якої діяльності є встановлення основоположних засад її здійснення, тому що саме вони визначать основні напрями такої діяльності, окреслять її межі, допоможуть вибудувати цілі. Правильне формулювання принципів діяльності є запорукою її ефективності. Запропоновано поділяти принципи протидії корупції на загальні, тобто характерні для всіх галузей права, та спеціальні, які властиві лише діяльності з протидії корупції й зумовлені її специфікою. До загальних принципів протидії корупції належать такі: верховенства права, законності, публічності, а до спеціальних – принцип справедливості, принцип незалежності осіб, наділених повноваженнями у сфері протидії корупції, принцип взаємодії владних структур з інститутами громадянського суспільства, принцип незалежності ЗМІ, принцип невідворотності відповідальності за вчинення корупційних й пов'язаних із корупцією правопорушень, принцип комплексного й системного поєднання заходів запобігання корупції та боротьби з нею.

6. Визначено поняття «корупційного кримінального правопорушення». Під ним запропоновано розуміти кримінальний проступок або злочин, спрямований проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади й місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, особами, що надають публічні послуги своїх, повноважень. Здійснено розподіл ознак корупційних кримінальних правопорушень на загальні, тобто властиві всім кримінальним правопорушенням (суспільна небезпечність, протиправність, винність, караність), та специфічні, що характеризують особливу природу корупційних

кримінальних правопорушень: зловживання службовим становищем; обов'язкова наявність предмета кримінального правопорушення – неправомірної вигоди; наявність спеціального суб'єкта; вчинення суспільно небезпечного діяння у формі прямого умислу та його спрямованість на досягнення певної корисливої мети.

7. Класифіковано корупційні кримінальні правопорушення: 1) за видом кримінального правопорушення: проступки та злочини; 2) за видом родового об'єкта складу кримінального правопорушення: проти власності, у сфері господарської діяльності, проти громадської безпеки, у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг, проти встановленого порядку несення військової служби; 3) за організацією групування в тексті примітки до ст. 45 КК України: ті, що вчиняються шляхом зловживання службовим становищем та окремі корупційні кримінальні правопорушення у сфері господарської діяльності, проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян, а також у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; 4) за повнотою ознак корупційності: безумовно корупційні та умовно корупційні; 5) за предметом корупційних кримінальних правопорушень: а) за правовим режимом речей, що є предметами корупційних кримінальних правопорушень: ті, що знаходяться у цивільному обороті або обмежені в ньому; б) за особливістю характеристик предмета: корупційні кримінальні правопорушення, що не наділені особливими характеристиками їх сутності та ті корупційні кримінальні правопорушення, які мають певні додаткові характеристики предмета їх складу (вартість предмета, розмір предмета); 6) за суб'єктом: службова особа юридичних осіб публічного права; службова особа юридичних осіб приватного права; особа, яка не є державними службовцем, посадовою особою місцевого самоврядування, але здійснює професійну

діяльність, пов’язану з наданням публічних послуг; працівник підприємств, установ та організації, який не є службовою особою, або особою, яка працює на користь підприємства, установи чи організації; загальний суб’єкт; військова службова особа; 7) за метою: ті, які вчиняються з метою одержання неправомірної вигоди, а також ті, які не мають цієї мети; 8) за підслідністю: ті, що підслідні НАБУ, ДБР, а також Національній поліції.

8. З’ясовано, що зважаючи на історичну (схильність нашого суспільства до обдаровування чиновників) та соціальну (наявність причинно-наслідкового зв’язку між фактом отримання подарунка та вчиненням або невчиненням дій чи прийняття або неприйняття певних рішень на користь цієї особи або третіх осіб, що обумовлюється службовим становищем одержувача) підстави, вважаємо за необхідне криміналізувати порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. Удосконалено підстави розмежування неправомірної вигоди та подарунку: вартісне вираження, мотив та обстановка надання. Обґрунтовано з огляду на морально-етичну (прийнятне ставлення до корупції як явища) та статистичну (постійне зростання кількості діянь, вчинених в умовах реального конфлікту інтересів) підстави, необхідність криміналізації порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. До того ж автор довів, що за неповідомлення особою в установлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів доцільно обмежитися лише адміністративною відповідальністю. Доведено, що передумовою відповідальності за невжиття заходів щодо протидії корупції є наявність підтвердженого предикатного діяння, за вчинення якого особу вже повинно бути притягнено до відповідальності. Запропоновано відмежовувати невжиття заходів щодо протидії корупції як адміністративне правопорушення та кримінальний проступок, враховуючи розмір шкоди та сутність предикатного діяння.

9. З’ясовано, що з огляду на значущість завдання з протидії корупції держава розробила розгалужену та відносно замкнену систему спеціалізованих антикорупційних органів (НАЗК, НАБУ, САП, ВАС, АРМА). Поза тим певні

стратегічні повноваження у сфері протидії корупції зберегли й органи загальної компетенції (ВР України, ПУ, КМ України). Більше того, певні антикорупційні компетентності здобули мало не всі органи державної влади та місцевого самоврядування. Ми переконані, що така розпорошеність повноважень, а подекуди їх дублювання, не спрощує, а навпаки ускладнює ефективність протидії корупції. Тому, доцільним буде використання не кількісної, а якісної моделі формування антикорупційних інституцій, а також реальне та виважене розмежування функцій та визначення засад співпраці між ними.

10. Доведено, що наявність у державі дієвої системи ЗМІ є фундаментом для реалізації принципу гласності в діяльності публічної адміністрації та забезпечення ефективного прозорого нагляду за її діяльністю. Здатність вітчизняних журналістів бути активними учасниками антикорупційних реформ підтверджується чималою кількістю журналістських корупційних розслідувань і гучних викриттів, що в подальшому призвели до відкриття кримінальних проваджень. Основними напрямами діяльності вітчизняних ЗМІ у протидії корупції є: 1) розкриття та опублікування інформації про корупційні діяння; 2) можливість одержання публічної інформації шляхом подання запиту про доступ до публічної інформації; 3) журналістські розслідування корупційних діянь та діянь, пов’язаних із корупцією.

11. Визначено основні напрямами діяльності громадян у сфері протидії корупції: 1) забезпечення прозорості влади; 2) вплив на процес ухвалення управлінських рішень та можливість повідомляти компетентні органи про корупційні правопорушення чи правопорушення, пов’язанні з корупцією; 3) моніторинг управлінських рішень. Щодо викривачів корупції, то їх антикорупційна діяльність реалізується шляхом повідомлення компетентним суб’єктам про можливі факти корупційних або пов’язаних із корупцією правопорушень, інших порушень Закону України «Про запобігання корупції».

12. Акцентовано на тому, що громадські організації є важливим суб’єктом протидії корупції, який реалізовує антикорупційну діяльність за

п’ятьма напрямами: 1) реалізацією права участі в парламентських слуханнях; 2) проведення інформаційних кампаній щодо попередження корупції; 3) можливістю ініціювати і безпосередньо здійснювати проведення громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів та проєктів нормативно-правових актів; 4) можливістю ініціювати, проводити дослідження, зокрема наукові, соціологічні тощо, з питань запобігання корупції, антикорупційного навчання потенційних суб’єктів корупційних кримінальних правопорушень та правопорушень, пов’язаних із корупцією.

З’ясовано напрями протидії корупції юридичними особами: 1) усунення зовнішніх та внутрішніх корупційних ризиків у діяльності юридичної особи; 2) розроблення та реалізація спеціальної процедури добору кадрів для всіх юридичних осіб незалежно від форми власності та організаційно-правової форми; 3) здійснення систематичного антикорупційного підвищення кваліфікації працівників; 4) упровадження уповноваженого підрозділу (особи) з питань антикорупційної діяльності; 5) належне інформування керівництва юридичної особи про підбурення до вчинення корупційного правопорушення, пов’язаного з діяльністю юридичної особи, випадки вчинення корупційних або пов’язаних із корупцією правопорушень працівниками юридичної особи або іншими особами; виникнення реального, потенційного конфлікту інтересів; 6) проведення внутрішніх розслідувань щодо порушень вимог антикорупційної програми чи інших корупційних або пов’язаних із корупцією правопорушень; 7) неминучість застосування заходів дисциплінарного впливу за порушення антикорупційної програми.

13. Установлено, що основними причинами політичної корупції є: недостатній рівень реалізації принципу публічності; відсутність належного підходу до проведення антикорупційної та кримінологічної експертиз нормативно-правових актів; поширеність кланових структур, традиції непотизму, експлуатація «дружніх зв’язків», традиція «дарування» подарунків-подяк; відсутність законодавчо окреслених форм політичного впливу; відсутність морального осуду політичної корупції як явища. А основними

заходами протидії вважаємо необхідність оновлення законодавства; формування антикорупційного світогляду та створення більше умов для реалізації принципу публічності.

З'ясовано, що до причин економічної корупції належать: існування тіньової економіки; небажання здійснювати підприємницьку діяльність легально; відсутність належної комунікації між різними суб'єктами у сфері господарювання; існування великої кількості сфер «прямої взаємодії» між суб'єктом владних повноважень», та особою, яка звертається за виданням дозволу, ліцензії, довідки тощо і корупційна складова під час проведення державних закупівель. Ми вважаємо, що усунути ці причини дозволить оновлення законодавства, створення органів, що зможуть забезпечити якісний нагляд і контроль у сфері господарювання, ширше використання електронного урядування та оптимізація державних закупівель.

14. Доведено, що корупція в судовій системі є буденним явищем, що нівелює принципи законності, верховенства права, рівності перед судом та незалежності та неупередженості відправлення правосуддя. Основними перешкодами щодо ефективності протидії корупції в діяльності суду є відсутність послідовності в здійсненні судової реформи та неусвідомлення всіх негативних явищ, що дискредитують судову систему. На нашу думку, основними детермінантами корупції у судовій галузі є неправильна організація роботи суду, низький рівень професійної культури суддів та працівників апарату суду; розвиненість неформальних зв'язків, і як наслідок, можливість впливу на суддю як ззовні, так і всередині суду; відсутність ефективного механізму притягнення судді до відповідальності. Основними заходами, що сприятимуть усуненню зазначених детермінант, є розроблення та впровадження інформаційних технологій, дебюрократизація судового розгляду; залучення громадськості до процесу формування суддівського корпусу та наглядової діяльності; оптимізація підходів щодо професійного добору й підвищення кваліфікації суддів; запровадження суворої відповідальності за

порушення правил етичної поведінки суддею; формування єдиного підходу в судовій практиці.

15. Визначено, що основними причинами корупції в освітній галузі є об'єктивні (невизнання викладачів та вчителів суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень; низький рівень оплати праці; невідповідність матеріально-технічної бази в закладах дошкільної освіти, школах та ЗВО сучасним освітнім методикам та технологіям) та суб'єктивні (взаємна «вигідність» корупційних діянь як вчителям, так і батькам вихованців садочків, учням та студентам; розчарування в професії, зумовлене професійним вигоранням; особливості менталітету; почуття безкарності за вимагання та одержання неправомірної вигоди та подарунків). Протидія освітній корупції повинна відбуватися за допомогою дієвих заходів запобігання (підвищення заробітної плати, удосконалення матеріально-технічної бази, подолання взаємовигідності корупції, недопущення професійного вигорання) та заходів боротьби (визнання працівників освітньої галузі суб'єктами кримінальних правопорушень у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг й адміністративних правопорушень, пов'язаних з корупцією).

Названо основні причини медичної корупції: низька заробітна плата, відсутність загальнообов'язкового державного медичного страхування; необхідність трансформації системи фінансування медичної галузі. Щодо заходів протидії, то запропоновано реформування фінансування закладів охорони здоров'я, удосконалення прозорості процедури публічних торгів під час закупівлі ліків, медичного обладнання тощо, закріплення на законодавчому рівні засад співпраці фармацевтичних компаній та лікарів; продовження реформування системи оплати праці працівників медичної галузі, здійснення різних освітніх та роз'яснювальних заходів щодо неприпустимості, згубності та незаконності корупції, визнання працівників медичної галузі суб'єктами корупційних кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано те, що ефективність протидії корупції у спортивній галузі залежить від синхронного застосування кримінальних покарань за корупційні кримінальні правопорушення у спортивній галузі та широкого застосування заходів запобігання корупції. Реалізація останніх повинна бути адаптована відповідно до конкретних напрямів. Зокрема, протидія корупції у міжнародних спортивних організаціях повинна передбачати впровадження механізмів прозорості, розмежування адміністративних та фінансових функцій міжнародних спортивних організацій та розвиток корпоративної культури. Щодо протидії низовій корупції у спортивній галузі, то тут важливим є просвітницька діяльність та активна участь ЗМІ у проведенні антикорупційних розслідувань та викритті корупціонерів.

16. Узагальнено і систематизовано зарубіжний досвід протидії корупції. З'ясовано, що підхід до протидії корупції в зарубіжних державах обов'язково враховує необхідність застосування універсальних заходів, окреслених у міжнародних конвенціях антикорупційного спрямування, та заходів, що властиві конкретним державах і багато в чому залежать від рівня розвитку суспільства в цілому та рівня його правової культури зокрема. Важливої частиною антикорупційної стратегії кожної правової держави є запобігання корупції та корупційним кримінальним правопорушенням. Аналіз рейтингу найменш корумпованих держав світу та заходів запобігання корупції залежно від моделі її розвитку: європейської (Фінляндія, Норвегія), азійської (Японія, Сінгапур), англо-американської (США, Канада), дозволив виокремити ті, які б доцільно було запозичити для удосконалення вітчизняної моделі запобігання корупції. Так, пропонуємо запозичити такі заходи: 1) на основі досвіду Фінляндії запропоновано удосконалити освітню та просвітницьку антикорупційну діяльність серед населення України; 2) на основі досвіду Сінгапуру вважаємо за необхідно стандартизувати систему оплати праці для державних службовців та працівників, які надають такі самі послуги в приватній сфері; 3) з огляду на позитивний досвід Сінгапуру пропонуємо розробити систему жорсткого контролю не лише за процесом розслідування

корупційних кримінальних правопорушень, а й процесом винесення вироків корупціонерам у межах розумних строків; 4) на основі досвіду США вважаємо за необхідне передбачити сувору дисциплінарну відповідальність за порушення правил етичної поведінки державних службовців; 5) з огляду на досвід США вважаємо доцільним запровадити обов'язкову щорічну перевірку службових осіб, які займають особливо відповідальне службове становище, на поліграфі.

Запропоновано чотири підходи до обрання покарань за корупційні кримінальні правопорушення в зарубіжних державах: м'який (Швеція, Данія), помірний (Великобританія, ФРН), суворий (Італія) та особливо суворий (США, КНР). М'який підхід передбачає широке використання штрафу за вчинення корупційних кримінальних правопорушень та можливість призначення покарання у виді позбавлення волі за великий розмір хабара або за вчинення корупційних дій суб'єктом, наділеним спеціальними повноваженими. У державах, що додержується помірного підходу, максимальне покарання за корупційні діяння – позбавлення волі строком на десять років. Відповідно до суворого підходу найсуворішим покаранням за корупційні кримінальні правопорушення є позбавлення волі строком до п'ятнадцяти років. Держави, що належать до четвертого підходу, до обрання покарань за корупційні кримінальні правопорушення особливо суворо карають корупційні дії, адже передбачають застосування таких покарань як позбавлення волі строком до двадцяти п'яти років та смертну кару.

17. Наголошено на значущості ролі міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції. Обґрунтовано те, що лише розроблення уніфікованих, стандартизованих вимог дозволить протидіяти цьому деструктивному явищу в усіх його проявах та створить умови для взаємодопомоги з боку інших держав. Водночас міжнародне співробітництво повинно бути лише орієнтиром антикорупційної діяльності, а конкретні правові заходи та інструменти їх реалізації повинні бути адаптовані до особливостей політико-економічного та соціокультурного розвитку кожної окремої країни. Таким чином, Україна бере активну участь у міжнародному співробітництві у сфері протидії корупції,

однак, по-перше, потребує більш широкого врахування свого історичного надбання та конкретних суспільних потреб, а по-друге, важливим є й розроблення дієвого механізму реального провадження всіх антикорупційних принципів та конкретних заходів, закріплених у вітчизняному законодавстві.

18. Запропоновано наступні зміни до КК України:

1) Викласти примітки до статті 45 у наступній редакції: «Примітка 1 до статті 45.

Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу є визначені проступки і злочини проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та особами, що надають публічні послуги своїх повноважень.

примітка 2 до статті 45

Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 364-3, 368-1, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 209, 210, 354, 364, 364-1, 364-3, 365, 365-2, 366-2, 366-3 367-1, 368, 368-1, 368-3, -369, 369-1, 369-2, 369-3, 369-4, 370 цього Кодексу.

2) Викласти ч. 2 ст. 209 у наступній редакції: «Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмір, або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, –

караються позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна».

3) Викласти примітку 1 до статті 364 у наступній редакції**:** «Службовими особами у статтях 364, 367-1, 368, 368-5, 369, цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють

функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом».

4) Доповнити розділ XVII «Кримінальні правопорушення у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг» нормами такого змісту:

364-3. Вчинення особою дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів

Умисне вчинення особою дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, –

караються штрафом від ста п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк.

Примітка. Особами, що вчиняють дії чи приймають рішення в умовах реального конфлікту інтересів є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».

367-1. Невжиття заходів щодо протидії корупції

Невжиття передбачених законом заходів службовою особою, у разі виявлення корупційного правопорушення, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, –

карається штрафом від ста п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років.

2. Те саме діяння, вчинене повторно –

карається штрафом від чотирьохсот до дев’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

368-1. Умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків

1. Умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків –

караються штрафом від ста до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

2. Ті самі дії, вчинені повторно, –

караються штрафом від двохсот п’ятдесяти до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років.

1) Примітка. Суб’єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдул С. В., Андрусенко С. В. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів: тактика проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій : методичні рекомендації. Одеса : ОДУВС, 2018. 100 с.

2. Абрамовская О. Р., Майоров А. В. Криминологические особенности личности коррупционного преступника. *Вестник Челябинского государственного университета.* 2012. № 37 (291). Право. Вып. 34. С. 54–57.

3. Аглямова Г. М. Криминологическая характеристика коррупционной преступности в сфере местного самоуправления и ее предупреждение : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академия права и управления Федеральной службы исполнения наказаний. Казань, 2016. 37 с.

4. Акімов О. О. Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні. *Державне управління: теорія та практика.* 2014. № 1. С. 181–188.

5. Акрам Трад Аль-Фаїз. Відповідальність за хабарництво за кримінальним законодавством Йорданії і України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право і кримінологія; кримінально-виконавче право» . Київ, 2002. 16 с.

6. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування терроризму: вебсайт. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2014/20141229/tipolog2014.pdf (дата звернення: 12.03.2020).

7. Алісов Є. О., Мартиновський В. В., Настюк В. Я., Шевчук О. М. Юридична відповідальність за вчинення корупційних та пов’язаних з корупцією правопорушень. *Держслужбовець.* 2019. № 4. URL: https://i.factor.ua/ukr/journals/ds/2019/april/issue-4/article-43841.html (дата звернення: 26.10.2020).

8. Альпидовская М. Л. Экономические основы теневой экономики и коррупции бюрократического аппарата// Менеджмент в России и за рубежом. 2008. № 1. С. 137 – 142.

9. Алфьоров С. М. Недоліки та переваги визначення корупції в новому антикорупційному Законі: аналіз поняття. *Форум права*. 2011. № 2. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_4 (дата звернення: 12.03.2020).

10. Американська торгівельна палата в Україні. URL: http://publications.chamber.ua/2018/Chamber_CPS_2017.pdf (дата звернення: 07.12.2020).

11. Аналітична довідка про кількісний склад державних службовців у органах державної влади. *Національне агентство України з питань державної служби* : вебсайт. URL: https://nads.gov.ua/ (дата звернення: 12.03.2021).

12. Аналітичне дослідження «Оцінка виконання антикорупційної стратегії: досягнення та виклики». URL: https://acrec.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/unnamed-file-1.pdf (дата звернення: 10.03.2021).

13. Андрійко О. Ф., Нагребельний В. П., Кисіль Л. Є., Педько Ю. С., Дерець В. А. , Пухтецька А. А., Кірмач А. В. Принцип верховенства права: проблеми тлумачення та застосування в адміністративному праві. *Альманах права.* 2012. Вип. 3. С. 77–82.

14. Андрейців І. У Швеції журналіст може отримати навіть ключ від суду. URL: https://ms.detector.media/zakonodavstvo/post/17495/2016-09-22-u-shvetsii-zhurnalist-mozhe-otrymaty-navit-klyuch-vid-sudu/ (дата звернення: 10.03.2021).

15. Андрушко П. П., Стрижевська А. А. Злочини у сфері службової діяльності: навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт, 2006. 342 с.

16. Антикоррупционная экспертиза нормативных правовых актов и их проектов (федеральный и региональные аспекты) / под ред. Н. А. Лопашенко. Москва : Юрлитинформ, 2011. 248 с.

17. Антикоррупционная программа ООО «Лемтранс» *Лемтранс*: вебсайт. URL: https://www.lemtrans.com.ua/uploads/files/5c8a10d1c1612196

688460.pdf (дата обращения: 22.01.2021).

18. Атикорупционеры бранятся. *112 UA* : вебсайт. URL: https://112.ua/statji/sem-nyanek-antikorrupcii-537932.html (дата звернення: 21.01.2021).

19. Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні. *EUACI:* вебсайт. URL: https://euaci.eu/ua/ (дата звернення: 27.11.2020).

20. Антикорупційна стратегія на 2020–2024 роки. *Національне агенство з питань запобігання корупції* : вебсайт. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/06/NAZK-Antykoruptsijna-strategiya-23.06.2020.pdf (дата звернення: 20.01.2020).

21. Антикорупційні програми органів державної влади. *Національне агентство з питань запобігання корупції :* вебсайт. URL: azk.gov.ua/uk/departament-organizatsiyi-roboty-iz-zapobigannya-ta-vyyavlennya-koruptsiyi/pravove-zabezpechennya/antykoruptsijni-programy-yaki-nadijshly-na-pogodzhennya/ (дата звернення: 27.11.2020).

22. Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. та передм. О. Кислюка. Київ : Основи, 2000. 239 с.

23. Афанасьев В. Г. Научное управление обществом (Опыт системного исследования). Изд. 2-е, доп. Москва : Политиздат, 1973. 240 с.

24. Афанасьєва К. О. Правове врегулювання діяльності інтернет-ЗМІ. URL: http://journlib.univ.kiev.ua/index.php?act=article&article=1439 (дата звернення: 10.02.2021).

25. Бабкіна О. Патронаж. *Політична енциклопедія* / редкол. : Ю. Левенець (гол.), Ю. Шаповал (заст. гол.) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 546–547.

26. Байлов А. В., Лантінов Я. О. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг. Основні склади злочинів за Розділом XVII Особливої частини КК : альбом схем. Харків : «Харків юридичний», 2012. 32 с.

27. Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. 488 с.

28. Бабенко К. А., Лазоренко С. Ж. Корупція в системі вищої освіти: сутність, причини та наслідки. URL: http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/558-bazovi-printsipi-ta-elementi-antikoruptsijnoji-politiki-v-ukrajini.html (дата звернення: 20.02.2021).

29. Бандурка О. М., Литвинов О. М. Боротьба зі злочинністю в аспекті її організації. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2015. № 3. С. 9–19.

30. Банчук О. Запобігання і протидія корупції в органах місцевого самоврядування : практичний посібник. Київ : ТОВ «Софія-А», 2012. 88 с.

31. Баранов С. О. Тіньова економіка: сутність, причини, соціально-економічні наслідки та шляхи подолання в Україні. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 3. С. 47–55.

32. Басанцов І. В., Зубарєва О. О. Корупція в Україні: сучасні реалії та ефективні засоби протидії : монографія. Суми : Сумський державний університет, 2016. 113 с.

33. Баулін Ю. В., Борисов В. І., Тютюгін В. І. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 2. Особлива частина. Харків : Право, 2013. 1040 с.

34. Бахин С. В. Субправо: новые тенденции в унификации международного права. *Известия высших учебных заведений. Правоведение*. 2002. № 1. С. 149–158.

35. Башанкаев С. Роль международных организаций в реализации антикоррупционной политики. *Вестник Калмыцкого института гуманитарных исследований Российской академии наук*. 2014. № 4. С. 169–173.

36. Баштанник В. В., Терханов Ф. І. Удосконалення державного управління у сфері протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. URL: http://www. dridu.dp.ua/zbirnik/2011-02 (6)/11bvvozs. Pdf (дата звернення: 10.02.2021).

37. Беденко-Зваридчук О. Винагорода медичним працівникам та антикорупційне законодавство. *Журнал головної медичної сестри*. 2012. № 3. С. 16–22.

38. Безверхов А. Г., Адоевский О. А. Хищение из нефтепроводов: проблемы законодательной регламентации и квалификации. *Вестник прокуратуры Самарской области.* 2007. № 1. С. 158–168.

39. Белецкий А. В. Опыт участия общественности в мероприятиях по предотвращению коррупционной преступности в Украине. *Проблемы законности.* 2017. № 136. С. 225–235.

40. Береза А. Д. Корупція у сфері державного управління як стримуючий фактор соціально-економічних реформ. *Державне управління: теорія та практика.* 2014. № 1. С. 173–180.

41. Бєляєв О. О., Бебело А. С. Політична економія : навч. посібник. Київ : КНЕУ, 2001. 328 с.

42. Биков К. Г. Щодо характеристики об’єктивних ознак службових зловживань, що порушують порядок обігу офіційних документів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Серія «Право».* 2017. Вип. 23. С. 140–144.

43. Білецький А. В. Участь громадськості у запобіганні корупційним злочинам в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2018. 228 с.

44. Бистрик Г. М. Принцип законності і засоби його правового забезпечення у функціонуванні механізму держави. *Наукові праці МАУП.* 2014. № 1 (40). С. 85–90.

45. Білик О. І., Новікова О. В. Обґрунтування шляхів подолання корупції у сфері охорони здоров’я. *Державне управління: удосконалення та розвиток.* 2016. № 10. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/ ?op=1&z=1008 (дата звернення: 10.02.2021).

46. Блюменау Д. И. Информация и информационный сервис / Д. И. Блюменау. Ленинград : Наука, 1989. 192 с.

47. Богданов И. Я., Калинин А. П. Коррупция в России: социально-экономические аспекты. Москва, 2001. 240 с.

48. Бобровик С. В. Компроміс і конфлікт : методологічні підходи дослідження. *Правова держава.* 2009. № 20. С. 110–117.

49. Бондаренко Д. А. Розслідування зловживань владою або службовим становищем та перевищень влади або службових повноважень (криміналістична характеристика та початковий етап розслідування) : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2008. 18 с.

50. Бондаренко-Зелінська Н. Л. До питання про методологію науки цивільного процесуального права. URL: http://www.univer.km.ua/doc/tezi/t_ Bondarenko_Zelinska.pdf (дата звернення: 16.09. 2020).

51. Бондаренко О. С. Детермінанти корупційного лобізму в Україні. Правові горизонти. 2018. № 10. С. 68–73.

52. Бондаренко О. С. Історичний аспект формування поняття «неправомірна вигода». *Наукові праці Національного авіаційного університету Повітряне і космічне право*: зб. наук. пр. Київ : НАУ, 2014. № 2 (31). С. 20–23.

53. Бондаренко О. С. Кримінальна обумовленість криміналізації невжиття заходів щодо протидії корупції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2021. № 1. С. 27–32.

54. Бондаренко О. С. Кримінологічна характеристика службової особи як спеціального суб’єкта корупційних кримінальних правопорушень. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2 (14). С. 303–315.

55. Бондаренко О. С., Кришевич О. В., Пахомов В. В. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг : наук.-практ. посіб. Суми : Сум. держ. ун-т, 2019. 312 с.

56. Бондаренко О. С. Пахомов В. В., Лукьяненко Ю. В. Коррупционный лоббизм в Украине: сущность, детерминанты и меры противодействия. *Всероссийский криминологический журнал*. 2018. Т. 12, № 5. С. 738–747.

57. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини: компаративіське дослідження. Порівняльно-аналітичне право. 2017. № 3. С. 180–183.

58. Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. Право і суспільство. 2017. № 1. С. 213–217.

59. Бондаренко О. С. Предмет злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : дис.. ... канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2016. 290 с.

60. Бондаренко О. С. Ретроспективний аналіз походження корупції як явища та ступінь впливу історичного аспекту на формування сучасного поняття «корупція». *Правові горизонти*. 2021. № 26 (39). С. 6–11.

61. Бондаренко О. Стан реалізації окремих фундаментальних принципів протидії корупції в Україні. *Юридичний вісник.* 2021. № 1. С. 138–142.

62. Бондарчук Г. О. Громадський контроль як механізм протидії корупції: проблеми його реалізації в пенітенціарній системі України. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2013. № 1 (7). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n1/13bohpsu.pdf (дата звернення: 21.01.2021).

63. Бржевська З. М., Довженко Н. М., Гайдур Г. І., Аносов А. О. Критерії моніторингу достовірності інформації в інформаційному просторі. *Кібербезпека: освіта, наука і техніка*. 2019. № 1 (5). С. 52–60.

64. Бржевська З., Гайдур Г., Аносов А., Вплив на достовірність інформації як загроза для інформаційного простору. *Кібербезпека: освіта наука, техніка.* 2018. Т. 2 № 2. С. 105–112.

65. Бубнов Ю. М. Коррупция в системе образования. *Социология.* 2014. № 4. С. 112–121.

66. Бурило Ю. П. Щодо визначення адміністративно-правового статусу ынтернет-видань та організаційно-правових засад державного управління в сфері їх діяльності. *Науковий потенціал світу 2006* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (18–29 верес. 2006 р.). Дніпро : Наука і освіта, 2006. Т. 15. С. 20–28 .

67. Бурмагін О., Опришко Л., Панкратова Л. Ефективні інструменти доступу до публічної інформації та захисту прав журналістів : посібник. Київ, 2014. 84 с.

68. Буслаев С. И., Прасолов В. И. Оценка коррупционных рисков в деятельности хозяйствующего субъекта. *МИР (Модернизация. Инновации. Развитие)*. 2017. Т. 8., № 1. С. 159–166.

69. Бусол О. Ю. Протидія корупційній злочинності в Україні у контексті сучасної антикорупційної стратегії : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2015. 479 с.

70. Бутров В. Е., Голованова Т. Н. Профилактика профессионального выгорания педагогов через призму современности. *Psychology of mental states*. 2019. № 13. С. 325–328.

71. Бухарина Н. П. Коррупция в образовательных организациях: понятие и признаки. *Актуальные проблемы российского права*. 2016. № 12 (73). С. 133–144.

72. Вакуленко Максим Олегович. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз : монографія. Івано-Франківськ : Фоліант, 2015. 361 с.

73. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень : навч. посіб. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 260 с.

74. Варналій З. С., Буркалецька З. С., Саєнко О. С. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія. Київ : Знання України, 2011. 299 с.

75. Василевська Т. Е. Етика державних службовців і запобігання конфлікту інтересів : навч.-метод. матеріали. Київ : НАДУ, 2013. 76 с.

76. Васильев В. П., Деханова Н. Г., Холоденко Ю. А. Государственное управление : учеб. пособ. Москва : Дело и Сервис, 2009. 320 с.

77. Василинчук В. І., Іванчик І. А. Захист викривачів: актуальні зміни в законодавстві україни та міжнародний досвід. *Актуальні питання виявлення та розкриття злочинів Національною поліцією: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали Міжнар. наук.-практ. круглого столу. Київ, 19 лют. 2020 р., Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 32–37.

78. Вебер М. Хозяйство и общество / пер. с нем. ; под науч. ред. Л. Г. Ионина. Москва : ГУ-ВШЭ, 2010. 456 с.

79. Веприцький Р. С. Протидія корупції на регіональному рівні. *Форум права.* 2015. № 4. С. 31–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 20.09.2020).

80. Вереша Р. В. Кримінальна відповідальність медичних працівників за законодавством зарубіжних держав. *Вісник Академії адвокатури України.* 2013. № 3 (28). С. 34–39.

81. Вереша Р. В. Проблеми суб'єктивної сторони складу злочину : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ. Київ, 2017. 583 с.

82. Вереша Р. В. Суб'єктивні ознаки складу корупційного правопорушення (злочину). *Часопис цивільного і кримінального судочинства.* 2015. № 4. С. 66–72.

83. Выговский Д. Суть лоббизма как категории политической науки. *Украинская национальная идея: реалии и перспективы развития*. 2008. № 20. С. 42–48.

84. Вирок Бориспільського міськрайонного суду Київської області у справі № 359/4845/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84043154 (дата звернення: 20.09.2020).

85. Вирок Вінницького міськького суду Вінницької області у справі №: 127/224/20. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/88940964 (дата звернення: 20.09.2020).

86. Вирок Жмеринського міськрайонного суду Вінницької області від 12 серпня 2020 р. у справі № 1-кп/130/61/2020. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/90910182 (дата звернення: 20.09.2020).

87. Вирок Міловського районного суду Луганської області від 25 лютого 2019 року у справі № 418/409/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/80091304 (дата звернення: 29.09.2020).

88. Вирок Києво-Святошинського районного суду Київської області від 13 травня 2020 р. у справі № 369/13785/19. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/89220343 (дата звернення: 29.10.2020).

89. Вирок Сихівського районного суд м. Львова справа № 464/6860/16-к від 13 лютого 2017 року. URL: http://reyestr.court.gov.ua/ Review/64734020 (дата звернення: 30.10.2020).

90. Вирок Червоноградського міського суду Львівської області у справі № 459/1841/19 від 13 вересня 2019 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/84314868 (дата звернення: 20.09.2020).

91. Вирок Шполянського районного суду Черкаської області у справі № 710/757/19 від 19 лютого 2019 р. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/86896241 (дата звернення: 20.09.2020).

92. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 17 квіт. 2013 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=46598 (дата звернення: 16.09.2020 р.).

93. Выдающийся гонщик оказался обманщиком. Но стоит ли обвинять его во всех грехах и вычеркивать из истории спорта? *Новая газета* : вебсайт. URL: http://www.novayagazeta.ru/inquests/ (дата обращения: 18.01.2021).

94. Відповідальність за корупційні правопорушення : навч. посіб. Є. О. Алісов, В. В. Мартиновський, В. Я. Настюк, О. М. Шевчук. Харків : Юрайт, 2017. 168 с.

95. Вовк Д. О., Бойчук Д. С. Верховенство права і толерантність : навчальний посібник. Київ, 2018. 172 с.

96. Война Ю. В. Політичні та адміністративні посади в органах виконавчої влади. *Публічне управління: теорія та практика*. 2013. Вип. 1. С. 93–97.

97. Волик В. С. Нормативно-правові засади компетенцій Національного агентства з питань запобігання корупції. *Демократичне врядування.* 2016. Вип. 16–17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2016_16-17_8 (дата звернення: 21.01.2021).

98. Волошенко А. В. Економічна корупція як інституція системно-руйнівного характеру. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. № 5. С. 78–88.

99. Волошенко А. В. Корупція: історичні витоки та сучасні прояви. *Актуальні проблеми економіки.* 2015. № 3. С. 8– 16.

100. Волянська О. В. Основні підходи до оцінювання впливу заробітної плати на ефективність поведінки державних службовців: соціологічний аналіз. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2013. № 5. С. 255–262.

101. Габуда А. С. Невідворотність покарання в механізмі протидії корупці. *Теорія і практика правознавства.* 2019. Вип. 2 (16). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/270266938.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

102. Гаращук В. М., Мухатаєв А. О. Соціально-правовий аналіз рівнів корупції в Україні. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. : зб. наук. пр. НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування Нац. акад. прав. наук України. Харків : Право, 2010. Вип. 20. С. 156–165.

103. Габуда А.С. Невідворотність покарання в механізмі протидії корупці. *Теорія і практика правознавства.* 2019. Вип. 2 (16). URL: https://core.ac.uk/download/pdf/270266938.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

104. Гафіс Гасан Огли Абасов. Методи дослідження гарантій прав місцевого самоврядування: проблеми конституційно-правової теорії. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 3. С. 96–100.

105. ГБР завершило расследовать эпизод вблизи САП: подозревают работников НАБУ. *Слово і діло* : вебсайт. URL: https://ru.slovoidilo.ua/2019/08/13/novost/pravo/gbr-zavershilo-rassledovat-epizod-vblizi-sap-podozrevayut-rabotnikov-nabu (дата звернення: 21.01.2021).

106. Гевелинг Л. В. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции и негативной экономики. Борьба африканского государства с деструктивными формами организации власти. Москва : Изд-во «Гуманитарий» Академии гуманитарных исследований, 2001. 592 с.

107. Гевко В. Л. Структурно-функціональний підхід щодо управління організаційною культурою підприємств мережевих структур: сучасний стан та прагматика розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 7. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6452 (дата звернення: 16.09.2020).

108. Герасисенко Л. В. Генеза правового захисту викривачів в україні. Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції : матеріали круглого столу, Київ, 2 листоп. 2018. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 26–28.

109. Гессен Г. Разговор о наболевшем. *Качество образования*. 2013. № 8. С. 14–19.

110. Гидденс Э. Устроение общества: очерк теории структурации. Москва : Академический проект, 2005. 528 с.

111. Гиниятуллина Л. И. Коррупция в правоохранительных органах: анализ причин и условий и мер по их предотвращению. *Ученые записки Казанского юридического института МВД России*. 2016. Т. 1. С. 110–112.

112. Гладких В. В. Сутність та значення феномену корупції. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України.* 2019. № 18. С. 124–132.

113. Годуєва К., Чумак К. Адміністративна відповідальність за невжиття заходів щодо протидії корупції. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 3 (15). С. 46–53 URL: http://www.chasopysnapu.gp.gov.ua/chasopys/ua/pdf/3-2017/godueva.pdf (дата звернення: 16.09.2020).

114. Гололобов С. М. Правовий статус громадських організацій України в контексті європейських стандартів. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 636–640.

115. Головкін Б. М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються у сімейно-побутовій сфері : монографія. Харків : Нове слово, 2004. 252 с.

116. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 374 с.

117. Гора Р. М. Щодо деяких аспектів застосування ст. 364-1 КК України. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2016. Вип. 32. С. 172–184.

118. Горб Н. О. Наруга над могилою: кримінально-правовий та кримінологічний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Академія адвокатури України. Київ, 2005. 240 с.

119. Господарський кодекс України від 16 берез. 2003 р. № 436-IV ; ред. станом на 16 жовт. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 18. Ст. 144.

120. Готыжева Ф. В. Опыт борьбы с коррупцией в зарубежных странах и возможность ее использования в России. *Международный журнал прикладных наук и технологий «Integral».* 2018. № 4. С. 420–425.

121. Гоюк І. Корупція в освіті: як не потрапити в її тенета. URL: https://www.oa.edu.ua/ua/info/news/2016/18-03-03 (дата звернення: 08.01.2021).

122. Грабченко А. І., Федорович В. О., Гаращенко Я. М. Методи наукових досліджень : навч. посібник. Харків : НТУ «ХПІ», 2009. 142 с.

123. Гречанюк Р. Функції і повноваження спеціальних антикорупційних органів України, Польщі та Молдови: порівняльний аналіз. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 41–48 .

124. Гритенко О. А. Процес виправлення під час відбування покарання у виді позбавлення волі як елемент прогресивної системи: деякі законодавчі проблеми. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2019. № 4. частина 1. С. 89–92.

125. Грищенко Я. С. Герменевтика як мистецтво інтерпретації. URL: www.kamts1.kpi.ua/ru/node/1017 (дата звернення: 20.09.2020).

126. Грищук О. Принципи права: філософсько-правовий вимір. *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2015. № 61. С. 16–23.

127. Гродецький Ю. В. Підкуп працівника підприємства, установи чи організації. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Харків, 2017. Т. 17: Кримінальне право. С. 678–681.

128. Громадянське суспільство проти корупції в регіонах України: рекомендації щодо (міжнародної) допомоги. О. Нестеренко, М. Бадер, О. Гус, А. Мелешевич. Київ, 2019. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream /handle/123456789/16510/2.2_Policybrief_2_.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 20.09.2020).

129. Громова О. А. Совершенствование материально-технической базы школы как один из факторов повышения качества образования : монография. Екатеринбург : Уральский государственный педагогический университет, 2016. 158 с.

130. Гросфельд Е. Цивилизованный лоббизм как антикоррупционная технология. *Политический менеджмент*. 2013. № 59. С. 70–77.

131. Грудзур О. М. Об’єктивна сторона провокації хабара. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2010. № 22. С. 258–266.

132. Губанов О. Адміністративна відповідальність публічних службовців за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Адміністративне право і процес*. 2017. № 3. С. 127–130.

133. Гудков Д. В. Адміністративно-правові засоби запобігання та протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07. Суми : СумДУ, 2018. 18 с.

134. Гусаров С. М. Суб’єкти законодавчої ініціативи в Україні. *Наше право.* 2015. № 6. С. 54–60.

135. Гуцула В. Хабарництво як частина наукової етики. URL: https://zbruc.eu/node/77679 (дата звернення: 07.02.2021).

136. Дагель П. С., Котов Д. П. Субъективная сторона преступления и ее установление / науч. ред. Г. Ф. Горский. Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1974. 243 с.

137. Данильченко Л. І. Дослідження особливостей та перспективи становлення страхової медицини в Україні в сучасних умовах. *ScienceRise. Medical science.* 2017. № 3. С. 9–15.

138. Дамм И. А. Коррупция в сфере образования: понятие, характерные черты, формы и виды. *Актуальные проблемы экономики и права*. 2016. Т. 10. № 4. С. 5–17.

139. Двуліт З. П., Передало Х. С., Тиліпська Р. Б., Терно Р. М., Стибель З. І. Криптовалюта: стан та тенденції розвитку. *Економіка та держава.* 2019. № 1. С. 10–14.

140. Дем'янчук В. Поняття та види суб'єктів антикорупційної політики в Україні. *Development of Jurisprudence Problems and Prospects*. 2017. № 1. С. 95–97.

141. Дем'янчук В. А. Шляхи удосконалення рівня взаємодії між суб'єктами запобігання та протидії корупції в Україні. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1 (62). С. 97–102.

142. Дем'янчук Ю. В. Адміністративно-правові засади запобігання і протидії корупції в системі державної служби України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2020. 41 с.

143. Денисова Т. Покарання в системі протидії злочинності. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1(1). URL: http://nauka. jur-academy.kharkov.ua/download/visnik_yg/1/24.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

144. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади і місцевого самоврядування : монографія / В. В. Василевич та ін. Київ : Видавництво «Ліра–К», НАДУ, 2016. 524 с.

145. Дерябин Ю. С. Можно ли одолеть коррупцию (опыт Финляндии). *Современная Европа.* 2005. № 1. С. 71–81.

146. Деякі питання оплати праці медичних та інших працівників закладів охорони здоров'я : Постанова Кабінету Міністрів України від 19 червня 2020 р. № 610. *Офіційний вісник України*. 2020. № 59. С. 31. Ст. 1852.

147. Деякі питання оплати праці медичних та інших працівників, які безпосередньо зайняті на роботах з ліквідації гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова Кабінету Міністрів України від 23 березня 2020 р. № 246. *Офіційний вісник України.* 2020. № 29. Ст. 12. Ст. 1042.

148. Джужа О. М., Михайленко П. П., Кулик О. Г. Курс кримінології: Загальна частина : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 352 с.

149. Дзюба Ю. П. Суспільна небезпечність злочинів та соціальна обумовленість кримінально-правової заборони. *Форум права.* 2014. № 4. С. 130–134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 26.10.2020).

150. Диденко В. П. Квалификация хищений государственного или общественного имущества путем присвоения, растраты или злоупотребления служебным положением. Киев: Юре, 1992. 456 с.

151. Добродумов П. О. Корупція як явище соціально-політичного життя. *Аспекти регіональної модернізації: медіа, громадські ініціативи, приватний сектор*. Суми : ВАТ «Сумська обласна друкарня» ; видавництво «Козацький вал», 2005. С. 51–58.

152. Довідковий документ про міжнародну боротьбу з корупцією : підготовлений Секретаріатом ООН, № 169/14. Каїр : ООН, 1995. 47 с.

153. Додатковий протокол до Кримінальної конвенції про боротьбу з корупцією від 15 трав. 2003 р. № ETS 191. *Офіційний вісник України.* 2010. № 15. Ст. 718.

154. Доненко В. В. Правові та організаційні засади протидії корупції : конспект лекції. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 123 с.

155. Дорожкин А. М., Шибаршина С. В. Гипотетико-дедуктивный метод научного исследования: область применения и основная интерпретация. *Вестник Вятского государственного университета.* 2017. № 2. С. 11–17.

156. Дорофеева Ж. П., Дудаев А. Б. Конституционно-правовая сущность взаимодействия общественных объединений с правоохранительными органами в сфере противодействия коррупции. *Вестник Белгородского юридического института МВД России*. 2018. № 1. С. 53–58.

157. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією. *Всеукраїнське громадське об'єднання «Успішна Україна» :* вебсайт. URL: http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html (дата звернення: 26.10.2020).

158. Досвід країн Європи у фінансуванні галузі охорони здоров'я уроки для України. *Європейська комісія проєкту Tacis BISTRO* : вебсайт. URL: https://eeas.europa.eu/archives/delegations/ukraine/documents/virtual_library/14_reviewbook_uk.pdf (дата звернення: 23.01.2021).

159. Драпогуз В. Екстраполяція як метод наукового пізнання. *Гуманітарний вісник.* 2012. № 28. С. 606–612.

160. Дробышевский В. С., Романова Н. П. Современные типы антикоррупционных систем: региональный срез. *Вестник ЗабГУ*. 2012. № 10 (89). С. 80–81.

161. Дудоров О. О., Мовчан Р. О. Національне Агентство з Питань Запобігання Корупції на варті «попереднього» рубежу протидії корупції: основні проблеми та способи їх вирішення. *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка.* 2018. Вип. 3 (83). С. 60–73.

162. Дудоров О. О., Хавронюк М. І. Кримінальне право: Навчальний посібник / за заг. ред. М. І. Хавронюка. Київ: Ваіте, 2014. 944 с.

163. Дульський О. Боротьба з корупцією – бути чи не бути? *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 2 (14). С. 6–13.

164. Европейские журналисты раскрыли содержание секретной сделки Палвельки с ФИФА. *СТОП КОР* : вебсайт. URL: https://stopcor.org/10-t%D1%8Bsyach-frankyv-dza-bezkarnyst-evropejsky-zurnalyst%D1%8Brozkr%D1%8Bl%D1%8B-zmyst-tajemnoj-ugod%D1%8B-pavelka-z-fyfa/ (дата звернення: 09.01.2021).

165. Егорова А. С. Коррупция в правоохранительных органах как угроза национальной безопасности Российской Федерации. *Международный научно-исследовательский журнал.* 2016. № 4 (46). С. 147–149.

166. Економіка України: знову «переважно не вільна» і остання за свободою в Європі. *Радіо Свобода :* вебсайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/ (дата звернення: 09.02.2021).

167. Эрикенов С. Б. Коррупция в сфере высшего образования: проявления, причины и пути преодоления. URL: https://refdb.ru/look/2951632.html (дата обращения: 28.02.2021).

168. Євдокимова І. А., Вітковська І. М. Тенденції розвитку громадських організацій у сучасній Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2018. № 41. С. 42–48.

169. Єдиний державний реєстр декларацій осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. URL: https://public.nazk.gov.ua/ (дата звернення: 10.03.2021).

170. Єрмоленко І. Я. Щодо питання про визначення вини як обов’язкової ознаки суб’єктивної сторони адміністративного корупційного правопорушення, вчиненого працівником поліції. URL: elar.naiau.kiev.ua (дата звернення: 26.10.2020).

171. Жабаков В. Е. Менеджмент спортивной индустрии : учебное пособие. Челябинск : Изд-во Южно-Урал. гос. гуман.-пед. ун-та, 2018. 198 с.

172. Жгучев П. Б. Правовое регулирование общественного контроля в Российской Федерации. *Вестник ТвГУ. Серия «Право».* 2016. № 2. С. 120–127.

173. Желік М. Б. Прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди: кримінально-правова характеристика: автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2018. 20 с.

174. Жиганова А. А. Международно-правовое сотрудничество государств по борьбе с коррупцией: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. юрид. наук :12.00.10.Санкт-Петербург, 2013. 300 с.

175. Жовнір О. З. Про підвищення ефективності правового забезпечення у боротьбі з корупцією та організованою злочинністю. *Правова інформатика.* 2010. № 1. С. 73–79.

176. Жорнокуй Ю. М. Корпоративні конфлікти в акціонерних товариствах: цивільно-правовий аспект : моногр. Харків : Право, 2015. 532 с.

177. Журналисты раскрыли коррупционные схемы президента ФФУ Андрея Павелко. *ZIK* : вебсайт. URL: https://zik.ua/ru/news/2019/11/02/zhurnalysti_raskrily_korruptsyonnie_shemi_prezydenta_ffu_andreya_pavelko_1682399 (дата обращения: 09.01.2021).

178. Заболотная Г. М. Роль общественности в противодействии коррупции. *Вестник Тюменского государственного университета.* 2010. № 2. С. 26–32.

179. Заброда Д. Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Право і безпека*. 2012. № 2. С. 98–105.

180. Заброда Д. Г. Систематизація наукових досліджень з проблем протидії корупції. *Науковий вісник ЛьвДУВС*. 2011. № 32. С. 256–268.

181. Завгородній В. А. Зарубіжний досвід участі громадських організацій у заходах щодо протидії корупції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1. С. 295–307.

182. Задачи и функции финансового менеджера в спортивных организациях. *В. В. Галкин* : вебсайт. URL: http://vadim-galkin.ru/sport-2/sport/functions-of-financial-manager/ (дата звернення: 18.01.2021).

183. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. Київ : Ін Юре, 2007. 424 с.

184. Запитання і відповіді. *Prozorro* : вебсайт. URL: elar.naiau.kiev.ua (дата звернення: 27.11.2020).

185. Запобігання конфлікту інтересів у діяльності органів системи Міністерства внутрішніх справ : метод. рек. А. Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 72 с.

186. Запобігання та протидія корупції : навч.-метод. посіб. Одеса, 2013. 228 с.

187. Запобігання та протидія корупції : навч. посіб. / А. М. Михненко та ін. ; за ред. А. М. Михненка. 4-те вид., переробл. й допов. Київ : ДННУ «Акад. фін. управ ління», 2013. 666 с.

188. Запотоцький А. П., Шармар О. М. Проблемні питання кримінальної відповідальності за корупційні злочини. *Юридична наука*. 2016. № 1. С. 85–92.

189. Зарплати лікарів: скільки отримуватимуть українські медики під час епідемії коронавірусу і хто їм платитиме. *Радіо свобода* : вебсайт. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/doctors-payments-coronavirus/30545995.html (дата звернення: 22.01.2021).

190. Зарплати педагогічних працівників у закладах загальної середньої освіти збільшуватимуться протягом 2021 року. *Міністерство освіти України* : вебсайт. URL: https://mon.gov.ua/ua/news/zarplati-pedagogichnih-pracivnikiv-u-zakladah-serednoyi-zagalnoyi-osviti-zbilshuvatimutsya-protyagom-2021-roku-mon (дата звернення 20.02.2021).

191. Зарубежный опыт противодействия коррупции. *Научно-исследовательский центр проблем национальной безопасности* : вебсайт. URL: https://nic-pnb.ru/articles/zarubezhnyj-opyt-protivodejstviya-korrupcii/ (дата звернення: 27.11.2020).

192. Заславский А. Участие общественности в законотворческом процессе Украины. *Парламент.* 2015. № 3. С. 2–40.

193. Захист викривачів корупції: як це працює в Україні та в світі. URL: http //www.radiosvoboda.org/content/article/27118580.html. (дата звернення: 21.01.2021).

194. Ибраева Г. Р., Клинцова Н. Н., Мыльников М. А. Антикоррупционная политика: учеб. пособие. Казань: Казан. гос. энерг. ун-т, 2016. 136 с.

195. Иванов И. С. К вопросу о соотношении форм вины и их основных признаков. *Российский следователь*. 2005. № 11. С. 18–23.

196. Иванцов В. Приведение национального законодательства Украины в соответствие со стандартами Уголовной конвенции о борьбе с коррупцией: текущие реалии. *Legea si viata. Закон и Жизнь* : Междунар. науч.-практ. журн. 2015. Iunie (№ 6/3). С. 47–51.

197. Іванець М. Корупція як негативний фактор в діяльності правоохоронних органів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. Вип. 3. С. 59–63.

198. Іванов О. В. Щодо подолання корупції у сфері державних закупівель в Україні : аналітична записка / Національний інститут стратегічних досліджень при Президентові України. URL: http://www.niss.gov.ua/articles/1486 (дата звернення: 13.01.2021).

199. Іванцов В. О. Принципи запобігання та протидії корупції: аналіз антикорупційного законодавства. *Матеріали науково-практичного семінару*, Миколаїв, 20–21 травня 2016 р. Миколаїв : НУК, 2016. URL: file:///C:/Users/E0A6~1/AppData/Local/Temp/2FdKrEsYaXwdqpcdLmHEfn1TFP9xJECk.pdf (дата звернення: 19.09.2020).

200. Івченко В.В. Принципи справедливості та гуманізму у кримінальному праві. *Альманах права*. 2012. Вип. 3. С. 491-494.

201. Індекс сприйняття корупції-2020. *Трансперенсі Інтернешнл Україна* : вебсайт. URL: http://cpi.ti-ukraine.org/#/ (дата звернення: 10.02.2021).

202. Із квітня лікарні працюватимуть по-новому. Які послуги стануть для нас платними? *Пульс Кременця*: вебсайт. URL: http://www.kremenets.pp.ua/2020/02/191.html (дата звернення: 14.01.2021).

203. Ільєнок Т. В. Історико-правові витоки поняття корупції. *Держава та регіони*. 2012. № 3. С. 51–56.

204. Ішук Д. О. Адміністративно-правовий статус спеціалізованих суб'єктів протидії корупції України : дисер. ... д-ра юрид. наук. : спец. 12.00.07 / Нуково-дослідний інститут публічного права. Київ, 2021. 404 с.

205. Кабанов П. А. Общественный контроль в сфере противодействия коррупции как научная правовая категория и её содержание. *Юридические исследования.* 2014. № 9. С. 84–97.

206. Кабышев С. В. Правовые меры противодействия коррупции: канадский опыт. *Вестник Академии экономической безопасности МВД России*. 2009. № 2. С. 87–90.

207. Каблак П. І. Деякі міркування щодо визначення поняття «громадськість» у контексті налагодження взаємовідносин із судовою владою. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2014. № 12. С. 186–189.

208. Казакбаев Р. Х., Казакбаева Г. М. Опыт антикоррупционной деятельности в Дании, Финляндии, Норвегии и Швеции. *Социальная интеграция и развитие этнокультур в евразийском пространстве: тематическое направление «Гражданское общество против коррупции* : сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции / отв. ред. С. Г. Максимова. Барнаул : ИП Колмогоров И. А., 2020. Вип. 9, т. 1. С. 7–16.

209. Каламбет С. В. Іванцов С. І., Півняк Ю. В. Методолія наукових досліджень: навч. посіб. Дніпрпетровськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.

210. Калітенко О. Захист викривачів. Перший крок. URL: https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/zahist-vikrivachiv-pershiy-krok.html (дата звернення: 21.01.2021).

211. Камлик М. І., Невмержицький Є. В. Корупція в Україні. Київ : Товариство «Знання», КОО, 1998. 179 с.

212. Капинус О. С. Криминологическое исследование личности коррупционного преступника. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения.* 2018. № 1. С. 95–101.

213. Каплій О. В. Інтернет-видання ЗМІ як новий вид традиційних ЗМІ: поняття та сучасний стан конституційно-правового регулювання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2011. Вип. 61. С. 227–235.

214. Карпенко М. І. Окрема методика розслідування злочинів, передбачених ст. 410 КК України. *Юридична наука*. 2014. № 1. С. 78–91.

215. Качкина Т. Б., Качкин А. В. Коррупция и основные элементы стратегии противодействия ей : учебное пособие. Ульяновск : ОАО «Областная типография «Печатный двор». 2010. 80 с.

216. Кваліфікація окремих видів злочинів : мультимедійний навчальний посібник. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/vstup/vstup.html (дата звернення: 20.09.2020).

217. Кваша А. С. Правова держава і верховенство права в Україні: семантичні особливості та критерії оцінювання. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 136–142.

218. Кваліфікація окремих злочинів у сфері економіки : практ. посіб. / за заг. ред. В. В. Шаблистого. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2018. 124 с.

219. Квон Д. А. Политическая коррупция: понятие, цели, субъекты. *Власть.* 2016. Т. 23, № 7. С. 45–52.

220. Кемарська Л. Г. Особливості оплати праці в закладах первинної медико-санітарної допомоги. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2015. № 1. С. 116–122.

221. Киричко В. М. Проблема розмежування кримінальної та адміністративної відповідальності за порушення заборон одержання неправомірної вигоди й подарунків, шляхи її вирішення. *Проблеми законності.* 2017. Вип. 138. С. 118–131.

222. Кісілевич-Чорнойван О. М., Шашкова-Журавель О. І. Правові аспекти протидії корупції на міжнародному рівні. URL : http://maup.com.ua/assets/files/expert/1/pravovi-aspekti-protidii-korupcii.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

223. Ковалів М. В. Форми діяльності громадських об'єднань в Україні. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Юридичні науки*. 2016. № 845. С. 89-93.

224. Ковальова І. С. Об'єкт як елемент складу злочину підкупу працівника підприємства, установи чи організації. Юридичний науковий електронний журнал. 2018. № 1. С. 173–176. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2018/48.pdf (дата звернення: 29.10.2020).

225. Ковальчук І. С. Повноваження Спеціалізованої Антикорупційної прокуратури як відокремленого структурного підрозділу в системі органів прокуратури. *Творчий шлях вченого: до 80-річчя професора В. В. Долежана* : матер. кругл. столу. відп. ред. Н. М. Бакаянова ; уклад.: І. О. Кісліцина, М. О. Деменчук, С. І. Єленич ; МОН України, НУ «ОЮА». Одеса : Юридична література, 2018. С. 124–126.

226. Ковтун А. А. Стратегія протидії корупції у вищих навчальних закладах. URL: https://lvet.edu.ua/images/doc/AntuKorupcijna/strategia.pdf (дата звернення: 08.01.2021).

227. Кодан С. В. Методология историко-юридического источниковедения: целевые установки, функциональная направленность, уровни организации познавательных средств .*Genesis: исторические исследования*. 2018. № 12. С. 67–80.

228. Кодекс законів про працю України № 322-VIII від 10 груд. 1971. Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР УРСР). Додаток до № 50.

229. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 груд. 1984 р. № 8073-X. *Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР)*. 1984. Дод. до № 51. Ст. 1122. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/80731-10/page (дата звернення: 20.09.2020).

230. Козьменко С. М., Охріменко І. О. Аналіз законодавчих ініціатив щодо обов'язкового медичного страхування в Україні. URL: https:// docviewer.yandex. ua/?url=http%3A%2F%2Flib.uabs.edu.ua (дата звернення: 10.02.2021).

231. Колосова Н. М. Лоббизм и коррупция. *Журнал российского права*. 2014. № 2. С. 53–59.

232. Комірничий П. О. Правова характеристика нового антикорупційного законодавства. URL: http://anticorruption.com.ua/pravova-harakteristika-novogo-antikorupcynogo-zakonodavstva-ukrayini-ta-stvorenih-na-yogo-zasadah-antikorupcynih-organv.html (дата звернення 19.01.2021).

233. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовт. 2003 р. *Верховна Рада України*: офіційний вебсайт. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 16.09.2020).

234. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності : прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї ООН від 15 листопада 2000 р. : Міжнародний документ від 15 листопада 2000 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 14. Ст. 340.

235. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. *Офіційний вісник України*.1998. № 13. С. 270-302.

236. Кондаков Н. И. Логический словарь справочник. Москва : Наука, 1975. 720 с.

237. Кондратов Д. Ю. Кримінологічна характеристика сучасної корупційної злочинності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* № 2 (19). 2018. С. 141–154.

238. Конєва С. О. Звільнення з публічної служби як захід запобігання корупції : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.07. Запоріжжя.,2018. 20 с.

239. Конституція України : станом на 1 січня 2020 р. / Верховна Рада України. Харків : Право, 2020. 82 с.

240. Концепія реформування кримінальної юстиції : Указ Президента України від 8 квітня 2008 року N 311/2008. *Урядовий кур'єр.* 2008 17 квітня.

241. Костицький М. В. Деякі питання методології юридичної науки. *Науковий вісник національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 3–11.

242. Корниенко А. А. Правовой статус и гарантии деятельности общественности как субъекта предотвращения коррупции. *Молодой ученый.* 2017. № 7 (47). С. 374 –378.

243. Корниенко В. О., Годный С. П. Политическое лоббирование в Украине: теоретический рычаг и практические реалии. *Политическая жизнь*. 2016. № 1. С. 29–34.

244. Коррупция в детском саду: как с ней бороться? *Генплан таможни* : вебсайт. URL: http://genplanua.com/korrupciya-v-detskom-sadu-kak-s-nej-borotsya-938.html (дата обращения: 07.01.2021).

245. Коррупция в спорте похожа на коррупцию в странах третьего мира. *Ведомости* : вебсайт. URL: https://www.vedomosti.ru/opinion/articles /2016/02/24/631179-korruptsiya-sporte (дата обращения: 18.01.2021).

246. Корупція в медичній сфері: викорінити, запобігти, перемогти. *Аптека онлайн* : вебсайт. URL: https://www.apteka.ua/article/442446 (дата звернення: 22.01.2021).

247. Корупція в освітній галузі: загрози стратегічному розвитку українського суспільства. Аналітична записка. *Національний стандарт стратегічних досліджень* : вебсайт. URL: https://niss.gov.ua/doslidzhennya/ nacionalna-bezpeka/korupciya-v-osvitniy-galuzi-zagrozi-strategichnomu-rozvitku (дата звернення: 28.10.2020).

248. Корупція в сфері освіти. *Проєкт Міждисциплінарного науково-освітнього центру протидії корупції (ACREC)* : вебсайт. URL: https://acwalks.com.ua/knowledgebase/koruptsiia-v-sferi-osvity/ (дата звернення: 20.01.2021).

249. Корупція під час публічних закупівель. *Київські антикорупційні тури* : вебсайт. URL: https://acwalks.com.ua/knowledgebase/publichni-zakupivli/ (дата звернення: 09.02.2021).

250. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / Керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 220 с.

251. Корупція і тіньова економіка: політекономічний аспект: монографія / М. В. Фоміна, В. В. Приходько, М. Г. Каптуренко та ін.; кер. авт. колективу і наук. ред. М. В. Фоміна. Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. 333 с.

252. Косиця О. О. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав викривачів в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.07 / Сумський держ. універ. Суми, 2019. 391 с.

253. Костенко В. Історико-правове дослідження розвитку корупційних дій у владі та суспільстві. *Журнал Верховної Ради України Віче*. 2012. № 10. URL: http://www.viche.info/journal/3125/ (дата звернення: 20.09.2020).

254. Костенко О. Корупція в Україні у світлі політичної кримінології. *Політичний менеджмент*. 2009. № 1. С. 49–54.

255. Костецький М. Чому важливі антикорупційі суди. URL: https://biz.nv.ua/ukr/experts/kostetskyy_m/chomu-ekonomichno-vazhlivo-mati-antikoruptsijni-sudi-2008723.html (дата звернення 21.01.2021).

256. Кохан Г. В. Явище політичної корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : НІСД, 2013. 232 с.

257. Красноступ Г. Правове регулювання Інтернет-засобів масової інформації. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_24640 (дата звернення: 10.03.2021).

258. Криволапов Б. М., Тесленко Н. В. Порушення авторського права як актуальна проблема для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2015. № 124, ч. І. С. 85–93.

259. Кривчик Г. Г. Основні загальнонаукові методи дослідження в історичних науках. *Науково-теоретичний альманах Грані.* 2017. Т. 20. № 12. С. 55–61.

260. Кремянская Е. А. UK Bribery Act. Закон Великобритании о борьбе со взяточничеством. URL: http://www.complianceblog.ru/?p=66 (дата обращения: 29.11.2020).

261. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні : матеріали науково-практичної конференції (19 квіт. 2013 року, м. Харків) / МВС України, Харківський нац. ун-т внутр. справ ; Кримінологічна асоціація України. Харків : Золота миля, 2013. 322 с.

262. Кримінальний кодекс України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III ; ред. станом на 12 вер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 25–26. Ст. 131.

263. Кримінальний кодекс Української Радянської Соціалістичної Республіки від 28 груд. 1960 р. *Відомості Верховної Ради України* (ВВР). 1961. № 2. Ст. 14.

264. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2013. № 9–10. Ст. 88.

265. Кришевич О. В. Кримінальна відповідальність за хабарництво та відмежування його від шахрайства. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2012. № 1 (27). С. 117–126.

266. Крайник Г. С., Овчаренко Г. С. Поняття та ознаки злочину за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2016. № 11. С. 308–312.

267. Кривоносов А. Д., Филатова О. Г., Шишкина М. А. Основы теории связей с общественностью. Санкт-Петербург : Питер, 2012. 384 с.

268. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін та ін. ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. 608 с.

269. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин та ін; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид., переробл. і допов. Харків, Право, 2009. 288 с.

270. Крупко Д. І. Відповідальність за хабарництво за кримінальним правом Німеччини, Швейцарії та України (порівняльно-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. І. Крупко Київ, 2005. 20 с.

271. Крутова А. С., Ставерська Т. О. Сценарний підхід до прогнозування і планування прибутку підприємств. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 25–36.

272. Куликов А. В. Двойная форма вины: понятие, виды, конструкция составов, квалификация : автореф. дис. … канд. юрид. наук. : спец. 12.00.08. Свердловск, 1990. 18 с.

273. Куриліна О. В. Корупція як засада поширення тіньової діяльності. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 1 (1). С. 12–16.

274. Курило Т. С. Адміністративно-правові засади протидії корупції в сфері здійснення нотаріальної діяльності в Україні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 20 с.

275. Курс уголовного права. Особенная часть : учебник для вузов. / под ред. Г. Н. Борзенкова, С. Комиссарова. Москва: «Зерцало-М», 2002. 648 с.

276. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.

277. Куц В. Протидія злочинності: сутність і зміст. *Протидія злочинності: сутність і зміст.* 2016. № 12. С. 103–112.

278. Куц В., Триньова Я. Поняття корупційних злочинів та їх види. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2012. № 4. С. 32–36.

279. Кушнарьов І. Еволюція політичної корупції в політичному процесі: історична ретроспектива. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. *Міжнародні відносини*. 2017. № 10. С. 158–164.

280. Кушнарьов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : автореф. дис. ... докт-ра. політ. Наук : 23.00.02 «Політичні інститути та процеси». Київ, 2018. 39 с.

281. Кушнарьов І. В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Видавництво «Юридична думка», 2018. 408 с.

282. Кушнарьов І. В. Політична корупція як система протиправних дій: варіативність проявів. *Політичне життя*. 2018. № 2. С. 50–54.

283. Лавренюк Ю. Реформування судової системи в контексті протидії корупції. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 1/2 (46/47), ч. 1. С. 85–91.

284. Лавренюк Ю. Ф. Роль і місце громадських організацій при розв'язанні проблем запобігання корупції у сфері місцевого самоврядування України. *Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ*. Серія економічна. 2010. № 2. С. 93–101.

285. Лазарев В. В., Липень С. В. История и методология юридической науки: университет. курс для магистрантов юрид. вузов / под ред. А. В. Корнева. Москва, 2016. 496 с.

286. Лазоренко С. Ж., Бабенко К. А. Базові принципи та елементи антикорупційної політики. URL: http://kaas.gov.ua/law-library/articles/b/558-bazovi-printsipi-ta-elementi-antikoruptsijnoji-politiki-v-ukrajini.html (дата звернення: 20.09.2020).

287. Лапкін А. В. Спеціалізована антикорупційна прокуратура в механізмі реалізації державної антикорупційної політики. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream (дата звернення: 21.01.2021).

288. Лебедев С. А. Философия науки: краткая энциклопедия (основные направления, концепции, категории). Москва : Академический Проект, 2008. 692 с.

289. Левин М., Сатаров Г. Коррупция в России: классификация и динамика. *Вопросы экономики*. 2012. № 10. С. 4–29.

290. Левин М., Левина Е., Покатович Е. Сатаров Г. Лекции по єкномики коррупции. Москва : Издтельский дом «Высшей сшколы экономики». 2011. 359 с.

291. Леонов Б. Покарання як засіб запобігання злочинності. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 66–70. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2015_2_11 (дата звернення: 21.01.2021).

292. Лозниця В. Психологія менеджменту. Теорія і практика: навчальний посібник. Київ : ТОВ УПВК Екс Об, 2001. 512 с.

293. Лопатьєв А.О. Моделювання як методологія пізнання. *Теорія та методика фізичного виховання*. 2007. № 8. С. 4–10.

294. Лось А. Аналіз законодавства країн-членів Європейського Союзу в контексті управління арештованими активами та роботи аналогічних органів АРМА. *Управління активами як функція АРМА*: *співвідношення норм права*. 2019. № 1. С. 10–19.

295. Луганська обласна прокуратура : офіційний сайт. URL: https://lug.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=266805&fp=450&s=print (дата звернення: 29.11.2020).

296. Луговий І. О. Аспекти запобігання конфлікту інтересів в органах Національної поліції. *Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції* : матеріали круглого столу, 2 листоп. 2018 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 87–91.

297. Лузгин И. И. Коррупция и её общественная опасность : курс лекций для студентов неюридических специальностей. Новополоцк : ПГУ, 2012. 144 с.

298. Лупало О. А. Деякі проблеми застосування обмеження щодо одержання подарунків в антикорупційному законодавстві. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/13833/1/ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ%20ЄВРОПЕЙСЬКИХ%20СТАНДАРТІ В_p077-083.pdf (дата звернення: 29.11.2020).

299. Малахов А. Табель о взятках. *Коммерсантъ-Деньги* 2005. № 25 (530). 27 июня. URL: http://www.aferizm.ru/histiry/his_vzyatka_tabel.htm. (дата звернення 29.11.2020).

300. Малик Я. Й. Угода про асоціацію Україна – ЄС як шлях реформування українського суспільства. *Демократичне врядування*. 2013. Вип. 11. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2013_11_3 (дата звернення 29.11.2020).

301. Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. Київ : Фонд «Правова ініціатива», 2003. 156 с.

302. Мануков С. Эволюция олимпийской коррупции. Чистота античных игр – это миф. *Коммерсантъ-Деньги*. 2016. № 30. С. 32–38.

303. Манукян А., Хаджиев Т. Антикоррупционная стратегия Сингапура: ориентация на результат. *Право и управление. XXI век*. 2013. № 1. С. 117–123.

304. Маркс К. Избирательная коррупция в Англии // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения: 2-е изд. Москва 1959. Т. 13. С. 549–553.

305. Мацієвський Ю., Мацієвський Р. Непотизм в українській політиці в період президентства В. Януковича. URL: https://cpr.oa.edu.ua/wp-content/uploads/2015/09/nepotyzm_v_ukr.polityci_za_Yanukovycha.pdf (дата звернення 19.09.2020).

306. Мезенцева І. Кримінологічна характеристика особи корупційного злочинця. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2014. № 3. С. 65–71.

307. Мейтус В. Ю. Коррупция. Экономический и информационный анализ. Киев: Нора-принт, 2003. 257 с.

308. Меликова Л. М. Методологические аспекты исследования экономической категории «коррупция»: формы проявления. *Экономика и бизнес*. 2012. № 10. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/metodologicheskie-aspekty-issledovaniya-ekonomicheskoy-kategorii-korruptsiya-formy-proyavleniya (дата звернення: 20.09.2020).

309. Мельник М. І. Корупційні злочини: сутність і поняття. *Право України.* 2000. № 11. С. 126–130.

310. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 31 с.

311. Мельник М. І. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми протидії корупції : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 502 с.

312. Мельник М. І. Хабарництво: загальна характеристика, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства : Парламентське вид-во, 2000. 256 с.

313. Мельников О. С. Шляхи протидії корупції у сфері державних закупівель. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 1. С. 44–49.

314. Мельничук О. Ф. Конституційно-правове забезпечення права на освіту в україні в контексті європейського досвіду : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.02. Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Київ, 2015. 459 с.

315. Менджул М. В. Види громадських організацій в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 1. С. 184–188.

316. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / І. С. Добронравова та ін. ; за ред. І. С. Добронравової (ч. 1), О. В. Руденко (ч. 2). Київ : «Київський університет», 2018. 607 с.

317. Микитчик О. М. Злочин як социальне явище: філософсько-правовий аспект : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 / Національна академія внутрішніх справ України. Київ, 2002. 292 с.

318. Михайленко Д. Г. Кваліфікація корупційних злочинів : навч.-метод. посіб. для студентів 5-го курсу Інституту прокуратури та слідства. Одеса : Юридична література, 2013. 136 с.

319. Михайленко Д. Г. Концепція кримінально-праввої протидії корупційним злочинам в Україні : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 392 с.

320. Михайленко П. П. Значение принципа законности и его обеспечение при расследовании преступлений. *Проблемы борьбы с коррупцией и организованной преступностью.* НДИ «Проблемы человека». Киев, 1998. С. 306–310.

321. Мірошник Ю. П. Корупція в Україні: погляд із-за кордону. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2007. № 1. С. 12–15.

322. Місія. *Агентство з розшуку та менеджменту активів*: вебсайт. URL: https://arma.gov.ua/mission (дата звернення 19.01.2021).

323. Мічурін Є. О. Методологія цивільного права: системно-структурний метод. *Університетські наукові записки*. 2017. № 2. С. 6–13.

324. Міщенко Т. М. Адміністративно-правове забезпечення організації боротьби з організованою злочинністю, що супроводжується корупційними зв'язками : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Суми, 2017. 20 с.

325. Модельний закон про боротьбу з корупцією № 997_998 від 03 квіт. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_998#Text (дата звернення: 11.02.2021).

326. Модельний кодекс поведінки державних службовців країн Ради Європи (схвалено Рекомендацією Кабінету Міністрів Ради Європи Європейським країнам «Про кодекси поведінки для державних службовців», травень 2000 р., № R (2000)10).

327. МОЗ звинувачує у зриві закупівель ліків «Медичні закупівлі України». *Українська правда* : вебсайт. URL: https://life.pravda.com.ua/health/2020/07/23/241739/ (дата звернення: 14.01.2021).

328. Мороз Н. О. Роль засобів масової інформації у формуванні громадянського суспільства України. *Гуманітарний журнал*. 2012. Вип. 2–3. С. 205–210.

329. Москвич Л. М. Корупційні детермінанти в судовій системі України. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка.* 2015. Вип. 3. С. 153–162.

330. Московец В. И. Понятие «общественность» в законодательстве и административно-правовой теории. *Форум права*. 2011. № 2. С. 630–634.

331. Муляр Г., Ховпун О. Взаємодія антикорупційних органів України під час розслідування кримінальних проваджень. *Вісник АПСВТ*. 2019. № 5. С. 56–65.

332. Мусієнко О. П. Адміністративно-правові заходи запобігання та протидії корупції в органах виконавчої влади і місцевого самоврядування в Україні :. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2017. 242 с.

333. Мусиенко О. П. Роль неправительственных организаций в реализации административных мер по предупреждению коррупции в органах местного самоуправления и исполнительных органах власти в муниципальных образованиях. *Прикарпатский юридический вестник*. 2016. № 1 (10). С. 169–172.

334. Науково-практичний коментар до Закону України «Про запобігання корупції» / наук. ред. М. І. Хавронюк. Київ, 2018. 472 с.

335. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

336. Науково-практичний коментар до КК України. URL: http://pravoznavec.com/ua/books/162/12264/28/ (дата звернення: 28.10.2020).

337. Національна служба здоров'я України виплатила медзакладам за лікування пацієнтів з COVID-19 понад 4,4 млрд грн. *Урядовий портал* : вебсайт. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/nacionalna-sluzhba-zdorovya-ukrayini-viplatila-medzakladam-za-likuvannya-paciyentiv-z-covid-19-ponad-44-mlrd-grn (дата звернення: 19.01.2021).

338. Національна служба здоров'я: як вона працює? *LB : ua*: вебсайт. URL: https://lb.ua/blog/natalia_riabtseva/454287_natsionalna_sluzhba_zdorovya_yak_vona.html (дата звернення: 23.01.2021).

339. На яку зарплату можна розраховувати у Фінляндії*? Правова та юридична підтримка мігрантів* : вебсайт. URL: https://migrant.biz.ua/finliandiia/robota-fi/zarplata-u-finliandii.html (дата звернення: 28.11.2020).

340. Некрасов В. А. Запровадження та подальший розвиток інституту викривачів. *Роль інституту викривачів у запобіганні та протидії корупції* : матеріали круглого столу, Київ, 2 листоп. 2018 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ. 2018, С. 94–103.

341. Неотатко А. С. Обязанности общественных организаций как субъектов предотвращения коррупции в Украине. *Научный вестник Ужгородского национального университета.* 2013. № 22. С. 182–187.

342. Нечипорук К. О., Щерба Р. І. Угода про асоціацію України та ЄС: процес укладення угоди та його наслідки для України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2018. Вип. 22 (3). С. 5–9.

343. Никодимова К. И., Никодимов И. Ю., Новикова Н. Г. Оценка коррупционных рисков. *Бизнес в законе*. 2015. № 3. С. 243–246.

344. Никулина Н. А. Методы борьбы с коррупцией в образовательных учреждениях. *NOVANFO*. 2017. № 62. URL: https://novainfo.ru/article/12109 (дата обращения: 29.01.2021).

345. Нисневич Ю. А. Участие граждан в противодействии коррупции / Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». Москва : Изд. дом Высшей школы экономики, 2013. 48 с.

346. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла : сочинения. Москва. 2001. 848 с.

347. Новак А. Принципи формування національної антикорупційної політики. *Публічне адміністрування: теорія та практика*. 2017. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2017_1_5 (дата звернення: 26.10.2020).

348. Новак А. Н. Феномен корупції в системі публічного управління: сучасний зміст та методологічні засади дослідження. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2018. Вип. 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Patp_2018_1_5 (дата звернення: 20.09.2020).

349. Новиков А. А. Особенности общественной антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов в Украине. *Государственное управление: совершенствование и развитие.* 2015. № 10. С. 1–6. URL: http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=913 (дата звернення: 22.01.2021).

350. Новиков А. М., Новиков Д. А. Методология. Москва : СИНТЕГ, 2007. 668 с.

351. Новіков О. В. Світовий досвід функціонування спеціалізованих антикорупційних органів. *Ефективність державного управління.* 2015. Вип. 43. С. 52–57.

352. Новіков О. Річниця роботи ВАКС: що встиг зробити антикорупційний суд. *Слово і діло*. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/09/08/kolonka/oleh-novykov/polityka/richnycya-roboty-vaks-vstyh-zrobyty-antykorupczijnyj-sud (дата звернення: 21.01.2021).

353. Нодирхонова Н. Д. Конвенция Совета Европы об уголовной ответственности за коррупцию. European Research: Innovation in Science, Education and Technology. European research № 1 (24) : сб. ст. по мат. XXIV Межд. науч.-практ. конф. (United Kingdom, London, 28–29 January 2017). С. 62–64.

354. Нодирхонова Н. Конвенция ООН против коррупции. *International Scientific Review*. 2017. № 1 (32). С. 68–70.

355. Нонік В. В. Морально–етичні засоби зниження масштабності корупційних проявів в Україні. *East journal of security studies*. 2018. Вип. 1 (3). URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream (дата звернення: 20.09.2020).

356. Нор В. Т. Презумпція невинуватості як конституційна засада кримінального судочинства та її застосування в практиці європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія». Серія «Право»*. 2011. №1 (3). URL: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Choasp/2011_1/11nvtzpl.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

357. Нурулаєв І. С Міжнародно-правове співробітництво в системі Ради Європи у боротьбі з корупцією : автореф. дис. ... для канд. юрид. наук : спец. 12.00.11 Міжнародне право. Харків, 2008. 22 с.

358. Обучение по противодействию коррупции. *Евро-Регистр* : вебсайт. URL: https://euro-register.ru/company/ (дата звернення: 22.01.2021).

359. Околёснова О. А. Электронное правительство как новый информационно-правовой механизм публичного управления. *Вестник ТвГУ. Серия «Право».* 2017. № 4. С. 183–192.

360. Окрема думка судді Конституційного Суду України В. Лемака у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13_p_2020_2.pdf (дата звернення 29.10.2020).

361. Олексіюк Т. Особливості регулювання доступу до публічної інформації в роботі журналістів. URL: https://dostup.pravda.com.ua/digest/publications/osoblyvosti-rehuliuvannia-dostupu-do-publichnoi-informatsii-u-roboti-zhurnalistiv (дата звернення: 10.03.2021).

362. ООН назвала сумму ущерба мировой экономики от коррупции и взяток. *UA News*: вебсайт. URL: https://ua.news/ru/oon-nazvala-sumu-zbitkiv-svitovoyi-ekonomiki-vid-koruptsiyi-ta-habariv/ (дата звернення 30.11.2020).

363. Опыт борьбы с коррупцией в зарубежных странах. *Министерство дорожного хозяйства и транспорта ставропольского края* : вебсайт. URL: http://dorogisk.ru/antikorruptsionnaya-politika/metodicheskie-materialy/1154/ (дата обращения 30.11.2020).

364. Опыт законодательного обеспечения общественного и парламентского антикоррупционного контроля в некоторых государствах мира. *Журнал «Правовое образование :* вебсайт. URL: http://www.jk.ru/analiticheskaja-informatsija/antikorruptsionnyjj-kontrol-v-nekotorykh-gosudarstvakh-mira/ (дата обращения: 30.11.2020).

365. Орел Ю. В. До питання про ознаки злочину. *Правова держава: історія, сучсність та перспективи формування* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (27 січ. 2017 р.). Дніпро : ДДУВС, 2017. С. 91–93 .

366. Орлов Ю. В. Криминологическая экспертиза нормативно-правовых актов и их проектов: научно-методическое обеспечение : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Киев, 2010. 257 с.

367. Оробець К. М. Корислива мета злочину: поняття, основні види та кримінально-правове значення. *Вісник Асоціації кримінального права України.* 2014. № 2 (3). С. 69–74.

368. Осадчий В. І. Кримінально-правова характеристика та кваліфікація підкупу працівника підприємства, установи чи організації (ст. 354 КК України). *Юридичний вісник «Повітряне і космічне право*». 2015. № 2. С. 145–151.

369. Осауленко О. Панько О. Зміцнення законності у правозастосовному процесі. *Право України.* 2004. № 12. С. 61–68.

370. Осипян А. Л. Коррупция в послевузовском образовании. *Terra Economicus*. 2010. № 3. Том 8, С. 48–63.

371. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України № 2801-XII від 19 листоп. 1992. *Відомості Верховної Ради України (Відомості ВР України).* 1993. № 4. Ст. 19.

372. Основи методології та організації наукових досліджень: навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнтів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.

373. Основи наукових досліджень. навч. посіб. для студ. спеціальності 141 «Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка» / КПІ ім. Ігоря Сікорського ; уклад.: Г. Г. Стрелкова, М. М. Федосенко, А. І. Замулко, О. С. Іщенко. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 120 с.

374. Осовська Г. В. Основи менеджменту : навч. посіб. Київ : Кондор, 2003. 315 с.

375. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до виконавчих та правоохоронних органів влади, оцінка діяльності Уряду (лютий 2021 р.). *Центр Разумкова*: вебсайт. URL: azumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-vykonavchykh-ta-pravookhoronnykh-organiv-vlady-otsinka-diialnosti-uriadu-liutyi-2020r (дата звернення 21.03.2021).

376. Павленко С. О. Аналіз сучасного стану наукових досліджень проблем оперативно-розшукової тактики. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2018. № 2. С. 105–122.

377. Павленко С. О. Основні етапи боротьби з хабарництвом: історичний аспект. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2013. № 2. С. 373–382.

378. Павлов В. Г. Субъект преступления. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2001. 318с

379. Падалка Р. О. Верховенство права як основоположний принцип права : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2017. 195 с.

380. Пальчик М. В. Некоторые объективные и субъективные признаки хищения чужого имущества, совершенного путем присвоения или растраты, в законодательстве зарубежных государств (сравнительно-правовой анализ). *Вестник Сибирского юридического института ФСКН России*. 2013. № 1 (9). С. 244–247.

381. Панзабекова А. Ж. Зарубежный опыт противодействия коррупции и возможности его применения в странах ЕАЭС. *Россия: тенденции и перспективы развития.* 2015. Вып. 10, ч. III. С. 73–79.

382. Панов М. І. Злочин: до видання великої української юридичної енциклопедії. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2017. № 1 (8). URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/07/17_Panov.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

383. Пантыкина М. И. Феноменология правовой жизни: методология и социально-философский аспект исследования : дисс. … д-ра филос. наук : 09.00.11. Екатеринбург, 2010. 356 с.

384. Пархоменко-Куцевіл О. І. Формування та розвиток сучасних антикорупційних органів державної влади як основа запобігання та подолання корупції: теоретико-методологічний аналіз : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2019. 308 с.

385. Пастушенко С. С. Особливості складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 140 КК України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2009. № 1 (14). С. 296–299.

386. Пахомов В. В., Бондаренко О. С. До питання про відповідальність військових посадових осіб Збройних Сил України, відряджених в інтересах оборони держави та її безпеки, за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 184–186.

387. Пахомов В. В., Бондаренко О. С., Шапіро В. С. Принципи антикорупційної діяльності в Україні. *Eurasian academic research journal*. 2018. № 4. С. 40–45.

388. Перелигіна Р. В., Козир С. В. Соціальна сутність та механізми протидії корупції у сфері медицини. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 1. С. 246–249.

389. Питання підвищення соціальних стандартів для освітян – одне з пріоритетних. *Міністерство освіти України* : вебсайт. URL : https://mon.gov.ua/ua/news/mon-pitannya-pidvishennya-socialnih-standartiv-dlya-osvityan-odne-z-prioritetnih (дата звернення: 20.02.2021).

390. Підбережник Н. П. Участь громадськості у запобіганні та протидії корупції в Україні в контексті євроінтеграційних процесів. *Ефективність державного управління*. 2016. Вип. 3. С. 131–137.

391. Підопригора Л. А. Вплив корупції на тінізацію державного сектору економіки України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. Вип. 14. С. 32–35.

392. Піскун І. І., Левчук В. Д. Теоретико-правові проблеми корупції в оборонній сфері. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2018. № 3. С. 52–57.

393. Платон. Государство. Законы. Политик / предисл. Е. И. Темнова. Москва : Мысль, 1998. 798 с.

394. Плиска В. В. Сучасний стан реалізації прав і свобод громадян у сфері запобігання та протидії корупції. *Visegrad journal on human rights*. 2015. № 3/2. С. 87–94.

395. Погребняк С. Принцип верховенства права. *Вісник академії правових наук України.* 2006. № 1 (44). С. 26–36.

396. Податковий кодекс України від 2 груд. 2019 р. № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*). 2011. № 13–14, 15–16. Ст. 122.

397. Подопрыгора А. А. Основы Римского гражданского права. Київ : ООО «Вентури», 1995. 320 с.

398. Позняк Н. Міжнародне співробітництво у протидії корупції. *Фінансовий контроль*. 2013. № 2. С. 8–11.

399. Покрывание допинга и коррупция. *Гордон :* вебсайт. URL: https://gordonua.com/publications/pokryvanie-dopinga-i-korrupciya-nemeckiy-kanal-pokazal-rassledovanie-o-glave-mezhdunarodnoy-federacii-tyazheloy-atletiki-1481975.html (дата обрщения: 27.11.2020).

400. Политика Деловой этики, предупреждения коррупции и Compliance management. *Интенжин* : вебсайт. URL: https://intengin.com.ua/o-kompanii/delovaja-jetika/ (дата обращения: 22.01.2021).

401. Політова А. С. Привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем як корупційний злочин. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/ (дата звернення: 28.10.2020).

402. Положення про Національну раду з питань антикорупційної політики : Указ Президента України. *Офіційний вісник Президента України*. 2014. № 41. С. 39. Ст. 1736.

403. Поляков М. М. Специализированные антикоррупционные органы государственной власти и должностные лица в России и зарубежных странах. *Вестник университета им. И. О. Кутифина*. 2019. № 6. С. 158–164.

404. Поляков Н. М. Коррупция в судебной системе и методы борьбы с ней. *Отечественная юриспруденция.* 2017. URL:

https://cyberleninka.ru/article/n/korruptsiya-v-sudebnoy-sisteme-i-metody-borby-s-ney (дата обращения: 09.02.2021).

405. Понад 90 % зловживань, викритих НАБУ у соціальній сфері, стосуються охорони здоров'я. *Національне антикорупційне бюро України* : вебсайт. URL : https://nabu.gov.ua/novyny/90-zlovzhyvan-vykrytyh-nabu-u-socialniy-sferi-stosuyutsya-ohorony-zdorovya (дата звернення: 20.01.2021).

406. Пономарев А. Б., Пикулева Э. А. Методология научных исследований : учеб. Пособие. Пермь : Изд-во Перм. нац. исслед. политехн. ун-та, 2014. 186 с.

407. Пономаренко Е. В. Теория права: актуальные проблемы методов исследования. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2006. № 2. С. 123–129.

408. Попов Г. В. Міжнародно-правове регулювання взаємодії у сфері запобігання і протидії корупції. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2012. Вип. 1. С. 135–142.

409. Попович В. М. Окремі проблеми встановлення кримінальної відповідальності за декларування недостовірної інформації. *Репозитарій Національного авіаційного університету*. Юридичний інститут. Матеріали конференцій. URL: http://www.er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13445/1/Popovich_Vitaliya_tezy.rtf (дата звернення: 28.10.2020).

410. Послуги бізнесу. *Єдиний державний портал ажміністративних послуг* : вебсайт. URL: https://my.gov.ua/info/services/bylifesituation/96 (дата звернення: 09.02.2021).

411. Пояснювальна записка до проекту закону України від 26 черв. 2017 № 150 «Про ратифікацію Конвенції Ради Європи про комплексний підхід до питань безпеки, охорони і послуг під час футбольних матчів та інших спортивних заходів». URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/info/GH04600A.html (дата звернення: 14.01.2021).

412. Правовий захист викривачів / за заг. ред. О. В. Нестеренко, О. Ю. Шостко. Харків : Права людини, 2016. 94 с.

413. Правовые основы и практические аспекты предотвращения коррупции: лекционные материалы для тренингового учебного курса для работников государственных органов и должностных лиц органов местного самоуправления. URL: https://dabi.gov.ua/wp-content/uploads/2016/10/Pravovi-zasady-ta-praktychni-aspekty-zapobigannya-koruptsiyi.pdf (дата обращения: 22.01.2021).

414. Предмети відання підкомітетів. *Коміт Верховної Ради з питань антикорупційної політики* : вебсайт. URL: http://crimecor.rada.gov.ua /news/Pro_komitet/predv/73054.html (дата звернення 19.01.2021).

415. Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики : у 2-х кн. / Ю. С. Шемшученк та ін. Київ : Конус-Ю, 2008. 314 с.

416. Приступа Т. В., Чайковська М. А. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток України. *Приазовський економічний вісник.* 2019. Вип. 1. С. 56–61. URL: http://pev.kpu.zp.ua/journals/2019/1_12_uk/11.pdf (дата звернення: 20.09.2020).

417. Приходько Ю. О. Аналіз стану професійного відбору пожежних-рятувальників МНС України на сучасному етапі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Харків : УЦЗУ, 2007. Вип. 2. С. 171–181.

418. Про 4 кроки МОЗ у подоланні корупції. *Міністеоство охорони здоров'я України :* вебсайт. URL: https://moz.gov.ua/article/news/4-kroki-moz-u-podolanni-korupcii (дата звернення: 14.01.2021).

419. Про 10 міфів про медичну реформу. *Медицина Буковини*: вебсайт. URL: https://www.medcv.gov.ua/archives/5949 (дата звернення: 20.01.2021).

420. Про адміністративні послуги : Закон України від 6 верес. 2012 р. № 5203-VI ; ред. станом на 1 лип. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2013. № 32. Ст. 409.

421. Про альтернативну (невійськову) службу : Закон України від 2 груд. 1991 р. № 1975-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992. № 15. Ст.188.

422. Про боротьбу з корупцією : Закон України від 5 жов. 1995 р. № 356/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР*). 1995. № 34. Ст. 267.

423. Про вищий антикорупційний суд : Закон України № 2447-VIII. від 7 черв. 2018 р. *Офіційний вісник України.* 2018. № 48. С. 16. Ст. 1656.

424. Про вищу освіту : Закон України № 1556-VII від 1 лип. 2014 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2014. № 37–38. Ст. 2004.

425. Про військовий обов'язок і військову службу : Закон України від 25 берез. 1993 № 2232-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1992. № 27. Ст. 385.

426. Про віртуальні активи : проєкт закону. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 06.11.2020).

427. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за декларування недостовірної інформації та неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування : Закон України від 4 груд. 2020 р. № 1074-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1074-20#n16 (дата звернення: 10.01.2021).

428. Про внесення зміни до статті 59-1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» щодо врегулювання конфлікту інтересів у діяльності депутатів місцевих рад та сільських, селищних, міських голів : Закон України від від 19 лют. 2021 р. № 1258-IX. *Урядовий кур'єр*. 2021. 17 березня 2021 р. № 49.

429. Про громадські об'єднання : Закон України від від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2013. № 1. Ст.1

430. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1994. № 11. Ст.50.

431. Про державну підтримку засобів масової інформації : Закон України від 23 верес. 1997 р. № 540/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1997. № 50. Ст.302.

432. Про державну службу : Закон України від 10 груд. 2015 р. № 889-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 4. Ст. 43.

433. Про дозвільну діяльність у сфері використання ядерної енергії : Закон України № 1370-XIV від 11 січ. 2000 р. *Офіційний вісник України.* 2000. № 7. Ст. 242.

434. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2011. № 32. Ст. 314.

435. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України 23 груд. 1993 р. № 3782-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1994. № 11. Ст. 51.

436. Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань : Закон України № 743-VIII від 03 лист. 2015. *Офіційний вісник України*. 2015. № 96. Ст. 3273.

437. Про запобігання і протидію корупції в державних органах та органах місцевого самоврядування : методичні рекомендації Міністерства юстиції України від 16 жовт. 2013 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0020323-13 (дата звернення: 26.10.2020).

438. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII ; ред. станом на 31 груд. 2021 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2014. № 49. Ст. 3186.

439. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 груд. 2019 р. № 361-IX ; ред. станом на 16 серп. 2020 р. *Офіційний вісник України*. 2020. № 4, т. 2. Ст. 189.

440. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 11 червн. 2009 р. № 1506-VI. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2009. № 45. Ст. 691.

441. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text (дата звернення: 26.10.2020).

442. Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування від 5 серп. 2016 р. № 158. *Офіційний вісник України.* 2016. № 74. Ст. 2493.

443. Про затвердження Методології оцінювання корупційних ризиків у діяльності органів влади : Рішення Національного агенства з питань зпобігання корупції 2 грудня 2016 р. № 126. Офіційний вісник України. 2017. № 4. Ст. 168.

444. Про затвердження Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення : Наказ Офісу Генерального Прокурора України № 298 від 30 червня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text (дата звернення: 20.01.2021).

445. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони навколишнього середовища : Наказ Міністерства охорони навколишнього природного середовища України № 168 від 18 груд. 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04#Text (дата звернення: 21.01.2021).

446. Про затвердження Порядку передачі дарунків, одержаних як подарунки державі, Автономній Республіці Крим, територіальній громаді, держаним або комунальним установам чи організаціям : Постанова Кабінету Міністрів України від 16 листоп. 2011 р. № 1195 ; ред. станом на 29 трав. 2015 р. *Офіційний вісник України.* 2011. № 91. Ст. 147.

447. Про затвердження Положення про Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру Офісу Генерального прокурора : Наказ Офісу Генерального

прокурора від 5 берез 2020 р. № 125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0125905-20#Text (дата звернення: 20.09.2020).

448. Про затвердження Порядку отримання благодійних (добровільних) внесків і пожертв від юридичних та фізичних осіб бюджетними установами і закладами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту, культури, науки, спорту та фізичного виховання для потреб їх фінансування : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 серпня 2000 р. № 1222. *Офіційний вісник України*. 2000. № 32. Ст.1363.

449. Про затвердження Типової антикорупційної програми юридичної особи : Рішення Національного агенства з питань зпобігання корупції від 2 березня 2017 р. № 75. *Офіційний вісник України*. 2017. № 22. Ст. 645.

450. Про інформацію : Закон України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 48. Ст. 650.

451. Про Концепцію подолання корупції в Україні : Указ Президента України від 11 верес. 2006 р. № 742/2006. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742/2006#Text (дата звернення: 19.09.2020).

452. Про комітети Верховної Ради України : Закон України від 04 квіт. 1995 р. № 116/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1995. № 19. Ст. 134.

453. Про кримінологічну експертизу проєктів нормативно-правових актів: прооєкт закону № 7755 від 04 лип. 2005 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?id=&pf3516=7755&skl=5 (дата звернення: 14.02.2021).

454. Прокопів Б. Специфіка функціонування вищого антикорупційного суду в Україні: міжнародний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми правознавства.* 2018. Вип. 3. С. 103–107.

455. Про лобізм: проєкт закону від 20 вересня 2016 р. № 5144. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=60052 (дата звернення: 09.02.2021).

456. Про міжнародні договори України: Закон України від 29 червн. 2004 р. № 1906-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text (дата звернення: 26.11.2020).

457. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 26 листоп. 2015 р. № 848-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2016. № 3. Ст. 25.

458. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text (дата звернення: 19.03.2021).

459. Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації : Указ Президента України від 23 лист. 2011 р. № 1067/201. *Офіційний вісник Президента України* 2011. № 31. Ст. 1195.

460. Про Національну програму боротьби з корупцією : Указ Президента України від 10 квіт. 1997 р. № 319/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/319/97#Text (дата звернення: 19.09.2020).

461. Проневич О. С. Інститут спеціалізованої антикорупційної прокуратури в європейській державно-правовій традиції. *Форум права.* 2015. № 1. С. 261–268.

462. Про обіг криптовалюти : проєкт закону. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 19.09.2020).

463. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю : Закон України від 30 черв. 1993 р. № 3341-XII; ред. станом на 30 лип. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1993. № 35. Ст. 358.

464. Про оцінку майна, майнових прав та професійну оціночну діяльність в Україні: Закон України від 12 лип. 2001 р. № 2658-III ; ред. станом на 3 лип. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2001. № 47. Ст. 251.

465. Про платіжні системи та переказ коштів в Україні : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2346-III ; ред. станом на 3 лип. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2009. № 21. Ст. 137.

466. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України дев'ятого скликання : Постанова Верховної Ради України. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2019. № 35. Ст.147.

467. Про пресу та інші засоби масової інформації : Закон України від 12 черв. 1990 р. № 1552-I. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 1990. № 26. Ст. 492.

468. Про прокуртуру : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1697-VII. *Відомості Верховної Ради (ВВР).* 2015. № 2–3. Ст. 12.

469. Про судову практику у справах про хабарництво : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-02#Text (дата звернення: 25.07.2021).

470. Про судоустрій та статус суддів : Закон України від 2 чер. 2016 р. № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2016. № 31. Ст. 545.

471. Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами : Постанова Пленуму Верховного Суду Украъни № 3 від 26 квіт. 2002 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-02#Text (дата звернення: 29.10.2020).

472. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України № 10 від 6 лист. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/v0010700-09 (дата звернення: 20.09.2020).

473. Про схвалення Концепції реформи фінансування системи охорони здоров'я : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 листоп. 2016 р. № 1013-р. *Офіційний вісник України*. 2017. № 2. С. 175. Ст. 50.

474. Про схвалення Стратегії комунікацій у сфері запобігання та протидії корупції : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 серпня 2017 р. № 576-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2017-%D1%80#Text (дата звернення: 21.01.2021).

475. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12 груд. 1993 р. № 3759-XII. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 1994. № 10. Ст. 43.

476. Про телекомунікації : Закон України від 18 лист. 2003 р. № 1280-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2004. № 12. ст.155.

477. Про Угоду про асоціацію Україна – ЄС. *Міністерство закордонних справ*: вебсайт. URL: https://mfa.gov.ua/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociaciyu-mizh-ukrayinoyu-ta-yes/pro-ugodu-pro-asociaciyu-ukrayina-yes (дата звернення: 25.02.2021).

478. Про уповноважений підрозділ (уповноважену особу) з питань запобігання та виявлення корупції : Наказ Національного агенства з питань зпобігання корупції від 17 бер. 2020 р. № 102/20. *Офіційний вісник України.* 2017. № 4. Ст. 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0361-20#Text (дата звернення: 22.01.2021).

479. Профілактика злочинів : підручник / О. М. Джужа та ін. ; за заг.ред. докт. юрид. наук О. М. Джужи. Київ : Атіка, 2011. 720 с.

480. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування : навч. посіб. / О. І. Кудерміна, Л. І. Казміренко, В. Г. Андросюк, А. Б. Фодчук. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 168 с.

481. Пудовочкин Ю. Е. Источники уголовного права Российской Федерации. *Журнал Российского права*. 2003. № 5. С. 64–75.

482. Путькалець Л. Роль державних телерадіокомпаній у формуванні інформаційного простору регіону. *Теле- та радіожурналістика*. 2015. Вип. 14. С. 82–86.

483. Пухкал О., Тіньков А. Роль громадянського суспільства у протидії політичній корупції. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. № 2 (17). С. 80–87.

484. Пушкіна О. В. Право на освіту в системі культурних прав людини і громадянина. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2007. № 12(74). С. 16–26.

485. Пчеліна О. В. Теоретичні засади формування та реалізації методики розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. … д-ра. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2017. 44 с.

486. П'ясецька-Устич С. В., Клочанка К. Р. Інституціоналізація корупційних відносин у соціально-економічній системі: специфіка України. *Східна європа: економіка, бізнес та управління*. 2018. № 4 (15). С. 21–28.

487. П'ясецька-Устич С. В. Корупція в системі тіньових економічних відносин. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер.: Економічні науки.* 2016. Вип. 17 (3). С. 16–20.

488. П'ясецька-Устич С. В. Тіньова економіка та її вплив на соціально-економічний розвиток України. *Приазовський економічний вісник.* 2016. № 10. С. 34–39.

489. Радько П. Політична корупція в Україні: традиції і сучасність. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї*. 2010. № 20. С. 251–264.

490. Ращупкін С. Особливості обмеження щодо одержання подарунків у країнах Західної Європи. *Підприємництво, господарство і право.* 2019. № 12. С. 366–371.

491. Резолюція 34/169 Генеральної Асамблеї ООН «Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку» (ООН; Резолюція, Міжнародний документ, Кодекс від 17.12.1979). URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show (дата звернення: 25.03.2021).

492. Резолюція (97) 24 Комітету міністрів Ради Європи «Про двадцять принципів боротьби з корупцією». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_845#Text (дата звернення: 19.09.2020).

493. Рейтинг економічної свободи: Україна піднялась на 7 позицій, але все ще невільна. *Економічна правда* : *вебсайт.* URL: https://www.epravda.com.ua/news/2020/09/10/664963/ (дата звернення: 09.02.2021).

494. Рейтинг Корупційних ризиків установ, що присуджують наукові ступені в галузі економіки. *VOXCONNECTOR* : вебсайт. URL: https://zbruc.eu/node/77679 (дата звернення: 07.02.2021).

495. Рєзнік О. Г. Психологічні особливості запобігання та подолання босінгу у відділах прикордонної служби : дис. … канд. психол. наук : 19.00.09 / Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. Хмельницький, 2017. 186 с.

496. Рєзнік О. М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дисер. ... д-ра юрид. наук. : спец. 12.00.07 / СумДУ. Суми, 2019. 509 с.

497. Рєзнік О. М., Бондаренко О. С. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 330–333. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/85.pdf.

498. Рєзнік О. М., Овчеренко Н. М. Запозичення досвіду подолання корупції в сфері медицини для України на прикладі провідних країн світу: США, Японія та Німеччина. *Право і суспільство*. 2017, № 3. ч. 2. С. 236–241.

499. Ризак Я. Предмет комерційного підкупу за Кримінальним кодексом України. *Вісник Національної академії прокуратури України*: *проблеми сьогодення, теорія, практика, життя академії*. 2012. № 1. С. 121–127.

500. Рівaченко С. В. Запобігання та врегулювання конфлікту інтересів як спосіб протидії корупції : дис. ... кан. юрид. наук : 12.00.07. Запоріжжя, 2017. 195 с.

501. Рішення Верховного Суду України у справі 457/906/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ (дата звернення: 28.09.2020).

502. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11 (дата звернення: 20.09.2020).

503. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Гулеватого Олександра Івановича про офіційне тлумачення частини другої статті 164 Кримінального кодексу України 1960 року (справа про службових осіб підприємств, установ та організацій) № 18 – рп/203 від 30 жовтня 2003 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-03#Text (дата звернення: 20.09.2020).

504. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Служби безпеки України щодо офіційного тлумачення положення частини третьої статті 62 Конституції України від 20 жовтня 2011 р. № 12-рп/2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11 (дата звернення: 21.01.2021).

505. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України «Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах» (справа про доступність і безоплатність освіти) від 4 березня 2004 року № 5-рп/2004. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-04#n54 (дата звернення: 08.01.2021).

506. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про

запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. URL: http://www.ccu.gov.ua /sites/default/files/docs/13_p_2020.pdf (дата звернення 29.10.2020).

507. Рішення Європейського Суду з прав людини «Хужін та інші проти Росії» від 23 лютого 2008 р. URL: https://cedem.org.ua/library/sprava-huzhyn-ta-inshi-proty-rosiyi/ (дата звернення: 26.10.2020).

508. Рогульський С. С. Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : КНУ, 2005. 19 с.

509. Розбіжна думка судді Конституційного Суду України С. Головатого у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про запобігання корупції», Кримінального кодексу України № 13-р/2020 від 27 жовтня 2020 р. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/13_p_2020_1.pdf (дата звернення: 29.10.2020).

510. Ромців О. І. Особливості подолання протидії під час розслідування злочинів у сфері службової діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2016. 20 с.

511. Рощупкін С. Співвідношення понять «одержання подарунку» та «неправомірна вигода». *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 197–202.

512. Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або принципи політичного права. Ін-т філ. НАН України, Вінниц. держ. техн. ун-т ; пер. з фр. О. Хома. Київ : Port-Royal, 2001. 348 с.

513. Рущенко І. П. Кланова структура українського суспільства (соціологічний нарис). *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2009. Вип. 3. С. 49–55.

514. Рябченко М. В. Кримінально-правова охорона професійної діяльності, пов’язаної з наданням публічних послуг : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2016. 20 с.

515. Савченко А. В. Класифікація правопорушень корупційного спрямування. Державна служба в Україні: досвід, проблеми, перспективи / за заг. ред. проф. Ю. В. Ковбасюка і В. Л. Федоренка; матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 червня 2015 р.). Київ : Вид-во Ліра-К, 2015. С. 162–167.

516. Савченко А. В. Корупційні злочини (кримінально-правова характеристика) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2016. 168 с.

517. Савченко А. В., Кришевич О. В. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов’язаної з наданням професійних послуг : науково-практичний коментар до розділу XVII Особливої частини Кримінального кодексу України / за заг. ред. В. І. Шакуна. Київ : Алерта, 2012. 160 с.

518. Савченко А. В. Поняття «корупція» у контексті кримінального права. Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції : зб. тез доп. V Міжнар. наук.-практ. конф., (31 берез. 2017 р., м. Харків / МВС України, Харків. нац. унт внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2017. С. 165–166.

519. Савченко А. В., Шуляк Ю. Л. Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2015. 312 с.

520. Савченко А., Клименко О. Питання національної моделі спеціальних антикорупційних органів. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2015. № 4. С. 136–146.

521. Савчин Н. М. Боротьба з корупційними проявами в органах судової влади України (з урахуванням міжнародного досвіду). *Правова держава.* 2017. № 28. С. 31–38.

522. Саламатова М. В. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинам у сфері нотаріальної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2015. 20 с.

523. Сарнавський О. М. Кримінально-правова характеристика викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.00. Київ, 2009. 21 с.

524. Свалявська райдержадміністрація : офіційний сайт. URL: http://www.svalyava-vlada.gov.ua/ (дата звернення: 26.10.2020).

525. Светлов А. Я. Ответственность за должностные преступления / отв. ред. И. П. Лановенко. Київ : Наукова думка, 1978. 303 с.

526. Семенов В. М. Конституционные принципы гражданского судороизводства. Москва : Юрид. лит., 1982. 150 с.

527. Серьогін В. О. Конституційне право України : навч. посіб; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2010. 368 с.

528. Серьогін С. С. Механізми попередження та протидії корупції в органах публічної влади. *Університетські наукові записки*. 2009. № 4. С. 284–289.

529. Сибгатуллина Л. И. Конвенция о гражданско-правовой ответственности за коррупцию: Некоторые правовые аспекты. *Вестник ТИСБИ*. 2008. № 3. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1307038 (дата звернення: 27.10.2020).

530. Сіренко Д. О. Правові засади запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаних з корупцією, здійснюваного суб’єктами приватної детективної діяльності : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2019. 25 с.

531. Скоков Б. Г., Краївська І. А. Гроші і кредит : конспект лекцій для студентів усіх форм навчання напрямів «Економіка і підприємництво» та «Менеджмент». Харків : ХНАМГ, 2009. 244 с.

532. Скомаров О. Принципи діяльності Національного антикорупційного бюро України. *Науковий часопис академії прокуратури України.* 2016. № 3. С. 222–229.

533. Скоробогатова А. В. Роль общественных объединений в борьбе с коррупцией. *Вестник РУДН. Серия: Политология.* 2017. Vol. 19, № 3. С. 303–308.

534. Смирнова К. В. Роль мягкого права (soft law) в развитии европейской интеграции. *Евразийский юридический журнал*. 2013. № 9. С. 46–49.

535. Смирнова Л. Н. Личные наказания за коррупцию и возвращение похищенных активов: законодательство и практика КНР. *Вестник ТвГУ. Серия «Економика и управление».* 2013. № 3. С. 21–24.

536. Смирнова Т. В. Особенности организации антикоррупционной деятельности в органах местного самоуправления зарубежных государств (на примере Швеции). *Вестник Марийского государственного университета. Серия «Исторические науки. Юридические науки*». 2015. № 1. С. 100–103.

537. Совершенствование материально-технической базы. *Центр одаренных детей :* вебсайт. URL: https://xn--d1a1akm.xn--p1ai/index.php?id=673&page=dokumentyi (дата обращения: 21.01.2021).

538. Созанський Т. І., Луцик В. В. Повноваження Національного агентства з питань запобігання корупції. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2018. № 1. С. 302–314.

539. Соколова А. К. Методологічні засади дослідження формування й розвитку флористичного права України. *Проблеми законодавства*. 2014. № 26. С. 92–99.

540. Соколова И. В. Коррупция в спорте. *Спорт: экономика, право, управление*. 2019. № 3. С. 30–34.

541. Соловйов В., Береза О. Сучасний стан та особливості корупційних проявів у правоохоронних органах України. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 3. С. 90–97.

542. Соловйов В. Корупція в державному управлінні як феномен глобалізованого світу. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2012. Вип. 4. С. 29–37.

543. Соловйов В. М. «Побутова корупція»: сутність, ґенеза та сучасні тенденції в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика).* 2011. Вип. 25–26. С. 173–182.

544. Соломеин А. Ю., Соломеина Л. А. Философское осмысление феномена коррупции в XIX веке. *Ученые записки Санкт-Петербургского университета имени В. Б. Бобкова филиала Российской таможенной академии*. 2018. № 3 (67). С. 116–119.

545. Сорокина Ю. В., Горностаева Ж. В., Лазарева Н. В. Моббинг и боссинг в управлении персоналом: причинны возникновения, типологии участников. *Экономические науки*. 2017. № 4. С. 262–266.

546. Сопілко І. М., Корчак Я. О. Прозорість фінансування політичної діяльності: міжнародно-правовий досвід і практика України. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2019. № 2. С. 85–92.

547. Соціологічні дослідження в бібліотеці: анкетування : методичні рекомендації. Маріуполь : МДУ, 2016. 40 с.

548. Спасибо-Фатєєва І. В. Поняття майна, майнових та корпоративних прав як об’єктів права власності. *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 9–18.

549. Спесивов В. В. Некоторые вопросы законодательного закрепления понятия оценки доказательств в гражданском и арбитражном процессах. *Вестник ПАГС*. 2009. № 4. С. 121–126.

550. Стан корупції в Україні за оцінками населення, бізнесу та експертів. *Національне антикорупційне бюро України* : вебсайт. URL: https://nabu.gov.ua/open-office/biblio/sociologiya/stan-korupciyi-v-ukrayini-za-ocinkami-naselennya-biznesu-ta-ekspertiv (дата звернення: 08.01.2021).

551. Стасюк В. В. Психологія управління військами : підручник. Київ : НУОУ, 2014. 540 с.

552. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права.* 2012. № 2. С. 40–43.

553. Статистика. *Єдиний портал органів системи МВС України* : вебсайт. URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/274_Statistika.htm/ (дата звернення: 20.04.2021).

554. Статистична інформація. *Офіс Генерального прокурора України* : вебсайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/1stat (дата звернення: 10.02.2021).

555. Статистична інформація щодо застосування кримінального законодавства про протидію корупції. *Центр політико-правових реформ* : вебсайт. URL: http://185.65.244.102/ua/news/20872097-3.4.-statistichna-informatsiya-schodo-zastosuvannya-kriminalnogo-zakonodavstva-pro-protidiyu-koruptsiyi (дата звернення: 20.09.2020).

556. Статут Громадської організації Всеукраїнський центр протидії корупції та сприяння правоохоронним органам. URL: http://anticorruption.com.ua/statut.html (дата звернення: 22.01.2021).

557. Статут Громадської організації «Стоп корупції». URL: http://stopcor.org/ statut/ (дата звернення: 22.01.2021).

558. Статут Громадської організації «Центр протидії корупції». URL: https://docs.google.com/document/ d/1gg-ZGRcTJKkQe6ARqH-uiWyQ5wmrQhIsf_8sziOa8rM/edit (дата звернення: 22.01.2021)

559. Стеченко Д. М. Методологія наукового дослідження: підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Знання, 2007. 317 с.

560. Стрельцов Є. Л. Суб'єктивна сторона злочину. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2013. № 1 (1). С. 160–170.

561. Стогова О. В. Люстрація як передумова ефективної боротьби з корупцією. *Сучасне суспільство*. 2016. Вип. 1. С. 167–177.

562. Судова реформа очима громадян: що може позитивно вплинути на довіру до суду? *Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва*: вебсайт. URL: https://dif.org.ua/article/sudova-reforma (дата звернення: 09.02.2021).

563. Судовий розгляд справ про правопорушення, пов’язані з корупцією: практ. посіб. / за ред. д-ра юрид. наук, проф. О. М. Костенка. Київ: Національна академія прокуратури України, 2018. 346 с.

564. Суржиу В. В июне Молдова стала полноправным членом Соглашения ВТО по государственным закупка. *NOI.MD:* вебсайт. URL: http://www.noi.md/ru/news_id/87279 (дата звернення:15.02.2021).

565. Сухонос В. В. Корупція як складова способів легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом. *Правові горизонти.* 2017. Вип. 7 (20). С. 63–71.

566. Сухонос В. В. Правові заходи протидії корупції в Україні в сучасних умовах: науково-теоретичні аспекти. Суми, 2015. 74 с.

567. Сучасний стан і проблеми антикорупційної діяльності у сфері оборони? *Міністерство оборони України*: вебсайт. URL: https://www.mil.gov.ua/news/2020/05/29/suchasnij-stan-i-problemi-antikorupczijnoi-diyalnosti-u-sferi-oboroni/ (дата звернення: 12.04.2021).

568. Тарасенко О. С. Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі. *Матеріали Міжнарод. наук.-практ. конф.* (Київ, 9 груд. 2016 р.) / ред. кол.: В. В. Чернєй, С. Д. Гусарєв, С. С. Чернявський та ін.. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 374–377.

569. Таряник Д. М. Механізм запобігання корупції в зарубіжних державах. URL: elar.naiau.kiev (дата звернення: 12.12.2020).

570. Твердохліб О. С. Вплив громадських організацій на формування та реалізацію державної інформаційної політики. *Аспекти публічного управління.* 2014. № 9–10. С. 66–71.

571. Телешун Я. С. Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп. *Політичне життя*. 2017. № 3. С. 79–83.

572. Теоретичні засади науково-дослідницької діяльності суб’єктів освітнього процесу університетів : практичний посібник / авторський колектив : В. Майборода, О. Ярошенко, Я. Скиба ; за ред. О.Ярошенко. Київ : Інститут вищої освіти НАПН України, 2015. 174 с.

573. Терещук О. В. Адміністративна відповідальність за корупційні правопорушення. Одеса, 2000. 177 с.

574. Тимчишин-Чемерис Ю. В., Цьона Г. Ю. Вплив еволюційних процесів на форми грошей. *Міжнародний науковий журнал Інтернаука*. 2017. № 1 (2). С. 132–138. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2017_1(2)__28 (дата звернення: 20.09.2020).

575. Титко А. В. Фаворитизм, непотизм, кронізм, клієнтелізм як форми конфлікту інтересів: quid pro quo. *Форум права*. 2019. № 2. С. 80–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index (дата звернення: 20.09.2020).

576. Титко А. Ключові вимоги щодо одержання подарунків в антикорупційній сфері. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2019. № 8. С. 155–160.

577. Тіньков А. Роль громадських організацій у протидії політичній корупції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2010. № 3. С. 199–206.

578. Ткаченко Є. В. Основні характеристики політичних посад в органах публічної влади. *Форум права*. 2016. № 2. С. 296–303.

579. Токар-Остапенко О. В. Урегулювання конфлікту інтересів на державній службі: можливості застосування європейського досвіду в Україні : аналіт. Доповідь. Київ : НІСД, 2013. 48 с.

580. Толкачова І. А., Казюта Д. А. Захист викривачів корупції: українські реалії та міжнародний досвід. *Часопис Київського університету права.* 2019. № 1. С. 287–291.

581. Томкина А. Принцип гласности процедуры принятия правовых актов Кабинета Министров Украины. *Право Украины*. 2014. № 9. С. 28–31

582. Топ-корупціонери: вироки за 2015–2017 роки. *Наші гроші* : вебсайт. URL: http://nashigroshi.org/2017/12/29/top-koruptsionery-vyroky-za-2015-2017-roky/ (дата звернення: 20.09.2020).

583. Топчій В. В., Шкелебей В. А., Супрун Т. М. Публічно-правова протидія корупції: навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Нілан-ЛТД», 2016. 208 с.

584. Трепак В. М. Корупція в українській освіті як пріоритетний об'єкт протидії. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 4. С. 111– 116.

585. Трепак В. М. Особливості дефініції поняття «корупція». *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ.* 2015. № 4. С. 181–196.

586. Трепак В. М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 193–201.

587. Третьяков Д. А. Аналіз відповідності злочинів, вказаних у примітці до ст. 45 Кримінального кодексу України, поняттю корупційного правопорушення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. № 3. С. 150–153.

588. Трубицына Ю. Ю. Международные аспекты противодействия коррупции в спорте. *Вестник Московского университета МВД России*. 2016. № 7. С. 115–118.

589. Туляков В. О. Порівняльний метод у науці кримінального права. *Вісник асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 29–40.

590. Тютюгін В. І., Косінова К. С. Поняття та ознаки корупційних злочинів. *Вісник Асоціації кримінального права України : електрон. наук. вид.* 2015. Вип. 1 (4). С. 388–396. URL: http://nauka.nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/07/4_26.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

591. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червн. 2014. *Офіційний вісник України.* 2014. № 75. Ст. 2125.

592. Угода між Урядом України та Європейською Комісією про фінансування заходу «Антикорупційна ініціатива ЄС в Україні – фаза ІІ» від 8 лип. 2019. *Офіційний вісник України.* 2019. № 72. Ст. 2561.

593. Уголовный кодекс Киргиской республіки от 2 февраля 2017 года № 19. URL: http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111527 (дата обращения: 20.09.2020).

594. Украина подписала Конвенцию Совета Европы против манипуляции спортивными соревнованиями. *Інтерфакс Україна* : вебсайт. URL: https://interfax.com.ua/news/sport/313159.html (дата звернення: 27.11.2020).

595. Успішна судова реформа неможлива без залучення всіх стейкхолдерів, – політики та експерти. *Реанімаційний пакет реформ* : вебсайт. URL: https://rpr.org.ua/news/uspishna-sudova-reforma-nemozhlyva-bez-zaluchennia-suddiv-polityky-ta-eksperty/ (дата звернення: 10.02.2021).

596. У студентських гуртожитках наживаються на студентах і переселенцях із зони АТО. *ТСН :* вебсайт. URL: https://tsn.ua/groshi/u-studentskih-gurtozhitkah-nazhivayutsya-na-studentah-i-pereselencyah-z-zoni-ato-366796.html (дата звернення: 28.02.2021).

597. Уткина Е. Ю., Богунова Г. В. Понятие и признаки преступления. *Ученые заметки ТОГУ.* 2014. Т. 5. № 4, С. 148–154. С. 505–509.

598. Ухвала Європейського суду з прав людини щодо прийнятності Заяви № 65518/01 «Салов проти України» (Salov V. Ukraine) від 27 квітня 2004 року. URL: http://old.minjust.gov.ua/3171 (дата звернення: 20.03.2021).

599. Федоров С. Принцип законності державного фінансового контролю: зміна парадигми. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 148–154.

600. Фесенко Є. В. Проблема класифікації кримінальних правопорушень. *Часопис національного університету «Острозька академія». Серія «Право».* 2013. № 2 (8). URL: https://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13fevkkp.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

601. Фещенко Н. П. К вопросу о строгости наказания за коррупционные преступления, вызывающие широкий общественный резонанс и рост социальной напряженности. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета.* 2014. № 7. С. 65–70.

602. Фиалковская И.Д. Коррупция: понятие, признаки, виды. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2018, № 1. С. 137–142.

603. Философия и методология науки : учебно-методическое пособие / Мар. гос. ун-т ; авт.-сост. Ю. С. Обидина. Йошкар-Ола, 2017. 238 с.

604. Філь І. М. Надання медичної допомоги та виконання професійних обов'язків: проблеми співвідношення (у контексті аналізу ст. 140 КК України). *Часопис Київського ун-ту права*. 2009. № 4. С. 325–329.

605. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора.* 2016. № 17. С. 9–13

606. Фоміна М. В., Кузьменко В. В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин. *Економічний вісник університету*. 2013. Вип. 21 (1). С. 182–186.

607. Фонарюк О. Ю. Протиправна поведінка людини: філософсько-правовий вимір : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.12 – філософія права / Міністерство внутрішніх справ України, Львівський державний університет внутрішніх справ. Львів, 2017. 204 с.

608. Хабова Т. В. Адміністративно-процесуальні засади запобігання корупції в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Національний університет імені В. Н. Каразіна. Харків, 2017. 216 с.

609. Харитонов С. Визначення окремих ознак військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України.* 2018. № 1. С. 78–84.

610. Харланова Ю. В. Профессиональное выгорание педагогов: выявление и профилактика. *Психологическое обеспечение безопасности образовательной среды школы в условиях внедрения новых образовательных и профессиональных стандартов*. 2015. № 3. С. 94–98.

611. Харлов О. О. Кримінально-правова характеристика злочинів у сфері службової діяльності. *Міжнародний юридичний вісник : збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України.* 2016. Вип. 2. С. 163–168.

612. Хоменко В. П. Кримінальна відповідальність за нецільове використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів із бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2016. № 1. С. 120–132.

613. Хамходера О. П., Снісарчук Т. М. Право викривача на винагороду: зміст, критерії, порядок реалізації. *Юридичний електронний науковий журнал.* 2020. № 1. С. 183–190. URL: http:/www.lsej.org.ua/1_2020/46.pdf (дата звернення: 21.01.2021).

614. Хойя Р. Спортивный менеджмент. Принципы и применение. Москва : Рид Медиа, 2013. 352 с.

615. Хромова Е. И. Коррупция как социально-правовой феномен. *Вопросы экономики и права*. 2011. № 5. С. 22–27.

616. Цабека К. Є. Адміністративно-правові засади відповідальності за правопорушення, необхідні з корупцією : дис. ... д-ра філософії : 081. Суми, 2020. 257 с.

617. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. Київ : Видавничий дім «Слово», 2004. 240 с.

618. Цивільний кодекс України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV; ред. станом на 16 сер. 2020 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР).* 2003. № 40–44. Ст. 356.

619. Цирин А. М., Трунцевский Ю. В., Севальнев В. В. Роль Группы государств против коррупции (GRECO) в имплементации международных антикоррупционных стандартов в национальное право стран-участников. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2018. № 1 (41). С. 208–215.

620. Цырендоржиева Д. Ш., Лугавцов К. В. Социально-философское осмысление феномена коррупции в трудах Платона и Аристотеля. *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики. Грамота*. 2017. № 10(84) : в 2 ч. Ч. 2. С. 191–193.

621. Цитряк В. Я. Корупція та хабарництво: проблеми визначення та співвідношення понять. *Актуальні проблеми держави і права:* збірник наукових праць. 2009. № 47. С. 96–102.

622. Цитряк В. Я. Підкуп у сфері службової діяльності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Одеса, 2014. 20 с.

623. Черкасова А. Аналіз технологій відбору до митної служби України та шляхів їх вдосконалення. *Державне управління та місцеве самоврядування:* зб. наук. пр. Нац. акад. державне управління при Президентові України. 2010. Вип. 4 (7). С. 201–210.

624. Черемисина Н. В. Статистическое измерение теневой экономики: региональный аспект: автореф. дис. … док. економ. наук: 08.00.012. Тамбов, 2007. 40 с.

625. Чернышова В. О. Средства массовой информации и коррупция. URL: http://www.law.edu.ru/doc/document.asp?docID=1224809 (дата обращения: 21.01.2021).

626. Чернишова Т. О., Немченко Т. А. Деякі аспекти корпоративної культури організації. *Наукові праці КНТУ. Економічні науки*. 2010. Вип. 17. С. 26–37.

627. Чинники і тренди економічного зростання в Україні : колективна монографія / за ред. д-ра екон. наук М. І. Скрипниченка; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2018. 386 с.

628. Чому НАБУ і САП настільки малоефекивні. *112 UA* : вебсайт. URL: https://ua.112.ua/statji/zahruzly-v-skandalakh-chomu-robota-antykoruptsiin ykh-orhaniv-neefektyvna-526338.html (дата звернення 19.01.2021).

629. Чорна В. Г., Олефіренко Ю. М. Правовий статус громадських об’єднань. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 4. С. 247–249.

630. Чумаченко Д. С. Корупція як соціальне явище у вимірі соціологічного аналізу. *Грані.* 2018. Т. 21, № 2. С. 37–43.

631. Шаблистий В. В. Суспільна небезпека (небезпечність) у кримінальному праві в епоху постмодерну. *Вісник Кримінологічної асоціації України.* 2015. № 3. С. 112–124. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkauk_2015_3_12 (дата звернення: 26.10.2020).

632. Шакун В. І. Концептуальні засади розвитку кримінологічної науки в Україні. *Вісник асоціації кримінального права України.* 2013. № 1. С. 366–376.

633. Шатрова С. О. Способи врегулювання конфлікту інтересів у діяльності органів внутрішніх справ: питання сьогодення. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 6, Том 2. С. 148–150.

634. Шевченко О. В. Основні принципи протидії корупції. *Вісник Вищої ради юстиції.* 2011. № 1 (5). С. 129–133.

635. Шекультиров Б. И. Коррупция в России как угроза государственной и национальной безопасности. URL: http://cyberleninka.ru/article/n/korruptsiya-v-rossii-kak (дата обращения: 26.10.2020).

636. Шемякін О.В. Протидія і запобігання корупційним злочинам у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 44 с.

637. Шинкаренко Н. В. Національне антикорупційне бюро України як суб'єкт запобігання корупції. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 2. С. 74–77.

638. Шинкаренко Н. В. Причини виникнення корупції в органах Національної поліції України. *Право і безпека.* 2016. № 3. С. 104–107.

639. Шмарін І. О. Підкуп у сфері службової діяльності: кримінологічне дослідження : автореф. дис. … канд. юрид. наук: 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право». Дніпро, 2017. 16 с.

640. Шостко О. Ю. Стан і тенденції виявлення кримінальних корупційних правопорушень в Україні. *Проблеми законності*. 2018. Вип. 141. С. 175–184.

641. Шостко О. Ю. Типологія осіб, які вчиняють корупційні злочини. *Транскордонна співпраця: проблеми та шляхи їх вирішення* : матеріали II Регіон. круглого столу (м. Одеса, 28–29 верес. 2017 р.). Київ, 2017. С. 203–205.

642. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования. Москва, 1964. 48 с.

643. Щетинін А. І. Гроші та кредит: підручник. Вид. 4-те. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 440 с.

644. Щодо запобігання і протидії корупції : лист Міністерства юстиції України від 22 лют. 2013 р. № 1332-0-26-13/11. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v13_1323-13 (дата звернення: 26.10.2020).

645. Щодо застосування окремих положень закону Закону України «Про запобігання корупції» стосовно запобігання та врегулювання конфлікту інтересів, дотримання обмежень щодо запобігання корупції : методичні вказівки Національного агенства з питань запобігання корупції. URL: https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/11/K.I.-19.11.2020-1.pdf (дата звернення: 22.01.2021).

646. Щодо правового статусу викривача: роз'ясненні Національного агенства з питань запобігання корупції № 5 від 23 черв. 2020 р. URL: https://nazk.gov.ua/uk/documents/shhodo-pravovogo-statusu-vykryvacha/ (дата звернення: 21.01.2021).

647. Щодо притягнення до адміністративної відповідальності за окремі правопорушення, пов'язані з корупцією : лист Вищого спеціалізованого суду з розгляду цивільних і кримінальних справ, № 223-943/0/4-17 від 22 травн. 2017 р. URL: http://zib.com.ua/files/Golovam_apeliacijnih_sudiv_vid_2205_2017.pdf (дата звернення: 26.10.2020).

648. Щукин С. Ю. Проблема коррупции в правоохранительных органах (сравнительный анализ). URL: http://kuzovatovo.ulregion.ru/korurt/2192/11344.html (дата обращения: 12.02.2021).

649. Юридична енциклопедія : в 6 т. / ред. кол: Ю. С. Шемшученко. Київ : «Укр. энцикл.», 1998. Т. 1. 672 с.

650. Юсова К., Акімова О. Корупційні прояви у системі публічних закупівель та їх класифікація. *Підприємництво та інновації*. 2020. № 11-1. С. 37–42.

651. Юхачев С. П. Коррупция в системе образования: типология и последствия. *Социально-экономические явления и процессы*. 2008. № 3. С. 110–113.

652. Юхно О. О. Визначення, понятійний апарат та сутність запобігання злочиннності в Україні. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 163–172.

653. Явич Л. С. Право развитого социалистического общества: сущность и принципы. Москва : Юрид. лит., 1978. 223 с.

654. Якымюк Б. М. Влияние организаций гражданского общества на борьбу с коррупцией в Украине. *Инвестиции: практика та опыт*. 2013. № 18. С. 161–164.

655. Які органи в України боряться з корупцією? *Made for minds* : вебсайт. URL: https://www.dw.com/uk/%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B0/s-9874 (дата звернення: 19.01.2021).

656. Яковенко С. Б. Сутність корупції та її класифікація. *Держава і регіони. Серія: Державне управління.* 2017. № 1 (57). С. 109–114.

657. Як працює Державне підприємство «Медичні закупівлі України». *Міністерство охорони здоровя України* : вебсайт. URL: https://moz.gov.ua/article/news/jak-pracjue-derzhavne-pidpriemstvo-medichni-zakupivli-ukraini (дата звернення: 23.01.2021).

658. Якимюк Б. М. Вплив громадських організацій на протидію корупції в України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2013. № 18. С. 161–164.

659. Ярошенко О. Д. Кримінальна відповідальність за пропозицію та надання неправомірної вигоди службовій особі (ст. 369 КК України) : дис. канд. … юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2014. 267 с.

660. Ясінь І. М. Кримінально-правова кваліфікація незаконного збагачення за законодавством України : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08. Львів, 2017. 20 с.

661. Allard Fredrika. Sweden – Global bribery offenses guide. *DLA Piper*: вебсайт. URL: https://www.dlapiper.com/en/us/insights/publications/2019/09/bribery-offensesguide/sweden/ (data of appeal: 27.12.2020).

662. Anirban G., Sudarshan I. Corruption Breeds Corruption. *Studies in Microeconomics*. 2014. Vol. 2(1). P. 121–132.

663. Anti-Doping Convention ETS No. 135 on 01 March 1990. URL: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/135 (data of appeal: 20.02.2021).

664. Arnsperge J. German Anti-Bribery and Anti-Corruption Law – An Introduction. *The anticorruption blog* : website. URL: http://www.anticorruptionblog.com/germany/german-anti-bribery-and-anti-corruption-law-an-introduction/ (data of appeal: 28.12.2020).

665. Arvidsson I., Leo U., Larsson A., Håkansson C., Persson R. & Björk J. Burnout among school teachers: quantitative and qualitative results from a follow-up study in southern Sweden. *BMC Public Health*. 2019. Volume 19. URL: https://bmcpublichealth.biomedcentral.com/articles/10.1186/s12889-019-6972-1 (data of appeal: 29.01.2021).

666. Basic Principles on the Independence of the Judiciary adopted by the Seventh United Nations Congress on the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders held at Milan from 26 August to 6 September 1985 and endorsed by General Assembly resolutions 40/32 of 29 November 1985 and 40/146 of 13 December 1985. URL: https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/independencejudiciary.aspx (data of appeal: 09.02.2021).

667. Beglytsia V. P., Tsyplitska O. O. Corruption and economic development: the role of state. *Науковий вісник Полісся.* 2018. № 1 (13). Ч. 1. С. 135–141.

668. Bondarenko O. Criminal Legal Characteristics of Corruption Criminal Offenses in the Field of Economic Activity. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 44. С. 117–119.

669. Bondarenko O. S., Reznik O. M., Dumchikov M. O., Horobets N. S. Features of criminal liability of a medical professional for failure to perform or improper performance of their professional duties in Ukraine. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. Vol. 73 (11). P. 2549–2554.

670. Bondarenko O., Reznik O., Yevgen G., Andriichenko N., Stohova, O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 407–416.

671. Borisov A., Goldman E., Gupta N. The corporate value of (corrupt) lobbying. *The Review of Financial Studies*. 2016, vol. 29, no. 4. P. 1039–1071.

672. Brunetti Aymo, Weder Beatrice. A free press is bad news for corruption. *Journal of Public Economics*. 2003. Vol. 87, Issues 7–8. P. 1801–1827.

673. Buletsa S., Drozd O., Yunin O., Mohilevskyi L. Medical error: civil and legal aspect. *Georgian medical news*. 2018. № 3. P. 156–161.

674. Burbyka M. M., Klochko A. N., Reznik O. N. Coordinating activity of the prosecutor's office in the sphere of criminality prevention of Ukraine. *International Journal of Environmental and Science Education*. 2016. Vol. 11 (18). P. 1931–1941.

675. Canestraro A. International cooperation on money laundering: the importance of direct assistance, international treaties and prevention mechanisms. *Revista Brasileira de direito processual penal*. 2019. № 2. P. 623–658.

676. Canada Corruption Report. *Risk and compliance* : website. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/canada/ (data of appeal: 27.12.2020).

677. Chankseliani M. Punishment and other penal measures. *European Scientific Journal.* 2012. № 2. P. 98–108.

678. China: Bribery & Corruption. *Legal 500* вебсайт. URL: https://www.legal500.com/guides/chapter/china-bribery-corruption/ (data of appeal: 20.12.2020).

679. Civil Law Convention on Corruption on 4 November 1999; European Treaty Series № 174. URL: https://rm.coe.int/168007f3f6 (data of appeal: 20.09.2020).

680. Code of Conduct, Values and Ethics of Canada on April 2 2012. URL: http://www.oas.org/juridico/PDFs/mesicic5_can_ann12.pdf (data of appeal: 20.09.2020).

681. Code of Ethics for Civil Servants in Slovakia. Act No. 312/2002 URL: http://europam.eu/data/mechanisms/COI/COI%20Laws/Slovakia/Slovakia_Code%20of%20Ethics%20for%20Civil%20Servants_2002.pdf (data of appeal: 20.09.2020).

682. Code of ethics for government service of USA on July 11 1958. URL: https://www.law.cornell.edu/cfr/text/21/19.6 (data of appeal:28.11.2020).

683. Collao L. R. Delimitación del concepto penal de corrupción. *Revista de Derecho de la Pontificia Universidad Católica de Valparaíso*. 2004. № 25. P. 339–359.

684. Constitution of the Kingdom of Denmark on 28 May 1953. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Denmark_1953.pdf (data of appeal: 28.01.2021).

685. Constitutional Law of Georgia No 3710 of 15 October 2010 – LHG I, № 62, 5.11.2010, Art. 379.

686. Constitution of the Republic of Armenia 5 of July, 1995. URL: http://www.concourt.am/armenian/legal_resources/world_constitutions/constit/armenia/armeni-e-old.htm (data of appeal: 28.01.2021).

687. Constitution of the Republic of Poland on 2nd April 1997. URL: https://www.legislationline.org/documents/id/4429 (дата звернення: 28.01.2021).

688. Council of Europe Convention Against the Suppression of Sporting Competitions on 18 September 2014. URL:

https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/215 (data of appeal: 27.11.2020).

689. Council of Europe Convention on an Integrated Safety, Security and Service Approach at Football Matches and Other Sports Events No. 218 on 3 July 2016. URL: https://www.coe.int/ru/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/0900001680666d0b (data of appeal: 18.01.2021).

690. Criminal Code of Spain on November 23, 1995. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6443/file/Spain_CC_am2013_en.pdf (data of appeal: 29.04.2021).

691. Criminal Code of the United States of America June 25, 1948, ch. 645, § 1, 62 Stat. 683. URL: https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18 (data of appeal: 29.11.2020).

692. Criminal Law Convention on Corruption on 27 January 1999. URL: https://rm.coe.int/168007f3f5 (data of appeal: 26.10.2020).

693. Detotto C. Otranto E. Cycles in crime and economy leading, lagging and coincident behaviors. *Journal of Quantitative Criminology*. 2011. Vol. 28, Issue. 2. P. 295–317.

694. Directive 2001/83 / Ec Of The European Parliament And The Council of 6 November 2001 on the Community Code of Laws on Medicines for Human Use, as amended as of 25 October 2012. URL: https://www.dec.gov.ua/materials/direktiva-2001-83-es-evropejskogo-parlamenta-i-soveta-es-ot-6-noyabrya-2001-g-o-svode-zakonov-soobshhestva-v-otnoshenii-lekarstvennyh-sredstv-dlya-cheloveka-s-izmeneniyamipo-sostoyaniyu-na-25-oktyabr/ (data of appeal: 10.02.2021).

695. Domestic and External Financing for Education. *Globalpartnership*: website. URL: https://www.globalpartnership.org/docs/reports/results-2014-15/Chapter%203%20%20Domestic%20and%20External%20Financing%20for%20Education.pdf (data of appeal: 21.01.2021).

696. Duggan M., St. D. Levitt. Winning isn´t everything: Corruption in Sumo wrestling. *American Economic Review*. 2001. № 92. P. 1594–1605.

697. Empirical Study of Anti-Corruption Policies and Practicesin Nordic Countries. *Delna (TI Latvia):* website. URL: https://delna.lv/wp-content/uploads/2016/11/delna_corruption-1.pdf (data of appeal: 29.10.2020).

698. Eric Lasry, Sara Koski and Clotilde GuyotRechard (Baker McKenzie France). Anti-Corruption in France. URL: https://globalcompliancenews.com /anticorruption/handbook/anti-corruption-in-france/ (data of appeal: 14.01.2021).

699. Erwin A. What is the essence of education? *QUORA*. 2017. URL: https://www.quora.com/What-is-the-essence-of-education (data of appeal: 29.01.2021).

700. European Convention on Human Rights: as of 02.10.2013. URL: https://www.echr.coe.int/documents/convention_eng.pdf (data of appeal: 26.10.2020).

701. Ferreirra L. V. Morisoni C. F. The implementation of international anti-corruption law in business: legal control of corruption directed to transnational corporations. *Austral: Brazilian Journal of Strategy and International Relations*. 2013. Vol. 2. № 3. P. 241–260.

702. Fighting Corruption in Education. *ETICO* : website. URL: https://en.unesco.org/news/etico-fighting-corruption-education (data of appeal: 16.03.2021).

703. Fighting Corruption in South Africa: The Role of Civil of Society. *SANGONET* : website. URL: http://www.ngopulse.org/about (data of appeal: 21.01.2021).

704. Finland's Successful Experience in the Fight Against Corruption. *ENVÍO MAGAZINE :* website. URL: https://www.envio.org.ni/articulo/3255 (data of appeal: 26.12.2020).

705. Finland Corruption Report. *Risk and compliance* : website. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/finland/ (data of appeal: 27.12.2020).

706. Friedrich Carl J. Corruption Concepts in Historical Perspective. Third Edition. New York: Routledge, 2017. 850 p.

707. German Criminal Code. Gesetzes vom 19. Juni 2019. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/ (data of appeal: 28.12.2020).

708. Germany: Bribery & Corruption. *Legal 500*: вебсайт. URL: https://www.legal500.com/guides/chapter/germany-bribery-corruption/ (data of appeal: 27.12.2020).

709. Gloppen Siri. Courts, corruption and judicial independence. URL: https://www.cmi.no/publications/file/5091-courts-corruption-and-judicial-independence.pdf (data of appeal: 09.02.2021).

710. Gole Juliet S. The Role of Civil Society in Containing Corruption at the Municipal Level. Proceedings from the Regional Conferenceof Transparency International Representatives on April 29–30, 1999, Bratislava, Slovakia. URL: https://www.ucl.ac.uk/dpu-projects/drivers_urb_change/urb_governance/pdf_trans_corrupt/TI_Gole_1999_CivilSociety_and_Corruption.pdf (data of appeal: 22.01.2021).

711. Gutorova N., Soloviov O., Olejnik D. Improper healthcare marketing: German and Ukrainian experience in prevention. *Wiad Lek*. 2019. № 72 (12 cz 2). P. 2404–2409.

712. Harold. J., Eckstein M. A. Fraud and Education: The worm in the apple. Lanham (Maryland): Towman and Littlefield Publishers, 2001. 221 p.

713. Harstand B., Svensson J. Bribes, lobbying, and development. *American Political Science Review*. 2011. Vol. 105, No. 1. P. 46–63

714. Haynes G. Representation in States Legislations. Iv. The Western States. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*. 1900. Vol. 16, № 67. P. 79–90.

715. Heidenheimer Arnold J. *What is the Problem About Corruption «*In *Political Corruption: A Handbook».* Transaction Books. 1989. 567 p.

716. Heinz-Jürgen Ipfling. Education. URL: hhttps://www.britannica.com/topic/education (data of appeal: 20.02.2021).

717. Italy: Bribery & Corruption. Legal 500: website. URL: https://www.legal500.com/guides/chapter/italy-bribery-corruption/ (data of appeal: 30.11.2020).

718. Italy's New Anti-corruption Law. *Global Compliance News*: вебсайт. URL: https://globalcompliancenews.com/italys-new-anti-corruption-law-20190228/ (data of appeal: 30.11.2020).

719. Jakubiak Mirończuk A. Lobbying in a democratic state of law – between meaning and Judgment. *Persona y Derecho*. 2015. Vol. 1, No. 72. P. 149–168.

720. Jaskiewicz P. Is Nepotism Good or Bad? Types of Nepotism and Implications for Knowledge Management. URL: http://fbr.sagepub.com/content /early/2013/01/23/0894486512470841.abstr (data of appeal: 19.09.2020).

721. Japan Corruption Report. *Risk and compliance*: website. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/japan/ (data of appeal: 27.12.2020).

722. Jon S. T. Quah. Combating corruption in Singapore: a comparative analysis of two scandals. *Public Administration and Policy: An Asia-Pacific Journal*. 2020. June. P. 87–99.

723. Kalenborn Christine, Lessmann Christian. The impact of democracy and press freedom on corruption: Conditionality matters. Conditionality matters, CESifo Working Paper, No. 3917. URL: https://www.econstor.eu /bitstream/10419/64841/1/726449741.pdf (data of appeal: 10.03.2021).

724. Kihl L. A., Skinner J., Engelberg T. Corruption in sport: understanding the complexity of corruption. *European Sport Management Quarterly*. 2017. № 17. P. 1–5.

725. Kirya Monica. Education sector corruption: How to assess it and ways to address it. UK. Creative Commons Attribution-NonCommercial- NoDerivatives 4.0 International licence. URL: https://www.u4.no/publications/education-sector-corruption-how-to-assess-it-and-ways-to-address-it.pdf (data of appeal: 07.02.2021).

726. Klöcker M. Denmark – Global bribery offenses guide. *DLA PIPER*. 2019. URL: https://www.dlapiper.com/en/us/insights/publications/2019/09/bribery-offenses-guide/denmark (data of appeal: 27.12.2020).

727. Kopotun Igor M., Herasymenko Larysa V., Tykhonova Olena V., Leonenko Maksym I., Shurupova Kateryna V. Public control and counteraction to corruption offences by means of social communications and networks. *Revista San Gregorio*. 2020. № 42. SPECIAL EDITION (20-31). URL: http://201.159.222.49/index.php/REVISTASANGREGORIO/article/view/1539/3-IGOR (data of appeal: 12.01.2021).

728. Kulish A., Andriichenko N., Reznik O. A step forward in the minimization of political corruption in financial support of political parties: The experience of Ukraine and Lithuania. *Baltic Journal of Law and Politics*. 2018. № 11 (1). P. 108–130.

729. Kulish A., Chumak V., Chernysh R., Khan O., Havrik, R. Measures to combat smuggling and corruption in the customs clearance of commercial goods in Ukraine. 2020. *Amazonia Investiga*. *9* (30). P. 99–110.

730. Kulish A. N., Harust Yu. V.,. Reznik O. N, Utkina M. S. Implementation and Administrative Framework of the Inclusive Education in the Context of the European Integration Process. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2016. Vol. VII. Issue 6 (20). P. 1405–1417.

731. Kwok Man-wai T. Successful Anti-corruption Strategy & International Good Practices. In T. Sakuma, 149 International training course “Securing protection and cooperation on witnesses and whistle-blowers”. United Nations Asia and Far East Institute for the Prevention of Crime and the Treatment of Offenders. Tokyo, Japan. 2012. March. P. 113–122.

732. Linjing Wang. Punishment of Public Corruption in China and the United States. West Lafayette, Indiana : ProQuest LLC, 2018. 150 p.

733. Lin Zhu. Punishing Corrupt Officials in China. *Cambridge University Press*. 2015. Vol. 223. P. 595–617.

734. Lovells H. Anti-corruption and bribery penalties in the USA. *Lexology*. URL: https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=fba6bd7a-7f29-4da4-af9a-43d3a3065c38 (data of appeal: 27.12.2020).

735. Maennig Wolfgang. Corruption in International Sports and Sport Management: Forms, Tendencies, Extent and Countermeasures. *European Sport Management Quarterly*. 2006. № 5 (2). P. 187–225.

736. Milyo J. Corporate influence and political corruption. *The Independent Reviews*. 2014. Vol. 19, № 1. P. 19–36.

737. Muhammed Ali. The Singapore Experience. Paper presented at the Seminar on International Experiences in Good Governance and Fighting Corruption in Bangkok, Thailand. 2000. 17 February. URL: https://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/04/ali.pdf (data of appeal: 27.12.2020).

738. Nestertsova-Sobakar O., Prymachenko V., Liudvik V., Bereznyak V., Sydorova E. Legal Approaches to the Regulation of Cryptocurrency and Business Ethics of ICO in the European Union. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory* Issues. 2019. Vol. 22. Issue: 2S. URL: https://www.abacademies.org/articles/legal-approaches-to-the-regulation-of-cryptocurrency-and-business-ethics-of-ico-in-the-european-union-8447.html (data of appeal: 27.03.2021).

739. Norway Corruption Report. *Risk and compliance*: вебсайт. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/norway/ (data of appeal: 27.12.2020).

740. Numerato Dino. Sports journalists and corruption: between unintended and wilful blindness. *Centre for Crime and Justice Studies*. 2012. № 88. P. 32–33.

741. Ortynskyi V., Chornous Y., Pavliuk N. International cooperation in financial fraud investigation. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. Vol. 4, No. 4. P. 257–260.

742. Ovcharenko O. M. Problems of prevention of unlawful interference in the activity of the judicial bodies of Ukraine. *Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2013. Vol. 1 (72). P. 212–223.

743. Oyamada E. Anti-corruption measures the Japanese way: prevention matters. *Asian Education and Development Studies*. 2015. Vol. 4, No. 1. P. 24–50.

744. Oxford English Dictionary. Oxford : University Press, 2005. 1728 p

745. Packer H. Offenses against the State. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science.* 1962. Vol. 339, № 77. P. 85–88.

746. Penal Code of Denmark: Order No. 909 of September 27 2005 as amended by Act Nos. 1389 and 1400 of December 21, 2005. URL: https://www.legislationline.org/download/id/6372/file/Denmark_Criminal_Code_am 2005_en.pdf (data of appeal: 28.12.2020).

747. Penal Code of the People's Republic of China on July 1 1979; promulgated by Order No.83 of the President of the People's Republic of China on March 14 1997. URL: https://www.ilo.org/dyn/natlex/docs/ ELECTRONIC/5375/108071/F-78796243/CHN5375%20Eng3.pdf (data of appeal: 28.12.2020).

748. Polovinkin R. Y. The role of International organizations in the fighting with corruption: theoretical aspect. Law and public administration. 2019. № 2 P. 168–179.

749. Prudyvus Oleh, Koshchynets Viktor, Basai Oleksandr, Nestor Nataliia, Krakovska Anzhelika. The Independence of Judges as a Criterion for Assessing the Efficiency of Court Activities In the Conditions of the Reform of the Judicial System of Ukraine. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. Vol: 23 Issue: 4 URL: https://www.abacademies.org/articles/the-independence-of-judges-as-a-criterion-for-assessing-the-efficiency-of-court-activities-in-the-conditions-of-the-reform-of-the-9464.html (data of appeal: 10.02.2021).

750. Quintana R. Carino A., Quintana R. New anti-corruption provisions. CLIENT ALERT. URL: http://www.dlapipercentralcms.com/export/ system/centralcms/publications/files/2012/litigation-and-arbitration/New_anti-corruption_provisions.pdf (data of appeal: 28.12.2020).

751. Rangliste der Pressefreiheit 2020. *Reporter ohne Grenze: вебсайт.* URL: https://www.reporter-ohne-grenzen.de/fileadmin/Redaktion/Presse/

Downloads/Ranglisten/Rangliste_2020/Rangliste_der_Pressefreiheit_2020_-_Reporter_ohne_Grenzen.pdf. (data of appeal: 28.02.2021).

752. Recommendation CM/Rec (2010) 12 of the Committee of Ministers to member states on judges: independence, efficiency and responsibilities adopted by the Committee of Ministers on 17 November 2010 at the 1098th meeting of the Ministers' Deputies. URL: https://www.icj.org/wp-content/uploads/2014/06/CMRec201012E.pdf (data of appeal: 09.02.2021).

753. Recommendation No R (2000) 10n of the Committee of Ministers to Member states on codes of conduct for public officials on 11 May 2000. URL: https://rm.coe.int/16806cc1ec (data of appeal: 28.12.2020).

754. Recommendation N Rec (2003) 4 The Committee of Ministers of the Council of Europe to the Member States "On the general rules for combating corruption when financing political parties and election campaigns" on 8 April 2003. URL: https://rm.coe.int/16806cc1f1 (data of appeal: 29.12.2020).

755. Regulation On the practice of administrative courts' application of legislation on access to public information. High Administrative Court of Ukraine. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0010760-16 (data of appeal: 29.12.2020).

756. Reoch A., Hussain N. Today’s anti-bribery and corruption challenges in financial services. URL: https://assets.kpmg/content/dam/kpmg/uk/pdf/2018/08/todays-anti-bribery-and-corruption-challenges-in-financial-services.pdf (data of appeal: 29.12.2020).

757. Reznik O., Muzychuk O., Andriichenko N., Yakushchenko Y., Korzh S. Fight Against Doping: Experience of Ukraine and European States. *Amazonia Investiga.* 2020. № 9(27). P. 34–41.

758. Reznik O., Shendryk V., Zapototska O., Popovich E., Pochtovyi M. The Features of E-Declaration as an Effective Tool to Prevent Corruption. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory*. 2019. Vol. 22, Special Issue 2S. URL: https://www.abacademies.org/articles/the-features-of-edeclaration-as-an-effective-tool-to-prevent-corruption-8187.html (data of appeal: 29.12.2020).

759. Rose-Ackerman, S. *Corruption: A Study in Political Economy.* New York : Academic Press, 1978. 258 p.

760. Salary professor – what does a professor earn in Germany? *Professor salary Germany*: website. URL : https://www.academics.com/guide/professor-salary-germany (data of appeal: 20.02.2021).

761. Sillen J. The concept of ‘internal judicial independence’ in the case law of the European Court of Human Rights. *European Constitution Law Review.* 2019. Vol. 15, Issue 1. DOI: https://doi.org/10.1017/S1574019619000014

762. Singapore Corruption Report. *Risk and compliance*: вебсайт. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/singapore/ (data of appeal: 27.12.2020).

763. Stessens G. The international fight against corruption. *Revue internationale de droit pénal*. 2001. Vol. 72. P. 891–937.

764. Sui B., Feng G., Chang, C. The pioneer evidence of contagious corruption. *Qual Quant*/ 2018. № 52. P. 945–968.

765. Tapp F. Teacher Burnout: Causes, Symptoms, and Prevention. *Professional development*. URL: https://www.wgu.edu/heyteach/article/teacher-burnout-causes-symptoms-and-prevention1711.html (data of appeal: 29.01.2021).

766. Teacher Average Salary in Germany 2020. *Salary and Cost of Living Comparison*: вебсайт. URL : http://www.salaryexplorer.com/salary-survey.php?loc=81&loctype=1&job=123&jobtype=3 (data of appeal: 20.02.2021).

767. The Foreign Corrupt Practices Act 19 may 1977. URL: http://www.justice.gov/ (data of appeal: 29.11.2020).

768. The Right to Health. *Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights* : вебсайт. URL: https://www.ohchr.org/documents/publications/factsheet31.pdf (data of appeal: 20.01.2021).

769. Transparency International Україна. URL: https://ti-ukraine.org/about/#missionhttps://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-11 (data of appeal: 22.01.2021).

770. Ukase P., Audu B. The role of civil society in the fight against corruption in nigeria's fourth republic: problems, prospects and the way forward. *European Scientific Journal*. 2015. vol.11. No. 2. P. 1857–7881

771. Universal Declaration of Human Rights on 10 December 1948. URL: https://www.un.org/en/udhrbook/pdf/udhr_booklet_en_web.pdf (data of appeal: 26.10.2020).

772. United States: Bribery & Corruption. *Legal 500:* website. URL: https://www.legal500.com/guides/chapter/united-states-bribery-corruption/ (data of appeal: 30.11.2020).

773. Urgent Opinionon the Reform Of The Constitutional Court Endorsed by the Venice Commission on 11 December 2020 at its 125 Plenary Sessio. URL: https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2020)039-e. (data of appeal: 13.12.2020).

774. USA Corruption Report. *Risk and compliance* : website. URL: https://www.ganintegrity.com/portal/country-profiles/usa (data of appeal: 27.12.2020).

775. Vincent Lim. An overview of singapore's anti-corruption strategy and the role of the cpib in fighting corruption. URL: https://www.unafei.or.jp/publications/pdf/RS_No104/No104_18_VE_Lim_1.pdf. (data of appeal: 27.11.2020).

776. Wawrosz P., Otahal T. Corruption and Competition: Toward Economic Theory of Corruption. In 17th International Conference on Current Trends in Public Sector Research. Brno : Masaryk University. Slapanice, Czech Republic. 2013, P. 174–190.

777. What Are The Penalties For UK Bribery Act Offences? *Delta net. International* : website. URL: https://www.delta-net.com/compliance/anti-bribery-corruption/faqs/what-are-the-penalties-for-uk-bribery-act-offences (data of appeal: 29.11.2020).

778. Yi Lin Seng, Andrew Martin. Anti-Corruption in Singapore. *Global compliance news:* website. URL: https://globalcompliancenews.com/anti-corruption/anti-corruption-in-singapore/ (data of appeal: 26.10.2020).

779. Zhernakov Mykhailo. It’s time to start treating Ukraine’s corrupt judiciary as a criminal syndicate. *Atlantic Council.* URL: https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/its-time-to-start-treating-ukraines-corrupt-judiciary-as-a-criminal-syndicate/ (data of appeal: 09.02.2021).

780. Ziyadin Sayabek, Malayev Khakimzhan, Fernández-Plazaola Igor , Ismail Gulim, Beyzhanova Anara. Digital Modernization of the System of Public Administration: Prerogatives and Barriers. *The 1st International Conference on Business Technology for a Sustainable Environmental System*. Chapter 5: Sustainable Cities and Communities. 24 March 2020. DOI: 10.1051/e3sconf/202015905003.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Бондаренко О. С. Концепція кримінально-правової протидії корупції : монографія. Суми : СумДУ, 2021. 472 с.

Статті в наукових фахових виданнях України:

2. Бондаренко О. С. Протиправний вплив на результати офіційних спортивних змагань: кримінально-правова характеристика. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 213–217.

3. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини: компаративіське дослідження. *Порівняльно-аналітичне право.* 2017. № 3. С. 180–183. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/3_2017.pdf (дата звернення 21.01.2021).

4. Пахомов В. В., Бондаренко О. С. До питання про відповідальність військових посадових осіб Збройних сил України, відряджених в інтересах оборони держави та її безпеки, за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2018. № 1. С. 184–186. *Особистий внесок здобувача: здійснення аналізу об'єктивних ознак за порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів.*

5. Бондаренко О. С. Детермінанти корупційного лобізму в Україні. *Правові горизонти.* 2018. № 10. С. 68–73.

6. Пахомов В. В., Бондаренко О. С., Думчиков М. О. Об'єктивні ознаки корупційних злочинів, які вчиняються приватним лікарем. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2019. № 5. С. 260–262. URL: *https://essuir.sumdu.*

edu.ua/bitstreamdownload/123456789/75021/1/Bondarenko_obectivny_oznaki_privatnii_likar.pdf (дата звернення: 21.01.2021). *Особистий внесок здобувача: дослідження об'єктивної сторони корупційних злочинів, що вчиняються приватним лікарем.*

7. Bondarenko O. Criminal Legal Characteristics of Corruption Criminal Offenses in the Field of Economic Activity. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2020. № 44. С. 117–119.

8. Рєзнік О. М., Бондаренко О. С. Визнання норми про декларування недостовірної інформації неконституційною як прояв дискредитації антикорупційної реформи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 330–333. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/85.pdf (дата звернення: 21.01.2021) *Особистий внесок здобувача: аналіз сутності та значення норми про декларування недостовірної інформації для проведення антикорупційної реформи.*

9. Бондаренко О. С. Кримінологічна характеристика службової особи як спеціального суб'єкта корупційних кримінальних правопорушень. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2020. № 2 (14). С. 303–315.

10. Bondarenko O. S. State of Implementation of Certain Greco's "Soft" Law" Documents in Ukraine. *Альманах міжнародного права.* 2020. № 24. С. 11–17.

11. Бондаренко О. С. Ретроспективний аналіз походження корупції як явища та ступінь впливу історичного аспекту на формування сучасного поняття «корупція». *Правові горизонти*. 2021. № 26 (39). С. 6–11.

12. Bondarenko O. S. The Essence of The Concept of "Corruption": Legal and Doctrinal Aspects. *Ірпінський юридичний часопис*. 2021. № 1 (5). С. 154–170.

13. Бондаренко О. С. Кримінальна обумовленість криміналізації невжиття заходів щодо протидії корупції. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України.* 2021. № 1. С. 27–32.

14. Бондаренко О. Стан реалізації окремих фундаментальних принципів протидії корупції в Україні. *Юридичний вісник.* 2021. № 1. С. 138–142.

15. Bondarenko O. S. Whistleblowers of corruption as subjects of anti-corruption activity. *Держава і регіони. Серія «Право».* 2021. № 1 (71). С. 121–125.

Статті в періодичних наукових виданнях, що індексуються БД Scopus та Web of Science:

16. Bondarenko O. S., Pakhomov V. V., Lukianenko Yu. V. Corrupt lobbying in Ukraine: essence, determinants and countermeasures. *Russian Journal of Criminology*. 2018. Vol. 12. No. 5. P. 738–747. DOI: 10.17150/2500-4255.2018.12(5). P. 738–747. (in Russian). *Особистий внесок здобувача: виділення основних причин існування корупційного лобізму та заходів, необхідних для протидії цьому явищу.*

17. Olha S. Bondarenko, Volodymyr V. Pakhomov, Sergey V. Saulyak, Mykhailo O. Dumchikov. Relevant issues off the criminal liability of the private doctors for corruption crimes. *Wiadomości Lekarskie*. 2019. Tom LXXII, No. 7. P. 1354–1358. *Особистий внесок здобувача: характеристика основних об'єктивних ознак корупційних кримінальних правопорушень, що вчиняються приватним лікарем*.

18. Bondarenko O. S., Malanchuk P. M., Dumchikov M. A. The role of community in fighting corruption in Ukraine. *Russian Journal of Criminology*. 2020. vol. 14. no. 4. P. 631–642. DOI: 10.17150/2500-4255.2020.14(4).631-642. (in Russian). *Особистий внесок здобувача: висвітлення основних напрямів залучення громадськості до протидії корупції.*

19. Bondarenko O., Reznik O., Yevgen G., Andriichenko N., Stohova O. Participation of Ukraine in International Cooperation against Corruption. *Amazonia Investiga*. 2020. № 9 (29). P. 407–416. *Особистий внесок здобувача: аналіз*

основних універсальних міжнародних нормативно-правових актів антикорупційного спрямування та їх ролі для протидії корупції в Україні.

20. Bondarenko O. S., Reznik O. M., Dumchikov M. O., Horobets N. S. Features of criminal liability of a medical professional for failure to perform or improper performance of their professional duties in Ukraine. *Wiadomosci lekarskie*. 2020. 73 (11). P. 2549–2554. *Особистий внесок здобувача: аналіз зв'язку латентності кримінальних правопорушень, що вчиняються лікарями з корупцією в медичній системі.*

21. Bondarenko O., Utkina M., Dumchikov M., Prokofieva-Yanchylenko D., & Yanishevska K. Review of the state anti-corruption institutions effectiveness in Ukraine. *Amazonia Investiga*. 2021. № *10* (38). P. 219–233. *https://doi.org/10.34069/AI/2021.38.02.22. Особистий внесок здобувача: охарактеризовано органи спеціальної компетенції у сфері протидії корупції.*

22. Oleg M. Reznik, Olha S. Bondarenko, Maryna S. Utkina, Nadiia S. Horobets. Corruptive Incomings Laundering in the Medical Sphere. *Wiadomości Lekarskie.* 2021. VOLUME LXXIV, ISSUE 5. P. 1250–1255. DOI: 10.36740/WLek202105138. *Особистий внесок здобувача: проаналізовано способи легалізації корупційних доходів у медичній сфері.*

23. Olha S. Bondarenko, Maryna S. Utkina, Mariia V. Kolesnikova. The role of mass media in preventing corruption. *Revista de Direito, Estado e Telecomunicacoes.* 2021. Vol. 13, No. 1. P. 70–93. DOI: https://doi.org/10.26512/lstr.v13i1.35433. *Особистий внесок здобувача: запропоновано нові напрями участі журналістів у протидії корупції.*

Статті в зарубіжних періодичних наукових виданнях юридичного напряму:

24. Bondarenko O. Legal content of a present as an item of violations of statutory on receiving presents. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2017. № 1. P. 27–31.

25. Пахомов В. В., Бондаренко О. С., Шапіро В. С. Принципи антикорупційної діяльності в Україні. *Eurasian academic research journal*. 2018. № 4. С. 40–45. *Особистий внесок здобувача: виділення та аналіз основних спеціальних принципів антикорупційної діяльності.*

26. Bondarenko O., Pakhomov V., Dumchikov M., Types of corruption depending on the form of expression of corruption relations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2020. № 2. P. 7–12. *Особистий внесок здобувача: визначено підстави для класифікації корупції.*

Тези наукових доповідей:

27. Бондаренко О. С. Понятійний апарат об'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 369-3 КК України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 груд. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 126–128.

28. Бондаренко О. С. Міжнародні договори України у сфері запобігання і протидії корупції як джерела національного права. *Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції* : збірник тез Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Суми, 17 лютого 2017 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 21–24.

29. Бондаренко О. С. Щодо перспективи визнання недостовірної інформації предметом злочину, передбаченого статтею 366-1 Кримінального кодексу України. *Кримінально-правові та кримінологічні засади протидії корупції в Україні* : зб. тез. доп. V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2017 р.). Харків : ХНУВС, 2017. С. 32–33.

30. Бондаренко О. С. Понятійний апарат санкції кваліфікованого складу порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків. *Сучасні проблеми правової системи та державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 24–25 берез.

2017 р.). Запоріжжя : Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 62–64.

31. Бондаренко О. С. Вплив помилки у предметі корупційних злочинів на кримінально-правову кваліфікацію. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 18–19 трав. 2017 р.) Суми : Сумський державний університет. 2017. Ч. 2. С. 252–254.

32. Бондаренко О. С. До питання про підстави відмежування понять «неправомірна вигода» та «подарунок». *Innovative research of legal regulation of public administration* : materials of International Sciatic Conference. (Lublin, 16–17 June 2017). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2017. P. 91–93.

33. Бондаренко О. С. Правовий захист журналістів як суб'єктів запобігання корупції. *Актуальні питання протидії злочинності в сучасних умовах: вітчизняний та зарубіжний досвід* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 15 бер. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ. 2018. С. 139–145.

34. Бондаренко О. С. Історичний аспект розвитку антикорупційного законодавства України (XIX – XXI століття). *Modern jurisprudence of European Union* : materials of International Sciatic Conference. (Lublin, 17 April, 2018). Lublin : Fundacja instytut spraw administracji publicznej, 2018. P. 91–93.

35. Бондаренко О. С. Військові посадові особи Збройних сил України, відрядженні в інтересах оборони держави та її безпеки, як суб'єкти порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25–26 квіт. 2018 р.). Суми : Сумський національний аграрний університет, 2018. С. 130–133.

36. Бондаренко О. С. Конституція України як джерело антикорупційного права. *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали Між. наук.-практ. конф. для студентів та молодих

вчених. (м. Суми, 18 травн. 2018 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. С. 209–221.

37. Бондаренко О. С. Спеціальні принципи антикорупційної діяльності в Україні. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25 квіт. 2019 р.). Суми : Сумський національний аграрний університет, 2019. С. 10–12.

38. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини у держава Скандинавської правової системи (Данія та Швеція). *Реалії та перспективи розбудови правової держави в Україні та світі* : матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів та молодих вчених. (м. Суми, 17 травн. 2019 р.). Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2019. С. 215–217.

39. Бондаренко О. С. До питання про політичні детермінанти корупційного лобізму в Україні. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23–24 трав. 2019 р.). Суми : Сумський державний університет. 2019. Ч. 2. С. 208–211.

40. Бондаренко О. С. Загальні принципи антикорупційної діяльності в Україні: *Травневі правові читання* : матеріали Міжвузівської наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (м. Черкаси, 7 травн. 2019 р.). Черкаси: Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2019. С. 108–111.

41. Бондаренко О. С. Покарання за корупційні злочини в Великобританії та Федеративній Республіці Німеччина. *Die wichtigsten Vektoren für die Entwicklung der Wissenschaft im Jahr 2020* : der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΌГОΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen (Konferenz, 24 Jan. 2020. Luxembourg). Grand Duchy of Luxembourg : Europäische Wissenschaftsplattform, 2020. P. 75–77.

42. Бондаренко О. С. Экономические детерминанты коррупционного лоббизма в Украине. *Травневі правові читання :* матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти. (м. Черкаси,

7 травн. 2020 р.) Черкаси : Черкаський інститут пожежної безпеки імені Героїв Чорнобиля НУЦЗ України, 2020. С. 223–224.

43. Бондаренко О. С. Об'єктивна сторона корупційних злочинів, які вчиняються приватним лікарем. *Реформування правової системи в контексті євроінтеграційних процесів* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2020 р.). Суми : Сумський державний університет. 2020. Ч. 2. С. 261–264.

44. Бондаренко О. С. Перспективи визнання неподання суб'єктом декларування декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, корупційним кримінальним правопорушенням. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання*: матеріали Міжвідом. наук.-практ. круглого столу. (м. Київ, 18 берез. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 29–30.

45. Бондаренко О. С. Морально-психологічні ознаки службових осіб як суб'єктів корупційних кримінальних правопорушень. *Сучасні тенденції розвитку публічного та приватного права* : матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Національного університету біоресурсів і природокористування України. (м. Київ, 23 бер. 2021 р.). Київ : Національний університет біоресурсів і природокористування України, 2021. С. 349–351.

46. Бондаренко О. С. Основні способи відмивання корупційних доходів у медичній сфері. *Актуальні проблеми запобігання корупції»* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів і молодих вчених. (м. Харків, 14 квіт. 2021 р.). Харків : Юрайт, 2021. С. 51–53.

47. Бондаренко О. С. Особливості змістовного наповнення поняття «корупційне кримінальне правопорушення». *Актуальні питання та перспективи розвитку кримінального права, кримінології та судочинства :* матеріали Всеукраїнської наук.-прак. конф. (м. Київ. 14 травн. 2021 р.). Київ : Державний університет інфраструктури та технологій, інститут управління, технологій та права. Київ, 2021. С. 13–16.

48. Бондаренко О. С. Корупція як соціальний феномен: історичний огляд (Античність-ХХ ст.). *Реформування правової системи в контексті євро інтеграційних процесів* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 21–22 трав. 2021 р.) Суми : Сумський державний університет, 2021. Ч. 1. С. 17–20.

Інші публікації, що додатково відображають наукові результати дисертації:

49. Бондаренко О. С., Савенко В. М. До питання про порядок управління Національним антикорупційним бюро України. *Порівняльно-аналітичне право.* 2018. № 4. С. 180–183.

50. Куліш А. М., Бондаренко О. С., Білик Г. В. Легалізація грального бізнесу як спосіб легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 2. С. 327–329. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-2/84.

51. Рєзнік О. М., Бондаренко О. С. *Кримінально-правова характеристика об'єктивних ознак легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Право і суспільство*. 2020. № 2, ч. 3 С. 133–139. URL: https://doi.org/10.32842/2078-3736/2020.2-3.21.

52. Бондаренко О. С., Скляр Ю. І. Контрабанда валютних цінностей та товарів комерційного призначення як способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки».* 2020. Т. 31 (70). Ч. 3. № 2. С. 22–26 (фахове видання). URL: https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/04.

53. Бондаренко О. С., Пасьовин І. А. Принципи міжнародного співробітництва у сфері протидії корупції. *Журнал східноєвропейського права.* 2020. № 81. С. 21–25. URL: http://easternlaw.com.ua/wp-content/uploads/2020/10/bondarenko_pasovyn_81.pdf

54. Бондаренко О. С., Козлова А. В. Особливості функціонування правоохоронних органів щодо протидії легалізації доходів, отриманих

злочинним шляхом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 3. С. 260–262. URL: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2021-3/66.

55. Думчиков М. О., Бондаренко О. С., Уткіна М. С. Загальні питання криміналістичної характеристики легалізації корупційних доходів. *Криміналістика і судова експертиза.* 2021. № 66. С. 296–309. URL:https://doi.org/10.33994/kndise.2021.66.29.

Додаток Б

АНКЕТА

для працівників правоохоронних органів (300 осіб)

з метою з'ясування їх думки щодо причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції у правоохоронних органах

Шановний учаснику анкетування!

Пропонуємо Вам взяти участь в анкетуванні щодо вивчення причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції у правоохоронних органах. Заповнюйте анкету самостійно, оскільки обговорення питань з іншими учасниками опитування може викривити результати.

Дякуємо Вам за допомогу в проведенні дослідження!

ЗАПИТАННЯ	ВІДПОВІДІ
1. Як Ви можете оцінити рівень антикорупційного законодавства в Україні?	A. Високий (38 осіб, 13 % з усіх опитаних) B. Середній (114 осіб, 38 % з усіх опитаних) C. Незадовільний (121 особа, 40 % з усіх опитаних) D. Важко сказати (27 осіб, 9 % з усіх опитаних)
2. Що спонукало Вас до служби в правоохоронних органах?	A. Сімейна традиція (89 осіб, 29 % з усіх опитаних) B. Бажання служити державі і суспільству (51 особа, 17 % з усіх опитаних) C. Рекомендації батьків, друзів (98 осіб, 33 % з усіх опитаних) D. Можливість забезпечення матеріальних потреб (62 особи, 21 % з усіх опитаних)
3. Як Ви оцінюєте рівень довіри громадськості до працівників правоохоронних органів?	A. Високий (10 осіб, 3 % з усіх опитаних) B. Середній (12 осіб 4 % з усіх опитаних) C. Низький (151 особа, 51 % з усіх опитаних) D. Важко сказати (127 осіб, 42 % з усіх опитаних)
4. Чи задоволені Ви рівнем соціального забезпечення?	A. Так(125 осіб, 42 % з усіх опитаних) B. Ні (175 осіб, 58 % з усіх опитаних)
5. Чи відомі Вам випадки вчинення корупційних діянь	A. Так (91 особа, 30 % з усіх опитаних) B. Ні (209 осіб, 70 % з усіх опитаних)

Вашими колегами?	
6. З яких джерел Ви отримували інформацію про факти корупції серед Ваших колег?	A. Був свідком (31 особа, 10 % з усіх опитаних) B. Розповідали колеги (46 осіб, 15 % з усіх опитаних) C. Дізнався від керівництва (9 осіб, 4 % з усіх опитаних) D. Зі ЗМІ, Інтернету (214 осіб, 71 % з усіх опитаних)
7. Чи змогли б Ви вчинити корупційне кримінальне правопорушення?	A. Так (18 осіб, 6 % з усіх опитаних) B. Ні (79 осіб, 26 % з усіх опитаних) C. Можливо (203 особи, 68 % з усіх опитаних)
8. Чи пропонували або надавали Вам коли-небудь неправомірну вигоду у вигляді майна чи грошей?	A. Так (173 особа,58 % з усіх опитаних) B. Ні (127 осіб, 42 % з усіх опитаних)
9. Чи вимагали Ви надання Вам неправомірної вигоди у вигляді майна чи грошей?	A. Так (45 осіб, 15 % з усіх опитаних) B. Ні (255 осіб, 85 % з усіх опитаних)
10. Чи пропонували або надавали Вам коли-небудь послуги, переваги?	A. Так (179 осіб, 60 % з усіх опитаних) B. Ні (121 особа, 40 % з усіх опитаних)
11. Чи змушував Ваш безпосередній керівник бути Вас посередником у корупційних кримінальних правопорушеннях?	A. Так (122 особи, 41 % з усіх опитаних) B. Ні (91 особа, 30 % з усіх опитаних) C. Важко сказати (87 осіб, 29 % з усіх опитаних)
12. Що сприяє вчиненню корупційних кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів?	A. Низький рівень заробітної плати (188 осіб, 63 % з усіх опитаних) B. Вимоги керівництва (60 осіб, 20 % з усіх опитаних) C. Простота уникнення покарання (39 осіб, 13 % з усіх опитаних) D. Відсутність належного контролю з боку керівництва (13 осіб, 4 % з усіх опитаних)

13. Що могло спонукати Вас вчинити корупційне кримінальне правопорушення?	A. Матеріальні проблеми (83 особи, 28 % з усіх опитаних) B. Бажання забезпечити сім'ю (150 осіб, 50 % з усіх опитаних) C. Нічого не могло б (67 осіб, 22 % з усіх опитаних)
14. Які заходи необхідно вжити з метою зменшення рівня корупції серед працівників правоохоронних органів?	A. Підвищити рівень заробітної плати (204 особи, 68 % з усіх опитаних) B. Зменшити навантаження (36 осіб, 13 % з усіх опитаних) C. Підвищити рівень правової культури, шляхом проведення виховної роботи (31 особа, 10 % з усіх опитаних) D. Посилити контроль, у тому числі фінансовий (16 осіб, 5 % з усіх опитаних) E. Запровадити суворі покарання (13 осіб, 4 % з усіх опитаних)
15. Яким чином відбувається кадровий відбір на посади в правоохоронні органи?	A. На умовах чесного, прозорого конкурсу (12 осіб, 4 % з усіх опитаних) B. За умови наявності родинних чи дружніх зв'язків (209 осіб, 70 % з усіх опитаних) C. На основі купівлі посади (79 осіб, 26 % з усіх опитаних)

Данні про особу	
Місце роботи	
Стаж роботи в правоохоронних органах	

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА

анкетування працівників правоохоронних органів (300 осіб) з метою з'ясування їх думки щодо причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції у правоохоронних органах

Анкетування проводилось у 2020–2021 р.р. у Вінницькій, Закарпатській, Запорізькій, Київській, Дніпропетровській, Львівській, Одеській, Сумській та Харківській областях.

Мета анкетування: з'ясувати думку респондентів щодо причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції у правоохоронних органах, тим самим підтвердити або спростувати результати дисертаційного дослідження, крім того, застосувати отримані дані при формулюванні висновків та розробці пропозицій щодо вдосконалення кримінального та антикорупційного законодавства.

Категорія респондентів: 300 працівників поліції, органів прокуратури, служби безпеки з них 125 особи (42 % з усіх опитаних) проходять службу у органах Національної поліції, 115 осіб (38 % з усіх опитаних) – у прокуратурі, а решта 60 осіб (20 % з усіх опитаних) – у органах Служби безпеки України.

Щодо строку служби респондентів, то більшість із них, а саме: 176 осіб (59 % з усіх опитаних) служать від 5–10 років, 49 особи (16 % з усіх опитаних) – від 2–5 років, 37 осіб (12 % з усіх опитаних) – понад 10 років і лише 38 особи (13 % з усіх опитаних) менше, ніж 2 роки.

Форма анкетування: письмова, шляхом обрання/надання відповідей респондентами.

Час для відповіді на одну анкету респондентом: приблизно 15–20 хвилин.

Структура анкети: 1) вступна частина (роз'яснює мету та умови заповнення анкети; 2) основна частина (містить 15 тестових питань); 3) заключна частина (містить таблицю з інформацією про місце і стаж роботи для заповнення).

Зміст пропонованих питань: ґрунтується на результатах одержаних у дисертаційному дослідженні й покликаний практично підтвердити, уточнити або спростувати їх.

Аналіз відповідей респондентів:

Рівень антикорупційного законодавства більшість респондентів називає середнім (114 осіб, 38 % з усіх опитаних), водночас незадовільним його вважає 121 особа (40 % з усіх опитаних), високим – 38 осіб (13 % з усіх опитаних), а 27 особам (9 % з усіх опитаних) важко визначитись із оцінкою.

Стосовно ключових мотивів вступу на службу у правоохоронні органи, то ними стали рекомендації батьків та друзів (98 осіб, 33 % з усіх опитаних), сімейна традиція (89 осіб, 29 % з усіх опитаних), бажання служити державі та суспільству (51 особа, 17 % з усіх опитаних) та можливість забезпечення матеріальних потреб (62 особи, 21 % з усіх опитаних).

Відповідаючи на запитання № 3 більшість респондентів визнали, що рівень довіри громадськості до працівників правоохоронних органів є низьким (151 особа, 51 % з усіх опитаних), натомість решта: не змогли визначитися з відповіддю (127 осіб, 42 % з усіх опитаних), назвали його середнім (12 осіб, 3 % з усіх опитаних). Найменша кількість респондентів (10 осіб, 3 % з усіх опитаних) оцінюють рівень довіри громадськості до правоохоронних органів як високий.

Відповідаючи на питання № 4 більшість респондентів вказали, що незадоволені рівнем їхнього соціального забезпечення (175 осіб, 58% з усіх опитаних), решта (125 осіб, 42 % з усіх опитаних) навпаки виявилися задоволеними соціальними гарантіями, що виникають у зв’язку з проходженням служби у правоохоронних органах.

Більшість респондентів підтвердили тезу висловлену у дисертаційному дослідженні щодо латентності корупційних кримінальних правопорушень та вказали що їх невідомі випадки вчинення корупційних діянь їхніми колегами (209 осіб, 70 % з усіх опитаних), решта ж (91 особи, 30 % з усіх опитаних) вказали на обізнаність у подібних випадках.

Відповіді респондентів на питання № 6 також підтверджує тезу щодо латентності корупційних кримінальних правопорушень, адже найпоширенішим джерелом одержання інформації про корупційні діяння колег було визнано повідомлення у ЗМІ та Інтернеті (214 осіб, 71 % з усіх опитаних), а потім розповіді колег (46 осіб, 15 % з усіх опитаних). Натомість (31 особа, 10 % з усіх опитаних) безпосередньо були свідками корупційних діянь, а решта (9 осіб, 4 % з усіх опитаних) дізналися про них від керівництва

Принципово вважливою для нашого дослідження була відповідь на питання № 7. Так, більшість опитаних засвідчили часткову готовність вчинити корупційне кримінальне правопорушення (203 особи, 68 % з усіх опитаних), деякі висловили категоричне заперечення про можливість вчинення корупційних дій (79 осіб, 26 % з усіх опитаних), а інші категоричну готовність вчиненими подібні діяння (18 осіб, 6 % з усіх опитаних).

Стосовно одержання пропозицій неправомірної вигоди у вигляді майна чи грошей, то більшість респондентів вказали, що отримували такі (173 особи,58 % з усіх опитаних), інші ж наголосили, що не мали подібного досвіду (127 осіб, 42 % з усіх опитаних).

Відповідаючи на питання № 9 більшість опитаних наголосили, що ніколи не ініціювали надання неправомірної вигоди у вигляді майна чи грошей (255 осіб, 85 % з усіх опитаних), натомість решта респондентів (45 осіб, 15 % з усіх опитаних) зазначили, що були ініціатором надання їм неправомірної вигоди у вигляді майна чи грошей.

Більшість респондентів вказали, що одержували пропозицію або безпосередньо приймали неправомірні послуги, переваги (179 осіб, 60 % з усіх опитаних), інші ж (121 особа, 40 % з усіх опитаних) на мали подібного досвіду.

Під час відповіді на питання щодо виникнення випадків примусу з боку керівництва бути посередником у корупційних кримінальних правопорушеннях, більшість респондентів вказали на наявність подібних ситуацій (122 осіб, 41 % з усіх опитаних). Водночас суттєва кількість респондентів (87 особи, 29 % з усіх опитаних) не змогла визначитися з

відповіддю, а решта вказали на відсутність подібних ситуацій (91 особа, 30 % з усіх опитаних).

Називаючи основні причини, що сприяють вчиненню корупційних кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів, більшість опитаних наголосили на тому, що ними є низький рівень заробітної плати (188 осіб, 63 % з усіх опитаних); вимоги керівництва (60 осіб, 20 % з усіх опитаних); простота уникнення покарання (39 осіб, 13 % з усіх опитаних); відсутність належного контролю з боку керівництва (13 осіб, 4 % з усіх опитаних).

Факторами що змогли б спонукати опитаних до вчинення корупційних кримінальних правопорушень було названо бажання забезпечити сім'ю (150 осіб, 50 % з усіх опитаних); матеріальні проблеми (83 особи, 28 % з усіх опитаних). Водночас деякі респонденти наголосили на відсутності будь-яких причин, що могли б спонукати їх до подібних діянь (67 осіб, 22 % з усіх опитаних).

Заходами, необхідними для зменшення рівня корупції серед працівників правоохоронних органів було названо підвищення рівня заробітної плати (204 особи, 68 % з усіх опитаних); зменшення навантаження (36 осіб, 13 % з усіх опитаних); підвищення рівня правової культури, шляхом проведення виховної роботи (31 особа, 10 % з усіх опитаних); посилення контролю, у тому числі фінансового (16 осіб, 5 % з усіх опитаних) та запровадження суворих покарань (13 осіб, 4 % з усіх опитаних).

Відповідаючи на останнє запитання респондентами було наголошено на неправомірному порядку кадрового відбору на посади в правоохоронних органах, адже більшість респондентів (209 осіб, 70 % з усіх опитаних) наголосили на використання родинних чи дружніх зв'язків, 79 осіб, тобто 26 % з усіх опитаних вказали на можливість купівлі посади і лише 12 осіб, 4 % з усіх опитаних, вважають процес кадрового добору чесним і прозорим.

Отже, проведене анкетування відобразило ставлення працівників окремих правоохоронних органів до причин, умов та заходів, необхідних для протидії корупції у правоохоронних органах.

Додаток В

Порівняльна таблиця Закону України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо підвищення ефективності протидії корупції

Чинна редакція	Запропонована редакція
Кримінальний кодекс України	
примітка 1 до статті 45 Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368, 368-3, 369, 369-2, 369-3 цього Кодексу.	**примітка 1 до статті 45** Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу є визначені проступки і злочини проти встановленого законодавцем порядку здійснення службовими особами органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх апарату, об’єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та особами, що надають публічні послуги своїх повноважень.
примітка 2 до статті 45 **Відсутня**	**примітка 2 до статті 45** Корупційними кримінальними правопорушеннями відповідно до цього Кодексу вважаються кримінальні правопорушення, передбачені статтями

	191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410, 364-3, 368-1, у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також кримінальні правопорушення, передбачені статтями 209, 210, 354, 364, 364-1, 364-3, 365, 365-2, 366-2, 366-3 367-1, 368, 368-1, 368-3, -369, 369-1, 369-2, 369-3, 369-4, 370 цього Кодексу.
частина 2 ст. 209 Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.	**частина 2 ст. 209** Дії, передбачені частиною першою цієї статті, вчинені повторно або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмір, або службовою особою шляхом зловживання службовим становищем, - караються позбавленням волі на строк від п’яти до восьми років з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю на строк до трьох років та з конфіскацією майна.
примітка 1 до статті 364 Службовими особами у статтях 364, 368,	**примітка 1 до статті 364** Службовими особами у статтях

368-5, 369 цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов’язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.	364, 367-1, 368, 368-5, 369, цього Кодексу є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом.

Стаття 364-3 **Відсутня**	**Стаття 364-3** **364-3. Вчинення особою дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів** Умисне вчинення особою дій чи прийняття рішень в умовах реального конфлікту інтересів, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, - караються штрафом від ста п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або обмеженням волі на строк до двох років, або позбавленням волі на той самий строк. Примітка. Особами, що вчиняють дії чи приймають рішення в умовах реального конфлікту інтересів є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України

	«Про запобігання корупції».
Стаття 367-1 **Відсутня**	**Стаття 367-1** **367-1. Невжиття заходів щодо протидії корупції** Невжиття передбачених законом заходів службовою особою, у разі виявлення корупційного правопорушення, якщо це завдало істотної шкоди охоронюваним законом правам, свободам та інтересам окремих громадян, державним чи громадським інтересам або інтересам окремих юридичних осіб, - карається штрафом від ста п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до трьох місяців, або обмеженням волі на строк до двох років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до двох років. 2. Те саме діяння, вчинене повторно - карається штрафом від

	чотирьохсот до дев’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк від трьох до шести років, з позбавленням права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.
Стаття 368-1 **Відсутня**	**Стаття 368-1** **368-1. Умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків** 1. Умисне порушення особою встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків – караються штрафом від ста до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк до ста годин, або виправними роботами на строк до одного року, або обмеженням волі на строк до двох років.

	2. Ті самі дії, вчинені повторно, - караються штрафом від двохсот п’ятдесяти до п’ятисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадськими роботами на строк від ста до двохсот годин, або виправними роботами на строк до двох років, або обмеженням волі на строк до трьох років. Примітка. Суб’єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції».
Кодекс України про адміністративні правопорушення	
Стаття 172-7 **172-7. Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів** Неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Вчинення дій чи прийняття рішень в	**Стаття 172-7** **172-7. Порушення вимог щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів** Неповідомлення особою у встановлених законом випадках та порядку про наявність у неї реального конфлікту інтересів - тягне за собою накладення штрафу від ста до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

умовах реального конфлікту інтересів - тягнуть за собою накладення штрафу від двохсот до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Дії, передбачені частиною першою або другою, вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік. Примітка. 1. Суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України "Про запобігання корупції". 2. У цій статті під реальним конфліктом інтересів слід розуміти суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень,	Дії, передбачені частиною першою вчинені особою, яку протягом року було піддано адміністративному стягненню за такі ж порушення, - тягнуть за собою накладення штрафу від чотирьохсот до восьмисот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян з позбавленням права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю строком на один рік. Примітка. 1 Суб'єктом правопорушень у цій статті є особи, зазначені у пунктах 1, 2 частини першої статті 3 Закону України «Про запобігання корупції». 2. У цій статті під реальним конфліктом інтересів слід розуміти суперечність між приватним інтересом особи та її службовими чи представницькими повноваженнями, що впливає на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, або на вчинення чи невчинення дій під час виконання вказаних повноважень

або на вчинення чи невчинення дій під час виконання вказаних повноважень.	
Стаття 172-9	**стаття 172-9**
172-9. Невжиття заходів щодо протидії корупції	**172-9. Невжиття заходів щодо протидії корупції**
Невжиття передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, посадовою особою місцевого самоврядування, юридичної особи, їх структурних підрозділів у разі виявлення корупційного правопорушення -	Невжиття передбачених законом заходів посадовою чи службовою особою органу державної влади, посадовою особою місцевого самоврядування, юридичної особи, їх структурних підрозділів у разі виявлення правопорушення, пов’язаного з корупцією -
тягне за собою накладення штрафу від ста двадцяти п’яти до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	тягне за собою накладення штрафу від ста двадцяти п’яти до двохсот п’ятдесяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
Та сама дія, вчинена повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, -	Та сама дія, вчинена повторно протягом року після застосування заходів адміністративного стягнення, -
тягне за собою накладення штрафу від двохсот п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.	тягне за собою накладення штрафу від двохсот п’ятдесяти до чотирьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.
Примітка. Суб’єктом правопорушень у цій статті є також особи, зазначені	Примітка. Суб’єктом

в частині третій статті 17 Закону України "Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань".	правопорушень у цій статті є також особи, зазначені в частині третій статті 17 Закону України «Про запобігання впливу корупційних правопорушень на результати офіційних спортивних змагань».
Закон України «Про запобігання корупції»	
стаття 1	**стаття 1**
1. У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні:	1. **У цьому Законі наведені нижче терміни вживаються в такому значенні**:
корупція – використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей.	корупція – умисні порушення дисциплінарного, цивільного, адміністративного, кримінального характеру, що проявилися у протизаконному використанні особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов’язаних з ними можливостей.

Стаття 51-1 **Відсутня**	**Стаття 51-1** 51-1 «Перевірка службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, за допомогою поліграфічного обстеження» у наступній редакції: «1. Національне агентство здійснює вибіркову перевірку службових осіб, що займають особливо відповідальне службове становище, за допомогою поліграфічного обстеження, з метою встановлення відповідності їх рівня життя наявним у них та членів їх сім'ї майну і одержаним ними доходам згідно з декларацією особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, що подається відповідно до цього Закону. 2. Поліграфічного обстеження способу життя суб'єктів декларування здійснюється Національним агентством на

	підставі інформації, отриманої від фізичних та юридичних осіб, а також із засобів масової інформації та інших відкритих джерел інформації, яка містить відомості про невідповідність рівня життя суб'єктів декларування задекларованим ними майну і доходам. 3. Порядок здійснення поліграфічного обстеження способу життя суб'єктів декларування визначається Національним агентством. 4. Поліграфічне обстеження способу життя здійснюється із додержанням законодавства про захист персональних даних та не повинно передбачати надмірного втручання у право на недоторканність особистого і сімейного життя особи.»

Закон України «Про Регламент Верховної Ради України»	
частина 1-1 статті 91 **Відсутня**	**частина 1-1 статті 91** Якщо законопроєкт розроблений за участю осіб, які відповідно до положень Конституції України не є суб'єктами законодавчої ініціативи, то разом з законопроектом подається списком авторів , який повинен містити імена авторів і учасників розробки законопроєкту, а також (за наявності) посади і назви організацій, які вони представляють
Закон України «Про комітети Верховної Ради України»	
частини 4, 5, 6 статті 48 4. Комітети зобов'язані не пізніш як за три дні до дня проведення засідання повідомити в письмовій формі керівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян, присутність представників яких на засіданні визнана необхідною, а також авторів законопроектів про час і місце засідання та перелік питань, що розглядатимуться на ньому. 5. У повідомленнях особам, запрошеним	**частини 4, 5, 6 статті 48** **4.** У засіданнях комітетів мають право брати участь суб'єкти лобізму з питань, віднесених до предмету лобізму. 5. Комітети зобов'язані не пізніш як за три дні до дня проведення засідання повідомити в письмовій формі керівників державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян,

на засідання комітету, зазначається, з яких питань вони запрошуються.	присутність представників яких на засіданні визнана необхідною, а також авторів законопроектів про час і місце засідання та перелік питань, що розглядатимуться на ньому. 6. У повідомленнях особам, запрошеним на засідання комітету, зазначається, з яких питань вони запрошуються.

Додаток Г

ЗАТВЕРДЖУЮ
Відповідальний секретар
Кримінологічної асоціації України,
доктор юридичних наук, професор
заслужений працівник освіти України

Олексій ЛИТВИНОВ

«__» квітня 2021 р.

А К Т

про впровадження результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни на тему ««Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право, у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України

Комісія у складі:

1. Ященка А. М. – доктора юридичних наук, професора, члена Кримінологічної асоціації України

2. Кондратова Д. Ю. – кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України

3. Олішевського О. В. – кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України

склала цей акт з приводу розгляду результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» та їх впровадження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України.

Комісія вважає, що результати проведеного Ольгою Сергіївною Бондаренко дисертаційного дослідження на тему: «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» отримані на основі ґрунтовного аналізу та вивчення наукової доктрини та положень нормативно-правових актів, що регламентують основні засади, напрями та способи протидії корупції в Україні. Вони мають аргументований характер, а їх використання забезпечило розширення науково-методичного інструментарію експертно-кримінологічного дослідження нормативно-правових актів та їх проектів з питань кримінально-правової протидії корупції в України.

Члени комісії:

_____ **(Андрій Ященко)**

_____ **(Дмитро КОНДРАТОВ)**

_____ **(Олександр ОЛІШЕВСЬКИЙ)**

«14» квітня 2021 р.

Додаток Ґ

Міністерство освіти і науки України

Сумський державний університет

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи
Сумського державного університету
_____ А.М. Чорноус
«12» березня 2021 р.

АКТ

про впровадження у наукову діяльність результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Комісія у складі:

Голова – директор Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор, заслужений юрист України Куліш Анатолій Миколайович.

Члени комісії – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор Пахомов Володимир Васильович;

– професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор Сухонос Віктор Володимирович.

Комісія склала цей акт з приводу розгляду результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» та їх впровадження у наукову діяльність.

Висновок: комісія вважає, що результати проведеного Бондаренко О. С. дисертаційного дослідження на тему: «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» отримані на основі грунтовного аналізу та

вивчення наукової доктрини та положень нормативно-правових актів, що регламентують основні засади, напрями та способи протидії корупції в Україні, мають ґрунтовний та аргументований характер і використовувалися при проведенні наукових досліджень у рамках науково-дослідницьких робіт «Організаційно-правові засади функціонування правоохоронної, судової та фінансової систем України» (номер державної реєстрації 018U001317) та «Розробка методики взаємодії правоохоронних органів України щодо протидії легалізації злочинних доходів» (номер державної реєстрації 0120U100474), які розробляються в Навчально-науковому інституті права Сумського державного університету.

Акт складений у 2-х примірниках.

Голова комісії А. М. Куліш

Члени комісії В. В. Пахомов

В. В. Сухонос

Додаток Д

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника ГУНП в Сумській області
полковник поліції
_____ **Валерій СТРОКАЧ**
«_4_» _лютого_ 2021

АКТ

Бондаренко Ольги Сергіївни
«Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні»
на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право у практичну діяльність

Комісія у складі:

1. Начальника УОАЗОР ГУНП в Сумській області полковника поліції Безмена Івана Івановича.
2. Начальника УКЗ ГУНП в Сумській області полковника поліції Поладича Ігоря Олександровича.
3. Заступника начальника СУ ГУНП в Сумській області підполковника поліції Жукова Геннадія Івановича

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження докторанта Сумського державного університету Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право використовуються у практичній діяльності слідчих, а також під час проведення занять у системі службової підготовки.

Члени комісії:

Безмен І.І. _____
підпис

Поладич І.О. _____
підпис

Жуков Г.І. _____
підпис

Додаток Е

Міністерство освіти і науки України

Сумський державний університет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор

Сумського державного університету

С.В. Лєонов

«01» березня 2021 р.

АКТ

про впровадження в освітній процес результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.08 – кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право.

Комісія у складі:

Голова – директор Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор, заслужений юрист України Куліш Анатолій Миколайович.

Члени комісії – завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор Пахомов Володимир Васильович;

– професор кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету, д.ю.н., професор Сухонос Віктор Володимирович.

Комісія склала цей акт з приводу розгляду результатів дисертаційного дослідження Бондаренко Ольги Сергіївни «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» і їх використання в освітньому процесі з дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінальна юстиція», «Основи запобігання злочинності», «Сучасні проблеми правового регулювання запобігання корупції в Україні» кафедри кримінально-правових дисциплін та

судочинства, кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету.

Висновок: комісія вважає, що результати проведеного Бондаренко Ольгою Сергіївною дослідження «Концепція кримінально-правової протидії корупції в Україні» отримані на основі ґрунтовного аналізу та вивчення сутності та особливостей протидії корупції в Україні, мають комплексний характер і використовувалися під час проведення лекцій, семінарських і практичних занять кафедри кримінально-правових дисциплін та судочинства і кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету зі студентами при вивчені дисциплін «Кримінальне право», «Кримінологія», «Кримінальна юстиція», «Основи запобігання злочинності», «Сучасні проблеми правового регулювання запобігання корупції в Україні»

Акт складений у 2-х примірниках.

Голова комісії А. М. Куліш

Члени комісії В. В. Пахомов

В. В. Сухонос